EDWARD LUCAS

apgaulė

ŠNIPAI, MELAS IR KAIP RUSIJA MAUSTO VAKARUS

baltos lankos

Edwardas Lucasas skatina permąstyti įvykių grandinę, kuri Vakarų pasaulio visuomenei, įpratusiai prie pagarbos pilietinėms teisėms ir laisvėms, nėra itin maloni. Laisvė yra labai svarbi ir vertinama, tačiau jai nuolat kyla grėsmė. Štai todėl svarbu priimti autoriaus perspėjimus rimtai.

Václav Havel

Drąsi ir įžvalgi knyga. Ją būtina perskaityti visiems, kas domisi Rusijos ir savo pačių ateitimi.

Oleg Gordijevskij

EDWARD LUCAS

apgaulė

ŠNIPAI, MELAS IR KAIP RUSIJA MAUSTO VAKARUS

Iš anglų kalbos vertė Gabija Ieva Hakienė

baltos lankos

UDK 32(470+571)
Lu21

Versta iš:
Edward Lucas, *Deception. Spies, Lies and How Russia Dupes the West*,
Bloomsbury Publishing Plc, 2012

Knygos leidimą rėmė
Lietuvos Respublikos kultūros ministerija

Redaktorė
Nida Norkūnienė

Spec. redaktorius
Nerijus Maliukevičius

Maketavo
Sigrida Juozapaitytė

Dailininkas
Zigmantas Butautis

ISBN 978-9955-23-720-4

Skiriu savo tėvams

Turinys

Įžanga

Šalčiu alsuojanti slaptosios policijos valdoma komunistinė valstybė sužlugdė begalę gyvenimų už geležinės uždangos. Tačiau ji paveikė ir mano paties vaikystę aštuntajame dešimtmetyje Oksforde. Olgika, mūsų jugoslavė nuomininkė, turėjo įdomią paslaptį – dėdę Dušaną. Poetas Matthews Arnoldas yra pavadinęs Oksfordą „vieta, kur prieglobstį randa ir savo kovas pralaimėję, ir ankstesnių įsitikinimų išsižadėję, ir turintys neįprastas pavardes, neįmanomo lojalumo žmonės“. Iš dalies toks apibūdinimas tiko ir Dušanui. Jo pavardė (kaip ir daugumos politinių emigrantų iš Rytų Europos), nors ir nebuvo visiškai neįprasta, britų ausiai tikrai skambėjo keistai. Aš jį prisimenu kaip liūdną, apsiblaususį žmogų, kuris turėjo galybę priežasčių liūdėti. Jo kova atrodė beviltiškai pralaimėta. Jis buvo savo paties prieblandos pasaulio didvyris, bet tokius antikomunistus kaip jis pokarinės Jugoslavijos valdžia laikė nusikaltėliais ir išdavikais.* Daugybė jų prapuolė masiniuose kapuose arba buvo nukankinti slaptosios policijos kamerose. Dušanas buvo vienas iš tų, kuriems pasisekė. Jis pabėgo į Britaniją, čia dirbo paprastu mechaniku ir gyveno nykioje Kroč Kresnto gatvėje, Oksfordo

* Jo palaikoma pusė, oficiali ikikarinė rojalistų vyriausybė, pralaimėjo komunistams tarpusavio kovą Jugoslavijoje per karą. Čia (kaip ir didžiojoje Rytų Europos dalyje) Antrasis pasaulinis karas vyko ne tarp dviejų, o tarp trijų grupių. Nacistai kovojo su komunistų partizanais ir rojalistais četnikais, kurie vieni kitų neapkentė taip pat, kaip ir okupantų. Kai vokiečiai pralaimėjo, komunistai (kurie turėjo stiprią Britanijos, Amerikos ir Sovietų Sąjungos paramą) laimėjo savo pilietinį karą prieš kur kas silpnesnius rojalistus ir priklijavo jiems fašistų kolaborantų etiketę. (Aut. past.)

priemiestyje, – apgailėtinas jauno ambicingo ikikarinės Jugoslavijos valstybės tarnautojo nuosmukis.

Tačiau vienu aspektu Arnoldo posakis Dušanui netiko. Nepaisydamas nesėkmių, jis neišsižadėjo savo įsitikinimų – komunizmas buvo blogis, o jo gimtinę valdantys žmonės buvo uzurpatoriai. Tiesą sakant, savarankiškai mąstantys Jugoslavijos komunistai buvo tapę romūs, palyginti su kur kas griežtesniais sovietų bloko režimo komunistais. Tačiau jie vis tiek negailestingai elgėsi su disidentais, ypač tais, kurie bendravo su antikomunistais užsienyje. Smarkiai rizikuodama, Olgikos šeima slapta palaikė ryšius su savo giminaičiais politiniais emigrantais, o per slaptosios policijos apklausas kategoriškai neigė turinti kokių nors žinių apie juos. Olgika kiekvieną savaitgalį lankė savo dėdę Oksforde. Jei valdžia gimtinėje būtų sužinojusi apie tokią jos bičiulystę su pavojingu politiniu emigrantu antikomunistu, puiki Olgikos tėvo mediko karjera (jį, nors ir trumpam, atvedusi net į Oksfordą) būtų pasibaigusi, o jos pačios ateičiai (ji buvo pasilikusi užbaigti mokslų) irgi būtų iškilęs pavojus. Olgikai net būtų pavojinga grįžti namo, ji įstrigtų Britanijoje kaip paauglė pabėgėlė.

Šitas suaugusiųjų pasaulis į savo verpetą įsuko ir mano vaikiškus pomėgius. Dar iki Olgikai atvykstant, mano berniokišką dėmesį buvo įkyriai užvaldžiusi Rytų Europa. Ištisas valandas spoksodavau į apdulkėjusius atlasus ir skaitydavau apie išnykusias ikikomunistinės eros karalystes ir respublikas, apie seniai užmirštus jų politikus, savitus pašto ženklus ir egzotiškas kalbas. Dabar už geležinės uždangos, jos atrodė tokios tolimos ir nerealios tarsi Atlantida. Ankstyvoje paauglystėje man reikėjo surasti komunistų propagandos pavyzdį mokykliniam istorijos projektui, tad nusprendžiau parašyti laišką Jugoslavijos ambasadai Londone ir paprašyti jų oficialaus atsakymo apie jų vyriausybės požiūrį į nugalėtus varžovus rojalistus. Šitai, maniau, puikiai derės prie kitų mano jau surink-

tų duomenų – ištraukos iš Winstono Churchillio karo istorijos, už širdies griebiančio ištremto Jugoslavijos mažamečio karaliaus Petro pasakojimo apie gyvenimą Kembridže ir istorijos apie britų karinę misiją pas pasmerktuosius jo kareivius četnikus[1].

Aš išdidžiai pareiškiau apie savo planą. Mano didžiam nustebimui, Olgika perbalo. Mama pasivėdėjo mane į šalį: nejau nesuprantu, kad Jugoslavijos ambasada iš karto tą laišką perduos slaptajai policijai? (Jos grėsmingai skambantis akronimas UDBA, *Uprava državne bezbednosti,* arba Valstybės saugumo departamentas, reiškė pražūtį režimo kritikams pačioje šalyje ir užsienyje.) Būtų matyti, kad mano vaikiškas laiškas išsiųstas iš to paties adreso Oksforde, kur gyvena žymiausio Jugoslavijos pediatro dukra, baigianti vidurinės mokyklos mokslus A lygiu. To pakaktų, kad UDBA akimirksniu imtų įtarinėti ją propaguojant rojalistinę praeitį, o Jugoslavijoje tai nusikaltimas. Tačiau būtų dar blogiau – jie imtų narstyti Olgikos šeimos istoriją ir tuomet veikiausiai aptiktų jos gerai užmaskuotus ryšius su garsiuoju Kroč Kresnto gatvės gyventoju. Jos gyvenimas subyrėtų akimirksniu.

Šis paprastas epizodas man buvo svarbi pamoka, tiesa, ne istorijos, bet politikos. Pirma, komunistinės valstybės galia buvo pagrįsta nepalenkiama, atgrasia biurokratine saugumo ir žvalgybos tarnybų veikla ir jų gebėjimu sužlugdyti šias tarnybas suerzinusių žmonių gyvenimus. Antra, šių tarnybų veikla siekė kur kas toliau nei varganos jų pačių valdos – net iš pažiūros saugų ir ramų Anglijos universiteto miestelio pasaulį. Ta keista mintis, kad mano veiksmai gali priversti priešiškai nusiteikusius užsienio pareigūnus kruopščiai mane patikrinti, dešimtmečiams įžiebė mano susidomėjimą. Vėlesniais metais aš ryte rijau literatūrą apie šnipus – pradedant dezertyrų atsiminimais ir baigiant Johno le Carré romanais. Susiradau jau išėjusius į atsargą žvalgus ir juos išklausinėjau. Nenuleidau akių nuo

bendraamžių, kuriems buvo pasiūlyta dirbti MI6 – žmonės taip vadina Britanijos slaptosios žvalgybos tarnybą, SŽT.*

Mane, net ir nedaug teišmanantį apie žvalgybos pasaulį, pribloškė negrabūs jų darbo metodai: tą pačią dieną studentų pašto dėžutes nusėjo identiški tamsiai geltoni vyriausybinės kanceliarijos vokai. Kai kurie gavėjai nepaisė draudimo neprasitarti apie turinį. Vienas mano draugas tokį laišką net įsirėmino ir pasikabino savo tualete, kad jo draugai galėtų įvertinti neįtikinamą firminį blanką ir dusinančią pasiūlymo formuluotę: „Kartkartėmis valstybės tarnyboje užsienyje atsiranda ypatingo ir konfidencialaus darbo." Tų, kurie vis dėlto nusprendė kreiptis dėl darbo, pasitikėjimą šnipų pasaulėžiūra griovė netaktiškas atranką atliekančių pareigūnų elgesys (lydimas baisių perspėjimų laikytis slaptumo). Įdomu, nejau kovojant su sovietų imperija iš tiesų buvo svarbu, kad Tomas turėjo homoseksualios meilės romanų, Dikas rūkė žolę, o Herietos vaikinas priklausė prie socialistų darbininkų partijos?

Maniau, daugiau gero galėsiu nuveikti būdamas už žvalgybos pasaulio ribų, tad ieškojau kokios nors Rytų Europoje vykstančios kovos, prie kurios galėčiau prisidėti ir aš. Įkvėptas savo tėvo, kuris kontrabanda gabendavo knygas Čekoslovakijoje persekiojamiems savo bendraminčiams filosofams, padėjau suorganizuoti studentų paramos kampaniją Lenkijos „Solidarumo" judėjimui, kurį 1981 m. gruodį sutriuškino šalyje įvesta karinė padėtis. Mojavau plakatais prie ambasadų ir rašiau protesto laiškus nuo politinių kalinių. Mokiausi nemadingų kalbų, pavyzdžiui, lenkų, ir praktinius šnekėjimo jomis įgūdžius gludinau susidraugaudamas su rūsčiais seniais poli-

* 1995 m. įsikūrusi žaliame įstiklintame zikurate pietiniame Temzės krante, Slaptosios žvalgybos tarnyba (SŽT) yra neoficialiai vadinama MI6. Pusiau oficialiai ji dar vadinama „Draugais", o oficialiau – „Kitomis Vaitholo agentūromis". Patys darbuotojai tarnybą vadina „Biuru", o jai nepriklausantys žmonės gali ją koketiškai vadinti „Firma". (Aut. past.)

tiniais emigrantais dulkėtuose Londono vakarų klubuose ar kontorose, – pasaulyje, panašiame į estų generolo iš le Carré *Smailio žmonių* (*Smile's People*).[2] Realiame gyvenime juos, kaip ir knygos apie šnipus personažus politinius emigrantus, finansiškai remdavo Britanijos žvalgyba, vėliau išduodavo ir jais atsikratydavo. Tuo metu dar ne viską iki galo žinojau apie operacijos „Džiunglės", kurią išsamiai aprašiau 9 skyriuje, patirtą nesėkmę.

Ši knyga kilo iš mano susidomėjimo dviem glaudžiai susijusiomis temomis – šnipinėjimu ir Rytų Europa. Kartais 12-uoju autobusu važiuodavau Vestminsterio tilto gatve Lambeto rajone pro Britanijos MI6 tarnybos būstinę. Jos vieta anuomet neva buvo griežtai saugoma tarnybinė paslaptis, bet autobuso konduktorius mėgdavo džiugiai pranešti: „Century House" – visi šnipai išlipa čia." Nesu buvęs jo viduje. Bet įdėmiai apžiūrinėdavau purviną betoninį statinį su nederančia prie aplinkos priešais jį įrengta degaline. Ar tikrai toks mūsų atsakas į bauginamai atrodančią sovietų Lubianką Maskvoje? Įspūdingas klasikinis KGB citadelės (anksčiau draudimo kompanijos būstinės) fasadas tiktų ir svarbiausioms centrinio Londono gatvėms. Tačiau MI6 pastatas atrodė kaip nušiuręs sovietų daugiabutis.

Šnipai, nesvarbu, ar jie samdomi agentai, ar savanoriai idealistai, ar profesionalūs žvalgai, buvo kovos tarp Rytų ir Vakarų pėstininkai, ta kova suformavo visų pokarinių kartų gyvenimus, kartu ir manąjį. Šnipai domino mane studentą, aktyvistą ir žurnalistą, iš pradžių Londone, o vėliau už geležinės uždangos. Devintajame dešimtmetyje aš draugiškai bendravau ir skelbiau tostus su abiejų pusių šnipais, išsisukinėjau iš jų meilikavimo, apsimainydavau su jais lengvais juokeliais, pašaipomis, argumentais ir idėjomis. Trumpam atrodė, kad komunizmo žlugimas visą reikalą pasmerkė nesėkmei. Dabar, kai Sovietų Sąjunga subyrėjusi ir iškilo pavojus, kad Šaltasis karas virs karštuoju, ką gi beliko šnipinėti? Tačiau 1991 m.

rugpjūtį šnipai Britanijoje ir Amerikoje per anksti iššovė šampano kamščius, o Lubianka per anksti nusiminė, kai, skambant džiūgaujančių maskviečių pritarimo šūksniams, kranu buvo nukelta Felikso Dzeržinskio, Lenino slaptosios policijos vado, statula. MI6, CŽV ir jų partnerių tarnybos pertvarkė savo biudžetus ir susirado naujus taikinius: ginklais prekiaujančius niekšus, teroristus, gangsterius ir programišius. Bet nauji nusikaltimai ir senasis šnipinėjimas greitai pasirodė besą puikūs kompanionai. Į priekinį planą iškilę sukčiai ir apgavikai kartais būdavo ir nauji, tačiau antrajame plane dažniausiai tūnojo pasislėpusios klastingos ir kietaširdės senojo sovietų žvalgybos pasaulio figūros.

Jie buvo tamsieji partneriai susiklosčius naujai santvarkai. Toli gražu nesušluoti į istorijos šiukšlyną kartu su senosios sistemos griuvėsiais, komunistinės eros šnipai pasikeitė ir prisitaikė prie naujų sąlygų. Kai kurie anų laikų asmenys, gavę patikimus vaidmenis naujose valstybės struktūrose, ir toliau liko slaptieji agentai. Vienas tokių buvo estas Hermanas Simmas, kurio veikla aprašyta 11 skyriuje. Kiti metėsi į verslą, kur užsienio kalbų mokėjimas ir žinios apie išorinį pasaulį buvo jiems gera pradžia naujame žaidime. Visoje buvusioje sovietų imperijoje komunistų partijos ir jos priešakinių organizacijų turtai sparčiai ištirpo, dažnai pereidavo į sukčių ir gerus ryšius turinčių saviškių rankas. Lygiai taip nutiko KGB ir panašių organizacijų operatyviniams fondams. Sovietų Sąjungos iširimo metais užsienyje sukaupti pinigai buvo dešimtys milijardų dolerių. Senosios sistemos galudienyje įvykusios ir vis dar neišaiškintos savižudybės padėjo atsikratyti galinčių ką nors išplepėti.[3] Šios neteisėtai įgytų grynųjų pinigų sumos buvo finansinis tramplinas greitakojams senojo elito nariams, pradedantiems naujas verslininkų karjeras. Tiesą sakant, savo valdžią jie pavertė turtais, o paskui juos vėl pavertė valdžia.

Pačią Rusiją dabar valdo sovietų eros šnipai, kurių vadas – Vladimiras Putinas, buvęs KGB pareigūnas. Jie vadinami *silovikais*,

arba „jėgos vyrais".* Senajam KGB galva buvo nurista sužlugus Sovietų Sąjungai 1991 m., tačiau šaknys liko neišrautos. Kaip ne kartą buvo nutikę ir anksčiau, jis tik pakeitė pavadinimą. (Valdant Vladimirui Leninui vadinosi ČK, vėliau tapo OGPU, paskui NKVD ir galiausiai KGB.) Dabar jis pasidalijęs į dvi dalis: FSB, kuri paveldėjo represinį senosios sistemos šalies valdymo aparatą, ir SVR, kuri yra sovietinės užsienio žvalgybos tarnybos įpėdinė. Greta šių dviejų tarnybų veikia atskira GRU – karinės žvalgybos agentūra.[4]

Todėl dalį šios knygos sudaro apgaulės nagrinėjimas: pasakojimas, kaip buvusieji šnipai ir jų draugai, tiesą sakant, nusikalstamai susimokę, užvaldė vieną didžiausių pasaulio šalių, patys neapsakomai praturtėjo ir apkvailino Vakarus. Jų veiklos metodai susieja organizuotą nusikalstamumą, stambų verslą, tradicinę diplomatiją ir žvalgybą. Šioje knygoje parodau, kad dabar Rusijos šnipinėjimo vadovai prieš mus panaudoja ne tik senąsias, bet ir naująsias priemones, apie kurias jų pirmtakai sovietų laikais galėjo tik pasvajoti.

Galingiausias jų ginklas yra paprastumas. Kaip iš pirmo žvilgsnio Rusijos politikai ir oficialūs asmenys atrodo kilę iš to paties kostiumuoto ir niekuo neišsiskiriančio luomo, prie kurio priklauso ir jų kolegos iš kitų pramoninių šalių, taip ir šioje knygoje mano aprašomi šnipai neatrodo nei žavūs, nei grėsmingi. Jie gyvena įprastą gyvenimą ir dirba įprastus darbus, vaikšto tarp mūsų neįsitempę ir niekuo neišsiskiriantys. Tokius žmones galite sutikti prie mokyklos vartų, su jais galite dirbti kartu viename kabinete, susidurti komandiruotėje ar pamatyti kaimynystėje pjaunančius žolę. Vis dėlto tikrasis

* Neišverčiamas rusų kalbos žodis, kilęs iš *sila* (jėga, galia). Jį galima versti kaip „jėgos vyrai" arba „kieti vyrai". Dažniausiai taip vadinami sovietų eros KGB veteranai arba jį pakeitusių organizacijų nariai. Tačiau taip vadinami ir tie, kurie yra dirbę ginkluotosiose pajėgose bei sukarintoje Vidaus reikalų ministerijoje (MVD), taip pat prokurorams bei kitoms agentūroms, turinčioms teisę šniukštinėti, kaišioti „blakes" ir bausti. (Aut. past.)

jų darbas yra įsiskverbti į mūsų visuomenę, daryti jai įtaką siekiant savo tikslų ir vogti mūsų paslaptis.

Geriausiai visiems žinoma Rusijos naujosios šnipų kartos atstovė buvo jauna rudaplaukė Anna Chapman. Po arešto ir deportacijos 2010 m. birželį ji tapo kone pasauline superžvaigžde, artima pono Putino drauge, didžiausia jo politinio aparato vertybe, iškilia Rusijos finansų figūra ir televizijos įžymybe. Tačiau, kaip parodau 7 skyriuje, ji neturėjo pagrindinių šnipų mokyklos legendai būdingų įgūdžių, ištobulintų dirbti užsienyje. Jos gyvenimas prasidėjo banaliame Londono priemiestyje Stouk Niujingtone. Iš šalies žiūrint, ji buvo tik dar viena sumani, dievinanti vakarėlius, už anglo ištekėjusi jauna rusė, besimėgaujanti saugiu ir patogiu gyvenimu Britanijoje. Tačiau tas paprastumas buvo apgaulingas. Kaip tik dėl to, kad atrodė niekuo neišsiskirianti, Chapman ir galėjo gerai atlikti savo šnipinėjimo užduotis. Vėlesnis jos tapimas išskirtine superšnipe suteikė jai dar vieną dimensiją. Tai tik patvirtina puikius jos įvaizdžio kūrėjų gebėjimus ir puikiai charakterizuoja pačią Rusiją.

Ponią Chapman išgarsinęs šnipų skandalas buvo tik didesnio paveikslo dalis. 2010 m. birželį Jungtinėse Amerikos Valstijose kartu su ja buvo sulaikyta dešimt žmonių, visi jie buvo niekuo neišsiskiriantys vidurinės klasės atstovai, regis, labai nutolę nuo tokių tradicinių žvalgymo objektų kaip Pentagonas ar Valstybės departamentas. Chapman ir dar vienas rusas gyveno prisistatydami tikrosiomis savo pavardėmis. Kitų septynių asmenų – Amerikos, Britanijos, Kanados, Airijos ir Urugvajaus piliečių (dešimtasis sulaikytas asmuo buvo urugvajiečio sutuoktinė, Peru pilietė) – tapatybės buvo suklastotos. Dar vienas įtariamasis, rusas Pavelas Kapustinas, žinomas Christopherio Metsoso slapyvardžiu, buvo sulaikytas Kipre, tačiau vietos valdžia leido jam pabėgti. Šitas epizodas taip ir liko deramai neišaiškintas, ir Amerikos valdininkijai vis dar kelia įtūžį.[5] (Panašus atvejis – dėl imigracijos pažeidimų tų pačių metų lie-

pos viduryje buvo deportuotas rusas, kadaise dirbęs kompanijoje „Microsoft".)

Vieni žmonės šaipėsi, kad Rusija siunčia savo šnipus į pakraščius, kiti tuo stebėjosi. Ir vieni, ir kiti klydo. Tai anaiptol nebuvo nauja ar kvaila Kremliaus šnipinėjimo vadovų iniciatyva, o naujausia seno ir grėsmingo plano gudrybė. Vos prieš porą metų, 2008-aisiais, Hermano Simmo byla išryškino Rusijos skverbimąsi į NATO. Vykusiai pasidarbavus Vakarų žvalgybai, solidaus stoto buvęs Estijos policininkas, vėliau tapęs šalies nacionalinio saugumo aukščiausiu pareigūnu, pasirodė besąs Rusijos agentas. Kartu buvo demaskuotas ir žvalgybos pareigūnas – profesionalus šnipas, atsakingas už Simmo veiklą.

Tas rusų pareigūnas, apsimetinėjęs portugalų verslininku ir prisidengęs įmantriai sukurta nelegalia tapatybe, buvo vadinamas Antonio. Tačiau dėl šios bylos kilusi entuziastinga žiniasklaidos reakcija netruko išsikvėpti, ir dauguma žmonių taip ir liko nesužinoję, kiek pastangų Rusija, kaip ir Sovietų Sąjunga anksčiau, tebededa į apgaules, įsiskverbimą ir ardomąją veiklą. Po daugybės įrodinėjimų ir mėginimų padaryti poveikį galiausiai Estijos valdžios organus pavyko įtikinti, kad leistų man pasikalbėti su Simmu, to tyrimo rezultatus pateikiu 11 skyriuje.

Tarptautinei žiniasklaidai sukėlus šurmulį dėl Chapman, šnipinėjimas buvo sumenkintas iki pramogų verslo srities. Tokią klaidą buvo lengva padaryti: lūpas papūtusi ir išpuikusi rusė moteris, nebijanti išsakyti nuomonę ir dažnai tai daranti kitų įsakymu, lengvai galėjo būti knygos personažas, o ne tikra veikėja. Ji puikiai tiktų vaidinti aistringą užkietėjusio niekšo draugužę filme apie Džeimsą Bondą – agento 007 santykiai su 90–60–90 (rusiška Chapman pravardė dėl jos dailios figūros*) sukurtų deramą nuvalkiotą seksualinę

* Coliais jos figūros matmenys būtų 35–24–35. (Aut. past.)

įtampą. Ryški ir iš pažiūros betikslė afera kėlė juoką. *New York* žurnalo antraštė skelbė: „Rusijos šnipai pernelyg nenaudingi ir seksualūs, kad būtų baudžiami". Londone *Guardian* konfidencialiai pranešė, kad „nė vienas iš 10 rusų, įsislaptinusių JAV priemiesčiuose, nesužinojo jokių paslapčių". Senas anglų ir amerikiečių žurnalistas pareiškė savo nuomonę, kad rusų nelegalų operacija buvo „visiškai bergždžia".[6] Kadangi sulaikytieji buvo Vienoje iškeisti į keturis Rusijoje už šnipinėjimą kalėjusius asmenis, Davidas Cornwellas, rašantis Johno le Carré slapyvardžiu ir sumaniai savo knygoje atskleidęs nesuprantamas Šaltojo karo šnipinėjimo intrigas, netgi užsiminė, kad Amerikos žvalgybos „dešinieji" pareigūnai mėgino pakenkti pagerėjusiems Rusijos ir Amerikos santykiams. Jis klausė: „Kai matome tiesiogiai transliuojamą puikų spalvotą vaizdą, kaip vyksta didžiausias XXI amžiaus pasikeitimas šnipais, ir girdime citra brązginamą Harry Lime'o melodiją, negi šnipai tikisi, kad mes vėl spruksime į savo Šaltojo karo slėptuves? Ar toks ir yra tas gudrusis planas?"[7]

Jausdamas pagarbą didžiajam Britanijos knygų apie šnipus rašytojui ir gerokai mažesnę kitiems apžvalginінkams, manau, jog tai – keistai nusiraminusių žmonių požiūris. Šnipai turi atrodyti kuo nuobodesni ir niekuo neišsiskiriantys, kad galėtų išsiugdyti tikriesiems jų darbams būtinus gebėjimus. Jei jiems tenka būti paprastais pasiuntiniais, kurie perveža pinigus, suklastotus dokumentus ir lėšas reikšmingesniems sekliams, tuomet jiems reikia darbų, susijusių su dažnomis kelionėmis. Džordžas Smailis, žinomiausias le Carré personažas, Šaltojo karo metais gyveno kaip slaptasis agentas (spėjama, turintis Šveicarijos pilietybę) ir dirbo tarnautoju Švedijos laivų įmonėje – puikios sąlygos asmeniui, kuriam nuolatos reikia dingsties lankytis Hamburgo ar kituose Vokietijos uostuose.[8]

Kitiems keliama užduotis gauti tokius darbus, susikurti tokius pomėgius ar gyvenimo būdą, kurie leistų prieiti prie slaptos informacijos. Jei atliekant užduotį reikia nustatyti galimus informacijos

šaltinius ir jų silpnybes, kurios leis juos užverbuoti, tuomet agentai turėtų puikiai mokėti užmegzti pažintis. Jei tai žvalgybos pareigūnai, kurie verbuoja, vadovauja, suteikia motyvaciją ir tikrina agentus, tuomet jų gyvenimo stilius turi būti toks, kad nekiltų įtarimų dėl plačių pažinčių. Jei tai „kurmiai", siekiantys prasiskverbti į priešininkų saugumo ar žvalgybos tarnybas, jiems reikia tokio išsilavinimo ir tokių karjeros posūkių, kurie leistų tapti patikimais kandidatais, verbuojamais į priešininko stovyklą. Charlesas Crawfordas, ilgametis britų diplomatas tame regione, savo tinklaraštyje puikiai paaiškino, kas yra šnipinėjimas.[9] Šnipinėti – tai reiškia sužinoti, kur yra laikoma arba kaip cirkuliuoja įslaptinta ir naudinga informacija, o tada, pasinaudojus žmogiškaisiais ar fiziniais jos apsaugos trūkumais, nesusektam nukopijuoti. Visa tai reikia padaryti taip, kad niekas nepastebėtų ir neįtartų, ne sykį pakartoti. Atliekant tokį darbą, svarbiausia likti nepastebėtam. Šnipų gaudytojai gali dieną ir naktį stebėti kiekvieną šnipinėjimu įtariamo diplomato veiksmą. Ieškodami užsienio svečių, kurie daugmaž galėtų būti skatinami ir kitokių tikslų, jie išnagrinės vizoms gauti pateiktus prašymus. Taip pat gali organizuoti įtariamųjų savo pačių šalyje sekimą, siekdami nustatyti, ar šie kartais susitikinėja su nepažįstamais žmonėmis. Tokie metodai gali būti veiksmingi mėginant išaiškinti diplomatą šnipą arba neatsargų išdaviką. Tačiau jie praktiškai neveiksmingi norint pagauti tinkamai išmokytą ir tikslą turintį vadinamąjį nelegalą – žmogų, kuris veikia prisidengęs naujai įgyta ar vogta tapatybe.

Kaip atskleidžiau 6 skyriuje, toks žmogus yra turtas, kuriuo prireikus galima bet kada, bet kaip ir bet kur pasinaudoti. Dėl tokių Amerikoje, Britanijoje ir Europoje (bei kitose šalyse) veikiančių Rusijos agentų reikėtų skelbti pavojų. Pamėginkite įsivaizduoti, kad jūsų nekenčiantis žmogus turi jūsų namų durų raktą. Maža paguoda, jei jis kol kas dar neprisirengė iki pamatų sudeginti jūsų namų, pavogti jums brangių daiktų arba pakišti narkotikų. Neramu, kad

jis išvis pajėgtų tai padaryti. Rusai šnipinėjimo nesumenkina ir nelaiko juokingu. Jie gana rimtai į jį žiūri: tiek kaip į užsienio keliamą grėsmę, tiek kaip į savo šalies meistriškumą šioje srityje. Reikia pripažinti, kad visi žmonės žavisi sukurtais šnipų personažais. Amerika turi netekusį atminties, bet nesunaikinamą Jasoną Bourne'ą[10]; vado Bondo klasiškas gebėjimas išvengti pavojų naiviai apgaubia romantika SŽT reputaciją. Bet iš tikrųjų Vakarų šalių šnipai, palyginti su jų kolegomis kitose šalyse, gali naudotis kukliomis privilegijomis. Pavyzdžiui, Britanijoje šnipai į atsargą išeina 55 metų, anksčiau nei jų kolegos diplomatai, kurių statusu jie prisidengia. Šnipams skirtas didesnis biudžetas, kurio išlaidų apskaita nėra taip atidžiai tikrinama, kaip kitų valstybės pareigūnų, bet iš esmės jie mėgaujasi paprastų vidurinės klasės profesionalų gyvenimu.

Vis dėlto sovietinis palikimas suteikė šnipinėjimui Rusijoje ypatingą spalvą. KGB agentų (kaip antai ponios Chapman tėvo Vasilijaus arba pono Putino ir šimtų tūkstančių į juos panašių) gyvenimas buvo kur kas gražesnis nei kitų žmonių, įkalintų „darbo žmonių rojuje". KGB agentai gyveno suteiktuose tarnybiniuose būstuose ir galėdavo specialiose parduotuvėse pirkti produktus, kurių niekur kitur nebuvo įmanoma gauti. Atostogaudavo jie KGB kurortuose ir nebūdavo smulkmeniškai suvaržyti sistemos kasdieniniame gyvenime. Tie, kurie tarnavo elitiniame užsienio šnipinėjimo skyriuje, Pirmojoje vyriausiojoje valdyboje, ir kai kurie kolegos iš kriptografijos ir kontržvalgybos skyrių net galėdavo būti išsiųsti dirbti į užsienį – gal net gauti tarnybą tuose legendomis apipintuose Vakaruose, kuriuose kaip iš gausybės rago biro gėrybės ir kurių taip nekentė kovotojai už socialinę lygybę, o kartu ir pavydėjo.

Be privilegijų, KGB dar turėjo paslaptingą įvaizdį, kuris ir nūdien tinka jo funkcijas perėmusioms organizacijoms. Žmonėms KGB atrodė (gana klaidingai) veiksminga, savo darbą išmananti ir nepaperkama organizacija. Jos pareigūnai dirbo reikšmingą darbą

savo funkcijas atliekančioje organizacijoje ir jiems už tai buvo gerai atlyginama. Tik nedaugelis gyvenančių klaustrofobiškoje, prastai valdomoje ir kyšininkavimo maro apimtoje Sovietų Sąjungoje būtų galėję tuo pasigirti. Kaip ir kosminės programos didvyriai bei sportininkai, KGB užgavo ir kitą jautrią stygą – patriotiškumą. Nors ši organizacija (pati save vadinanti partijos „skydu ir kalaviju") buvo iki galo ištikima komunistų partijai, o ne sovietų valstybei, ji šildėsi šlovės spinduliuose, kuriuos skleidė nacistinės Vokietijos sutriuškinimo pergalė. Kaip mūšis dėl Britanijos britams suteikė „šlovės valandą", kaip Pasipriešinimo judėjimas įkūnijo Prancūzijos nacionalinį mitą ar kaip Normandijos pakrantė iliustruoja Amerikos įsipareigojimą išlaisvinti Europą, taip ir Didysis Tėvynės karas (taip Rusijoje vadinamas Antrasis pasaulinis karas) buvo pagrindinis pačios Sovietų Sąjungos savasties komponentas, kuris Rusijos identitetui ir nūdien išlieka tiek pat reikšmingas.

Nors sovietų kariai pademonstravo didvyriškumą nugalėdami nacistinius okupantus, tikras slaptosios policijos vaidmuo karo metais buvo niekingas, susijęs su karo nusikaltimais, padarytais priešininkui, nuožmiu taikos įvedimu „išlaisvintose" teritorijose ir tikrų ar įsivaizduojamų neapsisprendėlių savose gretose persekiojimas.[11] Vis dėlto sovietų karo meto istorija dažniausiai nušviečiama skirtingai: televizorių ekranuose, kuriuos vėliau papuoš ir Chapman lengvo turinio programoje apie neįmintas mįsles[12], žiūrovai matydavo garsiausio sovietų šnipo, sukurto personažo, Makso Oto fon Štirlico (Max Otto von Stirlitz) žygdarbius (toks vokiškas slapyvardis jam buvo duotas). Jo karo metų misija buvo įsiskverbti į nacių aukščiausios vadovybės gretas. Štirlicas, skirtingai nei Bondas, apsieina be prietaisų, ginklų ir merginų. Jo ginklas yra protas, kurio galias kursto ne komunistinė ideologija, o graudulingas patriotizmas. Neįtikėtina, tačiau knygose ir filmuose rodomi jo žygdarbiai, pagal banalius sovietų propagandos standartus, nepaprastai įdomūs ir skatinami

užuojautos.[13] Jie taip smarkiai paveikė atkaklų paauglį, aštuntajame dešimtmetyje gyvenusį nedidelėje Leningrado gatvelėje, kad šis ryžosi neįprastam žingsniui – nuėjo į miesto KGB būstinę ir pasiūlė savo paslaugas. Tačiau jaunajam Vladimirui Putinui buvo pasakyta, kad ši organizacija nepriima atsitiktinių žmonių, tad pirmiausia jis turėtų įgyti išsilavinimą ir tuomet laukti darbo pasiūlymo.*

Sovietų Sąjungos nebėra, bet Rusijos šnipų sąsajos su paslaptinga ir krauju aptaškyta jų praeitimi yra gana realios. Žinoma, seni ir nauji šnipai nėra tokie patys. Ponios Chapman pirmtakai sovietinėje eroje vilkėjo prastai atrodančius pilkus kostiumus ir stengėsi išlikti šešėlyje. O jai patinka odiniai aptempti drabužiai ir prožektorių šviesos. Senieji šnipai tarnavo totalitarinei supervalstybei. O ji dirba posovietinei Rusijai, išties kapitalistinei šaliai, kuri tvirtina esanti demokratiška. Tačiau ilgalaikis ryšys yra privilegija. Šiais laikais ypatingos malonės, kuriomis naudojasi Rusijos šnipai, reiškia, kad jie gyvena kitokius gyvenimus, kaip ir KGB pareigūnai sovietmečiu. Jie skiriasi ne tik gaunamu atlyginimu ir galimybe įsigyti būtinųjų prekių, bet ir tuo, kad gali privilegijuotai gyventi už ir virš įstatymo ribų. Tokių privilegijų pasekmės gali būti tiek nereikšmingos, tiek absurdiškos. FSB pareigūnas gali nebaudžiamas girtas vairuoti automobilį (ir nušluoti pėsčiuosius). Šmėkštelėjęs tarnybinis jo pažymėjimas įbaugins bet kurį žemesniojo rango pareigūną. Toks žmogus gali laimėti bet kurį privatų teisinį ar komercinį ginčą. Statydamasis namą užmiestyje jis gali nepaisyti planavimo reglamento. Kaip parodžiau 1 skyriuje, jis gali sužlugdyti – tiesiogine to žodžio prasme – jį supykdžiusių žmonių gyvenimus.

Ponia Chapman ne tik tampo Rusijos psichiką už senų sovietinių virvučių. Ji atgaivina ir modernias neurozes. Šios moters išskirtinumas – ne nepalenkiamas karo meto sovietų kariuomenės

* Putinas Leningrado valstybiniame universitete studijavo tarptautinę teisę, baigė 1975 m. ir iškart pradėjo dirbti KGB. (Aut. past.)

puritoniškumas, o pigus moderniosios Rusijos blizgesys. Jai reikėjo šnipinėti ne nekenčiamus senųjų laikų nacius, o naująjį baubą: Vakarų šalis – Britaniją ir Ameriką, kurių manymu, Rusijos režimas yra dviveidis, arogantiškas ir godus. Nors elitui patinka lankytis Londono ir jo apylinkių parduotuvėse, bankuose, linksmintis ir leisti savo vaikus į tenykštes mokyklas, daugelis niekina Britaniją, o kartu piktinasi tuo, ką laiko Amerikos hegemonija ir Europos Sąjungos valdingumu.

Toks priešiškumas iš dalies kyla dėl nevisavertiškumo komplekso: kad ir kokios būtų Vakarų blogybės, jų gyventojai mėgaujasi kokybišku gyvenimu, kurio Rusijoje nėra. Nors daugeliui rusų Vakarai atrodo gluminamai silpni ir ištižę (esu girdėjęs, kaip rusai visiškai nesivaržydami skundžiasi dėl žemo matematikos dėstymo lygio Vakaruose ir Britanijos ir Amerikos sudribusių moterų nemoteriškumo).

Kita priežastis ta, kad rusams nepatinka politinis Vakarų kišimasis, pavyzdžiui, žiniasklaidos laisvės ir prodemokratiškų reikalų finansavimas ir prieglobsčio suteikimas bėgliams iš Rusijos, kurie tvirtina esą persekiojami dėl savo politinių įsitikinimų, o yra laikomi (bent jau valdžios institucijų Maskvoje) sukčiais ir teroristais.

Daugelis žmonių veja šalin net mintis apie tokio priešiškumo egzistavimą, ką jau kalbėti apie jo svarbą. Jiems Rytų ir Vakarų konfrontacijos laikotarpis baigėsi prasidėjus Michailo Gorbačiovo *perestroikai* (persitvarkymui) ir *glasnost* (atvirumui). Galutinai tą priešiškumą palaidojo 1989 m. griuvusi Berlyno siena ir po poros metų žlugusi Sovietų Sąjunga. NATO plėtimasis į rytus išsklaidė priešiškumo šmėklą, ji tapo visiškai nereikšminga po Amerikos ir Rusijos santykių „perkrovimo" 2009 m., prezidentu esant Barackui Obamai. Tai įvyko 2009 m. kovo 6 d., kai Amerikos valstybės sekretorė Hillary Clinton įteikė tokias pat pareigas Rusijoje einančiam užsienio reikalų ministrui Sergejui Lavrovui didelį simbolinį mygtuką su

užrašu „Peregruzka" – „Perkrovimas".* Šio gesto tikslas buvo atskirti klausimus, kuriais JAV ir Rusijos valdžios organai tikrai nesutartų (tokiais kaip žmogaus teisės ir buvusios sovietų imperijos šalių saugumas), nuo tų, kuriais susitarimas būtų įmanomas ir netgi būtinas, pavyzdžiui, dėl Afganistano, ginklų kontrolės, kosmoso teisinio režimo ir panašiai. Šalininkų nuomone, tai padėjo pagreitinti karinės technikos pervežimą į Afganistaną, pažaboti (šiek tiek) Irano branduolinę programą, susitarti dėl naujos strateginių branduolinių ginklų sutarties. Kitos Amerikos administracijos užsienio politikos iniciatyvos, susijusios su Artimaisiais Rytais, Kinija, Rytų Europa, Iranu ir Šiaurės Korėja, akivaizdžiai nebuvo palaikytos, joms pristigo politinės valios, tačiau bent jos gerbėjams atrodė, kad „perkrovimas" pasisekė, vien jau dėl pagerėjusios santykių retorikos (jei ne tikrovės). Vis dėlto Europos Sąjunga dar labiau siekia išvengti konfrontacijos, iš dalies nenorėdama pristigti dujų (kurių ketvirtadalis vis dar gaunamas iš Rusijos). Be to, daugelis eurokratų blogus santykius laiko nelabai sumanios diplomatijos vaisiumi, o ne neišvengiamo vertybių ir siekių susidūrimo padariniu. Dėl to būna sunku laikytis griežtai nusibrėžtos linijos su Rusija. Žiūrint šitaip, nerimas dėl kritikų nutildymo Rusijoje arba kivirčų dėl tokių tolimų šalių kaip Gruzija ir Ukraina nublanksta. Niekas neturi trikdyti saugios ir patogios Vakarų viešosios nuomonės. Toks pasitenkinimas puikiai atitinka finansinius interesus. Daugelio bankininkų, naftininkų, teisininkų ir kitų profesionalų finansinė sėkmė priklauso nuo gerų santykių su Rusija. Saldus pinigų kvapas užgožia iš apačios kylančią smarvę. Ekonominės bėdos Vakaruose tik sustiprina pagundą.

Su tokiu požiūriu aš nesutinku ir 2007 m. parašiau knygą *Naujas Šaltasis karas*, kurioje paaiškinau – kodėl.[14] Šioje knygoje ak-

* Deja, ant mygtuko rusų kalba užrašytas žodis iš tiesų reiškia „per didelė apkrova". Teisingas „perkrovimo" vertimas būtų *perezagruzka*. (Aut. past.)

centuoju, kaip Rusija diplomatijos tikslais pasinaudoja grynaisiais, energija ir „skaldyk ir valdyk" principu, kad pasikastų po Atlanto aljansu (NATO), susilpnintų ją ir Europos Sąjungą, pasėtų nepasitikėjimą tarp „senųjų" šalių narių ir buvusių komunistinių šalių narių. Išryškinau Rusijos smurtinį elgesį su savo kaimynėmis, kaip antai Estija ir Gruzija, jos skverbimąsi į Europą paperkant politikus, verslininkus ir kitus žmones. Nuo 2007 m. andai prieštaringa nuomonė, kad Rusiją valdo ksenofobiški kleptokratai (žodis, kilęs iš termino „kleptokratija", arba „vagių valdymas"), tapo įprasta. Ši naujoji knyga atskleidžia neregimą Rusijos sandėrių su Vakarais pusę: kaip siekiant įgyti žinių, darant įtaką ir, galiausiai, kovojant dėl valdžios yra pasitelkiamas šnipinėjimas. Šių manevrų pasekmės nulems, ar Vakarams pavyks pakelti Rusiją iki savo laisvės, teisėtumo ir bendradarbiavimo standartų, ar įvyks priešingai ir mes prisitaikysime prie gerai pažįstamo autoritarinio kapitalizmo (arba jį net priimsime) – Maskvos režimo kokybės ženklo.*

Nedaug yra atvejų, kurie galėtų geriau išryškinti tokią korupciją ir brutalumą, kaip pirmasis, nuo kurio pradedu: britų investuotojui dirbusio ruso teisininko Sergejaus Magnitskio kančios ir mirtis 2009 metais. Jis demaskavo sukčiavimą, per kurį buvo pasisavinta 230 mln. JAV dolerių, ir tai organizavo FSB vadovaujama nusikalstama grupuotė, turėjusi užnugarį aukščiausiuose režimo sluoksniuose.[15] Toks atradimas teisininkui kainavo gyvybę. Po jo

* „Vakarai" yra nekonkreti sąvoka, kurią sunku tiksliai apibrėžti. Jiems priskiriamos tokios anglakalbės šalys kaip Australija ir Naujoji Zelandija (labai dažnai ir Japonija), nors jos geografiškai nėra „vakarinės". Šį terminą savo knygoje vartoju plačiąja ekonomine ir politine prasme, kalbėdamas apie Paryžiuje įsikūrusios Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos trisdešimt keturias šalis nares, priklausančias prie turtingų šalių klubo, palaikančiam gerą valdymą. Saugumo kontekste šį terminą, šiuo konkrečiu tikslu taikomą ir Švedijai bei Suomijai, vartoju kalbėdamas apie NATO ir jos sąjungininkus. (Aut. past.)

mirties valdžia jo nužudymą ir savo suktybes mėgino užmaskuoti pompastišku melu, prievarta ir išsisukinėjimu. Šis skandalas rodo, kaip Rusijoje susiliejęs banditų pasaulis ir valdžia, kaip piktnaudžiaujama teisine sistema ir kokie drąsūs yra tie rusai, kurie siekia apginti lygybę prieš įstatymus. Tai, kad Rusijos pareigūnai šnipinėjo ir gąsdino Magnitskio kolegas ir gynėjus Londone bei kitur, rodo, kad FSB valdžios čiuptuvai siekia ir Vakarus. Toliau parodau, kad Rusijos valdantis režimas nėra vien jos pačios tragedija: jis kelia tiesioginę grėsmę mūsų visų gerovei ir saugumui.

Vakarų žvalgybos istorijos metraščiuose pergalių vaizduojama daugiau nei pralaimėjimų. Daugeliui žinoma 1985 m. pergalinga drąsaus ir talentingo ilgamečio puikaus Britanijos šnipo Olego Gordijevskio, dirbusio KGB, eksfiltracija – slapta gelbėjimo operacija, išvertus iš šnipų kalbos. Taip pat deramai paminėtas Vasilijaus Mitrochino, Rusijos slaptosios tarnybos archyvo vyriausiojo šefo, išvykimas iš šalies 1992 metais.[16] KGB sunkiai triūsė, kad įveiktų dideles kliūtis: vis akivaizdesnes planinės ekonomikos negandas, trukdančią priimti sėkmingus sprendimus baimės atmosferą ir politinių trikdžių naštą. Vis dėlto galutinė Vakarų pergalė Šaltajame kare nereiškia, kad ir jų slaptosios tarnybos nuolatos laimi. Pergalių pilna ataskaita apie praeitį yra apgaulinga ir užliūliuoja. Šios knygos 8 ir 9 skyriuose nušviečiau kelias mažai žinomas istorijas iš praėjusiais dešimtmečiais vykusio šnipų karo tarp Rytų ir Vakarų ir dažniausiai liūdnas jų pasekmes, kurias patyrė britų ir amerikiečių žvalgybos. Mūsų slaptosioms tarnyboms pakenkė prieštaringi siekiai: ar šnipinėti sovietinį bloką, ar pamėginti jį nuversti? Jos kelis kartus tapo sovietų apgaulės operacijų aukomis. Į mūsų tarnybas buvo infiltruoti tokie išdavikai kaip Kimas Philby ir jas sukaustė baimė, kad esama ir daugiau kol kas nedemaskuotų „kurmių“.

Šioms problemoms iliustruoti pasirinkau epizodus, susijusius su Baltijos šalimis – Estija, Latvija ir Lietuva. Tos šalys jau šim-

tus metų gyvena pažeidžiamoje ir ginčijamoje Rytų ir Vakarų pasienio teritorijoje. Net ir nūdien jų padėtis tokia, kad daugiausia išloš, jei mes nugalėsime, ir daugiausia praras, jei pralaimėsime. Visai neslepiu, kad pritariu šių šalių kovai. Ten aš gyvenau 1990–1994 m., kai jos išsiveržė iš Kremliaus gniaužtų. Mačiau, kaip jos suklestėjo, ir džiūgavau, kai 2004 m. saugiai, kaip tuomet atrodė, įstojo į NATO. Taip pat mačiau, kaip Rusija vis mėgino pakenkti jų suverenitetui ir pakirsti jų saugumą. Pasakojimai apie šnipų karus toje teritorijoje neapsieina be kankinimų ir išdavysčių, didelių apgavysčių ir ciniškos veidmainystės. Jie išryškina tragediją ir triumfą, talentą ir nemokšiškumą, didvyriškumą, pasiaukojimą, išdavystę ir apgaulę.

Pirmasis epizodas įvyko pirmaisiais mėnesiais po 1917 m. Rusijos revoliucijos, kai užsienio vyriausybės, ypač Britanijos, Prancūzijos ir Jungtinių Amerikos Valstijų, tikėjo, kad joms pavyks iššniukštinėti viską apie komunistinį eksperimentą, kol jis dar neįleido šaknų ir neišplito į kitas šalis. Britų pasiuntiniui Maskvoje Robertui Bruce'ui Lockhartui apsuko galvą puiki apgaulės operacija, kurią suorganizavo bolševikų vadas Vladimiras Leninas. Lockhartas manė, kad Lenino asmeninė apsauga – rinktinė Latvijos šaulių kariuomenė – perbėgs į priešingą pusę už pasiūlytą Latvijos nepriklausomybę, kurią remia galingos Vakarų valstybės. Tačiau, nepavykus deramai patikrinti savo tariamų latvių sąjungininkų patikimumo, Lockhartas užkibo ant Lenino klastos kabliuko. Per savo naivumą ir neapdairumą britų agentas ne tik atsidūrė kalėjime, bet ir patvirtino Rusijos įtarimus, kad Vakarai kišasi į kitų šalių reikalus, be to, įpylė degalų į Lenino propagandos mašiną, kuri rusus ir taip jau buvo perspėjusi apie užsienio kišimąsi bei kitas grėsmes. Pats geriausias tokios veiklos įrodymas buvo nusikaltimo vietoje sučiuptas Britanijos šnipas, mėginęs organizuoti pučą. Nors ir gavusi žeminančią pamoką, Vakarų žvalgyba tame regione

anuomet neatlaikė ir tapo dar vienos, kur kas didesnės apgaulės – operacijos „Trestas“ – auka. Trečiojo dešimtmečio pradžioje britų šnipų vadovų patiklumas ir beatodairiškumas padėjo KGB pirmtakei ČK sudaryti įspūdį, jog sovietinėje Rusijoje veikianti didžiulė pogrindinė organizacija trokšta pagalbos iš išorės. Nieko panašaus nebuvo: organizacija „Trestas“ tebuvo pramanas. Daugybė Rusijos antikomunistų ėjo tiesiog į mirtį, sutikę dalyvauti prastai parengtose operacijose, kurias suplanavo Vakarų šnipų vadai, įtikėję ranka pasiekiama pergale. Ši žlugusi operacija neatsargiam Britanijos „šnipų asui“ Sidney Reilly kainavo gyvybę. Vėliau jo darbo tęsėjai įrodė negebantys dirbti slaptai, ir ši nekompetencija kaip maras pasklido po visą šnipų pasaulį. Jie pasirodė nelinkę ar nesugebantys mokytis iš savo klaidų, kai po dvidešimties metų vėl apmaudžiai suklydo, parėmę fiktyvias antisovietinio pasipriešinimo grupuotes Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje. Britanijos, Amerikos ir kitų Vakarų valstybių specialiųjų tarnybų vadovams tos šalys atrodė puikūs ir šnipinėjimo, ir ardomosios veiklos tramplinai: sovietų okupuotos Baltijos šalys buvo lengvai pasiekiamos lėktuvu ar laivu, stipriai prieš komunistus nusiteikę gyventojai jau ir taip buvo įsitraukę į partizaninę kovą su naująja sovietų valdžia. Tačiau viskas baigėsi katastrofa. Drąsūs vyrai, kuriuos mes išsiuntėme pagelbėti tai kovai, pakliuvo į KGB letenas.

Man pavyko surasti, ko gero, paskutinį gyvą išlikusį tos operacijos dalyvį. Jis ramiai leidžia dienas pietinėje Anglijoje, brangindamas šalies, kurios manė gyvas nebepamatysiąs laisvos, įteiktus jam medalius ir kaip pavėluoto dėkingumo ženklą iš SŽT gautą statulėlę. Taip pat aptikau dar nepublikuotą sėkmingos žymaus britų žvalgo misijos Sovietų Sąjungoje pavyzdį ir kitų agentų pėdsakus. Tačiau bendras vaizdas išlieka niūrus. Klaidingas šnipų vadovų įsitikinimas dėl partizaninio karo Baltijos regione pražudė šimtus gyvybių ir sugriovė tūkstančius gyvenimų. Dėl tokio įsitikinimo

pinigai, prestižas ir pasitikėjimas buvo iššvaistyti kovai, kuri nedavė jokios naudos, o tik sukėlė didžiulį skausmą.

Paskutinį kartą šiurkščiai buvo suklysta tada, kai Baltijos šalys atgavo nepriklausomybę 1991 m. ir Vakarų žvalgybos agentai vėl susigrūdo į savo seniai nutryptą teritoriją. Rusija ir vėl šito tikėjosi, Vakarai ir vėl buvo apkvailinti. Hermanas Simmas, patikimiausios iš visų buvusių komunistinių valstybių – Estijos – patikimiausias valdžios pareigūnas, buvo svarbiausias šalies gynybos ministro ir užsienio sąjungininkų ramstis. Šis žmogus buvo giriamas už dalykiškumą ir pagalbą, išlaikė aukščiausio lygio Estijos ir NATO saugumo patikrinimus. Tas sistemas administravusiems žmonėms keistai pavyko nepastebėti, kad globėjiško būdo buvęs policijos pareigūnas yra ilgametis KGB agentas. Reikia pagirti Estiją už tai, kad šalis nemėgino nuslėpti tokios katastrofos: Simmas buvo sučiuptas, nuteistas ir patupdytas į kalėjimą. Be to, Estijos valdžia leido man itin dažnai su juo matytis. Viena iš tokios jautrios Estijos reakcijos priežasčių buvo stulbinamas ir mažai kam žinomas šios istorijos aspektas. Simmas šnipinėjo ne tik rusams.

Simmas buvo išimtis, nes jį pagavo. Lygiai taip pat pagavo ponią Chapman ir kitus šnipus Amerikoje. Tačiau jų istorijos atskleidžia Rusijos dedamas ilgalaikes pastangas ir pasinaudojimą priešininko silpnosiomis vietomis. Kiek dar tokių nelegalų nepastebėti gyvena Britanijoje, Europoje ar Amerikoje? Ir kiek dar slaptųjų agentų jie užverbavo? Pagrindinis šios knygos tikslas yra skelbti dėl to pavojų. Vakarai beveik visai prarado budrumą. CŽV kontršnipinėjimo* pareigūnai ir jų kolegos iš CŽV kontržvalgybos vis dar eikvoja savo laiką ir lėšas Rusijos šnipams gaudyti. Tačiau čia tik

* Kartais pabrėžiamas paslaptingas skirtumas tarp kontršnipinėjimo (aktyvių ir agresyvių priemonių – priešiškos užsienio tarnybos pareigūnų dėmesio nukreipimo, trukdymo, narių išmetimo ar verbavimo) ir kontržvalgybos (bendresnių prevencinių priemonių – atrankos ir sekimo, siekiant aptikti informacijos nutekėjimo plyšius ir juos užkišti). (Aut. past.)

išimtis, o ne taisyklė. 2001 m. rugsėjo 11 d. prioritetai pasikeitė. Britanijos saugumo tarnyba, dar vadinama trumpiniu MI5, teigia kontržvalgybai skirianti tik 4 proc. savo išteklių, nes daugiausia jų atiduoda antiteroristinei veiklai.[17] Belgijoje vos saujelė vietinių šnipų gaudytojų, gaunančių menką atlygį ir neturinčių politinio užnugario, privalo sekti šimtus rusų, siekiančių prasiskverbti į Europos Sąjungą, NATO būstinę Briuselyje ir į kitus viliojančius objektus.

Prabėgęs laikas ir pasikeitę prioritetai pamažu pakirto profesionalumą ir elementarią atmintį, kurie Šaltojo karo metais šnipų gaudytojams padėjo aptikti sovietų pastangas infiltruotis. Privatumo paisymas susilpnino saugumo patikrinimo procedūras. Pareigūnai gali užsidirbti papildomų pinigų iš šalies, išėję į atsargą imtis pelningų darbų, vykti į nepaaiškinamas užsienio keliones, kopijuoti iš galbūt patikimai apsaugotų nešiojamųjų kompiuterių dokumentus į atmintukus ir turėti daugybę elektronikos prietaisų, kurie niekuomet nėra tikrinami. Taip pat noriu atkreipti dėmesį į klaidingą pasitenkinimą, kuris lydėjo NATO plėtrą į buvusias komunistines šalis. Sprendimas išplėsti NATO buvo teisingas (ypač dėl Rusijos neoimperialistinio žvanginimo ginklais), tačiau žvalgybos ir saugumo tarnybos deramai neįvertino tebetvyrančių virš regiono sovietinio laikotarpio šešėlių. 1989–1991 m. išsivadavimas buvo svaiginantis, tačiau jo poveikis – tik paviršutiniškas. Vietoje planinės ekonomikos atsirado laisvoji rinka, valstybinę cenzūrą pakeitė laisva žiniasklaida, nuo vienpartinio valdymo pereita prie laisvų rinkimų – visa tai buvo be galo reikšmingi pokyčiai. Tačiau ten gyvenantys žmonės negalėjo akimirksniu prisitaikyti prie politinių ir ekonominių sistemų kaitos. Milijonai to regiono žmonių buvo užaugę komunistinėje santvarkoje ir su ja kolaboravę. Teršiantis slaptosios policijos bylų palikimas, kurį sudaro apgailėtini kompromatai ir nešvarios paslaptys, tebenuodija visuomenės gyve-

nimą. Jis leidžia visokeriopai šantažuoti prasikaltėlius ir įklampinti nekaltuosius. Įtarimų dėl kolaboravimo praeityje šešėlis krito netgi ant tokių didvyrių, Vakarų akimis, kaip buvęs Lenkijos prezidentas Lechas Wałęsa.[18] Nors ir ne visa slaptosios policijos bylų medžiaga yra teisinga, o daug tiesos taip ir nepateko į bylas, purvinos praeities paslaptys, kurių nemaža dalis senųjų režimų galudienyje buvo skubiai išgabenta į Rusiją, leidžia prispausti bet kurį žmogų, gimusį maždaug iki 1970 metų. Vienu žodžiu, žlugęs komunizmas paliko nemažai tiksinčių žmogiškųjų bombų, pasklidusių po buvusią imperijos teritoriją, su nuotolinio valdymo pulteliais Kremliaus rankose.

Nei Simmo byla, nei ponios Chapman ir jos kolegų demaskavimas deramai nepakeitė visuomenės nuomonės ir nepažadino valdininkijos. Šioje knygoje tiesmukai ir nepriklausomai yra išdėstoma pagrindinė mintis, kurią oficialiems asmenims sunku atvirai ir aiškiai ištarti, o visuomenė nėra linkusi ją išgirsti. Štai ji: Rusijos šnipų veiksmai nėra vien ilgai trunkantys senųjų sovietinių institucijų spazmai, priverčiantys jas trūkčioti lyg stimpančio dinozauro uodega. Tie veiksmai – tik maža dalis didesnių įsiskverbimo ir manipuliacijos pastangų, nukreiptų į silpniausias mūsų sistemos vietas: jos atvirą ir patiklų požiūrį į pašalinius ir atvykėlius. Kadangi ši grėsmė nėra tinkamai įvertinta arba visiškai ignoruojama, ji yra itin didelė. Ji sudaro dalį šnipinėjimo pasaulio, apie kurį pašaliniai žmonės būna mažai girdėję, o dar mažiau išmano.

Kartu traukiant praeities ir dabarties gijas, šioje knygoje aprašoma, kaip senieji KGB apgavysčių ir ardomosios veiklos metodai šiais laikais yra pasitelkiami naujus tikslus turinčios tarnybos. Mūšio lauko ribos per Šaltąjį karą, kai grėsė komunistų pergalė, buvo nubrėžtos aiškiau. Šiuo metu Rusiją valdanti korumpuota autokratija žaidžia pagal kapitalistines taisykles, todėl ir grėsmė gerokai didesnė. Vis dėlto kai kurie bruožai išliko tie patys. Naujieji Rusijos

šnipai, kaip ir sovietiniai jų pirmtakai, užsiima ardomąja veikla, manipuliavimu ir įsiskverbimu į Vakarų struktūras. Kaip matyti iš tolesnių šios knygos skyrių, jie taip pat gina tironišką, nusikalstamą ir žudikišką režimą.

1

Plėšikavimas ir žudymas

Gyvenimas Maskvoje gali pasirodyti visiškai normalus. Vidurinės klasės profesionalai vilki tokiais pat drabužiais, vairuoja tokius pat automobilius, taip pat atostogauja, valgo tokį pat maistą ir dirba tokius pat darbus kaip ir milijonai jų kolegų miestiečių visame pasaulyje. Ypač finansų srityje. Akcijų vertė ir pelnas kyla įsikibę į Rusijos naftos ir dujų bumo keterą bei pelningą vartojimą. Finansininkai investuoja, jų teisininkai sutvarko smulkmenas ir sprendžia problemas. Juos aptarnauja gausėjanti Rusijos vidurinė klasė, kurią sudaro ryškūs, savimi pasitikintys, angliškai kalbantys profesionalai, tokius pat darbus lengvai galintys gauti Niujorke, Londone, Frankfurte ar Dubajuje. Daugeliui žmonių, ypač tų, kurių įsitikinimu Rusija eina teisingu keliu, finansinės ir teisinės sistemos Maskvoje plėtra yra vienas iš didžiausių optimizmo pagrindų. Kitos gyvenimo Rusijoje sritys, pradedant eismo spūstimis didmiesčių gatvėse bei korumpuota biurokratija ir baigiant terorizmu bei pietiniuose šalies pakraščiuose kunkuliuojančiu pilietiniu karu, gali būti slegiančios, chaotiškos, niūrios ir net pavojingos, bet jos tik retsykiais pasiekia šviesias, patraukliai įrengtas centrinės Maskvos kontoras.

Tačiau Sergejų Magnitskį tas pasaulis pasiekė. Jo vardas nėra plačiai žinomas, nors to vertas. Šio žmogaus istorija sudaro moralinį ir žmogiškąjį foną tolesniems knygos skyriams apie Rusijos šnipų gudrybes ir metodus. Magnitskis mirė 2009 m., vos sulaukęs trisdešimt septynerių. Jis priklausė pirmajai beveik per šimtmetį rusų kartai,

kurios gyvenimo nebetemdė baimė. Jis buvo paauglys, kai sovietai liovėsi kontroliavę kalbėjimą, tikėjimą ir keliones. Buvo gavęs puikų išsilavinimą, apie kokį pulkai ankstesniųjų Rusijos studentų galėjo tik pasvajoti. Šio žmogaus mąstymą suformavo ne prievarta brukamos ydingų marksizmo ir leninizmo doktrinų studijos, o skaidrių kaip krištolas teisės principų laikymasis. Nepatyręs brutalios sovietinio laikotarpio karo prievolės, neslegiamas suaugusio žmogaus gyvenimo totalitarizmo sąlygomis kompromisų naštos, jis mėgavosi vidurinės klasės patogumais ir garantijomis, kurie Vakarams yra savaime suprantami, o Sovietų Sąjungoje buvo neįsivaizduojami. Magnitskis turėjo įtakingų kolegų, įkvepiančių profesinių iššūkių ir laimingą šeimą namie. Kaip ir prieš šimtą metų carizmo laikotarpio reformos šalininkai, kuriems beveik pavyko ją įgyvendinti, jis svajojo, kad Rusija būtų įstatymų valdoma valstybė. Šis žmogus net skeptikus priversdavo patikėti, kad galiausiai Rusijos laukia šviesi ateitis.

Rafinuotas ir kelias kalbas mokantis Magnitskis buvo vienas iš tokių rusų, su kuriais šios knygos skaitytojai gali lengvai kur nors susidurti. Su tokiu žmogumi galima išlenkti taurę atostogaujant užsienyje, tokį žmogų galima išgirsti skaitant pranešimą seminare ar rasti sėdintį anapus stalo per verslo susitikimą. Taigi jis labai panašus į kitus šioje knygoje aprašytus rusus, dirbančius slaptaisiais agentais Vakaruose. Tokį paprasta įsivaizduoti gurkšnojantį kokteilį su ponia Chapman Londone arba vaikštinėjantį Bostono gatvėmis ir besišnekučiuojantį su jos kolega, aukščiausios klasės šnipu Donaldu Heathfieldu, kuris Amerikoje dirbo vadybos konsultantu. Tačiau tuo metu, kai jie Rusijos šnipų vadovų pavedimu vykdė savo slaptąsias misijas, Magnitskis buvo įpainiotas į kitokią istoriją.[19] Joje figūravo milžiniškos pinigų sumos, ypatingas įstatymo pažeidėjų žiaurumas ir nebaudžiamumas. Prie šios kastos priklauso vyresniojo rango FSB nariai, ranka rankon dirbantys su nusikalstamomis grupuotėmis ir aukštais valstybės pareigūnais.

Pasakoti pradėsiu nuo žmogaus, kuris pats to nesuvokdamas atvedė Magnitskį į pražūtį, ir nuo tada nenuilstamai rengia kampanijas, tęsdamas jo kovą. Gimęs Amerikoje, o dabar turintis Britanijos pilietybę, Williamas (Billas) Browderis yra finansininkas, kadaise žinomiausias investuotojas Rusijoje. Kandi, veikli asmenybė, trykštanti nervinga energija, gebanti sužavėti ir greitai įtūžti. Šio žmogaus kilmė nepaprastai įdomi: jo senelis Earlas Browderis buvo Amerikos komunistų partijos lyderis. Tačiau vaikaitį pakerėjo ne komunizmas, o kapitalizmas. Dešimtajame dešimtmetyje jis nusprendė, jog daugelis užsieniečių pervertina verslo Rusijoje riziką. Reikia pripažinti, pavojai buvo nemaži: lygybė prieš įstatymus menka, nuosavybės teisės netvirtos, politinis stabilumas abejotinas, ekonomika pašlijusi, nusikalstamumas bei korupcija visa persmelkę. Parduodamos įmonės ir akcijos nebuvo nieko vertos, tik pigios. Jei padėtis (arba bent jos suvokimas) nors truputį pagerėtų, tuomet būtų galima gauti dideles pajamas. Tarkime, investuotojai manytų, jog netinkamai valdoma Rusijos naftos įmonė verta ne 1, o 10 proc. panašios užsienio įmonės vertės. Tuomet jos akcijų vertė pašoktų dešimteriopai – tai reiškia, kad prieš pasikeičiant suvokimui tokią įmonę nusipirkęs asmuo gautų milžinišką pelną.

Todėl Browderio investicijų įmonė „Hermitage Capital Management" laikėsi trigubos strategijos. Pirma, ji pirko vertingo turto turinčias įmones, kaip antai naftos, dujų ar naudingųjų iškasenų. Antra, Browderis skatino susidomėjimą investicijomis Rusijoje, atkakliai laikydamasis pozicijos, kad ten tik „blogai", o ne visiškai „siaubinga".* Trečia, jis išryškino piktnaudžiavimą akcininkų teisėmis. Jo akylų

* Kai kuriems atrodė, kad pabrėždamas potencialą jis sumenkino pavojus. 2005 m. Pasaulinės ekonomikos forume Davose nutiko įsidėmėtinas įvykis, kai staiga nepalankiai buvo atsiliepta apie akivaizdžiai Putino režimui būdingą žmonių įdarbinimą per pažintis ir kompetencijos trūkumą. Browderis buvo vienas iš saujelės žinomų vakariečių, tvirtai pareiškusių priešingą nuomonę.

analitikų komanda įnikdavo į įmonės sąskaitas ir kitus dokumentus, ieškodami sukčiavimo ir išeikvojimo įkalčių. Juos aptikęs Browderis pradėdavo teismo procesus, inicijuodavo žiniasklaidos kampanijas bei griebdavosi kitų gudrybių, kad būtų atlyginta žala.[20] Laikas tam buvo tinkamas. Kai kurios Rusijos įmonės jau pradėjo suvokti, kad, norėdamos išspausti kuo daugiau naudos iš savo akcijų biržos oficialiajame prekybos sąraše, jos turi bent jau dėtis paisančios užsienio investuotojų interesų. Nuo 2000-ųjų Browderio dedamos pastangos sutapo su Kremliaus iniciatyva, mat šiam irgi nepatiko, kaip per daug galingi „oligarchai" (politiškai stiprūs magnatai) didžiausias šalies įmones valdo vadovaudamiesi vien savo asmeniniais interesais. Toks Browderio ir Kremliaus interesų sutapimas buvo trumpalaikis. Iš tiesų Putino režimas siekė ne skatinti gerą korporacinį valdymą ir akcininkų vertinimą, o užgrobti pinigus ir valdžią. Bet tai paaiškės vėliau. Browderis ir „Hermitage" verslas klestėte klestėjo beveik dešimtmetį. Jų rengiamos kampanijos baigdavosi ir greitomis, ir kiek ilgiau siektomis pergalėmis, o kartais apskritai žlugdavo, tačiau sunkus darbas ir buvimas dėmesio centre bent jau padėjo pateisinti investuotojų mokamus didelius valdymo mokesčius. 2002 m. „Hermitage" efektas"[21] (šį terminą sugalvojo pati įmonė) sulaukė didžiausio pagerbimo: jis buvo pasirinktas Harvardo verslo mokyklos socialinių tyrimų objektu.[22] Nuo 2000 m., kai ponas Putinas pradėjo eiti pareigas, iki 2005 m., kai lėšos buvo perkeltos į Londoną, „Hermitage" investicijų vertė išaugo aštuoneriopai, o per visą kompanijos egzistavimo laikotarpį – trisdešimt penkis kartus. Mažai kas finansų istorijoje galėtų pasigirti tokiu rekordu.

Nuo 1998 m. iki 2002 m., kai gyvenau Maskvoje ir dirbau tenykščio *The Economist* biuro vadovu, ne visada sutardavau su ponu Browderiu. Dabar mūsų ginčai atrodo kaip sena istorija, tačiau anuomet jie buvo aštrūs. Nors žavėjausi šio žmogaus energija ir protu, man labai nepatiko, jog jis remia pono Putino režimą. Mano

požiūriu, naujoji vyriausybė sukūrė vien paviršutinišką stabilumą ir sumokėjo pernelyg brangiai. Be to, manęs nejaudino sunki padėtis užsienio investuotojų, kurie sąmoningai sukišo savo pinigus į sukčių, neišmanėlių ir politinių bičiulių valdomas įmones, o paskui nustebo sužinoję apie prastai tvarkomą jų verslą. Jei perki akcijas Rusijoje, turėtum tikėtis, kad būsi apgautas, kaip ir ruošdamasis eiti imtynių purve žinai, kad išsipurvinsi. Didžiausias mūsų nesutarimas iškilo 2003 m., man išvykus iš Rusijos, kai buvom užėmę priešingas pozicijas dėl Putino ankstyvojo valdymo laikotarpio apibūdinimo. Ponas Browderis pritarė tuo metu turtingiausio Rusijos žmogaus Michailo Chodorkovskio areštui. Mažiausias ponui Putinui mestas Chodorkovskio akibrokštas buvo atvykimas į susitikimą Kremliuje neryšint kaklaraiščio – didžiulis paniekinimas griežtai protokolo paisančioje Rusijoje. Energetikos magnatas ponas Chodorkovskis mokėjo atlyginimus daugeliui parlamentarų, kad palaikytų jo politinį spaudimą ir, nepaisydamas Kremliaus nurodymų, ketino sudaryti sandorį su stambia Amerikos naftos kompanija. Jis akivaizdžiai kliudė pono Putino planams užgrobti vadovaujančias Rusijos valdžios aukštumas. Kai kam atrodė, kad Chodorkovskis galbūt nori pakeisti poną Putiną ir užimti šalies vadovo postą (pirmaisiais metais Rusijos prezidentas atrodė pilka ir gana vidutinė figūra). Pono Putino kerštas buvo ryžtingas ir negailestingas. Ponas Chodorkovskis buvo įkalintas remiantis nepagrįstais kaltinimais, o jo įmonė „Jukos" (kurios daugelis akcininkų buvo užsieniečiai) buvo priversta bankrutuoti, jos turtas išdalytas per nesąžiningą aukcioną, per kurį Kremliaus bičiuliai pusvelčiui jį ir įsigijo.[23] Pritariau ponui Browderiui, kad ankstesniais metais ponas Chodorkovskis piktnaudžiavo savo smulkiųjų akcininkų teisėmis, ir jis man neatrodė vien tik represijos kankinys. Tačiau maniau, kad magnato praeities piktadarystės ir vėlesni privalumai ne tokie reikšmingi kaip skandalingas valdžios institucijų piktnaudžiavimas teismais vykdant politinę vendetą.

Browderis galėjo sau leisti nekreipti dėmesio į kritišką mano vertinimą. Jis krovėsi milijonus. Tačiau įsigijo ir galingų priešų: kiekvienas doleris, dar nepavogtas dėl jo dedamų pastangų sustabdyti visuotinį nesąžiningumą, sumažindavo kokio nors korumpuoto ir galingo asmens pajamas. 2005 m. lapkritį pasieniečiai, remdamiesi neaiškiomis nacionalinio saugumo dingstimis, neįleido jo į šalį ir išsiuntė atgal iš Maskvos Šeremetjevo oro uosto.[24] Grįžęs į Londoną jis išliko optimistas dėl Rusijos, stengėsi pasiekti, kad valdžios institucijos panaikintų šį sprendimą, ir atkakliai tvirtino, jog į tokią keblią būklę pateko per gryną nesusipratimą. Tačiau 2006 m. liepą* per viršūnių susitikimą Sankt Peterburge vienas žurnalistas spaudos konferencijoje uždavė klausimą apie Browderį. Ponas Putinas atsakė, kad apie poną Browderį nėra girdėjęs (tai buvo neįtikėtina), bet gali „įsivaizduoti, jog tas asmuo pažeidė mūsų šalies įstatymus".[25] Ponas Browderis teigia, kad tada jis ir liovėsi mėginęs grįžti į Rusiją: signalas apie didelį oficialių asmenų nepasitenkinimą buvo nedviprasmis, jis nenorėjo susilaukti Chodorkovskio likimo. Tylomis jau buvo pradėjęs likviduoti savo holdingus ir pamažu atšaukti savo darbuotojus iš Rusijos. Browderiui pasitraukus nuo šturvalo Maskvoje, investuotojai panoro atsiimti savo pinigus – kitos kylančios rinkos atrodė patrauklesnės. Pasirodo, toks žingsnis buvo ne tik toliaregiškas, bet ir pelningas. Netrukus staiga kilo pasaulinė finansų krizė, o Rusijos akcijų ir obligacijų kainos nėrė žemyn. Browderio investuotojai išnešė sveiką kailį. Tuo metu ši istorija tebuvo viena iš daugelio panašių Rusijoje: dabartinėje šalies istorijoje minima daugybė investuotojų,

* Rusija pirmininkavo per G-8 grupės (šalių, tuo metu mėginusių tvarkyti pasaulio ekonomiką) susitikimą. Pirmą G-6 grupę, sušauktą 1975 m., sudarė Britanija, Prancūzija, Vokietija, Italija, Japonija ir Jungtinės Amerikos Valstijos, o tada prisidėjo dar vienas narys – Kanada. Pamaloninant poną Jelciną, 1997 m. į grupę buvo pakviesta Rusija. Nuo 2009 m. G-20 grupė, į kurią įeina didelės kylančios ekonomikos šalys, beveik perėmė G-8 grupės vaidmenį. (Aut. past.)

kurie sukryžiuoja kardus su valdžios institucijomis ir pralaimi kovą. Tie, kuriems pasiseka, sudaro sandorį, o tie, kuriems nepasiseka, džiaugiasi gyvi ištrūkę iš tos šalies. Tačiau ponui Browderiui priverstinis pasitraukimas tebuvo Dostojevskio plunksnos vertos tragedijos prologas. Jis buvo susijęs su milžinišku sukčiavimu: oficialūs asmenys pavogė tris pono Browderio fondui priklausiusias įmones ir pasinaudojo jomis tam, kad išviliotų pinigus iš Rusijos piliečių. Ir šio nusikaltimo vykdytojai buvo ne kokia nors niekšinga žemesniojo rango pareigūnų grupelė. Priešingai, jie buvo iš Vidaus reikalų ministerijos skyriaus, atsakingo už mokesčių mokėtojų interesų apsaugą. Jie veikė susimokę su FSB „K valdybos" aukštesniojo rango pareigūnais, kurie turėtų kovoti su „ekonominiais nusikaltimais". Sąvoka „ekonominiai nusikaltimai" užsienio šalių skaitytojams gali būti negirdėta: kitose baudžiamojo teisingumo sistemose jie galėtų būti įvardyti kaip „tarnautojų baltomis apykaklėmis nusikaltimai". Tačiau Rusijos kontekste jie primena sovietinį laikotarpį, kai tas pats KGB skyrius persekiojo juodąją rinką – dabar jau pamirštą prekybą viskuo, pradedant pasisavintu valstybės turtu ir baigiant užsienio valiuta, senienomis, komiso prekėmis ar seksualinėmis paslaugomis. Net ir sovietiniais laikais tas persekiojimas buvo sumišęs su pasipelnymu. Kyšiai buvo įprasti, ypač nuo Brežnevo valdymo laikotarpio. Konfiskuotos prekės galiausiai atsidurdavo aukštesniojo rango pareigūnų vasarnamiuose. Prostitutėms buvo aišku, kad galės verstis savo profesija, jei reikiamam asmeniui pasiūlys nemokamas paslaugas arba bendradarbiaus įviliodamos į spąstus reikiamus asmenis. Kapitalizmo sąlygos skiriasi tuo, kad dabar papirkinėjimo sumos didesnės, o priemonės rafinuotesnės.

Vakarų šalyje tokia „K valdyba" tirtų sukčiavimą įmonėse, akcizų mokesčio slėpimą, pinigų plovimą ir aukštų valdžios sluoksnių korupciją, taip pat visus net dalinius ryšius tarp finansinės sistemos ir organizuoto nusikalstamumo. Tik ne Rusijoje. Nors kai kuriems

jos pareigūnams, nuoširdžiai trokštantiems tarnauti viešajam interesui, tokia nuomonė gali atrodyti nesąžininga, dažniausiai tas skyrius ne kovoja su ekonominiais nusikaltimais, o juos vykdo. 2007 m. sausio pabaigoje ponas Browderis nepraleido progos pats susitikti su Dmitrijumi Medvedevu, tuometiniu pagrindiniu kandidatu į prezidentus, šis pažadėjo pagelbėti dėl vizos. Tačiau tikroji reakcija į prašymą buvo panaši į filmuose apie gangsterius matytą „pagalbą". 2007 m. vasario viduryje papulkininkis Artiomas Kuznecovas, atsakingas Vidaus reikalų ministerijos mokesčių nusikaltimų departamento pareigūnas, telefonu paskambino „Hermitage" fondo tyrimų vadovui Maskvoje ir pasiūlė „neoficialiai susitikti" dėl ataskaitos, kurią, kaip teigė, rašąs dėl pono Browderio vizos. Jis sakė, kad viza galės būti išduota, atsižvelgiant į tai, kaip „elgsis" „Hermitage": „Juo greičiau mes susitiksime ir gausiu tai, ko reikia, tuo greičiau bus išspręstos jūsų problemos." Įmonė atmetė tokį pasiūlymą, mat jį suprato (ir visai pagrįstai Rusijos kontekste) kaip kyšio reikalavimą. Žvelgiant į praeitį, šis siūlymas buvo, ko gero, dar grėsmingesnis: mėginimas klasta gauti įmonės dokumentus būtų buvęs pirmas planuojamo apiplėšimo žingsnis. Neteisėtai nusavintos pono Browderio įmonės, pavogta 230 mln. JAV dolerių iš Rusijos mokesčių mokėtojų, ir visa tai atskleidusio žmogaus – pono Magnitskio – mirtis. Ši istorija prasidėjo 2007 m. gegužės 22 d., kai „K valdybos" vadovas Viktoras Voroninas ir jo pavaldinys Aleksandras Kuvaldinas paskelbė išvadas, kad įmonė „Kamėja", siejama su „Hermitage", sumokėjo per mažai pelno mokesčio už dividendus.

Tai nuskambėjo ir painiai, ir lėkštai, taip iš pirmo žvilgsnio ir atrodė. Pašaliniai žmonės negali vertinti ginčų dėl įmonių pelno mokesčių, ypač kai viena pusė atsisako paviešinti duomenis. Nors man „Hermitage" atvejis atrodo įtikinamas, vis dėlto neprofesionalo nuomonė negali būti galutinė, taigi nenorėčiau, kad ji padarytų kokį nors poveikį. Rusijos valdžios institucijos gal ir turi svarių ar-

gumentų, tačiau nežinia kodėl jų nepateikė. Bet turime štai tokius faktus, gautus iš „Hermitage“: 2006 m. „Kamėja“, gana nedidelė įmonė, sumokėjo 135 mln. JAV dolerių mokesčių, o didžiausia šalies oro linijų bendrovė „Aeroflot“ – 130 mln. JAV dolerių, žinomiausia alaus darykla – 131 mln. JAV dolerių.* Vargu ar ši įmonė, būdama pilietiška, išsisukinėjo nuo mokesčių. Tiesą sakant, ko gero, kaip tik dėl tų didelių mokesčių, kuriuos per pastaruosius kelerius metus sumokėjo su „Hermitage“ susijusios įmonės, ji iš pradžių ir atsidūrė sukčių taikiklyje.

Kad ir kokia būtų paties ginčo esmė, man regis, akivaizdu, kad FSB, kišdamasi į klausimus, susijusius su mokesčiais, peržengė savo kompetencijos ribas ir kad vėlesnis šios ir kitų valstybės agentūrų elgesys rodo šokiruojantį piktnaudžiavimą sistema. Šalies, kuri teigia paisanti lygybės prieš įstatymus, valdžios institucijos negali automatiškai laimėti teismuose. Popieriuje išdėstytos Rusijos procedūros dėl ginčijamų verslo mokesčių reikalų neatrodo neįprastos. Mokesčių administravimo įstaiga pirmiausia pateikia mokesčių mokėtojui užklausą apie mokestį, paskui laukia atsakymo. Jei įmonės atsakymas neįtikinamas, mokesčių įstaiga pateikia pakartotinį mokestinį reikalavimą. Jei ir tuomet pinigai dar nesumokami, mokesčių įstaiga kreipiasi į Vidaus reikalų ministeriją, kad ši priverstų tą įmonę sumokėti mokesčius. Tuomet mokesčių mokėtojas turi teisę į nešališką bylos nagrinėjimą ir teisinį atstovavimą. Tačiau praktika smarkiai skiriasi nuo teorijos (kaip ir daugelyje kitų gyvenimo sričių Rusijoje). Šiuo atveju nebuvo pateikta jokių mokestinių reikalavimų, nė viena iš tų procedūrų nebuvo taikyta. Iš tikrųjų „Hermitage“ veiklai Rusijoje

* Be to, „Kamėja“ sumokėjo daugiau mokesčių nei didžiausia mažmeninės prekybos įmonė („XS“, sumokėjusi 57 mln. JAV dolerių) bei stambiausia pieno ir sulčių gamybos įmonė („Wimm Bill Dann“, sumokėjusi 42 mln. JAV dolerių) kartu sudėjus. Kitos „Hermitage“ įmonės sumokėjo dar 272 mln. JAV dolerių mokesčių. (Aut. past.)

baigiantis 2009 m. gegužės 12 d. įmonė „Kamėja“ gavo Federalinės mokesčių inspekcijos galutinio finansinio audito išvadą, teigiančią, kad įmonė yra sumokėjusi visus mokesčius ir jokių įsiskolinimų neturi. 2007 m. birželio 4 d. papulkininkio Kuznecovo vadovaujama dvidešimt penkių Vidaus reikalų ministerijos pareigūnų grupė, turėdama tik „Kamėjos“ kratai išduotą orderį, įsiveržė į „Hermitage“ patalpas Maskvoje, konfiskavo dokumentus, kompiuterius ir kitą medžiagą, susijusią su trimis mažai ką bendra su ja turinčiomis „Hermitage“ įmonėmis: „Machaon“, „Parfenion“ ir „Rilend“. Tą pačią dieną Kuznecovas, vėlgi be jokio orderio, surengė reidą į amerikiečiams priklausančią advokatų kontorą „Firestone Duncan“, tvarkančią juridinius dokumentus. Jis konfiskavo trijų „Hermitage“ dukterinių bendrovių įstatus ir antspaudus – prisikrovė net du furgonus dokumentų. Šitaip buvo pasityčiota. Tačiau dar blogesnis buvo pareigūnų elgesys per reidą. Kai vienas „Firestone Duncan“ teisininkas užprotestavo, svečiai jį sumušė ir areštavo. Sumokėjęs 15 tūkstančių rublių (apie 500 JAV dolerių) baudą, jis buvo paleistas ir dvi savaites gydėsi ligoninėje. Šio žmogaus vardą vis dar galima sužinoti iš naujienų pranešimų apie įvykį, bet jo draugų prašymu aš jo neminiu, nes baiminamasi dėl jo saugumo.

Ir tai nebuvo atsitiktinumas. Anot „Hermitage“, prieš ir po reido per dvi savaites nuo apiplėšimų ar įsilaužimų nukentėjo visi su šia įmone susiję teisininkai. Pagal stačiokiškus Rusijos teisėsaugos standartus patys reidai nebuvo neįprastas reiškinys. Automatais apsiginklavę, be įspėjimo atvykę dešimt kaukėtų vyrų, iš jūsų kontoros išsinešančių dokumentus ir kompiuterius, yra verslo rizikos Rusijoje kasdienybė, ne mažiau įprasta nei, tarkime, Britanijoje sveikatos priežiūros ir darbo saugos inspektorių apsilankymas ir reikalavimas, kad įstatytumėte naujas priešgaisrines duris, arba Amerikoje mokesčių tarnybos kabinėjimasis prie mokesčių deklaracijos dėl neapmokestinamų verslo išlaidų. Rusijoje vyrauja tendencija, kad

tokias kratas ir poėmius dažnai vykdo valstybės pareigūnai, veikdami trečiosios šalies, pavyzdžiui, aukos verslo konkurento, vardu. Auka, nustačiusi persekiojimo šaltinį, pradeda derybas, o jei pati turi įtakingų ryšių, tuomet svarsto atsakomojo puolimo galimybes.

Iš savo tremties Londono finansų centre – Meifero kvartale – ponas Browderis suglumęs stebėjo įvykius. Kaip pats man sakė, problema jau buvo išplitusi kaip „metastazės“. Bet kodėl? Tą reidą kerštaudama galėjo užsakyti viena iš politiškai įtakingų bendrovių, kuriai jis įkyriai priekaištavo dėl prasto valdymo ir neskaidraus finansų tvarkymo. O gal taip buvo siekiama sužlugdyti Browderio ketinimų grįžti į Rusiją kampaniją. Šiaip ar taip, tai buvo tik galvos skausmas, o ne naktinis košmaras, juolab kad Browderis savo reikalus toje šalyje jau iš esmės buvo užbaigęs. Tačiau buvo smarkiai apsigauta: tai nebuvo pono Browderio kampanijomis nepatenkinto subjekto kerštas, tą reidą įvykdė kadaise buvusi jo sąjungininkė – pati Rusijos valstybė. Nepaisydamos daugybės prašymų ir skundų, valdžios institucijos konfiskuotų daiktų negrąžino. Taip pat nepaaiškino, kuo remdamosi juos pasisavino.

Tuomet „Hermitage“ pasiekė nemalonus telefono skambutis. Sankt Peterburgo arbitražo teismo antstolis reikalavo įvykdyti teismo nuosprendžius ir sumokėti nurodytą kelių šimtų milijonų dolerių sumą pagal „Hermitage“ bendrovėms iškeltus ieškinius. Tačiau „Hermitage“ apie tokias bylas apskritai nieko nebuvo girdėjusi. Suglumęs ponas Browderis pavedė ponui Magnitskiui, „Firestone Duncan“ Mokesčių ir audito skyriaus vadovui, ištirti šį reikalą. Ponas Magnitskis, žymus mokesčių teisės specialistas, šiam tikslui idealiai tiko. Jis bemat išsiaiškino, kad Sankt Peterburge buvo paduota ne mažiau kaip dešimt ieškinių. Kolegai išvykus į antrąjį Rusijos miestą sužinoti daugiau informacijos apie tas paslaptingas bylas, ponas Magnitskis ėmė naršyti oficialius registrus ieškodamas kokių nors užuominų. Pirmą didelį atradimą jis padarė 2007 m.

spalį. Kai jo kliento dokumentus ir antspaudus esą saugojo Kuznecovas ir jo kolega majoras Pavelas Karpovas, iš tikrųjų jie buvo naudojami bendrovėms perregistruoti.

Toks nesąžiningas priekabių ieškojimas turbūt glumina svetimšalius, gyvenančius pasaulyje, kur teismai siūlo atlyginti padarytą žalą, žiniasklaida atskleidžia pareigūnų nusižengimus įstatymui, o išrinktieji atstovai geba išnagrinėti nusiskundimus. Vakaruose bendrovės dokumentą pavogęs policijos pareigūnas rizikuotų prarasti darbą ir veikiausiai stotų prieš teismą. Bet kuris asmuo, pamėginęs pasinaudoti vogtu dokumentu, būtų pripažintas kaltu dėl bandymo sukčiauti ir patrauktas baudžiamojon atsakomybėn. Tačiau, kad ir kokie būtų išoriniai normalumo ženklai, Rusija nesiūlo nė vieno iš minėtųjų kelių į teisingumą, dėl to nusikaltimai, susiję su bendrovių dokumentų vagystėmis, ir yra įprasti. Devynis dešimtadalius teisės – o gal ir ją visą – sudaro kontroliavimas. Tokios teisės padarinys – rusiškasis įmonių kontrolės perėmimas. Vakaruose tokiu metodu naudojasi galvoti ir kietaširdžiai investicijų bankininkai, kurie staiga užpuola kompaniją ir išstumia iš jos apsnūdusią valdymo komandą. Rusijoje šio metodo atitikmuo susijęs su įtemptu galingo valstybės mechanizmo, atimančio įmonę iš jos savininkų, pavadžiu. Tokia vagystė dažnai prasideda nuo reido, per kurį valdžios pareigūnai konfiskuoja įmonės dokumentus, o paskui juos perima reido vykdytojai, kurie ir pasinaudoja jais įmonės nuosavybei pakeisti. Aukos gali derėtis dėl leidimo ir toliau pasilikti įmonės administratoriais. Blogiausiu atveju bus gerai, jei pabėgs sveiki ir gyvi. Rodės, kad kažkas panašaus turėjo įvykti, net jei motyvas ir glumino. Viskam pasirengę nusikaltėliai ketino užgrobti bjauraus užsieniečio turtą, galimas daiktas, tikėdamiesi pasipelnyti arba bent jau jį nubausti. Tačiau tai nepavyko. Likvidavusi investicijas, „Hermitage“ manė, kad mažai ką gali prarasti, tad jai nereikia labai jaudintis dėl Rusijos valdininkijos rūstybės.

Kol ponas Browderis ir jo kolegos sprendė šį galvosūkį, ponas Magnitskis parengė ieškininius pareiškimus dėl Kuznecovo ir Karpovo. Jis taip pat išsiaiškino naują suktybę: naujasis „Hermitage“ bendrovių savininkas buvo negirdėta firma „Pluton“, registruota periferinėje Tatarstano Respublikoje. Ji nebuvo tokia įmonė, kurios veikla būtų susijusi su dideliais finansais. Savininkas Viktoras Markelovas anksčiau buvo lentpjūvės darbuotojas, kalėjęs už žmogžudystę. Kiti du jos direktoriai taip pat buvę kaliniai.* Visi trys buvo paleisti iš kalėjimo nepasibaigus bausmės laikui. Nors pagal vakarietiškus standartus tai neįprasta, Rusijoje toks pokytis, kai buvę kaliniai, girtuokliai ir valkatos dažnai dalyvauja įmonių sukčiavimo schemose, nėra naujiena. Už kuklią finansinę arba skysčio pavidalo kompensaciją jie pasirašys bet kokius reikalingus dokumentus, kuriais nusikaltėliai, sumokėję nedidelę kainą, prisidengs lyg figos lapeliu.

Tuo metu „Hermitage“ jau buvo praradusi savo bendroves, bet sukčiai tiek ir tepasiekė, kad išvijo iš Rusijos poną Browderį. Bet tolesnis apgaulės etapas turėjo tą padėtį pakeisti. Buvo sumanyta byla, pagrįsta atgaline data sudarytomis sutartimis, įrodančiomis, jog „Hermitage“ įmonės pažadėjo parduoti didelį kiekį „Gazprom“ akcijų. Ieškovai (trys iki tol negirdėtos firmos), tvirtindami, jog tos įmonės vėliau išsižadėjo savo sutartinių įsipareigojimų, padavė jas į teismą ir pareikalavo 1,3 mlrd. JAV dolerių kompensacijos už negautą pelną. Tariamai sužlugdytos sutartys vargiai galėjo būti nepagrįstesnės. Jose buvo gausu netikslumų. Sutartyse nurodytos banko sąskaitos atidarytos vėliau. Įrašyti adresai netikslūs. Įgaliojimas – retai kada panaudojamas Vakaruose, bet būtinas sudarant bet kokius verslo sandorius Rusijoje – buvo parašytas prieš keturis mėnesius iki įmonės atsiradimo datos. Vienas ieškovas savo tapatybę

* Šie žmonės buvo Valerijus Kuročkinas, baustas už vagystę, ir Viačeslavas Chlebnikovas, teistas už įsilaužimą. Tos trys įmonės vadinosi „Instar“, „Logos Plus“ ir „Grand Active“. (Aut. past.)

patvirtino pateikęs, kaip vėliau paaiškėjo, vogtą pasą. Įkalčiai buvo suklastotų dokumentų ir per reidus konfiskuotų duomenų kratinys. Bet kurioje save gerbiančioje teisinėje valstybėje tokius dokumentus paėmę tyrėjai privalėtų juos saugoti, o ne leisti, kad jie patektų į sukčių rankas. Tinkamai teisiškai atstovaujamoms įmonėms šias absurdiškas bylas būtų buvę lengva laimėti. Tačiau pavogtos „Hermitage" įmonės neturėjo tinkamų advokatų. Skunde Rusijos generaliniam prokurorui Jurijui Čaikai „Hermitage" apie tariamus jos atstovus tvirtina, kad ji:

> Apie šiuos teisininkus anksčiau nieko nežinojo ir jų nepažinojo <...> niekada jų nesamdė ir neskyrė <...> niekada neįgaliojo ir netvirtino jų paskyrimo būti advokatais ar kokiais kitais įgaliotiniais.[26]

Užuot gynę savo klientus nuo absurdiškų įtarimų dėl nebūto fiktyvių sutarčių nesilaikymo, akivaizdžiai paremtų suklastotais įrodymais, teisininkai tiesiog prisiėmė visą atsakomybę.

Bylas nagrinėję teisėjai pademonstravo stulbinamą nesidomėjimą procesiniais veiksmais. Pavyzdžiui, jei abi šalys susitartų, kam tada išvis reikėtų eiti į teismą? Užuot pateikę tokius nepatogius klausimus, jie nedelsdami priėmė nutartį, kad įmonės turi atlyginti reikalaujamą žalą. Tuomet savo pergalę pasiekęs papulkininkis Kuznecovas kreipėsi į didžiausius Maskvos bankus. Jis pateikė konkrečiai surašytą orderį, suteikiantį jam teisę nustatyti įmonei „Kamėja" priklausantį turtą, bet pareikalavo informacijos apie visą „Hermitage" priklausantį turtą. Kai kurie bankai tokiam reikalavimui pakluso visiškai arba tik iš dalies, gavę tūžmingus skundus iš „Hermitage". Tik „Duch bank ING", pagarba jam, tiesiog atmetė tokį reikalavimą, nurodydamas, jog orderis neturi nieko bendra su norima gauti informacija.

Šiaip ar taip, turtas buvo iliuzinis, o jo paieškos – antraeilis įvykis. Ėmė aiškėti tikroji auka – Rusijos mokesčių mokėtojai. Apgavikų statytiniai, apsimetę teisėtais įmonės savininkais, rėmėsi teismo nutartimi įrodinėdami, kad ankstesnis jos pelnas buvo iliuzinis, o nuo jo sumokėti mokesčiai privalo būti grąžinti. 2007 m. gruodžio 24 d. jie pateikė pakoreguotas mokesčių deklaracijas už 2006 metus. Savininkai įrodinėjo, jog naujos teismo nutartys panaikino tų metų apmokestinamus „Hermitage" įmonių pelnus, todėl jie turi teisę atgauti įmonių sumokėtą 230 mln. JAV dolerių kapitalo prieaugio mokestį. Toks stulbinantis ir didelis reikalavimas bet kurioje įprastoje mokesčių sistemoje būtų išsamiai ir ilgai tikrinamas. Mėginantis priversti Rusijos mokesčių administraciją atryti nors mažiausią pinigų sumą procesas būna be galo lėtas ir sudėtingas. Tačiau FSB ir kitoms įtakingoms institucijoms (Vidaus reikalų ministerijai ir aukštiems vyriausybės sluoksniams) globėjiškai pasirūpinus, ieškovai per dieną pasiekė pritarimą, kad pinigai būtų grąžinti, – kaip manoma, tai didžiausia ir vienintelė tokia didelė grąžinta suma Rusijos finansų istorijoje – iš dviejų mokesčių administravimo institucijų.* Mokestis buvo grąžintas skubotai: viena iš teismo nutarčių įsigaliojo tik sausio 11 dieną. Jei mokesčių administracija būtų atlikusi paprasčiausią patikrinimą, būtų paaiškėję, jog ta transakcija apgaulinga. Nors du mokesčių administracijos pareigūnai prisiekę pareiškė, jog prieš patvirtindami transakcijas jie atliko visus įmanomus ir būtinus patikrinimus, šitoks teiginys vargiai atitinka realybę. Rusijos biurokratai garsėja viskuo, tik ne

* Per dvi dienas buvo pervesta 5,4 mlrd. rublių į naujai atidarytą sąskaitą „Universal Savings Bank". Tai įdomi institucija. Du nominalieji banko akcininkai taip pat turėjo akcijų trijose neaiškiose įmonėse, kurios pasisavino pavogtas „Hermitage" įmones. Pagrindinis didysis akcininkas yra buvęs kalinys Dmitrijus Kliujevas, anksčiau sietas su kitomis abejotinomis FSB inspiruotomis transakcijomis. 2008 m. vasarą, kai tik „Hermitage" ėmė šaudyti iš teisinių pabūklų, bankas padavė prašymą dėl savanoriško likvidavimo. (Aut. past.)

nerūpestingu požiūriu į dokumentus ar itin greit atliekamu darbu. Jei tikėsime pareigūnų pareiškimais, pasitelkę kitas valstybines agentūras jie atliko daugybę išplėstinių ir sudėtingų patikrinimų ir gavo tenkinančius atsakymus, ir visa tai buvo padaryta per kelias valandas gruodžio pabaigoje, kai Rusijoje sustoja darbas ir rengiamasi ilgoms Naujųjų metų šventėms. Galima įsivaizduoti, kas nutiktų, jei taip sukčiauti būtų pamėginta kokioje nors Vakarų valstybėje. Ponas Browderis tučtuojau pasirūpintų teismo potvarkiu, užkertančiu kelią sukčiams naudotis įsigyta nuosavybe. Vien tik kilus įtarimui, kad tokiame dideliame nusikaltime gali būti įsipainiojęs pareigūnas, žiniasklaida (ir tinklaraščiai) mirgėtų pavojaus šūksniais. Įstatymų leidėjai imtų kelti klausimus, verslui atstovaujančios organizacijos taip pat imtų reikšti nepasitenkinimą, o kovojančios su korupcija agentūros įdėmiai stebėtų susijusių pareigūnų elgesį. Rusijoje nė vienas šių mechanizmų deramai neveikia. Popieriuje deklaruojama, kad valstybė yra atsakinga už visas šias procedūras, tačiau pritaikyti jas praktiškai dažniausiai beprasmiška – o kai kuriais atvejais ir pavojinga.

Tarp 2007 m. gruodžio 3 d. ir gruodžio 11 d. „Hermitage" pateikė ne mažiau kaip šešis ilgus skundus, kuriuose išsamiai išdėstė apie įmonių vagystę. Du skundai pasiekė vyriausiąjį prokurorą, ir šis skubiai juos perdavė majorui Karpovui. Nenuostabu, kad nebuvo imtasi jokių veiksmų. Kiti du pateko į Vidaus reikalų ministerijos skyrių, kuris tvarko vidinės korupcijos problemas. Kafkos stiliumi pasiteisinęs, šis atsisakė imtis kokių nors veiksmų: „Mes negalime pradėti tyrimo dėl tyrėjo veiksmų, kai tokio tyrimo reikalauja šio tyrėjo atliekamo tyrimo subjektas." Dar vienas skundas buvo nusiųstas į Rusijos tyrimų komiteto skyrių Sankt Peterburge, šis atsakė, jog nieko bloga jame nerado. Šeštasis pateko į tos pačios institucijos federalinį biurą, ir šis pradėjo tyrimą žemutiniu lygmeniu vasario 5 dieną. Toks vilkinimas Rusijos mokesčių mokė-

tojams kainavo 230 mln. JAV dolerių. Plėšikai jau gavo savo grobį. Bet jiems dar grėsė pavojus būti išaiškintiems. Ši apgavystė nebuvo elegantiškai sutvarkyta. Ar dėl nerūpestingumo, ar dėl pernelyg didelio atsipalaidavimo suklastoti dokumentai buvo pilni klaidų. Be to, „Hermitage" šaudė skundų salvėmis pačioje Rusijoje ir rengė veiksmingą viešųjų ryšių kampaniją užsienyje. Atėjo metas įkyriems užsieniečiams iškelti baudžiamąją bylą, kad jie iš baimės nutiltų. Valdžios institucijoms reikės pamėginti įrodyti, kad „Hermitage" padarė kažką negero. Jei įrodymų nėra, juos reikia išgalvoti. Vasario 26 d. Karpovas, Kuvaldinas ir dar du Kuznecovo valdiniai išskrido į provinciją, Kalmukijos sostinę Elistą. Ši respublika yra viena skurdžiausių ir keisčiausių Rusijos vietų, kurioje išpažįstamas budizmas ir kurią ilgus metus despotiškai valdo dėl šachmatų pamišęs Kirsanas Iliumžinovas. Kaip ir daugelis investuotojų Rusijoje, dėl mažų mokesčių „Hermitage" buvo ten įsteigusi savo dukterines investicines bendroves.* Kaip „laisva ekonominė zona", – viena iš vienuolikos Rusijoje, – ši respublika buvo vietinis mažų mokesčių prieglobstis, jame įmonės pelno mokestis 11 proc., o ne 35 proc., kaip Maskvoje. „Hermitage" naudojosi dar viena mokestine lengvata, taikoma už neįgalių asmenų įdarbinimą. 1996 m. pagal Kalmukijos valdžios rekomendacijas įmonė buvo įdarbinusi keturis neįgaliuosius, kurie turėjo atlikti nesudėtingą užduotį – kas mėnesį siųsti spaudos iškarpas.[27] Elistoje tyrėjai ne kartą, paskutinį sykį 2004 m., domėjosi „Hermitage" mokesčių reikalais, ir kaskart nuspręsdavo, kad jokio nusikaltimo padaryta nebuvo. Įstatyme nebuvo numatyta didelių papildomo persekiojimo galimybių: mokesčių surinkimo terminas buvo pasibaigęs. Tačiau 2008 m. svečiai iš Maskvos nesunkiai

* 2002 m. valdžia panaikino šitą spragą. 2006 m. ji nutraukė dar vieną keistenybę – dviaukštę „Gazprom" akcijų rinką. Tokia rinka leido investuotojams (kartu ir „Hermitage") pelningai pirkti akcijas vietinėje biržoje užsienio klientų vardu su didele ir teisėta nuolaida. (Aut. past.)

įtikino Elistoje dirbančius savo kolegas iš naujo atversti bylą ir tyrimą perkelti į Rusijos sostinę. Iš atostogų buvo atšauktas vietinis tyrėjas. Elistoje esančiose FSB patalpose apklausti liudininkai mielai sutiko pakeisti savo parodymus ir patvirtino, jog „Hermitage" iš tikrųjų jiems niekada pinigų nemokėjo. (Pagrįsdama savo poziciją, kompanija „Hermitage" pateikė mokėjimo kvitus.)

Čia visiškai nekeliame klausimo, ar „Hermitage" elgesys visoje toje istorijoje buvo nepriekaištingas, ar pakenčiamas, ar abejotinas. Kad ir kokia būtų teisinė sistema, šios įmonės veikla negalėtų užsitraukti sankcijų, apimančių baudžiamąjį persekiojimą, savavališką įkalinimą ar fizinės jėgos panaudojimą, dėl kurio mirė vienas jos teisininkų. Vis dėlto kaip tik taip ir atsitiko. 2008 m. gegužės 5 d. Kuznecovas iškėlė baudžiamąją bylą ne pačiai „Hermitage" įmonei, o jos advokatams, tvirtindamas, kad jie neturėjo tikrų įgaliojimų atstovauti savo klientui: tiesą sakant, jis teigė, jog vienintelis asmuo, galėjęs teisėtai atstovauti įmonei, buvo jos vagis. Taip buvo žengtas negailestingas žingsnis į teisinės sistemos atmetimą. Advokatas yra teismo pareigūnas, savo profesijos įpareigotas aiškiai ir įtikinamai išdėstyti savo kliento poziciją byloje. Kad advokatai baudžiami už tai, jog atstovauja savo klientui, yra neabejotinas supuvusios teisinės ir politinės sistemos požymis. Kai stengiausi šį atvejį paaiškinti savo draugui, jis naiviai suglumęs paklausė: „Kodėl jie nepaskambino policijai?" Šis klausimas išryškina prarają tarp Rusijos veiklos metodų ir tų standartų, kurių tikisi Vakarai. Šiuo atveju nusikaltėliai ir buvo policija, kaip atskleidė ponas Magnitskis, pamėginęs išsiaiškinti, kas nutiko jo skundams dėl Kuznecovo ir Karpovo. Šie skundai toli gražu nebuvo nepriklausomai ištirti, o buvo persiųsti tiems patiems asmenims. Magnitskis, apsilankęs Maskvoje, Tyrimų komiteto patalpose, kad duotų raštiškus parodymus, nustebo išvydęs ten Kuznecovą – pareigūnai paaiškino, kad jis jiems „padeda". O „Hermitage" teisininkai jau buvo padavę dar penkiolika skun-

dų visoms susijusioms teisėsaugos ir kontrolės agentūroms. Ponas Browderis ir jo kolegos buvo įsitikinę, jog šis įvykis bus deramai sutvarkytas, jei apie jį sužinos aukščiausia valdžia. Ministras pirmininkas Putinas ir prezidentas Dmitrijus Medvedevas, būdami entuziastingi lygybės prieš įstatymus šalininkai, be abejo, negalėtų nepaisyti įrodymų, jog jų pareigūnai iš mokesčių mokėtojų išviliojo 230 mln. JAV dolerių. Tačiau pono Magnitskio atlikto darbo poveikis buvo priešingas. Dar gegužę grasinę „Hermitage" advokatams pateikti kaltinimus baudžiamojoje byloje, 2008 m. rugpjūtį sukčiai užsakė policijos reidus į keturias kompanijai „Hermitage" dirbančias advokatų kontoras.* Jose dirbantiems advokatams buvo įteikti ir šaukimai į teismą, pažeidžiant Rusijos įstatymą, kuris baudžiamojo teisingumo organams draudžia užduoti advokatams klausimus apie jų reikalus su klientais. Nepabūgęs ponas Magnitskis 2008 m. spalį *pateikė Rusijos tyrimų komitetui išsamią dosjė*. Jei pono Putino tvirtinimas, kad jis sukūręs Rusijoje „įstatymo diktatūrą", ir buvo ko vertas, turėjo būti įmanoma mesti iššūkį tokiam piktnaudžiavimui kaip šis. Bet, tiesą sakant, Rusijoje įstatymai yra spąstai drąsiesiems, o ne ginklas silpniesiems apsiginti. Teisme mesdami iššūkį valdžiai, jūs liekate neapsaugoti nuo jų keršto. Idealistas ponas Magnitskis netrukus tai patirs savo kailiu.

* Absurdiška, bet pamokanti aplinkybė, kad du slaviškos išvaizdos vyrai (užfiksuoti stebėjimo kameromis) surado „pavogtus" dokumentus, pervežtus iš Rusijos į Londoną, ir tada juos grąžino į Maskvą, – išsiuntė iš DHL kurjerių pašto skyriaus Lambete, nurodę klaidingą „Hermitage" kontoros Londone adresą. Nepraėjus nė keturiasdešimt penkioms minutėms po siuntinio pristatymo, į teisininkų kontorą Maskvoje atvyko policija, ieškodama dokumentų, ir konfiskavo siuntinį. Panašu į dar vieną nevykusį bandymą nepagrįstai apkaltinti poną Chairetdinovą, vieną iš „Hermitage" teisininkų. Policijos protokole minimi akivaizdžiai suklastoti dokumentai, pavyzdžiui, neegzistuojančio asmens vardu išduotas įgaliojimas (pasinaudojus ankstesnėse „Hermitage" iškeltose bylose šmėstelėjusia pavarde), oficiali dokumentacija, kuri turėtų būti saugoma valdžios institucijose, ir „dokumentai užsienio kalba" su „Belizo antspaudais". (Aut. past.)

Kitas įbauginimo etapas prasidėjo tuomet, kai valdžios organai pradėjo baudžiamąsias bylas dviem „Hermitage Fund" teisininkams, kurie pranešė, kad 230 mln. JAV dolerių vagystėje dalyvavo policija. Tie du vyrai, Eduardas Chairetdinovas ir Vladimiras Pastuchovas, ir keli jų kolegos skubiai išvyko užsienin. Jei ponas Magnitskis būtų pasekęs jų pavyzdžiu, būtų likęs gyvas. 2008 m. lapkričio 12 d. Kuznecovui ir trims jo valdiniams buvo liepta atlikti tyrimą dėl „Hermitage" teisininkų galimo nusikalstamo elgesio. 2008 m. lapkričio 24 d. keturi teisėsaugos pareigūnai atvyko į pono Magnitskio namus ir jį areštavo matant žmonai ir dviem vaikams. Visi prašymai paleisti už užstatą buvo kategoriškai atmesti. Rusijos žiniasklaida pranešė, kad Magnitskis ketino išvykti į užsienį, remdamasi jo vardu rezervuotais lėktuvo bilietais į Kijevą. Tačiau tuos bilietus, kurie taip ir liko neatsiimti, telefonu buvo užsakęs nežinomas vyriškis. Rusijos baudžiamojo teisingumo valdžios organai dažnai naudojasi tokia taktika: fiktyviai rezervuojami bilietai, siekiant turėti „įkalčių", esą įtariamasis ketino pabėgti. FSB teigė, esą ponas Magnitskis buvo padavęs prašymą Jungtinės Karalystės vizai gauti. Britų konsulatas Maskvoje paneigė, kad buvo gautas toks prašymas. Atsisakymas poną Magnitskį išleisti už užstatą lėmė, jog jis daugiau nebeišvydo savo vaikų, tiesą sakant, nebeišgirdo net jų balsų, kadangi jam neleido pasikalbėti telefonu su šeima. Jo bendravimas su tais, kuriuos mylėjo, apsiribojo vogčiomis persimestais žvilgsniais per trumpus ir absurdiškai neteisingus teismo posėdžius. Tik sykį, likus mėnesiui iki mirties, jam buvo leista trumpai pasimatyti su žmona ir motina. Nepraėjus nė metams nuo arešto Magnitskis mirė kalėjime, likus 8 dienoms iki didžiausio leistino ikiteisminio sulaikymo termino pabaigos. Pirminė nurodyta mirties priežastis – „trūkusi pilvo plėvė", vėliau ji pakeista „širdies sutrikimu". Sąžiningiau būtų buvę nurodyti, kad „mirtinai nukankintas". Ponas Magnitskis buvo laikomas pasibjau-

rėtinomis sąlygomis.[28] Valdžios organai ignoravo jo nusiskundimus ir kelis kartus atsisakė suteikti medicinos pagalbą, netgi tuomet, kai jis kentė didelius skausmus dėl negalavimų, keliančių pavojų gyvybei. Ant jo kūno buvo matyti paskutinėmis gyvenimo valandomis patirto fizinio smurto žymės. Jautriems skaitytojams gal vertėtų praleisti kelias tolesnes pastraipas.[29]

Iš pradžių ponas Magnitskis buvo uždarytas į kardomąjį kalėjimą, nešildomą kamerą su neįstiklintu langu, joje buvo tik keturi gultai aštuoniems kaliniams. Šviesos degė kiaurą parą. Šešiolika kartų jį kilnojo iš vienos kameros į kitą, per tokį kraustymąsi dažnai „dingdavo" daiktai. Štai kaip jis aprašo sulaikytųjų gyvenimą po teismo posėdžių:

> [Grįžtantys] kaliniai nėra iš karto vedami į kameras, o 3–3,5 valandos dar laikomi kalėjimo karceryje. Nė karto nebuvau parvestas į savo kamerą anksčiau nei 23 valandą. Tas kalėjimo karceris yra 20–22 m² ploto, be langų ir ventiliacijos, jame vienu metu gali tilpti iki septyniasdešimties žmonių, o tai reiškia, kad nėra vietos ne tik prisėsti, bet ir stovėti. Daugelis kalinių karceryje rūko, dėl to būna labai sunku kvėpuoti <...> šilto maisto davinį gali gauti praėjus beveik 38 valandoms nuo paskutinio (nuo 18 valandos teismo išvakarėse, kai kalinys gauna šilto maisto, iki 8 valandos ryto kitą dieną po teismo posėdžio, kai paduodami pusryčiai).

Tokia įprasta taktika pasitelkiama Rusijos (o anksčiau – sovietų) kalėjimuose siekiant palaužti kalinio pasipriešinimą. Vėliau Magnitskį apgyvendino kameroje, kurioje patvino nuotekos – čia pateikiama ištrauka iš jo kalėjimo dienoraščio, rašyta 2009 m. rugsėjo 9 d.:

Apie vidurdienį kameroje ėmė kilti nuotekos iš drenažo vamzdžio po kriaukle, ir akimirksniu užliejo pusę kameros grindų. Mes paprašėme, kad iškviestų santechniką, bet jis atvyko tik 22 valandą ir gedimo sutvarkyti negalėjo. Paprašėme, kad mus perkeltų į kitą kamerą, bet buvo pasakyta, kad turime čia likti iki kito ryto. Kitos dienos rytą santechnikas nepasirodė, o vakarop nuotekų sluoksnis jau dengė visas grindis. Grindimis vaikščioti buvo neįmanoma, todėl buvome priversti judėti po kamerą laipiodami gultais lyg beždžionės.

Per šį sunkių išmėginimų laikotarpį ponas Magnitskis rašė skundus ir prašymus – iš viso daugiau kaip 450 – dėl visko: pradėdamas tuo, kad negauna šilto vandens nusiprausti, baigdamas reikalavimais pasimatyti su savo šeima, paskambinti vaikams ir gauti medicinos pagalbą. Parašyta daugiau nei po vieną skundą kiekvieną kalėjime praleistą dieną. Širdį drasko, kai skaitai tuos skundus ir kalėjimo dienoraštį. Tokio blogo elgesio priežastis buvo paprasta. Valdžios organai norėjo, kad ponas Magnitskis pereitų į kitą pusę. Jei būtų atsiėmęs savo parodymus prieš policijos pareigūnus ir davęs kitokius parodymus, pripažinęs, jog yra atsakingas už sukčiavimą ir pono Browderio įtraukimą, jis būtų buvęs paleistas į laisvę. Sovietiniu laikotarpiu tokia taktika buvo įprasta: politiniams kaliniams būdavo pasakoma, kad jie niekada daugiau nebepamatys savo šeimų arba kad jų vaikai bus išsiųsti į našlaičių prieglaudą, jeigu šie neapkaltins savo bendraminčių disidentų. Tiesiog šokiruoja, kad tokia pati taktika panaudota 2009 m. šalyje, kuri yra Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos signatarė ir Europos Tarybos narė.

Kaskart ponui Magnitskiui atsisakius bendradarbiauti, valdžios organai pablogindavo jo sąlygas. Iki birželio jis numetė 18 kilogramų.

Jam prasidėjo smarkūs pilvo skausmai. Iš pradžių laikytas perpildytame ir purviname kardomajame kalėjime, vėliau ponas Magnitskis buvo perkeltas į kalėjimą izoliatorių „Matrosskaja tišina" („Jūreivių tyla"), ten sąlygos buvo truputį geresnės, o 16 m^2 ploto kamera skirta tik trims kaliniams. Medicinos paslaugos ten irgi buvo geresnės. Liepos 1 d. po tyrimo ultragarsu jam diagnozuotas „tulžies pūslės uždegimas", negalavimas, atsirandantis dėl negydomos tulžies pūslės akmenligės (medicinos terminais – cholelito). Ligos simptomai – skausmas, anoreksija, pykinimas, vėmimas ir karščiavimas. Kalėjimo gydytojai skyrė papildomų tyrimų ir po mėnesio operaciją. Tačiau likus savaitei iki jos poną Magnitskį perkėlė į garsųjį Butyrkos kalėjimą, kuriame nėra ultragarso aparatūros ir jokios tam reikalingos chirurginės bei medicininės įrangos. Oficiali perkėlimo priežastis – renovacijos darbai, nors vėliau nepriklausomas tyrimas parodė, jog tokie darbai niekada nevyko. Šiaip ar taip, lieka neaišku, kodėl ponas Magnitskis, jau sunkiai sergantis, turėjo patekti tarp saujelės perkeliamų kalinių. Vėliau nepriklausomų tyrėjų apklausiamas kalėjimo direktorius Ivanas Prokopenka teigė, jog nelaikė Magnitskio ligoniu: „Kaliniai dažnai stengiasi apsimesti ligoniais, kad gautų geresnes sąlygas. Visi mes ligoniai. Pavyzdžiui, aš sergu osteochondroze."[30]

Rugpjūčio 9 d. ponas Magnitskis pareikalavo susitikimo su ponu Prokopenka, skųsdamasis netinkamu gydymu ir iškilusia grėsme sveikatai. Rugpjūčio 11 d. pateiktas kitas skundas, kuriuo buvo reikalaujama skubios medicinos pagalbos. Rugpjūčio 19 d. jo advokatai vėl pasiskundė ir ponui Prokopenkai, ir Olegui Silčenkai, bylos vyriausiajam tyrėjui, reikalaudami atlikti ultragarsinį tyrimą. Rugpjūčio 25 d., agoniją išgyvenančiam ponui Magnitskiui praleidus bemiegę naktį, advokatai pateikė skubų skundą reikalaudami medicininių cholecistito ir pankreatito, atsiradusio dėl negydomos pirmos ligos, tyrimų ir operacijos. Po susitikimo su Silčenka 2009 m. spalio 13 d. ponas Magnitskis surašė šį liudijimą:

Aš manau, kad [Vidaus reikalų ministerijos papulkininkis Artiomas] Kuznecovas ir kiti su juo bendrininkaujantys teisėsaugos pareigūnai gali būti susiję su įmonių „Rilend“, „Machaon“, „Parfenion“ užgrobimu ir vėlesne 5,4 mlrd. rublių vagyste iš valstybės iždo, jie buvo nepaprastai suinteresuoti užgniaužti mano veiklą, susijusią su pagalba mano klientui ištirti šių kriminalinių nusikaltimų aplinkybes. Dėl šios priežasties tyrėjas Silčenka patraukė mane neteisėton baudžiamojon atsakomybėn. Aš manau, kad, dalyvaujant Silčenkai arba jam nebyliai pritariant, kardomajame kalėjime man buvo sudarytos žiaurios, žmogaus orumą žeminančios sąlygos. Per suėmimo laikotarpį mane penkis kartus perkėlė į keturis skirtingus kardomuosius kalėjimus. Pavargau skaičiuoti kameras, į kurias daugybę kartų buvau perkeltas. Man nesuteikiama medicinos pagalba. Dažniausiai dėl tyčia sugalvotų ir nepateisinamų priežasčių buvo uždrausta atvykti mano motinai ir žmonai, taip pat man pasikalbėti telefonu su savo mažamečiais vaikais. Kalinčiam man būdavo sudaromos tokios situacijos, kai iš manęs būdavo atimama teisė kartą per savaitę nusiprausti po dušu, žiūrėti televizorių, naudotis šaldytuvu ir tiesiog gyventi normaliomis sąlygomis, kiek jos gali būti „normalios“ kardomajame kalėjime. Esu įsitikinęs, kad tokios nepakeliamos sąlygos man sudaromos žinant mano tyrėjams. Esu įsitikinęs, kad vienintelis būdas sustabdyti tokį žeminantį elgesį yra sutikti su melagingais kaltinimais, apkaltinti pačiam save ir kitus asmenis.*

* Pono Magnitskio advokatas Dmitrijus Charitonovas taip pat teigia, jog Silčenka ne kartą siūlė suimtąjį paleisti, jei šis apkaltins poną Browderį. (Aut. past.)

2009 m. spalio 16 d. ponas Magnitskis, toli gražu neįbaugintas tokio žiauraus elgesio, pakartojo savo įtarimus išsamiau. Jo likimas buvo galutinai nuspręstas. Lapkričio 12 d. po dar vieno absurdiško ikiteisminio bylos nagrinėjimo buvo šiurkščiai atmestas jo prašymas paleisti už užstatą, remiantis tuo, kad baigėsi laikas, leidžiantis oficialiai jį pateikti. Galbūt toks stiprus psichologinis sukrėtimas pablogino jo fizinę būklę. Magnitskis nenustojo vėmęs iki lapkričio 13 d., pilvas buvo akivaizdžiai ištinęs. Net ir tokios būklės ligoniui paprastas medicininis įsikišimas būtų išgelbėjęs gyvybę. Lapkričio 16 d. poną Magnitskį iš Butyrkos perkėlė į „Matrosskaja tišina" kalėjimą *izoliatorių „būtinam medicininiam gydymui"*. Bet tenykštis gydytojas skyrė jam tik skaumą malšinančiųjų. Kai vaistai nepadėjo, jis liepė poną Magnitskį apvilkti tramdomaisiais marškiniais ir skyrė jam psichiatrinį tyrimą. Atvyko aštuoni specialaus drausminio būrio sargybiniai. Jie surakino mirštantį žmogų antrankiais, sumušė guminėmis lazdomis ir nuvedė į izoliatorių, ten paliko gulėti surakintą ant grindų šalia gulto. Po pusantros valandos gydytojas ir seselė, valandą ir aštuoniolika minučių lūkuriavę už kameros durų, rado jį mirusį.

Tuo metu pono Browderio darbuotojai Londone į savo mobiliuosius telefonus ėmė gauti trumpas grasinančias žinutes rusų kalba. Gautas žinučių kopijas šiurpu skaityti. Vienoje jų rašoma: „Kas baisiau, aš nežinau <...> mirtis ar kalėjimas?" Siekiant įbauginti gavėją paskui pacituota frazė iš filmo „Krikštatėvis": „Jei mus istorija ko nors ir išmoko, tai to, kad kiekvienas gali būti nužudytas. Maiklas Korleonė." Žinutėje, gautoje jau po Magnitskio mirties, pasišaipyta: „Miršta teisininkas, sulaikytas dėl ikiteisminio tyrimo, susijusio su įdomia baudžiamąja byla. Simboliška. Užsakomieji straipsniai nepadės. Ekstradicija ir pan."

Net Rusijoje, kur viešoji nuomonė pripratinta prie pranešimų apie pareigūnų aplaidumą, pono Magnitskio mirtis sukėlė viešą

protestą. Jis nebuvo nei kokia nors kraštutinės politinės opozicijos figūra, nei aiškiai nemalonumų ieškantis tiriamosios žurnalistikos atstovas, nei žmogus iš neramaus ir smurtaujančio pietinio šalies pakraščio, kur, daugelio rusų nuomone, griežtas valdžios elgesys yra vienintelis būdas, teikiantis viltį užgniaužti teroristinius įnirtingų islamo ekstremistų išpuolius. Ponas Magnitskis nepriklausė nė vienai šių kategorijų: jis buvo paprastas vidurinės klasės Rusijos teisininkas, kuris stengėsi dirbti savo darbą. Nors pavėluotai, bet kai kurie sistemos ratai ėmė suktis. Politinį spaudimą darančios grupės ir oficialūs kontrolieriai sujudo pirmieji. Po kelių savaičių nepriklausoma grupė – Maskvos visuomeninės priežiūros komisija – aiškino, kad jis mirė dėl „psichologinio ir fizinio spaudimo". Vienas jos narių Magnitskio mirtį pavadino „tyčine žmogžudyste".[31] Sovietmečio disidentų judėjimo veteranės Liudmilos Aleksejevos vadovaujama Maskvos Helsinkio grupė pateikė tvirtai pagrįstą ieškininį pareiškimą. Jame teigiama, jog ta mirtis

> nebuvo atsitiktinė. Ji įvyko ne dėl tam tikrų konkretaus kalėjimo pareigūnų neapsižiūrėjimo ar aplaidumo. Sergejus Magnitskis mirė dėl patirtų tyčinių kankinimų.

Didėjant spaudimui ponas Medvedevas įsakė atlikti oficialų tyrimą. Jis pasirašė įstatymą, draudžiantį įkalinti įtariamuosius mokesčių nusikaltimų bylose. Nors iš darbo buvo atleista dvidešimt kalėjimo pareigūnų, tarp jų ir federalinės kalėjimų tarnybos pavaduotojas, devyniolika iš jų neturėjo nieko bendro su Magnitskio byla. Vienintelis tiesiogiai su byla susijęs žmogus buvo generolas majoras Anatolijus Michalkinas, Vidaus reikalų ministerijos Maskvos mokesčių nusikaltimų skyriaus vadovas, jį viename iš savo skundų įvardijo ponas Magnitskis. Oficiali jo atleidimo iš darbo priežastis –

„išėjimas į pensiją". 2010 m. birželio 25 d. MVD* Vidaus saugumo skyrius, vadovaudamasis ponios Clinton prašymu, pradėjo tyrimą dėl Kuznecovo. Tyrimas jokių rezultatų nedavė. Priešingai, keli tiesiogiai byloje dalyvavę žmonės buvo apdovanoti medaliais ir paaukštinti. Kuznecovas išėjo iš Maskvos miesto Mokesčių nusikaltimų tyrimo biuro ir pradėjo dirbti MVD Federaliniame ekonominio saugumo skyriuje. Karpovas taip pat gavo federalinio lygmens darbą. Oficialus Tyrimų komiteto tyrimas atleido nuo bausmės dėl visų pažeidimų tyrėją Silčenką, kuris buvo pagrindinis pono Magnitskio mirties kaltininkas. Likus savaitei iki pono Magnitskio mirties metinių, MVD surengė kasmetinę apdovanojimų ceremoniją, išrinkusi trisdešimt „geriausių tyrėjų" iš daugiau nei milijono savo pareigūnų. Penki apdovanojimai buvo įteikti žmonėms, tiesiogiai susijusiems su Magnitskio byla, tarp jų ir Silčenkai bei Karpovui. Į stiprėjantį tarptautinį pasmerkimą Rusija atsakė daugiausia neveiksminga simboline reakcija. Pono Medvedevo Žmogaus teisių tarybos sudaryta komisija teigė, kad Silčenka yra „iš tiesų atsakingas už [pono] Magnitskio mirtį ir kad šis galėjo mirti sumuštas sanitarų"[32]. 2011 m. liepą Rusijos tyrimų komitetas savo ataskaitoje pripažino, kad ponas Magnitskis mirė dėl nesuteiktos medicinos pagalbos. Tačiau Vidaus reikalų ministerija teigė, jog neturėjo „jokio pagrindo" tirti savo pareigūnų veiksmų. Rusijos prokurorai net pareiškė, jog jie iš naujo atvers Magnitskio bylą (keista, bet Rusijoje gali būti nagrinėjamos bylos, iškeltos mirusiems žmonėms). Jie netgi iškvietė jo motiną liudyti toje byloje.

O nusikaltėliai lobo. Oficialūs Rusijos dokumentai rodo, kad per laikotarpį nuo reido į „Firestone Duncan" iki pono Magnitskio mirties Kuznecovo, jo žmonos ir tėvų pensininkų vardais buvo užregistruoti automobiliai ir nekilnojamasis turtas, įvertintas 3 mln.

* *Ministerstvo vnutrennich del* – Vidaus reikalų ministerija. (Rus.) (Vert. past.)

JAV dolerių. „Hermitage" tyrimas patvirtino, jog po suklastoto mokesčio grąžinimo Olga Stepanova, Maskvos mokesčių inspekcijos vyresnioji pareigūnė, jos valdiniai ir jų šeimų nariai staiga užsienyje įsigijo 43 mln. JAV dolerių vertės nekilnojamojo ir kitokio turto.[33] Niekas iki šiol nėra nustatęs, kad visa tai kaip nors būtų susiję su Magnitskio byla. Tačiau atsiras tokių, kuriuos toks sutapimas priblokš. Taip pat neįrodyta, kur nukeliavo diduma iš Rusijos mokesčių mokėtojų pavogtų pinigų. Pono Browderio tyrėjai mano, kad smilius krypsta į FSB viršūnes ir į dar aukštesnio rango Vidaus reikalų ministerijos, mokesčių administracijos ir prokuratūros pareigūnus. Jei nusikaltėliai prieš penkerius metus būtų numanę apie savo schemos padarinius, tikrai būtų nusprendę pasirinkti kitą taikinį. Dabar sunku suprasti, kas galėtų sustabdyti sunkiai įveikiamą pono Browderio kampaniją prieš šešiasdešimt žmonių, kuriuos jis kaltina įgijus naudos per apgaulę arba prisidėjus prie pono Magnitskio mirties.[34] Europos Parlamentas pritarė, kad šiems žmonėms būtų uždrausta įvažiuoti į Europos Sąjungą. Panašią rezoliuciją jau priėmė Kanados parlamentas, o Olandijoje ji jau patvirtinta. Daugiau kaip dvidešimt Amerikos senatorių, parėmę įstatymą, draudžiantį tiems asmenims atvykti į Jungtines Amerikos Valstijas, sukėlė tūžmingą Rusijos valdžios reakciją.

Kol ponas Browderis atsikratė savo kaip kombinatoriaus reputacijos ir įgijo vardą kaip įkvepiantis moralinio kryžiaus žygio vadovas, Rusijos valdžios organai į šią bylą reagavo lyg iš vadovėlio pavyzdžių, kaip reikia netvarkyti keblaus reikalo. Kaip ir daugeliu kitų atvejų, pradedant paslaptingu daugiabučio susprogdinimu 1999 m.[35] ir baigiant „Jukos" apiplėšimu, jų pateikti argumentai buvo labai prasti, atmiešti paranojiškos tylos, triukšmingo gąsdinimo ir melo. Visus šiuos pareiškimus geriausia būtų patikrinti teisme, dalyvaujant tinkamiems abiejų pusių advokatams ir sąžiningam teisėjui per vidurį. Neatrodo, kad taip atsitiks. Nors vieni pareigū-

nai pasmerkė tokį elgesį su ponu Magnitskiu, kiti leido suprasti, jog jis to buvo nusipelnęs, o treti nepagrįstai tvirtino priešingai. Kai pono Browderio tyrėjai užsiminė, Šveicarijos valdžia pradėjo banko „Credit Suisse", tvarkiusio daugelio toje byloje įsipainiojusių ir pasipelniusių asmenų pinigų pervedimus, sąskaitų tyrimą dėl įtarimų pinigų plovimu, tada Rusijos valdžios institucijos puolė netaktiškai mėginti poną Browderį išsikviesti į Maskvą apklausti (šis, suprantama, atsisakė ten vykti). Bankas „Credit Suisse" teigia, jog tyrimui padeda.

Šios bylos pradžia, eiga ir pasekmės rodo, kokios silpnos Rusijos sistemos dalys, turinčios suvaržyti galinguosius ir apginti nekaltuosius. Kreipimaisi į politikus arba likdavo neišgirsti, arba sulaukdavo neveiksmingų reakcijų. Rusijos rinkėjams ta byla akivaizdžiai rūpi, jų manymu, buvo įvykdyta neteisybė. Tačiau politinė sistema nenumato jokių priemonių žmonių susirūpinimui išsklaidyti. Mėginimai pasinaudoti valstybės mechanizmo dalimis, siūlančiomis nuskriaustiems piliečiams kompensacijas, niekur nenuvedė. Pilietinės visuomenės organizacijos stengėsi atkreipti dėmesį į šią problemą, tačiau nesėkmingai. Žiniasklaida lojo – kartais drąsiai – bet įkąsti negalėjo. Tik išorinis spaudimas, nors ir pavėluotas, sukėlė nepatogumų žmonėms, susijusiems su šia klasta ir nužudymu, jie dabar (kai kurie) negali laisvai keliauti į Vakarus.

Šis atvejis yra koncentruotas epizodas iš kur kas platesnio siužeto: buvusių KGB pareigūnų piktnaudžiavimo valdžia, apimančio žmogžudystę ir apiplėšimą. FSB – pagrindinė KGB įpėdinė – išmėgino ir pasikliovė priemonėmis, skirtomis žmonėms įbauginti ir piktnaudžiauti valstybės valdžios instrumentais, ji sukūrė alternatyvią realybę, kurioje nekaltieji tampa kalti, o teisingumas tarnauja valstybės, o ne visuomenės interesams. FSB, bausdama nepabūgusius ir uidama bailius, yra Rusijos režimo vykdytoja, siekianti užkirsti kelią bet kokiems tikėtiniems politiniams ar ekonominiams

sunkumams. Mainais jai leidžiama plėšti pasinaudojus šnipinėjimo priemonėmis ir apgaulinga teisėtumo regimybe, kai nusikaltėliški veiksmai įgyja įstatymo suteikiamą galią. Patikimi šios tarnybos pareigūnai tariamai dirba skirtingose valstybės aparato dalyse: visuomeninėse, vyriausybinėse ar teismų institucijose. „Hermitage" tyrėjai įsitikinę, jog, pavyzdžiui, Kuznecovas, formalus Vidaus reikalų ministerijos pareigūnas, iš tikrųjų yra FSB pareigūnas, pasirūpinantis, kad ministerija tarnautų jo šeimininkų interesams. Jų manymu, FSB ir Maskvos miesto Mokesčių skyriuje turi savų žmonių, kurie pasirūpino fiktyvaus mokesčio grąžinimu (ir nebe pirmą kartą). Didžiausia kaltė dėl pono Magnitskio mirties tenka aukštesniems nei čia paminėtieji asmenims. „Hermitage" teigimu, šiai apgavystei vadovavo aukščiausi Rusijos pareigūnai, tarp jų ir vienas vyriausybės ministras, artimai draugavęs su vienu aukšto rango pareigūnu. Analogija išryškėja ir nekilnojamojo turto versle: aukščiausias pareigūnas yra „sklypo savininkas", apgaulei įgyvendinti įtraukiantis „nuosavybės plėtros atstovą", o šis tuomet superka visą reikalingą smegenų ir raumenų jėgą. Bet kurie nerimstantys pašaliniai bus papirkti iš gauto už šį „projektą" pelno.

Sistema, padariusi šiame skyriuje aprašytus nusikaltimus, įkūnija nūdienį Rusijos valstybės mechanizmą. Pono Magnitskio istorija nėra vieno žmogaus tragedija. Tai politinė didaktinė alegorija. Jo likimas gali padėti skaitytojui pasitikrinti savo moralinį kompasą rengiantis skaityti tolesnius puslapius, kuriuose pasakojama apie praeities ir dabarties įvykius už Rusijos ribų. Žmonės, kalti dėl Magnitskio mirties kalėjime, yra sovietinio KGB paveldėtojai ir dabartinės Rusijos šnipų vadovai.

Daugeliui žmonių lengva būti abejingiems dėl Rusijos šnipų. Šnipinėjimas visur ir visada yra nešvarus reikalas. Daugelio šalių politiniai šnipų vadovai siunčia savo agentus turėdami ir blogų, ir kilnių ketinimų. Kodėl Kremliaus šutvė blogesnė už kitus? Kad ir

kokios būtų jos neabejotinos ydos, nūdienė Rusija nėra totalitarinė jėga, siekianti dominuoti pasaulyje. Jos žvalgybos agentūras nuo senojo KGB masinių žudynių skiria dešimtmečiai. Netgi Šaltasis karas nebuvo toks moraliai aiškus, kaip norėjo manyti kai kurie jo šalininkai Vakaruose. Iš tiesų, kaip parodau tolesniuose skyriuose, britų ir amerikiečių žvalgybos Rytų Europoje istoriją temdo cinizmas ir kompetencijos stoka. Vis dėlto, ar daugelis ginčytųsi, kad jau tikrai laikas suaugti ir sudaryti deramą proporcingą atsvarą įkyriam, bet kraštutinai anachronistiniam Rusijos šnipinėjimui?

Tiesą sakant, jis vertas proporcingo atsako. Tačiau šis atsakas turėtų būti ryžtingesnis, o ne švelnesnis už dabartinę Vakarų poziciją. Kaip matyti iš Sergejaus Magnitskio istorijos, tamsios žmogžudysčių ir tyčinio suluošinimo gijos, besidriekiančios nuo Lenino raudonojo teroro po 1917 m. bolševikų revoliucijos, siekia ir šių laikų Rusijos biurokratijos šerdį, kai pareigūnai išvilioja nemažus pinigus iš savo mokesčių mokėtojų, o tada nužudo žmogų, mėginantį atskleisti jų piktadarybes. Tolesniuose skyriuose paaiškinama korumpuotos autokratijos, valdančios Rusijos mafijos valstybę, kilmė, siekiai ir tarp mūsų vykdoma veikla.

2
Piratų valstybė

Sergejaus Magnitskio istorija, atskleidžianti tikrąją Rusijos režimo prigimtį, turėtų pažadinti išorinį pasaulį. Tačiau svetimšaliai nuolatos (ir kartais sąmoningai) neteisingai suprasdavo įvykius, prasidėjusius nuo 1999 m., kai chaotiškas, bet pliuralistinis Boriso Jelcino valdymo laikotarpis pasidavė korumpuotai ir autoritarinei buvusio KGB kietų vyrukų – *silovikų* – valdžiai. Sunku ir netgi pavojinga pasakoti tikrąją šių žmonių darbų istoriją. Save cenzūruojančioje Rusijos žiniasklaidoje uždraustos temos yra asmeniniai pono Putino turtai, jo seksualiniai pomėgiai bei visuomenės nerimą pakurstę paslaptingi „teroristiniai" sprogdinimai 1999 m. rudenį, dėl kurių mažai žinomas laikinasis ministras pirmininkas neabejotinai laimėjo prezidento rinkimus. Dažnai pamirštama, kad ponas Putinas į nacionalinę sceną įžengė kaip politinė menkysta: santūrus, pilkas, drovus žmogelis, nervingai mirkčiojantis priešais neįprastą rampos šviesą. Jis buvo penktasis per metus paskirtas ministras pirmininkas: tuo metu daugelis klaidingai manė, jog jis šiam poste bus taip pat trumpai (kaip matysime toliau, iš pažiūros vidutinybė gali būti pavojingai apgaulinga). Dabar žiniasklaida susižavėjusi vaizduoja poną Putiną ir jo kolegas kaip tyrus, drąsius (o jį ir vyrišką) nacionalinio intereso sergėtojus, o ne žvėris ar sukčius. Mažai rusų išties tiki, kad tokia politinė konfigūracija yra sąžininga ar veiksminga. Bet jie nemato jokio būdo tą tvarką pakeisti.

Tai atspindi esminius Rusijos visuomenės gyvenimo vidinius prieštaravimus. Dvylika metų buvusio KGB režimo įtvirtino ne

žadėtuosius tvarką ir modernumą, o tik šiokį tokį stabilumą. Korupcija ir kompetencijos stoka reiškia, kad valstybinės tarnybos tebėra skauduliai, nors joms iššvaistyti milijardai. Pasekmės demoralizuoja ir vargina. Daugelis sumaniausių ir geriausių rusų trokšta gyventi ir dirbti užsienyje. Tačiau šalyje retas kuris mato kitą pasirinkimą nei ponas Putinas ir jo kolegos. Daugelio rusų požiūriu, nors jie ir turi trūkumų, yra mažiausia blogybė iš visų galimų – tikrai geresnė nei nežinomybė ir pažeminimai dešimtajame dešimtmetyje.

Žiauriausias likimas laukia tų, kurie mėgina aktyviai priešintis. Demonstrantai, pasisakantys už Kremliui nepatinkančius siekius, rizikuoja savo laisve. Akivaizdus to pavyzdys yra protestuotojai, kurie renkasi kiekvieno mėnesio 31 dieną (kai mėnuo tokią turi) ginti Rusijos konstitucijos 31-ojo straipsnio, garantuojančio susirinkimo laisvę. Nesuvokdama ironijos, policija nuvelka juos į šalį ir baudžia tuos, kurie dalyvauja demonstracijoje už teisę į demonstraciją. FSB ir kiti valstybės jėgos organai nutraukė nepriklausomą visuomenės gyvenimą Rusijoje. Jie įbaugino žurnalistus (ir netgi tinklaraštininkus), kabinėjasi prie profesinių sąjungų narių, įsiskverbia į opozicines partijas ir jas sužlugdo. Per apklausas fone (o kartais ir pirmajame plane) tvyro sovietinė priverstinio psichiatrinio gydymo šmėkla. Visi režimo kritikai laikomi potencialiais „ekstremistais“, o „ekstremizmas“ yra kriminalinis nusikaltimas, už kurį kartais baudžiama net mirties bausme. 2010 m. liepą FSB buvo suteikta nauja teisė įspėti asmenis, organizacijas bei žiniasklaidos kanalus, kad šie nutrauktų veiksmus, kuriuos FSB laiko faktiškai ar galimai ekstremistiniais. Norint papasakoti apie blogą valdymą, prireiktų ištisos knygos su ilgais skyriais, o ne vien užsiminti apie tokias temas kaip neteisingas elgesys su milijonais migruojančių šalies darbininkų.* Blogiau-

* Dažniausiai atvykėliai iš kitų buvusios Sovietų Sąjungos vietų nuolat apgaudinėjami, prieš juos naudojamas smurtas, juos kartais nužudo darbdaviai, policija arba banditiškai nusiteikę politiniai ekstremistai. (Aut. past.)

sių piktnaudžiavimo atvejų daugiausia pasitaiko Šiaurės Kaukazo respublikose, pavyzdžiui, Čečėnijoje, Ingušijoje ir Dagestane, kur valdžios organams sunkiai pavyksta išlaikyti savo rankose kontrolę, vis labiau maištaujant islamistų grupuotėms bei kitiems žmonėms, kuriuos įsiutino korumpuoti ir kompetencijos stokojantys valdovai. Tačiau kenksmingi tenykščiai kokteiliai nuodija ir visuomenės gyvenimą Maskvoje. Pavyzdžiui, 2009 m. vasarį įvykdyta pagrindinio žmogaus teisių gynėjo advokato Stanislavo Markelovo, atstovavusio daugeliui smurto aukų Čečėnijoje, žmogžudystė. Viduryje šviesios dienos Maskvoje jį nušovę vyrai nužudė ir jauną žurnalistę Anastasiją Baburovą. Tarptautinė visuomenės nuomonė taip pripratinta prie nuolatinio režimo smurtavimo prieš oponentus, kad kiti atvejai vargiai patraukia dėmesį. 2009 m. kovą buvo smarkiai sumuštas Levas Ponomariovas, svarbiausias žmogaus teisių gynimo aktyvistas. Pasirodo, taip buvo išreikšta panieka atvykusiai Europos žmogaus teisių atstovei Sabine Leutheusser-Schnarrenberger, su kuria jis buvo ką tik susitikęs. Liepą Albertas Pčelincevas, kovos su korupcija aktyvistas, užpuolikų, liepusių jam „užsičiaupti“, buvo nutrenktas elektrošoko ginklu. 2009 m. liepą buvo pagrobta ir nužudyta Natalija Estemirova, pagrindinė seniausios ir geriausiai žinomos Rusijos žmogaus teisių organizacijos „Memorialas“ tyrėja Čečėnijoje. Čečėnijos prezidentas Ramzanas Kadyrovas kietaširdiškai pasakė, kad jis nebūtų varginęsis žudyti moters, „kuri neturi garbės, nuopelnų ir sąžinės“. „Memorialo“ pirmininkas Olegas Orlovas apkaltino poną Kadyrovą, kad šis „politiškai atsakingas“ už Natalijos Estemirovos nužudymą, o tada buvo nuteistas už šmeižtą (išteisintas 2011 m. birželį).[36] Tiriamosios žurnalistikos atstovas Olegas Kašinas buvo primuštas ir suluošintas 2010 m. lapkritį.

Šioms žudynėms, užpuolimams ir kitoms įbauginimo formoms dažnai būdingas FSB braižas. Nesvarbu, kad įstatymų nepaisymą pasmerkia kiti Rusijos valdžios atstovai. Pavyzdžiui, ponas Medvedevas

ne kartą pasmerkė korupciją, kurią įsimintinai pavadino „teisiniu nihilizmu". Tačiau iki šiol dažniausiai pats Rusijos prezidentas buvo problemos, o ne sprendimo dalis. Pavyzdžiui, 2010 m. rugpjūtį jis pasirašė įstatymą, kuriuo FSB suteikti nauji įgaliojimai išduoti grasinamus įspėjimus. Žmogaus teisių stebėtojų organizacija naujausioje savo ataskaitoje konstatuoja, jog atmosfera tebėra „labai neigiama", o įsipareigojimai paisyti žmogaus teisių ir lygybės prieš įstatymus tėra tik retoriniai.[37]

Dar didesnis pavojus gresia tiems, kurie mėgina atskleisti režimo paslaptis. Rusų žurnalistai, kurie nuverčia ant jų užritintus akmenis, rizikuoja būti užpulti ar net žūti. Pastarajame dešimtmetyje užsienio žurnalistų tyrimai tapo kur kas sunkesni, nes šis režimas ir jo bičiuliai atrado griežtą ir toli siekiantį Anglijos įstatymą dėl šmeižto spaudoje. Sunku rasti pirminį duomenų šaltinį. Dažnai dokumentų pėdsakai dingsta tokiose vietose kaip Didžiosios Britanijos Mergelių Salos, kur svetimšaliams užkertamas kelias surasti galutinius ten registruotų įmonių savininkus. Tačiau kažin ar yra kas blogiau už godumą ir cinizmą tariamai geresnės reputacijos šalių, sudarančių sandorius su įtartinais, bet gundančiais klientais.[38]

Netgi Amerikos, Britanijos ir žemyninės Europos šalių, kurios tvirtina vengiančios nusikalstamumo ir korupcijos, pareigūnai nelinkę viešai kalbėti apie daugybę nešvarių Rusijos pinigų, plaukiančių per žemės nuosavybės rinkas, bankininkystės sistemas, akcijų biržas ir (vis dažniau) politiką. Kartą atlikdamas reikšmingą tyrimą kreipiausi į vieną deramą padėtį užimantį Vakarų pareigūną, kad šis padėtų man pamatyti kai kuriuos svarbiausius dokumentus. Jis atsakė: „Mes mielai norėtume tau padėti, bet kad ir kaip diskretiškai tai padarytume, rusai apie tai vis tiek sužinos. O jiems tai bus tolygu karo paskelbimui." Vienas Suomijos pareigūnas, gavęs konkretų prašymą, galėjusį demaskuoti aukšto Rusijos pareigūno elgesį, atsakė: „Sėkmės. Bet mes negalime tau padėti. Kaip tik todėl

mes vis dar čia." Toks apsimestinis kuklumas tik iš dalies kyla iš apdairumo. Kai kurie pareigūnai turi asmeninių finansinių paskatų elgtis su Rusija taktiškai: baigę vyriausybinę tarnybą gali gauti pelningą direktoriaus vietą. Kiti būgštauja apskritai dėl to, kad moralinė pozicija pakenks verslui. Kai kurie mano, jog kritiškas Rusijos vertinimas yra atrankinis ir net veidmainiškas, atsižvelgiant į kitose šalyse, juolab Vakarų; egzistuojančią korupciją ir prastą valdymą.

Toks suvokimas keičiasi, nors ir iš lėto. Rusijos, kaip vilčių teikiančios augančios rinkos, reputacija atrodo vis skylėtesnė, nes kitiems užsienio prekybos ir investicijų dalyviams konkurentams sekasi geriau. Rusijos vieta BRIK grupėje – Brazilija, Rusija, Indija ir Kinija – dabar veikiau formali, nes kitos trys šalys veržiasi į priekį. Arčiau esančios mažesnės, bet pažangesnės Centrinės Europos šalys tapo pranašesnės už Rusiją. Vos 10 mln. gyventojų turinti Čekija perka iš Vokietijos daugiau prekių nei Rusija, turinti 140 milijonų. Netgi įtraukus naftą ir dujas, Lenkija šiuo metu yra gerokai didesnė Vokietijos prekybos partnerė nei Rusija.[39]

Vis dėlto, kad ir menkesnės svarbos, šalis nebūtinai tampa nereikšminga, mažai Europos lyderių yra linkę mąstyti apie tikrą konfrontaciją. Jie įrodinėja, kad yra daug šalių, kurios valdomos prasčiau nei Rusija, kuri neatrodo nenaudėliška ar net ypatingą grėsmę kelianti valstybė. Tie žmonės pažymi, kad Rusija irgi nenori konfrontuoti. Ponas Putinas, savo valdymo pradžioje leidęs sau mėgautis sovietine simbolika ir nostalgija (SSRS žlugimą pavadinęs praėjusio amžiaus „geopolitine katastrofa" ir sugrąžinęs sovietų nacionalinio himno melodiją), dabar pakeitė taktiką. Rusija stengėsi sulipdyti pašlijusius santykius su kaimyne Lenkija, pareiškė užuojautą dėl sovietmečiu Hitlerio ir Stalino pakto padarytų nusikaltimų aukų ir paimtų į nelaisvę Lenkijos karininkų žudynių Katynėje, o kartais atvirai išsižadėdavo melo, gaubiančio tuos neseniai iškilusius pasibjaurėtinus nusikaltimus.

Rusija jau beveik pasirašė tarptautinio žaidimo taisykles (nors gali ne visada joms paklusti). Su tariamu nuoširdumu ji derėjosi dėl prisijungimo prie tokių grupių kaip Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (turtingojo pasaulio idėjų kalvė Paryžiuje) bei Pasaulio prekybos organizacija, reguliuojanti pasaulinę prekybą. Daugelis pagrindinių Rusijos vyriausybės narių, ypač susijusių su finansų ir ekonomikos politika, atrodo ne prasčiau, o kartais net ir geriau už savo kolegas iš kitų buvusių komunistinių šalių. Antai amerikiečių akademikas Danielis Treismanas įrodinėja, kad Rusijoje ne ką daugiau netvarkos nei kitose vidutines pajamas turinčiose šalyse, pavyzdžiui, Meksikoje ar Turkijoje.[40] Suklastoti rinkimai, manipuliacija žiniasklaida, aukštas korupcijos lygis ir piktnaudžiavimas valdžia yra nemalonūs, bet, deja, nereti reiškiniai. Kartais Rusijos teisinė sistema veikia – ypač tada, kai reikalai, skirtingai nei pono Magnitskio atveju, nėra susiję su turtingųjų ir galingųjų interesais. Labdaros organizacijoms ir interesų grupėms leidžiama veikti ir jos susiduria tik su nedideliais sunkumais, kol laikosi atokiai nuo tabu zonų, pavyzdžiui, Čečėnijos. Rinkimai periferijose kartais nustebina savo rezultatais, suerzinančiais šalies vadovus. Žiniasklaidai suteikta tam tikra laisvė (daugiausia internete ir mažo tiražo leidiniuose). Emigracija yra svarbus apsauginis vožtuvas: skirtingai nei sovietmečiu, jei kas nepatinka, gali išvažiuoti. Valstybė mažai ko tikisi iš savo piliečių, piliečiai iš valstybės – taip pat.

Atsižvelgdami į tai, kad Rusija tik prieš dvidešimt vienus metus pakilo iš komunistinės diktatūros, jos gynėjai įrodinėja, jog reikėtų stebėtis, kad šalis tokia normali, o ne nusiminti, kad nėra geresnė. Dėl tokios neobjektyvios argumentacijos užsieniečiams lengva padaryti išvadą, jog Rusija, kai prie jos pripranti, tėra tik dar viena nedailiai aptašyta auganti rinka ir veikiau galimybių nei pavojaus šaltinis. Šiaip ar taip, Rusija nekreipia pernelyg didelio dėmesio į griežtą kritiką iš išorės, taigi geriausia būtų užsičiaupti. Rusijos vi-

daus ir užsienio politikos kritikams išties reikia būti atsargiems ir nepersistengti įrodinėjant savo tiesas. Kai kurie politikos aspektai gali priminti fašizmą, kaip antai pono Putino asmenybės kultas, dalinis verslo ir politikos susiliejimas, galvažudiško jaunimo judėjimai (kaip vėliau atkreipsiu skaitytojų dėmesį, vienas tokių judėjimų dabar giriasi, esą ponia Chapman svarbi jo veikėja). Bet Rusija nėra totalitarinė ar net visiškai autokratinė šalis. Smarkiai režimą kritikuojantis ekonomikos profesorius Vladislavas Inozemcevas pripažįsta:

> Šiuolaikinė Rusija nėra kandidatė tapti Sovietų Sąjunga 2.0. Tai šalis, kurios piliečiai gali nevaržomai gauti informacijos, turėti nuosavybės, laisvai išvykti iš šalies ir grįžti bei plėtoti įvairiausią privatų verslą.[41]

Pasibaigus laikotarpiui, kuris tam tikrais aspektais Rusiją darė panašią į Veimaro Respubliką, nieko panašaus į nacių partiją ar fašistinę ideologiją nematyti. Todėl daugelis vakariečių susigundo patikėti paviršutinišku normalios ir bendradarbiaujančios šalies įvaizdžiu, pernelyg nesigilindami į smurtinę, vagystes dangstančią ir iškreiptą mąstyseną ir ją paremiančias asmenybes arba visur prasismelkiančią jų kompetencijos stoką ir polinkį rizikingai sutrumpinti kelią. Oficialaus baikštumo ir savanaudiškumo šydą praskleidė 2010 m. lapkritį prasidėję „WikiLeaks" atradimai. Jie atskleidė beveik panišką Amerikos diplomatų susirūpinimą didžiule korupcija Rusijoje, nusikalstamumu, nusikaltėlių pasaulio, verslo ir vyriausybės susiliejimu bei įsismelkimu į Vakarus. Tuometis Amerikos gynybos sekretorius Robertas Gatesas slaptame elektroniniame pranešime pabrėžė, kad Rusija yra „saugumo tarnybų valdoma oligarchija".[42] Prityręs Rusijos stebėtojas Michaelas Davenportas iš Britanijos užsienio reikalų ministerijos, kalbėdamas su savo kolegomis amerikiečiais, šią šalį pavadino „korumpuota autokratija".[43]

Bet čia dar švelniai pasakyta, palyginti su 2009 m. lapkritį Amerikos ambasados Maskvoje parengtos išsamesnės ataskaitos posakiais. Ši ataskaita su žyma „slapta" (bet dabar vienu kompiuterio pelės spragtelėjimu pasiekiama „WikiLeaks" tinklalapyje) turėjo parengti FTB direktorių Robertą Muellerį dviejų dienų vizitui į Maskvą. Joje atskleista tikroji jo pašnekovų *silovikų*, FSB direktoriaus Aleksandro Bortnikovo, SVR (Užsienio žvalgybos tarnybos) direktoriaus Michailo Fradkovo ir vidaus reikalų ministro Rašido Nurgalijevo prigimtis. Ataskaitoje jie buvo apibūdinti taip:

> Putino statytiniai, kurių manymu, daugumos problemų sprendimo būdas yra stipri valstybė, įgyvendinanti veiksmingą politinę ir ekonominę kontrolę. Jie laikosi suvaržymo politikos kovoje su šalies vidaus opozicija ir tariamais išoriniais jos rėmėjais – daugiausia JAV ir Vakarų sąjungininkais.[44]

Diplomatai toliau dėstė, kad nors FSB ir MVD (taip yra sutrumpintai vadinama Vidaus reikalų ministerija) oficialiai atlieka tas pačias užduotis, kaip ir FTB – vykdo baudžiamąjį persekiojimą, kovą su organizuotu nusikalstamumu ir terorizmu, – jos visiškai įsitraukusios ir į politines Rusijos kautynes:

> Rusijos saugumo tarnybų vadovai veikia politikoje daug atviriau nei jų kolegos Vakaruose. Trys jūsų pašnekovai politinę galią Rusijos sistemoje panaudoja prieš politinius priešus remdamiesi teisine sistema – paversdami teismus veikiau politinio karo ginklais, o ne nepriklausomais arbitrais. Jie valdo didumą žmonių ir resursų – vien tik MVD savo vidaus saugumo daliniuose turi per 190 tūkstančių kareivių. Nors šių tarnybų vaidmuo ir prigimtis panašūs,

jos dažnai varžosi tarpusavyje dėl įtakos, retkarčiais miglo-ti jų konfliktai kunkuliuodami iškyla į paviršių.

Ataskaita taip pat atskleidė saugumo tarnybų vaidmenį reaguojant į pastebėtą kišimąsi iš išorės:

> Po Gruzijos ir Ukrainos „spalvotųjų“ revoliucijų Rusijos saugumo tarnybos ėmė aktyviau darbuotis prieš JAV ir kitas Vakarų valstybes, kaltina jas sukursčius protestus ir nuvertus vyriausybes Tbilisyje ir Kijeve. Šių tarnybų pareigūnai, taikydami aktyvaus sekimo priemones, nuolatos budriai stebi JAV vyriausybės atstovus, jie pasistengė sustabdyti JAV humanitarinės pagalbos programas Šiaurės Kaukaze. MVD pajėgos puldinėja ir baugina protestuojančią politinę opoziciją, pasitelkusios sufabrikuotus kaltinimus (tarkim, dėl piratinės programinės įrangos) atliko „tyrimus“ dėl Vakarų remiamų nevyriausybinių organizacijų ir sutrukdė šioms atlikti numatytą savo darbą.
>
> Metų pradžioje saugumo tarnybos, paraginusios panaikinti prisiekusiųjų teismus ir išplėsti „valstybės išdavystės“ apibrėžimą – papildyti jį protestų prieš vyriausybę organizavimu, pateisino tai susirūpinimu dėl galimų socialinių riaušių, susijusių su paskutine ekonomine krize.

Susiejus Rusijos teisėsaugą su organizuotu nusikalstamumu pranešimas užbaigiamas aštria kaltinamąja išvada apie FSB vaidmenį demoralizuojant ir persekiojant Amerikos vyriausybės darbuotojus Rusijoje:

> Vieni FSB skyriai dirba kartu su JAV teisėsauga, o kiti, konkrečiai kontržvalgyba, nebendradarbiauja. Priekabiavimo

> prie viso ambasados personalo užmojis per pastaruosius keletą mėnesių pasiekė daug metų neregėtas aukštumas. Ambasados personalas patyrė šmeižikiškus asmeninius ir melagingai gašlius puolimus žiniasklaidoje. Jų šeimų nariai nukentėjo nuo psichologinį siaubą varančių pranešimų, kad jų JSG [Jungtinių Valstijų vyriausybės] darbuotojų sutuoktiniai netikėtai žuvo per nelaimingą atsitikimą. Įsibrovimai į namus tapo dar įprastesni ir įžūlesni, o veiksmai prieš mūsų pasamdytus vietinius darbuotojus rusus tebesitęsia rekordiniu tempu. Mes nė kiek neabejojame, kad šiuos veiksmus inspiravo FSB.

Tai jau savaime tam tikra apgaulė. Amerikos mokesčių mokėtojai moka už šių diplomatų ir analitikų išlaikymą – atlyginimus ir išlaidas. Bet tiesos jie negauna. Tuo metu, kai buvo rengiamos šios telegramos, oficialūs Amerikos asmenys menkino santykių su Rusija problemas ir stengėsi, kad sėkmingai baigtųsi vadinamasis santykių „perkrovimas“. Vis dėlto jų pačių požiūris – dabar mums jau aišku – buvo kur kas pesimistiškesnis (ir realistiškesnis). Kitoje paviešintoje telegramoje buvo piešiamas Maskvos miesto administracijos vidinės korupcijos vaizdas, nuo kurio plaukai piestu stojasi: kalbama apie „Maskvos kriminalinio pasaulio trijų lygmenų struktūrą“, kuriai vadovavo Jurijus Lužkovas (tuometis meras, kuris neigia bet kokias savo nuodėmes). Kaip teigiama telegramoje: „FSB, MVD ir milicija sudaro vidurinį sluoksnį. Galiausiai paprasti nusikaltėliai ir korumpuoti inspektoriai užima žemiausią lygmenį.“[45] Šių telegramų tonas kur kas panašesnis į žmonių iš išorės, pavyzdžiui, Amy Knight, žymiausios amerikiečių analitikės, tiriančios ilgalaikę KGB įtaką šiuolaikinei Rusijai, rašymo stilių. 2011 m. ji atkreipė dėmesį, jog FSB yra ne tik jėgos instrumentas, ji pati sprendžia, kam suteikti tą jėgą.[46]

Kita apgaulė buvo ankstesnis mėginimas vaizduoti dešimtojo dešimtmečio Rusiją kaip demokratišką valstybę, nors kaip tik tuo laikotarpiu šaknis įleido dabartinė autoritarinė sistema. Ponas Inozemcevas pažymi:

> Pusiau autoritarinės „superprezidentinės" Rusijos politikos stilius atsirado „demokratiniu" laikotarpiu dešimtojo dešimtmečio viduryje, kai tuometis prezidentas Borisas Jelcinas priverstinai paleido teisėtą parlamentą ir prastūmė naują Konstituciją, pagal kurią prezidento galios nėra niekaip suvaržytos. Tiesą sakant, jo statusas priminė vokiečių tautos fiurerio padėtį, kuri buvo <...> apibrėžta 1933 m. kovo 23 d. *Ermächtigungsgesetz* („Teisių suteikimo akte"). Vėliau artimas Jelcino šalininkų būrys suorganizavo jo pergalę per 1996 m. prezidento rinkimus. Ši pergalė nukreipė šalį nuo įprasto kelio, kai valdžią pakaitomis dalijasi liberalų ir socialistų politikai, kurie, kad ir kaip būtų neįtikėtina, vadovavo Rytų Europos dažnai neramiai, bet sėkmingai plėtrai paskutiniu praėjusio amžiaus ir pirmuoju šio amžiaus dešimtmečiu. Nuo to laiko Rusijos politikoje įsivyravo mintis, jog esamam vadovui arba jo pasirinktam įpėdiniui „nėra alternatyvos".

Teisybė, mažėjant politiniam populiarumui Jelcino šalininkų būrys ėmėsi apgailėtinos klastos per rinkimus ir pasinaudojo neteisėtais pinigais. Jie sukūrė sistemą, – bent jau jos pradmenis, – kurią vėliau ponas Putinas ir jo draugai išplėtojo ir kuria pasinaudojo saviems tikslams. Tęstinumas, jungiantis Jelcino valdymo metus ir po jo atėjusio į valdžią Putino laikotarpį, nėra atsitiktinis. Kai 1999 m. Jelcinui grėsė apkalta (o galbūt ir kalėjimas), jo šeima paskutinį kartą desperatiškai pamėgino mesti žaidimo kauliuką, kreipdamasi

pagalbos į buvusį KGB. Vis dėlto, kad ir kokie būtų jo nusižengimai (bei daug blogesni veiksmai, kuriuos padarė jo šeimos nariai ir pakalikai), ponas Jelcinas, pirmasis demokratiškai išrinktas Rusijos prezidentas, laikėsi tvirtų principų. Jis buvo pasiryžęs netildyti žiniasklaidos ir nekišti opozicijos už grotų. Žvalgybos ir saugumo tarnybomis jis nepasitikėjo ir skatino jų tarpusavio konkurenciją. Ponas Putinas, priešingai, suteikė FSB beveik monopolinį vaidmenį.

Iš karto po sovietų sistemos griūties Rusijos reformuotojų planas buvo visiškai kitoks. FSB turėjo tapti sustiprintu FTB variantu, atsakingu už kovą su organizuotu nusikalstamumu ir terorizmu, be to, prireikus – ir už šnipų gaudymą (daugeliui rusų tuo laikotarpiu Vakarų šalys ir jų šnipų agentūros atrodė draugiški partneriai, o ne varžovai). Tie laikai seniai praėję. Dabar FSB yra išsikėtojusi imperija, pajėgi rinkti žvalgybos duomenis net elektroniniu būdu ir kontroliuoti Rusijos sienas bei veiksmus už jų. Jai būdingi ksenofobiški ir autoritariniai instinktai, sumišę su paranoja, neišmanymu, religingumu ir nostalgija sovietinei praeičiai. Dėl to dabar tarnyba nebepanaši į jokią kitą išsivysčiusio pasaulio šnipų tarnybą. Jos vaidmenį geriausiai išanalizavo stropus (ir drąsus) maskviečių vyro ir žmonos – Andrejaus Soldatovo ir Irinos Borogan – duetas.[47] Jie lygina FSB su Saudo Arabijos ir kitų musulmoniškų šalių religine policija *Muhabarat* – neprieinama, negailestinga ir žvėriška. Ši pora įrodinėja: „Žvalgybos biurokratija laiko save nekritikuotina, nepaveikiama demokratijos reikalavimų."[48] Savo despotiška valdžia ir kompetencijos stoka FSB ir jai giminingos agentūros įkūnija savivalę ir korupciją, kuri kaip maras apėmusi Rusiją ir kelia pavojų išoriniam pasauliui. Bet patys šios agentūros darbuotojai savo vaidmenį suvokia visiškai kitaip: jie yra svarbiausi Rusijos nacionalinio saugumo sergėtojai, visiškai nusipelnę gausiai šienaujamo atlygio. Nikolajus Patruševas, 2000 m. pakeitęs agentūros direktoriaus pareigas ėjusį poną Putiną, stulbinamai charakterizavo savo kolegas:

> Geriausi mūsų kolegos, FSB garbė ir pasididžiavimas, dirba ne dėl pinigų. Įteikdamas mūsų žmonėms vyriausybinius apdovanojimus, stebiu jų veidus. Tai išsimokslinę ir protaujantys analitikai intelektualai, plačiapečiai specialiųjų pajėgų vyrai vėjo nugairintais veidais, nekalbūs sprogmenų specialistai, įtemptai dirbantys tyrėjai ir diskretiški kontršnipinėjimo operatyviniai pareigūnai. Visi jie atrodo skirtingi, bet juos vienija viena ypatinga savybė, kuri teikia labai svarbų pranašumą. Tai jų pareigos tarnybai jausmas. Jie yra, jei taip galima pasakyti, mūsų naujoji aristokratija.[49]

Bent jau vienu aspektu tai teisinga: senoji Rusijos aristokratija dažniausiai būdavo kaprizinga, ekstravagantiška, nekompetentinga ir negailestinga. Jie išpureno dirvą bolševikinei revoliucijai, kuri jiems skyrė tremtį, mirtį, skurdą ir kalėjimą. Bet ponas Patruševas, matyt, ne tą turėjo galvoje.

FSB ir jai giminingas agentūras neteisinga būtų pavadinti tiesiog senojo KGB variantais su naujomis etiketėmis. Nors jų veiklos sritis siauresnė, jų vadžios gerokai laisvesnės. Tiesa, taktika ne tokia brutali, palyginti su Stalino totalitariniu teroru. Jie nevykdo masinių žudynių (ir žudyti imasi tik retsykiais). Rusija nėra policinė valstybė, kurioje KGB komunistų partijos vardu (ir jos tvirtai kontroliuojamas) vykdo griežtą visuotinę kontrolę, pradedant kelionėmis į užsienį ir baigiant seksualiniu žmonių gyvenimu. Nėra Rusija ir uždara visuomenė, kurioje kiekvienas užsienietis laikomas įtartinu, o kiekviena kelionė į užsienį kelia pavojų saugumui. Senasis KGB daug laiko išeikvojo nerimaudamas dėl spekuliacijos valiuta (oficialus rublio keitimo kursas buvo groteskiškai pervertintas). Tarnyba tikrindavo kiekvieną prašymą dėl kelionės į užsienį ir skirdavo

didžiulius resursus pašto kontrolei. Naujasis režimas kitoks, ir ne tik dėl to, kad nebeliko partijos. Užuot kaitinusi laiškus virš garų, kad galėtų nepastebimai juos atplėšti, FSB nuskaito elektroninius laiškus naudodamasi galingais kompiuteriais. Užuot vertusi visus užsienio svečius apsistoti keliuose atidžiai kontroliuojamuose viešbučiuose su akylais „Inturisto" gidais, dabar tarnyba sutelkia dėmesį tik į įtartinai besielgiančius atvykėlius.

Sakymas, kad režimas Maskvoje persmelktas atstumiančios sovietmečio ideologijos, vertybių, įpročių, nuostatų ir elgesio, dar nereiškia, kad taip slapta simpatizuojama komunizmui ir kolektyvizmui. Netgi labiausiai užkietėję senųjų pažiūrų asmenys netrokšta planinės ekonomikos ar vienpartinės valstybės, ar daug kainuojančio ir nervingo biurokratijos aparato bei neišvengiamos jo kontrolės. Jie gedi Sovietų Sąjungos galybės, bet ne politikos. Jie atsimena, kaip augo stiprioje šalyje – supervalstybėje, – išsiskyrusioje iš kitų savo branduolinių ginklų, galinčių pasiekti bet kurį pasaulio kampelį, arsenalu ir savo pasiaukojimu per karą. Ir visa tai išnyko dar jiems gyviems esant. Sovietinė sistema tapo pajuokos objektu dėl nukaršusių senių gerontokratinės valdžios, dėl prastos vartojimo prekių kokybės ir visuotinio nepritekliaus. Bet toliau nutiko dar blogiau: žeminantis atsitraukimas nuo senosios imperijos, pritarimas Vokietijos susijungimui Vakarų padiktuotomis sąlygomis ir griežimas antruoju smuiku po Amerikos pasaulio politikoje.

Visa tai rusų atmintyje yra susiję su dešimtuoju dešimtmečiu. Tačiau tas laikotarpis jiems nepatiko ne dėl kapitalizmo, o dėl nusilpusios šalies ir chaoso joje. Rusijoje daugelis žmonių, beje, klaidingai, mano, kad užsienio šalys pasinaudojo politiniu susiskaldymu ir išplėtė NATO (tai įvyko kur kas vėliau) bei pigiai nusipirko Rusijos gamtinių išteklių. Dabar pagrindinis jų rūpestis yra susigrąžinti Rusijos autoritetą pasaulyje ir užkirsti kelią Vakarams kada nors vėl pasinaudoti jos silpnumu. Suvokiamos neteisybės ir pažeminimo fone

į šios šalies darbotvarkę įtraukta atšiauri konkurencija dėl išteklių, reputacijos ir galios.

Nuomonė apie praeitį nėra tvirta kaip monolitas. Mažai kas, jei išvis tokių atsiras, atvirai gintų Staliną. Kai kurie, ypač pono Medvedevo sudarytos Žmogaus teisių tarybos nariai, aktyviai pareiškė nuomonę, kad reikia radikaliai nutraukti ryšius su visa žudikiška ir nusikalstama sistema, kurią diktatorius paveldėjo, išplėtojo ir perdavė kitoms kartoms.[50] Tie žmonės pageidauja paminklų jo aukoms atminti, nori pakeisti gatvių, pavadintų komunistų veikėjų vardais, pavadinimus, praskinti kelią susitaikymui su Europos Sąjunga ir sudaryti strateginį aljansą prieš Kiniją. Tokie niuansai yra malonus kontrastas pirmiesiems Putino valdymo metams, kai bet kuri Stalino ar sovietinės galios kritika sulaukdavo reflekso, lyg sudavus plaktuku per kelį, ar automatinės alerginės reakcijos. Tačiau kalbėti apie kokias nors tikras permainas būtų per anksti. Apklausos rodo, jog dauguma rusų „destalinizacijos“ nenori.[51] Ponui Putinui, pasirengusiam būti Rusijos prezidentu dar dvylika metų, visa ta idėja nepatinka. Prireiks daug laiko, kol bus išpainiotos susimazgiusios pasididžiavimo ir gėdos gijos. Režimas tebėra pasirengęs, progai pasitaikius, pasinaudoti sovietinės praeities pompastika, netgi jei kam nors ir atrodo, kad su ja susijęs žargonas, ideologija ir prioritetai yra atgyvena ir apskritai atstumiantys. Tačiau režimas išsiskiria tuo, kad entuziastingai perėmė primityviausias privataus verslo formas. Rusijos šnipokratams naujoji sistema patinka ne dėl atidžiai perskaitytų Friedricho von Hayeko ar Adamo Smitho veikalų, o dėl to, kad ji jiems palanki. Sovietmečiu atlygis už vadovavimą geriausiu atveju buvo galimybė gauti užsienietiškų prekių ir prabangų vasarnamį, o dabar – milžiniškos pajamos valstybiniuose postuose. Nebesuvaržyti tariamos griežtos partijos drausmės, vadovai gali kada įsigeidę, kaip nori ir kur nori mėgautis gyvenimo gėrybėmis.

Šio naujojo elito skiriamasis bruožas, nors ne vienintelis, yra godumas. Nors likimas lėmė šiam elitui sėkmę (ir didžiulius turtus), režimo pasaulėžiūra yra atšiauri ir pesimistiška. Tarp tų, kurie valdo valstybę, paplitęs kalėjimo kiemo mentalitetas: parodysi silpnumą – nukentėsi. Svarbu būti visiškai ištikimam savo draugams, su visais kitais negailestingai varžytis ir atkeršyti išdavikams. Andrejus Illarionovas, buvęs aukščiausias Kremliaus patarėjas Putino valdymo pradžioje, kai Rusijos vadovas vis dar rėmė ekonominę reformą, dabar yra susipykęs su režimu ir šiurkščiausiai jį kritikuoja. Šiuo metu jis yra Vašingtono laisvosios rinkos Cato instituto mokslinis bendradarbis ir raštu pasmerkė dvidešimt dvi agentūras, jo manymu, sudarančias valdžios struktūrą.

> „*Siloviki* Incorporated" („*Silovikų* kompanijos" – SI) narius vienija stiprus ištikimybės grupei jausmas, gana lankstus požiūris į trumpalaikius ir vidutinės trukmės uždavinius bei gana griežtos elgesio ir garbės kodekso normos, kartu ir idėjos „visada pasirūpinti savimi" bei nesulaužyti *omertà* (tylėjimo) įstatymo. Kaip ir galima tikėtis, grupės, kurios šaknys siekia slaptosios policijos ir žvalgybos tarnybas, nariai labai pabrėžia klusnumą aukštesniojo rango viršininkams, parodo tvirtą ištikimybę vienas kitam ir išlaiko griežtą drausmę. Tokios normos gali būti įgyvendinamos ir oficialiomis, ir neoficialiomis priemonėmis. Tie, kurie pažeidžia kodekso normas, sulaukia griežčiausių nuobaudų, tarp jų ir mirties <...>. Jiems mokomiems įdiegiamas pranašumo už likusią liaudį jausmas, kad jie yra teisėti visų kitų žmonių „šeimininkai". Tiems, kurie ir toliau aktyviai atlieka pareigas, tarnybos privilegijos garantuoja dvi išimtines teises, dabartinėje Rusijoje suteikiančias tikrą valdžią: teisę nešiotis ginklą bei juo pasinaudoti ir FSB *car-*

te blanche įgaliojimą (dar vadinamą *vezdechodu*), kurį turintis asmuo gali patekti į bet kokią viešą ar privačią vietą, kontorą, pastatą ar teritoriją.[52]

Jis rašo toliau:

Kalbant apie Lubianką – iš KGB paveldėtą FSB būstinės pastatą Maskvoje – 1999 m. gruodį, „Saugumo organų dieną“ (dar vadinamą „Čekistų diena“), Putinas pasakė, jog „grupės FSB pareigūnų, pasiųstų slapta dirbti vyriausybėje, misija sėkmingai baigta“. Naudodamiesi valstybe kaip savo baze, *silovikai* perėmė svarbiausias verslo ir žiniasklaidos organizacijas. Mažai Rusijoje yra tokių gyvenimo sričių, kurių nepasiekia ilgos SI rankos.

Svarbu nepagražinti padarinių. Anot pono Inozemcevo, svarbiausias būdingas Rusijos valdovų bruožas yra „neišmanymas, kuris įmantriai, bet varganai, paslėptas po apgaulinga mokslinių laipsnių kauke“. Tačiau neišmanėlių banditizmas nė kiek nėra malonesnis už išmanėlių banditizmą. Kaip ekonomistas, ponas Inozemcevas pats pripažįsta, jog saugumo ir (klijuojama neteisinga etiketė) „įstatymų vykdymo“ organų pridygo lyg grybų po lietaus:

Šalyje per 200 000 profesionalios kariuomenės pareigūnų [atlieka] tikrąją karinę tarnybą. Apie 1,1 mln. kareivių yra etatiniai Vidaus reikalų ministerijos darbuotojai, daugiau nei 300 000 tarnauja FSB, apie 200 000 dirba prokuratūrose, o dar 150 000 – įvairiuose tyrimų komitetuose. Tiek pat jų dirba mokesčių policijoje, o daugiau nei 100 000 tarnauja Muitinės komitete ir Federalinėje migracijos tarnyboje. Neminėsime mažesnių organizacijų, pavyzdžiui,

Narkotikų kontrolės tarnybos ir daugelio kitų. Iš viso organizacijose, prisitaikiusiose prie vertikalios sąrangos, aklo klusnumo ir giliai įsišaknijusios korupcijos principų, dirba per 3,4 mln. žmonių – beveik 12 proc. visų aktyvių vyrų darbo jėgos.[53]

Ypač FSB yra nepavaldi jokiai konstitucinei, teisinei ar demokratinei priežiūrai. Ji yra valstybė valstybėje, pati sau įstatymas. Vakarų šalyse analogiškos šiai tarnybai agentūros klysta, viršija savo įgaliojimus ir kartais, siekdamos praturtėti arba tarnauti savo šalies politiniams tikslams, piktnaudžiauja privilegijomis. Bet jos pavaldžios teisinei ir politinei kontrolei. Kai kurios tokios agentūros netgi turi vidinį ombudsmeną, o demaskuotojams siūlo apsaugą. Rusijoje parlamentiniai komitetai, kurie turi prižiūrėti šnipus, yra tuščia vieta. FSB atsiskaito tik savo direktoriui – artimam pono Putino sąjungininkui.

Pono Putino atėjimas į valdžią 1999 m., kaip teigia Soldatovas ir Borogan, pirmą kartą Rusijos istorijoje suteikė teisę slaptosioms tarnyboms „pačioms nusistatyti savo politinę darbotvarkę".[54] Tos darbotvarkės pirmasis punktas – stabilumas, paremtas ir KGB represijomis prieš disidentus, ir carinės slaptosios policijos bausmėmis už politinį ekstremizmą. Abiejų – ir senosios, ir naujosios – slaptųjų policijų pagrindą sudaro kone mistinis rūpinimasis valstybės interesais, kartu su panieka ir baime dėl jos pavienių piliečių. Abi jos naudojosi arba tebesinaudoja panašia taktikų palete – pradeda primityviu gąsdinimu ir baigia įmantria apgaule. Šios tarnybos laikėsi ir laikosi įstatymo raidės, bet nė kiek nesirūpina teisingumu. FSB manymu, jos vaidmuo yra „tarnauti ir saugoti". Bet valstybinės tarnybos samprata šiame kontekste labai skiriasi nuo vakarietiškos jos sampratos, kur valstybės tarnautojų veiklą riboja „balsuotojų"

norai, perteikti politikų ir suvaržyti įstatymo bei taisyklių. Rusijoje „tarnyba" visų pirma reiškia savitarną: vaišintis valstybinės tarnybos vaisiais, ar tai būtų biurokratinė renta iš korupcijos, ar šalies naudingųjų iškasenų laimikis. Tik po to eina valstybinė tarnyba. Tai – tarnyba abstraktesnei ir transcendentinei nacionalinio intereso idėjai, o ne tarnyba valstybės įstatymams ar procesams. Rusija privalo būti stipri pasinaudodama savo karine, finansine ar diplomatine galia. Jei ji negali būti stipri, tuomet privalu jos bijoti ar bent jau ją gerbti. Valstybės pareigūno užduotis – pasiekti, kad taip būtų.

Dar vieną FSB pasaulėžiūros dėmenį sudaro religingumas, kartais sumišęs su mistika. Soldatovas ir Borogan nurodo, kad FSB sutvirtino savo ryšius su Rusijos ortodoksų bažnyčia – kadaise pagrindiniu KGB persekiojimo taikiniu. 2002 m. tuometis Rusijos ortodoksų bažnyčios patriarchas Aleksiejus II palaimino po restauracijos vėl atidaromą Dievo išminties šv. Sofijos soborą Lubiankos aikštėje, greta FSB būstinės. Ceremonijoje dalyvavo tuometis FSB vadas Nikolajus Patruševas. Toks elgesys rodo vis didėjantį naujųjų Rusijos lyderių norą surasti senąsias šaknis. Idėjos apie Rusijos unikalumą puikiai padeda atmesti užsienio idėjas, pavyzdžiui, apie politinę konkurenciją. Jos harmoningai dera ir su nuomone, slepiama giliai, jei pašaliniams ši pasirodo keista, jog žlugus antikinei Romai ir Konstantinopoliui Maskva yra „Trečioji Roma", apgulta priešų, kuriems žūtbūt reikia priešintis. Tiesą sakant, tariamai paslaptingas Bizantijos istorijos siužetas tapo populiarus tarp FSB pareigūnų ir panašiai mąstančių politinių grupių narių. 2008 m. sausį Rusijos valstybinė televizija transliavo nuostabų dokumentinį filmą, pavadintą „Imperijos žlugimas. Bizantijaus pamoka".[55] Antrinant dešimtojo dešimtmečio režimo pažiūroms, kaltė dėl Bizantijos imperijos baigties filme buvo suversta vietinių „oligarchų" intrigoms ir kryžiuočiams iš Vakarų. Pasaulinio sąmokslo prieš Rusiją idėja yra svarbiausia FSB akademijos, kuri ugdo naują *silovikų* kartą, mokymo dalis.

Nelaimė, šių idėjų sėklos krenta į derlingą žemę. Nors sovietmečiu tiksliųjų mokslų studijos buvo aukščiausios kokybės, humanitarinių mokslų studijavimo tradicijos buvo slopinamos ir iškraipomos. Tikra diskusija apie istoriją ir filosofiją būtų pakenkusi marksizmui ir leninizmui. Tokias delikačias disciplinas buvo leista dėstyti ir tyrinėti tik atidžiai patikrintiems akademikams. Taigi toks palikimas susilpnina Rusijos atsparumą beprotiškoms ir paranojinėms teorijoms. Dažniausiai sovietmečiu parengtiems akademikams buvo lengva pereiti nuo dialektinio materializmo painiavos prie slaptų tarptautinių machinacijų prieš Rusiją studijavimo. Iš tikrųjų stulbinamas paranojos ir mistikos samplaikos pavyzdys yra teorija apie *Miortvaja voda*, arba negyvąjį vandenį, stebuklingą substanciją, kuri (kaip teigia rusų tautosaka) gali atgaivinti mirusiuosius ir užgydyti žaizdas. Keista, kad ši teorija netikėtai patenka į FSB akademijos programą ir vyraujančią geopolitinę diskusiją: tarsi Kvantike, FTB mokymo centro stovykloje, specialieji agentai būtų mokomi hopių genties indėnų monotoniško dainavimo arba astralinių kelionių.[56]

Sovietinis fanatizmas ir ideologija apskritai atvėrė kelią bet kuriai išankstinei nuomonei ir paranojai. Bet nervingos energijos perteklius pereina į savanaudiškumą. „Čekistai“, bent jau jų pačių nuomone, buvo nesavanaudiški valstybės pareigūnai, atsidavę kovai už komunizmą ir didesnę valstybės šlovę, o korupcija tarp jų griežtai suvaržyta ir už ją paprastai negailestingai baudžiama. Jų įpėdiniai turi nepaprastų gebėjimų praturtėti. Soldatovas ir Borogan kilstelėjo tik vieną kilimo kampelį. Jie išryškino vyresniųjų FSB pareigūnų piktnaudžiavimą valdžia, kad pastatytų milijonieriams rūmus pusvelčiui įsigytuose žemės sklypuose geidžiamiausiame Maskvos priemiestyje, esančiame į vakarus nuo miesto, prie Rubliovo ir magistralės Uspenskaja.

Palyginti su milžiniškomis sumomis, kurias galima uždirbti nukreipiant energetikos ir kitų verslų finansinius srautus, korupcija at-

rodo nereikšminga. Apskritai pagal naująją sistemą Rusija priklauso ją valdantiems vyrams. Viešąjį ir privatųjį interesą skirianti linija yra miglota. Žmonės, kurie iš ryto dar dirba vyriausybės ministrais ar aukštesniais valstybės pareigūnais, po pietų jau tampa komercinių įmonių valdybų pirmininkais ar generaliniais direktoriais. Nors tos organizacijos gamina produkciją, turi vadovus, audituotas sąskaitas, respektabilius bankininkus, akcininkus ir net įtrauktos į geros reputacijos užsienio akcijų biržų sąrašus, jos nėra tikros įmonės vakarietišku supratimu: jų vadovai nesiekia sukurti pridėtinės vertės, padidinti rentabilumo, atsilyginti akcininkams ir investuoti į ateitį. Jie tik perpumpuoja pinigus į saviškių privataus verslo schemas ir remia Rusijos užsienio politikos darbotvarkę. Aiškiausias tokios veiklos pavyzdys – energetikos sektorius, kur „Gazprom“ ir kitos gamtinių išteklių įmonės, įgyvendindamos įtartinus ir grandiozinius planus, pamina savo akcininkų interesus. Šių įmonių išlaidos neapsakomai išpūstos, savo naftą ir dujas jos parduoda per neaiškius tarpininkus, apiplėšia savo dukterines bendroves (didelis skandalas kilo dėl „Gazprom“ pensijų fondo tvarkymo[57]). Keletas drąsių kampanijos dalyvių, pavyzdžiui, tinklaraštininkas Aleksejus Navalnas bei buvę vyriausybės ministrai Borisas Nemcovas ir Vladimiras Milovas, mėgina sekti tokių plėšikavimų pėdsakais ir sukelti visuomenės susirūpinimą.[58] Bet jiems gresia bauginantys ieškiniai ir kiti pavojai. Visuomenė, regis, susitaikiusi su tuo, kad šalies elitas, nepaisydamas viešųjų interesų (ir „Rosneft“, ir „Gazprom“ akcijų dalis priklauso valstybei), piktnaudžiauja valdžia, nes mažai ką galima dėl to padaryti.

Kartais toks valdžios portretas menkai tesiskiria nuo kitų korumpuotų, autokratiškai valdomų, pasipiktinimą keliančių šalių, turinčių dideles žvalgybos tarnybas, kaip antai Kinija ar Iranas.

Tačiau tų šalių šnipai yra savo valstybių tarnai. Rusijos šnipai pastaruosius dešimt metų daugiausia yra savo šalies valdovai. Poną Putiną, neabejotiną šalies lyderį, išugdė KGB. Jo dešinioji ranka

Igoris Sečinas, premjero pavaduotojas ir naftos bei laivų statybos pramonės magnatas, dirbo karinėje žvalgyboje. Dar vienas buvęs šnipas Vladimiras Jakuninas (irgi tampo virvutes, įtraukiančias Baltijos valstybes į intrigas) vadovauja Rusijos geležinkeliams. Toks pat yra ir Gynybos pramonės komisijos vadovas Sergejus Ivanovas, prižiūrintis Rusijos ginklų pramonę. Ir Viktoras Ivanovas (ne minėtojo giminaitis), vadovaujantis galingai Narkotikų kontrolės tarnybai. Ir gausus būrys kitų, esančių Rusijos politinio ir ekonominio gyvenimo viršūnėje.

Kalbant apie skaičių, *silovikai* yra mažėjančios pajėgos. Sociologė Olga Kryštanovskaja, kuri stebi jų vaidmenį, mano, jog atėjus į valdžią ponui Medvedevui jie sudarė beveik pusę svarbiausius šalies postus užimančio tūkstančio asmenų, bet iki 2010 m. pabaigos jų sumažėjo beveik ketvirtadaliu.[59] Nėra jie ir tvirti kaip monolitas. *Silovikų* klanų tarpusavio kovos yra didžiulės ir kartais viešos. Pavyzdžiui, buvęs aukštas KGB pareigūnas Viktoras Čerkesovas laikraštyje viešai kreipėsi dėl paliaubų kovoje su konkuruojančiu klanu.[60] Per kitą to paties karo mūšį finansininkas Olegas Švarcmanas pateikė sukrečiančios išsamios informacijos, kaip jo fondus tvarkanti įmonė rūpinosi 3,2 mlrd. JAV dolerių vertės turtu, priklausančiu aukštesniems Užsienio žvalgybos tarnybos ir FSB pareigūnams.[61] Jis paaiškino, jog tai jam leido daryti politinę įtaką, vykdyti tam tikrą įmonės apiplėšimą, kai savininkai galėjo būti įtikinti parduoti savo firmas už mažiausias kainas – tokia pat taktika buvo panaudota ponui Browderiui nubausti. Saugumo ir žvalgybos tarnybų, kaip ir kiekvienos Rusijos biurokratijos dalies, efektyvumas patiria korupcijos smūgius. Žemesnio rango pareigūnai negali pakęsti, kad jų viršininkų knyslės didesnės ir panyra giliau į lovį. Vis dėlto, žiūrint į skaičius, postai ir rietenos nebetenka prasmės. Griūvant Rusijai, prislėgtai traiškančio ekonominės ir socialinės nesėkmės svorio, FSB ginamos idėjos ne silpnėja, o stiprėja.

Iš šalies žvelgiant, lengva nuspręsti, kad ši politinė sąranga ilgai negyvuos. Byra infrastruktūra, spartėja demografinis žlugimas ir ekonomika tampa atgyvenusi. Rusijai trūksta žmonių. Sovietų Sąjungos kadrų fabrikuose jau nebekalami tvirti kaip plienas Šaltojo karo šnipai. Netgi vėlesniu sovietiniu laikotarpiu nukaltieji, tokie kaip ponas Putinas, intelektiniu ir operatyviniu požiūriu yra kur kas mažiau įspūdingi už savo pirmtakus. Didžiajam geopolitinių varžybų su Vakarais žaidimui reikėjo idealizmo, smegenų ir pasiryžimo. Tarnyba Sovietų Sąjungai paskutiniais jos gyvavimo metais tokios ištikimybės jau nebežadino ir tokių talentų nepritraukė. Dabar pagrindinė stojančiųjų į valstybės tarnybos gretas motyvacija yra godumas, sumišęs su apmaudu ir rusišku šovinizmu. Taigi, kyla pagunda manyti, jog ilgainiui šnipokratija taip sunyks, kad ją išstums auganti Rusijos vidurinė klasė, trokštanti gyventi normalioje šalyje. Tačiau ekonomistas ponas Inozemcevas dideliais pokyčiais netiki. Jis įrodinėja:

> Svarbiausias elito siekis yra išsaugoti sistemą, kuri leidžia nekompetentingiems žmonėms kontroliuoti šalies turtus. Beviltiška tikėtis, jog daug kas pasikeis, kai dabartinė valdančioji klasė išeis į pensiją ir ją pakeis naujokai.

Jis daro išvadą, kad Rusijos elito atstovai lyg piratai neteisėtai užgrobė vieną turtingiausių pasaulio šalių, sukūrė neofeodalinę sistemą, kuri yra stabilesnė, nei norėtų manyti pašaliniai, kamuojami įsisvajotos nuomonės.

Didelis vyriausybės išbandymas – pasiektų rezultatų ir išlaidų palyginimas. Kartais gerybinė autokratija gali būti geriau už chaotišką politinę konkurenciją (viskas atitenka laimėtojui), įtvirtinančią chaosą ir gaujos valdžią. Klaidinga būtų daug negalvojus atmesti dabartinę Rusijos santvarką, ypač kai Europos ir Amerikos politinėms

sistemoms nepavyko padaryti toliaregiškų ir nuovokių sprendimų, kurių tikėjosi parlamentinės demokratijos gerbėjai. Lengva ginčytis, kad besivaduojančiai iš septynių totalitarizmo dešimtmečių Rusijai reikia stiprios vyriausybės. Vakarų stiliaus daugiapartinė demokratija negali tikti visoms šalims. Korupcija ir sumišęs su politika verslas būdingas ne vien Rusijai (prisiminkite Silvio Berlusconi valdomą Italiją). Kalbant apie buvusių šnipų vaidmenį – KGB įdarbino kai kuriuos protingiausius ir geriausiai išsilavinusius šalies žmones. Nebūtinai būtų kvaila arba blogai Rusijai, jeigu ji tuos žmones pasitelktų ir dabar.

Tačiau tokie pasvarstymai neturi įtakos nuosprendžiui: eksperimentas patyrė įspūdingą nesėkmę. Režimas vadovavo gobšumo ir švaistymo orgijai, bet turint daugiau nei trilijoną dolerių papildomų pajamų, kurias šalis gavo nuo 2000 iki 2010 m. už naftą ir dujas, itin mažai kas pastatyta ar suremontuota. Maskvos gatves užtvenkę žvilgantys juodi limuzinai, aukšti prabangūs daugiabučiai ir prekybos centrų blizgesys svečiui gali padaryti įspūdį, bet jis bergždžiai ieškos greitaeigio geležinkelio linijų sistemos, naujų pasaulinio lygio universitetų ar net deramo greitkelio, jungiančio Rusiją su nutolusiomis jos provincijomis Ramiojo vandenyno pakrantėje. Už Maskvos ir saujelės kitų didelių miestų esanti Rusija pūva. Tik didėjantys kyšiai įspūdingi – apytikriai kasmet Rusijoje sumokami „otkatai“ viršija 164 mlrd. rublių (6 mlrd. JAV dolerių).[62] Kai kam šis skaičius pasirodys gerokai per mažas. Rusijoje vyrauja nemokslinė nuomonė, jog apytiksliai pusė 4 trilijonų rublių (140 mlrd. JAV dolerių) valstybės išlaidų yra pasisavinama.

Galios santykius tarp pasiskelbusių naujųjų Rusijos aristokratų gaubia paslaptis. Netgi daugiausia išmanantys saviškiai nesutaria, ar savo senuosius kolegas ponas Putinas atsivedė tam, kad išsaugotų valdžią, kurią taip netikėtai laimėjo 1999 m., ar pirma patys kolegos jį ten paskyrė. Pirmaisiais mėnesiais būdamas premjeras, o vėliau

prezidentas, jis, žinoma, pasirodė kaip visai neįspūdinga figūra, sukėlė storžieviškų juokelių apie patirties stoką ir neryžtingumą, nors jie, žvelgiant į praeitį, atrodo keisti ir netinkami. Galbūt niūrias ir nepatrauklias jo manieras nulėmė KGB parengimas slaptosioms operacijoms: toks elgesys tikrai atitiko vadovėlines infiltracijos instrukcijas, pagal kurias reikia kruopščiai pasirengti, kad atrodytum negrėsmingas ir neišsiskiriantis. Kritikai buvo nuginkluoti, o konkurentai – apsigavę (svarbūs pavyzdžiai – tokie oligarchai kaip „Jukos" savininkas ponas Chodorkovskis: atsigręžus į praeitį aišku, jog jam reikėjo mesti iššūkį prezidentui arba kur kas anksčiau, arba apskritai to nedaryti). Dabar ponas Putinas yra ne tik neginčijamas Rusijos vadovas. Jis (pagal CŽV apskaičiavimus) yra ir vienas turtingiausių žmonių pasaulyje. Tačiau valdo ne pats vienas.

Išsamus aiškinimas apie Rusiją valdančias grupes susijęs su asmenų, apie kuriuos vargu ar ką yra girdėję net prityrę stebėtojai, pavyzdžiui, pono Putino pusbrolio Igorio, brolių Jurijaus ir Michailo Kovalčiukų arba naftos prekybos magnato Genadijaus Timčenkos, įtaka. Kai kurie yra kooperatyvo „Ozero" („Ežeras"), pastačiusio vasarnamių kompleksą prie Komsomolskojės ežero greta Sankt Peterburgo, nariai. Įžymus tos grupės narys – ponas Jakuninas, geležinkelių vadas. Kitas – Viktoras Zubkovas, dabartinis pirmasis premjero pavaduotojas. Amerikiečių akademikas ponas Treismanas, daugiausia palankiai vertinantis pono Putino valdomą Rusiją, savo knygoje pateikia tam tikrų erzinančių užuominų apie Rusijos vadovo veiklos praeitį, kartu ir nepatogų bei neatsakytą klausimą dėl jo kaip Vokietijoje registruotos „Sankt Peterburgo nekilnojamojo turto holdingo kompanijos" (sutrumpintai vadinamos SPAG) konsultacinės valdybos nario veiklos. 2003 m. Vokietijos policija surengė reidą į biurus ir namus, susijusius su šia kompanija, vykdydama tyrimą dėl „dešimties milijonų eurų išplovimo", nes Sankt Peterburgo nusikaltėlių sindikatas buvo siejamas su „daugybe nusikaltimų, tarp

jų automobilių kontrabanda, nelegalia prekyba žmonėmis, alkoholio kontrabanda, turto prievartavimu ir sukčiavimais".

Nieko nesuėmė, o tyrimas baigėsi šnipštu. Vienas bankininkas, dirbęs su SPAG, sakė, jog jis nieko nežinojęs apie įtarimus dėl tos įmonės sąsajų su organizuotu nusikalstamumu ir sutikęs imtis darbo, nes jos valdybai priklausė ponas Putinas. 2000 m. tapęs prezidentu ponas Putinas paliko SPAG valdybą. Jis nuolatos neigė padaręs kokių nors blogybių. Kitas SPAG konsultacinės valdybos narys Rudolfas Ritteris, Lichtenšteine gyvenantis finansininkas, buvo išteisintas dėl kaltinimų išplovus daugiau nei 1 mln. JAV dolerių Kolumbijos narkotikų karteliui, bet nuteistas už neteisėtą prekybą įmonės akcijomis. 2001 ir 2000 m. pranešimai *Newsweek*[63] ir *Le Monde* akcentavo oficialų Vokietijos susirūpinimą dėl SPAG. Ponas Putinas artimai draugavo su Vladimiru Smirnovu, Sankt Peterburge įsikūrusios SPAG dukterinės bendrovės „Znamenskaja" vadovu. Kai ponas Putinas tapo prezidentu, ponas Smirnovas netrukus persikraustė į Maskvą, ten iš pradžių dirbo Kremliaus nekilnojamojo turto departamente, administruojančiame gausų senosios sovietinės komunistų partijos paveldą. Vėliau jis perėjo dirbti į prisodrintu uranu prekiaujančią agentūrą. Apie tai savo knygoje *Die Gangster aus dem Osten* (*Gangsteriai iš Rytų*) rašęs vokiečių žurnalistas Jürgenas Rothas įtaria, jog nuolatos mėginama paslėpti pėdsakus ir atbaidyti tyrėjus.[64]

Netikėtai aptikau geriausią ir niekur nepublikuotą paaiškinimą, kaip iš tiesų viskas klostosi Rusijoje. Jį parengė vienos didelės Vakarų įmonės, turinčios plačius komercinius ryšius su Rusija, verslo žvalgybos tarnyba. Tokios verslo šnipų tarnybos labai panašios į vyriausybines agentūras: jos dažnai samdo išėjusius į atsargą šnipus, gali prekiauti informacija ir įžvalgomis su tais, kurie tebėra slaptojo pasaulio viduje, ir kartais yra mažiau varžomos teisinių ir biurokratinių apribojimų, trukdančių valstybės pareigūnams. Šios įmonės

analitikai, ko gero, labiausiai priartėjo (ir tikrai arčiau nei kai kurios vyriausybės) prie tiesos. Pasak jų, Rusija funkcionuoja turėdama du valdžios sluoksnius. Ponas Putinas pirmininkauja „vykdomajai valdybai", kurią, visuomenės nuomone, sudaro tokie pareigūnai kaip ponas Sečinas. Bet kartu jis yra ir neaiškios „priežiūros valdybos", buvusių šnipų ir kitų bendrininkų iš Sankt Peterburgo laikų klikos, narys, o jų iš viso turbūt tėra keturi. Bent vienas jų (kurio pavardės teisiniais sumetimais negaliu spausdinti) gyvena ne Rusijoje. Jo pravardė Kasininkas. Apie kitus numanomo „ketvertuko" narius žinoma dar mažiau. Tarp jų yra buvęs pono Putino, tuomet dirbusio KGB, kolega iš Dresdeno laikų ir prekeivis antikvariniais daiktais iš Sankt Peterburgo, glaudžiai susijęs su to miesto nusikaltėlių pasauliu. Viešai tas ketvertukas su penktuoju nariu drauge niekada nepasirodo, nors Vakarų žvalgybos agentūros yra aptikusios tam tikrų ryšių: 2007 m. ponas Putinas ir vienas iš ketvertuko buvo Sočyje, kaip tik tada, kai tuometis Rusijos prezidentas atleido savo premjerą ir paskyrė mažai žinomą poną Zubkovą. Kita užsienio žvalgybos agentūra mano, kad 2008 m. vasarą ponas Putinas septynias valandas skrido prezidentiniu lėktuvu į Rusijos Tolimuosius Rytus kartu su vienu iš savo priežiūros valdybos narių. Regis, vienam priežiūros valdybos nariui priklausantis vyriausybinis reaktyvinis lėktuvas teikia taksi paslaugas kitiems valdybos nariams. Pavyzdžiui, 2008 m. kovą šis lėktuvas nuskrido į Prahą parvežti gimnastės Alinos Kabajevos, kurios vardas Rusijos bulvarinėje spaudoje buvo siejamas su ponu Putinu. Ji buvo nuskraidinta į vasaros kurortą Sočį kaip tik laiku, kad ten susitiktų su tą pačią dieną atvykusiu Rusijos vadovu. Kai kurie politologai spėja, kad tikrąją pono Putino iškilimo valdžion istoriją lėmė suktesnių Sankt Peterburgo organizuoto nusikalstamumo elementų, kaip antai Tambovo mafija, ir to miesto KGB buvusių pareigūnų bendradarbiavimas bei šios grėsmingos samplaikos virtimas hibridu, užėmusiu valdžią Maskvoje. Be to,

maga įsivaizduoti, jog Rusijos valdžia laikosi ant trijų stulpų – nusikalstamumo, verslo ir žvalgybos. Vis dėlto tokie paaiškinimai pernelyg elegantiški ir paprasti. Gangsteriai, šnipai ir valdininkija yra susipynę taip, kad iš tiesų sudaro vieną tribriaunį stulpą: tam tikrą nedorą trejybę.

Šių įtarimų ir teorijų verpetuose sunku susigaudyti ne tik dėl nuolatinės smurto ir ieškinių grėsmės.[65] Bet, atsitiktinai ar tyčia, mūsų regimą Rusijos vaizdą temdo dezinformacija ir kitokio vaizdo trokštantis mąstymas: kartais esama akivaizdžių bauginimo ir apgavystės įrodymų. Iškreiptas suvokimas yra viena iš priežasčių, kodėl tokia silpna Vakarų reakcija į tai, kas tapo kito skyriaus tema – į režimo veiklą užsienyje.

3
Mirtini žaidimai ir naudingi idiotai

Daugelis šio niūraus pasakojimo skaitytojų vis dar gali manyti, kad didžiausia rusų problema – gobšūs, įstatymų nepaisantys ir neišmanėliai šnipai. Dėl viso to galima labai apgailestauti, tačiau kodėl pašaliniams turėtų rūpėti, kas vyksta Kremliaus karalystės viduje? Tačiau šiame skyriuje pademonstruosiu, kad nuodingas šovinizmo ir nusikalstamumo derinys tampa ir viso pasaulio problema. Jokioje kitoje šalyje gangsteriai ir valstybės valdžia nėra taip grėsmingai susipynę. Galingiausi narkotikų karteliai gali turėti labai modernią ryšių įrangą ar infiltruotis į teisėsaugos instituciją, mokėti algas kai kuriems politikams. Bet jie neturi nieko (kol kas), kas prilygtų Rusijos valdančio kriminalinio sindikato pajėgumams. Šis turi beveik neribotas sumas pinigų, veikia beveik visame pasaulyje, naudojasi visu valstybės technikos ir logistikos resursų arsenalu – pradedant šnipinėjimo palydovais ir baigiant povandeniniais laivais, o tai suteikia nepaprastas galimybes šniukštinėti ir manipuliuoti. Pavyzdžiui, pasaulinės klasės Rusijos programišiai kartais dirba vyriausybėje, kartais turi oficialius globėjus, o kartais dirba vien savo pačių nusikaltėliškiems interesams.[66] Nešvarūs rusiški pinigai ir užkulisinio verslo praktika gadina ir ardo su jais susijusių šalių verslo kultūrą ir politiką. Ryžtingas režimo kritikas amerikietis Donas Jensenas atkreipia dėmesį, jog nafta

ir dujos nėra pagrindinės Rusijos eksporto prekės. Pagrindinė jos prekė – korupcija.[67]

Nors oficialūs asmenys viešai daug apie tai nekalba, privačiame gyvenime jie dėl to labai sielojasi. 2010 m. rugpjūtį iš Amerikos ambasados Madride atėjusiame pranešime (dabar ją galima rasti „WikiLeaks" tinklalapyje) Rusija pavadinta „virtualios mafijos valstybe".[68] Ten atvirai pareikšta, kad Rusijos žvalgybos agentūros naudojasi mafijos bosų paslaugomis kriminalinėms operacijoms, tarkim, ginklų kontrabandai, atlikti. Pranešime akcentuojama slapta parama ir apsauga, kurią Rusijos žvalgyba teikia gangsteriams Ispanijoje, o pastarieji mainais dirba „kaip papildoma valstybės struktūrų dalis", vykdo užduotis, su kuriomis Rusijos vyriausybė negalėtų būti viešai siejama. Pranešimas rėmėsi ginklų kontrabanda kurdų separatistams Turkijoje, taip pat paslaptingu 2009 m. krovininio laivo „Arctic Sea" užgrobimu, kurio sudėtinga istorija tikriausiai neapsiėjo be Rusijos S-300 priešlėktuvinės gynybos sistemos kontrabandos į Iraną.[69]

Šių įtarimų šaltinis buvo José Grinda Gonzálezas, pravarde Pepe, Ispanijos aukštesniojo rango prokuroras, dešimt metų paskyręs Rusijos mafijai tirti. Greta jo aprašytos kovos su Rusijos organizuotu nusikalstamumu kitos Europos šalys atrodo silpnos ir neveiksmingos. Jis buvo atsakingas už tyrimą, susijusį su Zacharu Kalašovu, pačiu įtakingiausiu „Rusijos mafijos" žmogumi (Gruzijos piliečiu), kuris turėjo būti įkalintas Europoje. Pastaraisiais metais ponas Gonzálezas dalyvavo dviejose didelėse operacijose prieš mafiją – „Avispa" (2005–2007) ir „Troika" (2008–2009), per jas buvo sulaikyta per šešiasdešimt įtariamųjų. 2010 m. sausį ponas Gonzálezas JAV ir Ispanijos darbo grupei davė nuoširdžius pamokymus. Jis ne tik apibūdino Rusiją ir Baltarusiją kaip „mafijines valstybes", kur „neįmanoma atskirti vyriausybės ir ON [organizuoto nusikalsta-

mumo] grupių veiklos"*, bet ir pritarė sensacingiems Aleksandro Litvinenkos, Rusijos politinio tremtinio, 2009 m. nunuodyto Londone polonio izotopu, pareiškimams. (Ponas Litvinenka, buvęs FSB pareigūnas, dviejose savo knygose, uždraustose Rusijoje, pareiškė, kad buvęs KGB dalyvavo teroro aktuose ir buvo susijęs su narkotikų kontrabanda, be to, organizavo teroristinius išpuolius politiniais tikslais.)

Be kitų įžvalgų, ponas Gonzálezas sakė, kad Rusijos liberalų demokratų sąjungą įkūrė žvalgybos tarnybos ir kad ji glaudžiai susijusi su mafija (juokdario Žirinovskio vadovaujama partija užima kraštutines politines pozicijas, bet jos atstovai Dūmoje patikimai palaiko Kremliaus liniją). Gonzálezo teigimu, simbioziniams valstybės santykiams su nusikalstamu pasauliu vadovavo FSB. Ribą peržengę nusikaltėlių vadeivos rizikuoja gyvybe arba gali sėsti į kalėjimą. Galbūt labiausiai nerimą kėlė pesimistinis jo požiūris į Ispanijos valstybės gebėjimą susitvarkyti su Rusijos mafija. Pastangos „nukirsti jai galvą" žlugo, sakė jis. O jos senesni bosai keršijo, pasitelkę „metodišką kampaniją" ir manipuliuodami Ispanijos teisine sistema.

Pono Gonzálezo požiūris yra pribloškiantis, bet ne kraštutinis. Kitų oficialių asmenų pasisakymai per įvairius mokymus labai panašūs. Tačiau neįprasta, kad dauguma visuomenės dėl „WikiLeaks" gali perskaityti nepagražintą ir atvirą aukšto rango prityrusio pareigūno dėstomą požiūrį. Proginės oficialios aukštų saugumo pareigūnų kalbos skamba daugmaž panašiai, tik atsargiau parenkami žodžiai.[70] Iš tiesų sunku suprasti, kodėl jie nesulaukia atgarsio per viešas diskusijas? Kodėl mūsų politikai, matydami prie mūsų slenksčio gangsterių

* Šiai kategorijai jis priskyrė ir Gruziją, be to, paminėjo, kad ir Ukraina eina ta pačia linkme. (Aut. past.)

valdomą valstybę, nesiima reikalingų žygių jai izoliuoti ir neduoda atkirčio pragaištingam jos poveikiui? Akivaizdu, kad viena iš priežasčių yra „karas su terorizmu", nukreipiantis dėmesį ir pastangas į radikalaus islamo keliamas grėsmes. Netgi ankštame kontržvalgybos pasaulyje atrodo, jog Kinijos šnipai pelno daugiau dėmesio nei Rusijos šnipai. Žinoma, Pekino agentūros turi sunkiai įveikiamų programišių, jiems puikiai sekasi vogti karines ir technologijų paslaptis. Bet jie nežudo žmonių, neklastoja mūsų sprendimų priėmimo ir neardo mūsų aljansų. Rusijos šnipai veikia daug didesnėje scenoje: mėgina žaisti žaidimą „skaldyk ir valdyk", naudotis Vakarų politikų ir valdžios pareigūnų godumu bei sumokėti jiems už Kremliui palankius sprendimus, be to, negailestingai susidoroti su nepritariančia užsienio nuomone. Pastarasis bruožas skatina Rusijos šnipus skandalingai laužyti įstatymus, už tai jie gauna nepaprastai mažą atkirtį.

Vienas tokių pavydžių – minėtasis Litvinenkos atvejis. Britanijos oficialių asmenų požiūriu, su jo nužudymu yra susijusi FSB. Šitą temą išsamiai išnagrinėjau knygoje *Naujas Šaltasis karas*.[71] Antrą atvejį aprašė savo knygoje du Britanijos tiriamosios žurnalistikos atstovai – Markas Hollingsworthas ir Stewartas Lansley, joje nagrinėjo įvykius, panašius į Stepheno Curtiso, keturiasdešimt penkerių metų Chodorkovskio advokato, nužudymą.[72] Ponas Curtisas padėjo „Jukos" iš chaotiško daugelio nuosavybių rinkinio, paženklinto kivirčais su investuotojais, tapti 15 mlrd. JAV dolerių vertės naftos ir dujų įmone. Kai kas tokią raidą pavadino vien kosmetine, kitų manymu, ji reiškė plėšikų barono taktikos pabaigą ir tinkamo vadovavimo bei skaidraus įmonės valdymo pasirinkimą. Ponas Curtisas taip pat buvo pono Berezovskio ir kitų įtakingų Rusijos asmenybių teisinis konsultantas.

Ponas Curtisas bendravo su bauginančiais žmonėmis. Bet jį buvo nelengva išgąsdinti. Kai vienas draugas įspėjo: „Tu prasidedi su

šėtonu", Curtisas atsakė: „Aš užšoksiu jiems ant nugarų ir raitomis nujosiu iki pat pragaro." Toks numatymas nemaloniai pasitvirtino. Kai 2003 m. buvo suimtas ponas Chodorkovskis, ponas Curtisas pateko – kone tiesiogiai – į ugnies liniją kaip žmogus, artimai susipažinęs su jo finansais. Jis bijojo baudžiamojo persekiojimo Rusijoje, pagrįsto tais pačiais suklastotais kaltinimais – mokesčių vengimu, pinigų plovimu ir grobstymu, – bijojo būti nužudytas įsidrąsinusių pono Chodorkovskio verslo konkurentų užsakymu. Ištisas savaites prieš mirtį jį sekė „Jukos" akcininkų mažumos pasamdyti tyrėjai ir akivaizdžiai Rusijos valstybei dirbantys žmonės. Apsaugos konsultantai aptiko įrodymų apie įtaisytą slapto pasiklausymo įrangą jo pilyje Dorsete. Susirūpinęs dėl vis dažnesnių grasinimų mirtimi, 2004 m. vasario viduryje Curtisas pasisamdė asmens sargybinį, o britų valdžiai pasiūlė (draugų teigimu) informacijos mainais už valstybinę apsaugą. Likus savaitei iki mirties vienam savo draugui jis pasakė: „Jei per ateinančias kelias savaites man kas nors nutiks, tai nebus nelaimingas atsitikimas." 2004 m. kovo 3 d. prastomis, bet nepavojingomis oro sąlygomis jo sraigtasparnis artėjo prie Dorseto oro uosto, tik staiga užgeso variklis ir sraigtasparnis sudužo pievoje. Oficialiame tyrime teigiama, kad pilotas Maxas Radfordas, artėdamas prie oro uosto, paskutinę akimirką prarado orientaciją ir kad sprogimo įrodymų nerasta (nors prikišus nagus prie orlaivio valdymo sistemos irgi būtų buvę įmanoma sukelti avariją).[73] Buvęs pono Curtiso asmens sargybinis Nigelas Brownas, anksčiau dirbęs Skotland Jardo detektyvu, mano, jog jo klientas buvo nužudytas, ir yra suglumęs dėl to, kad policija nepradėjo tyrimo dėl žmogžudystės. Ne tik pabėgusių oligarchų advokatai turi dėl ko susirūpinti. 2010 m. vasarą įdomi BBC radijo laida „Kodėl Rusija šnipinėja"[74] pateikė erzinančią trumpą kruopščiai slepiamo britų saugumo ir gynybos pasaulio rūpesčių apžvalgą. Galbūt tai buvo ženklas, kad kam nors Vaithole asmeniškai rūpi Rusijos veiksmai, jei radijo laidos

prodiuseriams buvo leista susipažinti su informacija, be kurios šios laidos nebūtų buvę. Ji prasidėjo garsais, kurie priminė Antrojo pasaulinio karo mūšio dėl Britanijos garsus: klausytojai girdėjo naikintuvų, skubiai kylančių į orą užkirsti kelio galimam priešo orlaiviui, pilotus. Rusai dažniausiai skraido keistu dardančiu bombonešiu „Meška“ (Tupolev Tu-95), oro sraigtų varomu griozdu, pirmą kartą pradėtu eksploatuoti 1952 metais. Jis tinka branduolinėms raketoms leisti, bet yra lengvai pastebimas ir neturi atitikmens jokiose NATO karinėse oro pajėgose. Tačiau kartais rusai į ataką išskrenda raketnešiu „Blackjack“ (Tupolev Tu-160), elegantišku viršgarsiniu aparatu su pažangiomis radarą klaidinančiomis technologijomis, jis vis dar sukelia NATO galvos skausmą. 2008 m. nutekėjo informacija apie įvykusį prieš metus nutikimą, kai raketnešis „Blackjack“ priartėjo prie šiaurinės Anglijos tikros branduolinės atakos greičiu ir jai būdingame aukštyje. Numatytas taikinys buvo tarp Lidso ir Halo. Nors rusų lėktuvas, iš tiesų vos neįskridęs į Britanijos oro erdvę, pasuko atgal, gynybos vadai kelias nervus alinančias sekundes nerimavo, ar tik negresia Trečiasis pasaulinis karas.[75]

Iš tikrųjų pakenkta buvo ne nervams, pakenkta buvo Britanijos pasitikėjimui: pernelyg įsitempusioms Karališkosioms oro pajėgoms (RAF) trūko lėktuvų kovai su potencialiu įsibrovėliu. (Taip buvo 2007 m.: tuo metu, kai rašiau, jų pajėgumas apginti Britanijos oro erdvę buvo susilpnėjęs ir dėl sumažintų gynybai skiriamų lėšų ims dar labiau silpti.) Stebina tokių zondavimo atvejų pasikartojimas – kartais net sykį per savaitę, o nuo 2005 m. – daugiau kaip penkiasdešimt kartų. Ir ne tik Britanija kenčia nuo tokio nepageidautino dėmesio. 2011 m. rusų bombonešiai mažiausiai tris kartus buvo įsibrovę į Nyderlandų oro erdvę.[76] Nors susierzina ir kartais sunerimsta, gynybos vadai diskusijų šia tema nemėgsta. Jie sako, kad per tikrą karą tik maža dalis rusų lėktuvų pakiltų į orą, nes visi būtų numušti dar nepriartėję prie NATO oro erdvės. Taikos laikotarpiu

jie nenori suteikti Rusijai malonumo įsitikinti, kad jos žvanginimas ginklais turi poveikį.

Rusai ne tik stengiasi pasirodyti ir kariniais akrobatiniais skrydžiais sutvirtinti menkus gynybos išteklius, jie dar mėgina šnipinėti Britanijos gynybinį branduolinį ginklą. Apie jį madinga pašaipiai kalbėti kaip apie Šaltojo karo palikimą. Tie, kurie nori, kad Britanija šio ginklo atsisakytų, galbūt turėtų savęs paklausti, kodėl Rusija eikvoja tiek daug energijos stengdamasi įminti jo mįsles. Vis dar įmanoma įsivaizduoti, kad Amerika, iškilus saugumo konfliktui Europoje, nenorėtų rizikuoti branduoline konfrontacija su Rusija. Pavyzdžiui, 2009 m. rudenį Rusija ir Baltarusija vykdė „Ladoga" ir „Zapad-09" manevrus.[77] Iš tiesų tai buvo vienos pratybos, bet padalytos į dvi dalis, kad būtų galima išsisukti nepakvietus stebėtojų iš NATO, kaip numatyta ginklų kontrolės sutartyse, kai kariniuose mokymuose dalyvauja daugiau nei 13 tūkstančių kareivių. Tikrieji mokymai buvo ne gynybiniai, o puolamieji. Jungtinės pajėgos, kurias sudarė apie 20 tūkstančių žmonių, repetavo, kaip izoliuoti Baltijos šalis nuo Europos, įsiveržti į jas ir okupuoti. Jei pagelbėtų kitos NATO šalys narės, Rusija panaudotų taktinius branduolinius ginklus. Po šių mokymų buvo dar vienos pratybos, kuriose dalyvavo Strateginės raketų pajėgos (Rusijos pagrindinio branduolinio arsenalo saugotojos), o taikiniu buvo pasirinkta Varšuva.[78] Jos pademonstravo, kaip Rusijos tradicinis gynybos planavimas yra glaudžiai susijęs su branduolinių ginklų panaudojimu ir kokia svarbi priešo atgrasomoji priemonė lieka Britanijos branduolinis ginklas. Įsivaizduokite, kad Amerika, dėl susilpnėjusios ekonomikos turinti sumažintą gynybos biudžetą, yra susirūpinusi kitais reikalais, kad ir santykių su Iranu įtampa, mat Iranas užblokavo naftos tiekimą per Hormūzo sąsiaurį (Rusija tą lengvai sufabrikuotų), arba santykių su Kinija įtampa dėl Taivano. Britanijos priminimas, jog turi nepriklausomą branduolinį ginklą ir yra pasirengusi jį panaudoti

atsakydama į Rusijos branduolinę ataką, nukreiptą prieš britų pajėgas Baltijos regione, galėtų būti lemiamas veiksnys, renkantis taiką (vadinasi, pergalę) ar konfliktą (kurį NATO, neparemta Amerikos, pralaimėtų). Dabartinėmis sąlygomis toks scenarijus visiškai neįtikimas. Bet jei Britanija nebegalėtų duoti atkirčio (pavyzdžiui, dėl to, kad mūsų turima atgrasinimo priemonė nebepatikima), tuomet visa gynybinė Vakarų bazė būtų silpnesnė. Jei būsimoji Rusijos vadovybė galėtų padaryti prielaidą, kad už karinį avantiūrizmą jai negresia didžiausia bausmė (ir jei tą žinotų ir NATO), tuomet kaimynų bauginimas, bent jau iš toli grasinant ginkluotosiomis pajėgomis, darosi tikėtinesnis. Vis dėlto įdomu, kad „Akula" („Ryklys") klasės povandeniniai laivai, nykstančio Rusijos karinio jūrų laivyno pasididžiavimas, atnaujino Šaltojo karo laikotarpio taktiką ir tūno netoli Klaido forto, tikėdamiesi pagauti į bazę įplaukiančių ir iš jos išplaukiančių Britanijos povandeninių laivų „Trident" akustinį atpažinimo signalą. Moderni sekimo įranga pagal šį skiriamąjį garsą gali aptikti ir potencialiai sunaikinti priešininkų povandeninius laivus. Kai jau žinai, ko ieškoti, tai kur kas lengviau ir rasti. Karališkojo jūrų laivyno „Vanguardclass" povandeniniai laivai, siekdami apsiginti nuo tokių bandymų, dabar tokioms pastangoms skiria daug laiko. Kadangi tradiciškai visus su povandeniniais laivais susijusius reikalus gaubia paslaptis, viešas užsiminimas apie tokį susirūpinimą rodo, kad karinių jūrų pajėgų vadai į rusų veiksmus reaguoja rimtai. Vaitholo prieblandoje girdėti šnabždesiai liudija apie dar dažnesnius tokius veiksmus, taip pat apie dėmesį povandeniniams kontržvalgybos įrenginiams. „Akula" klasės povandeniniai laivai patruliuoja toli nuo namų – net prie Jungtinių Amerikos Valstijų krantų, kur vienas tokių laivų iškilo į paviršių, lyg atvirai norėdamas atkreipti dėmesį.[79] Rusija siekia įbauginti ir suskaldyti NATO, priversdama Aljansą susikaupti prie sunkių klausimų, kurių šalys narės pageidautų išvengti ir kurių nemėgsta tų šalių visuomenės. Jei Rusija,

sukėlusi skaldančią diskusiją NATO, nuspręstų, kad Lenkija ir Baltijos šalys yra diplomatiniu ir kariniu požiūriu izoliuotos, jai būtų lengviau tas šalis įbauginti dėl kitų rūpesčių, tokių kaip energijos ištekliai, prekyba ar vidaus politika. Tokio manevro galimybei įvertinti gyvybiškai svarbi yra žvalgyba.

Rusijai labiausiai rūpėjo Vakarų reakcija į jos karo pratybas. Kokias išvadas padarė tų šalių karo atašė? Ar galėjo NATO slapta prisijungti prie Rusijos mūšio lauko ryšių informacinės sistemos tuo metu? Bet svarbiausia, kaip kitos šalys reagavo į santūrų, bet nedelsiant išreikštą Talino, Rygos, Vilniaus ir Varšuvos susirūpinimą? Ar tokia Vakarų reakcija reiškė, kad tos su Rusija besiribojančios šalys turi nurimti ir netriukšmauti? Ar pasiūlė joms garantijas? Iš tiesų Rusija tikėjosi ne tokios reakcijos. Nors kai kurie oficialūs asmenys stengėsi smarkiai sumenkinti karinių mokymų reikšmę (vienas juos pavadino „dinozauro uodegos trūkčiojimu"), Amerika reagavo taip: 2010 m. surengė didelius specialiųjų pajėgų mokymus, jūrų pėstininkų desanto išsilaipinimą Estijoje ir pajėgų pastiprinimo mokymus Latvijoje, ir jų bus daugiau. NATO kariniai lėktuvai surengė didelius oro pajėgų mokymus su degalų papildymu ore. JAV Nacionalinė palydovinės žvalgybos agentūra (buvusi Gynybos kartografijos agentūra) sudarė išsamų trimatį elektroninį Baltijos šalių žemėlapį. Dabar Baltijos valstybės yra pirmą kartą įtrauktos į NATO nenumatytų atvejų planus, pasitelkiant Švedijos oro erdvę ir Lenkijos kariuomenę. Gali būti, kad rusai ne šito norėjo. Tai kodėl jie taip elgėsi? Pagrindinė šio žlugti pasmerkto lošimo priežastis buvo ydinga prielaida, jog Vakarams iš tiesų Baltijos valstybės nerūpi ir kad priėmė jas į NATO vien dėl politinių sumetimų. Iš esmės bent jau Amerika parodė, kad nauji sąjungininkai jai rūpi, kad nori dėti pastangas tai įrodyti. Visa tai akylai stebėjo šnipų pilna Rusijos misija NATO. Ši pusiau diplomatinė grupė mėgaujasi nepaprastai privilegijuota padėtimi Aljanso būstinėje Briuselyje, reguliariai

dalyvauja mokymuose, naudojasi erdviais kabinetais ir nešioja saugumo ženklelius, suteikiančiais nariams pirmenybę dalyvauti susitikimuose, gauti dokumentus ir naudotis kitomis paslaugomis. Toks draugiškas elgesys tęsiasi nuo tų laikų, kai, stengdamasi išplėsti Aljansą į buvusią sovietų imperiją, NATO mėgino meilikauti Rusijai. Atsiverdama Rusijai, NATO tikėjosi išsklaidyti baimes dėl savo ketinimų. Kai kurios šalys narės ir toliau atkakliai laikosi nuomonės, kad nesutarimai su Rusija kyla vien dėl nesusipratimų, o konfrontacija būtų nesėkmės ženklas. Toks požiūris yra nuoširdus, ypač Vokietijoje, kurios aukšti valdžios pareigūnai yra įtikėję, kad Rusiją privalu apkabinti ir nuraminti, o ne atbaidyti. Teorinis ginčas, ar santykiai dar labiau pablogėtų, jei požiūris būtų kitoks, yra neišsprendžiamas. Aišku viena, kad praktiniai mėginimai sukurti pasitikėjimą pasirodė besą nesėkmingi. Tarkim, terorizmo klausimais NATO atvirai deda savo kortas ant stalo, o iš Rusijos mainais gauna pasiūlymų, pateiktų kaip rimtos žvalgybos informacija, nors iš tiesų ji tik šiek tiek išsamesnė nei ta, kurią galima rasti internete. Rusijos misijoje prie NATO šnipų yra apstu: jų esama visur, jie neskrupulingi ir kupini energijos. Jie tiesmukai ir ne sykį mėgina užmegzti ryšius su pareigūnais, kuriuos laiko vilčių teikiančiais subjektais. Jie gerai moka paslėpti savo išskirtinius tapatybės požymius ir įsmunka į susitikimus, kuriuose jų niekas nelaukia. Pagrindiniai jų taikiniai yra NATO sumanymai kariniais klausimais ateityje, ypač jos nenumatytų atvejų planai, nauji pajėgumai, pavyzdžiui, susiję su kibernetiniu karu ar raketine gynyba, NATO kodai ir komunikacijos – centrinė jos nervų sistema. Jie akylai stebi kontržvalgybą: mėgina išsiaiškinti, ką NATO žino apie Rusiją ir iš kur gauna informacijos apie ją. Jie nori išsiaiškinti, kam ir kokiu tikslu yra rengiami mokymai, kas ir kur juos organizuoja, koks jų lygis. Paradoksalu, bet taip dažnai pasitaiko žvalgybos darbe, kad dauguma tų paslapčių yra atidžiai saugomos ir vis dėlto nėra labai įdomios. Pasibaigus Šalta-

jam karui NATO gebėjimai ir pajėgumai susilpnėjo. Daugelis jos šalių narių gynybai išleidžia juokingai mažai lėšų. Daugelio šalių narių vyriausybės menkai domisi Rusija, todėl joms sunku suprasti Baltijos valstybių ir Lenkijos susirūpinimą. Jei ištiktų krizė, NATO veiksmingumas beveik visiškai priklauso nuo Jungtinių Amerikos Valstijų. Rusijos žvalgybos įsiskverbimas į NATO pasiekė kulminaciją turbūt tuomet, kai ji išsiaiškino, jog veikiausiai išvis nėra paslapčių. Gausiai finansiškai remiami Rusijos šnipai nekreipia į tai dėmesio. Visų pirma, NATO būstinė yra tinkama vieta ambicingiems žmonėms iš svarbių šalių verbuoti – ypač iš Amerikos, Britanijos, Prancūzijos, Nyderlandų, Norvegijos ar Turkijos, žmonių, kurie toliau darys karjeras savo nacionalinėse gynybos ir saugumo įstaigose. Antra, Briuselis yra puiki vieta, iš kurios galima vadovauti žvalgams. Belgijos kontržvalgyba yra silpna. Rusija domisi tik saujelė pareigūnų. Jie neturi įgaliojimų sulaikyti žmones, o norėdami gauti orderius susiduria su dideliais sunkumais. Visa tai bėdų prispaustai NATO Saugumo tarnybai yra nemaža problema.

Gilesnė tokio Rusijos elgesio priežastis – paranojiškas požiūris, kurį iš dalies lėmė Šaltasis karas, NATO plėtra ir jos vadovaujamas Serbijos bombardavimas 1999 metais.* Rusų manymu, kai nebeliko Sovietų Sąjungos, Amerika ir jos sąjungininkai neutralų paradinį kiemą pavertė *cordon sanitaire* (sanitarine zona), sąmoningai skirta buvusiai supervalstybei pažeminti ir suvaržyti, sulaužė pažadą, duotą Sovietų Sąjungai už Vokietijos suvienijimą.[80] Kas bus, jei paskui, įsiliepsnojus kokiam nors kariniam vaidui, NATO nuspręs padėti vienai iš artimų Rusijos kaimynių, tarkime, Gruzijai, Ukrainai ar

* Daugelis nerimavo, kad gynybinis Aljansas turi agresyviai kariauti su istoriniu rusų sąjungininku. Vis dėlto galiausiai NATO įsitraukė, tik nenoriai ir pavėlavusi, po daugybės skerdynių, įvykusių prieš Bosnijos karą, kai rusų vilkinimas sužlugdė pastangas sustabdyti serbų puolimą prieš Kosovą. (Aut. past.)

Moldovai? Kai tavo pasienyje – galingas ir nenuspėjamas karinis Aljansas, geriau turėti per daug informacijos šaltinių negu per mažai. Niekas nė neketina skųstis, kad turi per daug informacijos apie NATO vidaus darbą. Kuo daugiau gaunama pranešimų iš uolių šnipų, kad NATO yra neveiksminga ir nesusitelkusi, tuo daugiau gaunama paliepimų kastis giliau ir sužinoti tikrąją padėtį.

Kitoms tarptautinėms organizacijoms kyla dar didesni pavojai. Psichologiniai barjerai išduoti paslaptis yra mažesni (išduoti savo tėvynę ar jos karinius sąjungininkus yra viena, o išduoti beveidę biurokratiją – kas kita). NATO bent jau stengiasi neprisileisti šnipų, o Europos Komisijoje ir Europos Tarybos būstinėje Briuselyje, saugumo požiūriu, yra tikras košmaras: prastai saugomų kabinetų labirintas su nepatikrintu personalu, kur pašaliniai, prisidengę menkiausiomis dingstimis, gali ateiti ir išeiti kada panorėję. Europos Parlamentas, vėl svarbus, kai pagal Lisabonos sutartį jam ir didžiosioms ES šalims buvo skirtas pagrindinis vaidmuo priimti ES sprendimus, yra itin pažeidžiamas taikinys. Parlamento nariai (ir jų biurų darbuotojai) gali pareikalauti iš Europos Komisijos beveik bet kurio dokumento. Nerūpestingai patikrinti (arba išvis nepatikrinti) etatiniai darbuotojai gali paprašyti neformalaus pašnekesio arba informacijos iš bet kurio pareigūno. Reikėtų pažymėti, kad ES negali elgtis su Rusija taip pat kaip ši. Visų pirma, ji neturi savos žvalgybos tarnybos, kuri rinktų informaciją. Jos neteisingai vadinamai Išorės veiksmų tarnybai, kuri turėtų būti ryžtingesnės ir geriau informuotos ES diplomatijos iniciatorė, būdingas prastas vadovavimas, rietenos ir biurokratizmas. Žvalgybos agentūra privalo gebėti kur kas geriau orientuotis ir susitelkti nei diplomatinė tarnyba. Jei ES vis dar negali tinkamai vadovauti Užsienio reikalų ministerijai ir ambasadoms, ji nepajėgi ir sukurti šnipų agentūros, kuri gebėtų tvarkytis su tokiu kietu riešutėliu kaip Rusija. Vienintelė palanki aplinkybė šioje situacijoje yra ta, kad prasta žvalgybos agentūra pridarytų dau-

giau žalos nei jokia. Jei nešnipinėji, nepadarysi klaidų, neapsikvailinsi gavęs informaciją iš nepatikimų šaltinių arba nepridarysi nemalonumų geriesiems. Bėda ta, kad politikams gali trūkti išsamių žinių apie žmones, su kuriais bendrauja, ir mentalitetą, su kuriuo susiduria. ES taipgi negali gauti deramos žvalgybos informacijos iš savo šalių narių. Išskyrus kelias šalis nares (ypač Britaniją ir Prancūziją), kurios turi tikras žvalgybos tarnybas, kitos šalys dažniausiai stengiasi pergudrauti ES dėl savų nacionalinių interesų, o ne padėti eurokratams geriau susigaudyti. Netgi kai Europos ir nacionaliniai interesai iš dalies sutampa, ES atrodo pernelyg nesauganti paslapčių, kad jai būtų galima patikėti daugiau nei vien pasenusius žvalgybos informacijos trupinius. Kaip ir visose žvalgybos agentūrose, viena yra gauti informaciją, o kas kita – teisingai ja pasinaudoti. Ant sprendimus priimančių Amerikos valstybės pareigūnų galvų lyg iš gaisrinės žarnos srūva įslaptinta, slapta, visiškai slapta ir skubi informacija, kurią pateikia pasklidusi tos šalies žvalgybos „bendruomenė".[81] Diduma informacijos yra menkavertė: arba ne iš pirmų šaltinių, arba menkai pagrįsta, gauta iš nepatikimo šaltinio. Dar mažiau žinoma apie tai, kaip Rusija pasinaudoja žvalgybos informacija, nors aišku, jog ponas Putinas asmeniškai labai domisi savo šalies agentūrų darbo našumu – jo dienos režimą žinantys žmonės teigia, jog porą valandų per dieną jis visada skiria šių agentūrų ataskaitoms ir pranešimams perskaityti, nepaisydamas įprastesnių (ir galbūt naudingesnių) informacijos šaltinių.

Kad ir kodėl taip būtų, vis dėlto Rusija, regis, įgudusi naršyti po informacijos srautus ir surasti naudingiausius duomenis. Pavyzdžiui, bendraujantys su Rusija ES pareigūnai yra minėję, jog jiems dažnai susidaro įspūdis, kad kita pusė iš anksto žino kiekvieną jų derybų pozicijos dalį. Lengva iš to pasijuokti: kodėl kam nors turėtų rūpėti, kad rusai mulkina eurokratus? Atsakymas paprastas. Jei Rusija supras, kurios šalys atkakliai remia konkrečią ES politikos gairę,

patinkančią Rusijai arba ne, kurios ja abejoja, kokia yra jų derybinė pozicija, tuomet žinos, kur reikia daryti diplomatinį spaudimą (arba kada neverta gaišti laiko ir jėgų kautis jau pralaimėtoje kovoje). ES su Rusija kalbasi apie kiekvienos šalies narės piliečiams gyvybiškai svarbius reikalus, bet svarbiausia yra energetika. Per pastarąjį dešimtmetį šis vaizdelis smarkiai pasikeitė. Prieš dešimt metų į Rusiją buvo žvelgiama kaip į šviesią Europos aprūpinimo nafta ir dujomis perspektyvą, branduolinės energetikos ekspertizės žinių, kuro ir technologijų šaltinį. Nuo to laiko korupcija ir nemokšiškumas bei gąsdinantis elgesys užsienyje taip sumenkino Rusijos reputaciją, kad dabar net Vokietija skeptiškai žiūri į jos patikimumą. Anksčiau Vokietija buvo smarkiai priklausoma nuo Rusijos dujų. Jos didžiausios energetinės įmonės buvo glaudžiai susijusios su „Gazprom", o buvęs Vokietijos kancleris Gerhardas Schröderis, 2005 m. palikęs valdišką postą, ėmėsi pirmininkauti prieštaringai vertinto Rusijos ir Vokietijos dujotiekio, tiesiamo Baltijos jūros dugnu, stebėtojų tarybai. Jam vadovaujant Vokietija priešinosi bet kokiam mėginimui griežtai kalbėtis su Maskva energetikos ir kitais klausimais: daugeliui iš šalies tai atrodė blogai. Jie baiminosi, kad dujų tiekimas apmarino Vokietijos politikos Rusijos atžvilgiu apdairumą ir skepticizmą.[82]

Dabar padėtis pasikeitė. Rusijos kivirčai su Ukraina dėl tranzito nutraukė dujų tiekimą į Europą ir pakirto Vokietijos pasitikėjimą ta šalimi. Poną Schröderį pakeitusi Angela Merkel instinktyviai karingiau žiūri į Rusiją. Korupcija ir nemokšiškumas įmonėje „Gazprom" ir kitur sukėlė nuogąstavimus, ar Rusija pajėgs vykdyti savo ilgalaikius įsipareigojimus. Naujų dujų išteklių įmanoma gauti iš kitur – ypač suskystintų gamtinių dujų (SGD), jų iš tolimų tiekėjų galima atsiplukdyti jūra. Vos prieš penkerius metus šių dujų kiekis buvo menkas, o jų kaina – didelė. Tačiau dėl pasikeitusių technologijų tanklaiviai ir terminalai tapo pigesni, o naujieji gavybos būdai leidžia tiekti rinkai didesnį dujų kiekį. Laikai, kai dėl einančio iš

Rytų į Vakarus Rusijos vamzdyno monopolijos buvo sustabdytas energijos tiekimas Europai, baigėsi.

Bet dabar Rusija žaidžia griežtą gynybinį žaidimą. Ji nebesirūpina išteklių tiekimo kliūtimis. Ji nori turėti ilgalaikes sutartis, savo turto dalies tolesnėse paskirstymo sistemose ir gauti informaciją apie rinkas. Anot Britanijos žmonių, turinčių reikalų su vietine „Gazprom" dukterine bendrove, ji elgiasi veikiau kaip žvalgybos operacijos vykdytoja, o ne naujos rinkos dalyvė. Vokietijos saugumo tarnybos (BfV) kontržvalgybos vadas Burkhardas Evenas nušvietė rusų šnipų vaidmenį

> teikiant paramą Rusijos įmonėms, <...> siekiančioms įsitvirtinti Vokietijos energetiniame sektoriuje. Labiausiai susidomėta alternatyvios ir atsinaujinančios energijos rūšimis, galimybėmis padidinti energijos efektyvumą, Europos energetiniais interesais ir diversifikavimo strategijomis <...>.[83]

Daugeliu bruožų Rusija yra atsilikusi šalis – ir tai žemina tuos rusus, kurie atsimena, jog Sovietų Sąjunga pirmoji į kosmosą iškėlė palydovą, gyvą padarą ir žmogų. Regis, normaliu pramonės plėtros procesu šios spragos beveik neįmanoma užtaisyti. Nors ugdymo sistemoje liko tobulumo salelių, ambicijų turintys rusai, užuot steigę savo verslą gimtinėje, traukia į užsienį.[84] Nors ponas Putinas pasiryžęs pasiekti, kad Rusija taptų pasauline nanotechnologijų lydere, sunku tokią modernių technologijų pramonę sukurti pradedant nuo nulio: Rusija tikrai turi daug protingų mokslininkų, bet šios srities imasi dešimčia metų vėliau nei jos konkurentės Vokietija, Amerika ir Britanija. Vienintelis būdas, kaip Rusija gali tikėtis užkaišyti šią spragą – vogti paslaptis ir pritaikyti gautas žinias savo pačios pramonei arba parduoti jas kitiems (daugiausia Kinijai).

Vienas iš būdų, kaip tą padaryti – šnipinėti kitos šalies komunikacijos sistemas.

Įveskite į „Google Earth" paieškos langelį 57°48'8.20'N 28°12'58.59'E ir pamatysite iš kosmoso darytą nuotrauką, kurioje užfiksuota palydovinių antenų grupė ties labiausiai nutolusiu į vakarus Rusijos tašku prie Estijos sienos, į šiaurės rytus nuo pagrindinio A-212 kelio, vedančio iš provincijos sostinės Pskovo. Net žiūrint iš labai aukštai, blizgantis metalas ir šviesiai dažytas paviršius aiškiai rodo, jog tai naujas įrenginys. Didžiulę sistemos apsaugą rodo ilgi šešėliai, krentantys nuo apsauginės tvoros ir sargybos bokštelių, supančių antenų kompleksą. Dabar „Google" paslaugiai pažymi šią vietą „Center FAPSI"[85], o sumanus fotografas parūpino puikią jos nuotrauką.[86] Vakarų žvalgybos pareigūnai, aiškindamiesi šio įrenginio paskirtį, iš pradžių suglumo. Rusija ir taip jau turi ištisą elektroninio pasiklausymo stočių archipelagą: kam statyti naują kaip tik tokioje vietoje?

Atsakymas buvo toks: kaip tik tas konkretus Rusijos kampelis ir sutapo su tuometine trajektorija pagrindinio „Inmarsat 4-F2" palydovo, skriejančio virš Atlanto vandenyno geostacionarine orbita ir perduodančio aibę informacijos tarp Europos ir Jungtinių Amerikos Valstijų.[87] Tokie duomenų perdavimo tinklai nepaprastai domina Rusiją. Gebėjimas klausytis pokalbių mobiliaisiais telefonais, perimti elektroninius laiškus, stebėti tinklalapių naršymo įpročius ir gauti slaptažodžius yra esminės kitų šnipinėjimo operacijų sudedamosios dalys, tiek renkant slaptą politinę informaciją, tiek kaupiant kompromituojančią medžiagą, kuri gali būti panaudojama šantažuoti, taip pat pavagiant kitų šalių prekybos ir pramonės paslaptis.*

* Žinoma, Vakarų žvalgyba taip pat renka informaciją apie Rusiją. JAV Nacionalinio saugumo agentūra kaupia elektroninius duomenis, perduodamus antenų, pastatytų Lenkijos šiaurės rytuose, greta Rusijos sienos. (Aut. past.)

Pramoninis šnipinėjimas irgi buvo svarbus sovietmečio žvalgybos bruožas. Bet tuomet pramonę valdę ekonomikos planuotojai buvo tokie bejėgiai, kad nesugebėjo pagaminti technikos ir technologijų, apie kurias KGB šnipai taip uoliai ir puikiai suuodė Šaltojo karo metais. Daugelio tokių suvaržymų dabar jau nebėra. Valstybės remiamos rusiškos aukštųjų technologijų įmonės dirba efektyviau nei sovietinės jų pirmtakės. Viena iš priežasčių yra ta, kad jų nekausto planinės ekonomikos apribojimai. Kita priežastis – išnyko paranojiška slaptumo kultūra. Įmonių specialistai ir vadovai gali laisvai keliauti, panaikinta Vakarų tiksliųjų prietaisų eksporto kontrolė, kuri erzino sovietų inžinierius Šaltojo karo laikotarpiu.[88] Dabar vogtus duomenis galima ne tik geriau panaudoti, bet ir išdavystės kartelė juos perduodant yra nusileidusi žemyn. Ideologinės konkurencijos tarp Rytų ir Vakarų laikais net ir vargingiausiai gyvenantis Vakarų mokslininkas, prieš padėdamas totalitarinei supervalstybei, kurios egzistavimas buvo pagrįstas melu ir masinėmis žudynėmis, galbūt ne sykį susimąstydavo. Pagalba Rusijai skamba ne taip baisiai: šiaip ar taip, daugelio Vakarų verslininkų ir politikų interesai glaudžiai susiję su šia šalimi. Vokiečių mokslininkui arba inžinieriui, susigundžiusiam rusų pasiūlymu perduoti jiems savo firmos arba universiteto laboratorijos paslaptis, galėtų būti atleista, mat jei aukštesnieji valstybės pareigūnai gali praturtėti dėl ryšių su Rusija, tai gali ir kuklūs mokslininkai.

Apskritai svarbiausias Rusijos užsienio žvalgybos taikinys yra Amerika. Po „perkrovimo" susiklosčiusi partnerystė vyksta nenoriai ir atsargiai, o priešiškas požiūris yra giliai įleidęs šaknis ir instinktyvus. Be rusų diasporos narių įbauginimo ir stebėjimo, svarbiausias Rusijos uždavinys yra įvertinti ir, jei įmanoma, paveikti politinės krypties formavimą. Stebimas kiekvienas, kuris Vašingtone savo veiksmais politiniame gyvenime tiesiogiai ar netiesiogiai sukelia sunkumų režimui Maskvoje, kaip antai į pensiją išėję valstybės

pareigūnai, komentatoriai ir politikai, akademikai ir specialistai mokslininkai, įtraukti į politiką, darančią įtaką Rusijai, jos interesams ir kaimynams. Praktinės užduotys svyruoja nuo simbolinių, kaip antai Jacksono ir Vainiko pataisos anuliavimas[89], iki neaiškių, kaip antai ginčų dėl ginklų kontrolės sutarčių Senate supratimas. Pagrindinis strateginis interesas yra susilpninti transatlantinio saugumo saitus ir taip sustiprinti Rusijos padėtį Europoje. Jis skatina Rusiją reikalauti (kol kas bergždžiai), kad būtų sukurta nauja Europos „saugumo architektūra", į kurią nebūtų įtrauktos JAV, o Rusija gautų teisiškai privalomą veto teisę, žemyninei Europai priimant sprendimus. Dėl to Rusija Europoje kursto priešiškumą amerikiečiams ir entuziastingai ragina JAV politikos strategus ir mąstytojus suvokti pasaulį per dvišalių susitarimų tarp supervalstybių, o ne per praėjusio šimtmečio seno sentimentalaus Aljanso prizmę. Šiuo klausimu Rusija mėgina laužtis pro atviras duris: Amerikos įsipareigojimai NATO silpnėja, kaip ir Europos atlantiniai sentimentai.

Kitas Rusijos šnipų tikslas yra remti jų šalies verslo interesus. 2010 m. sprendimas leisti didžiausiai Rusijos ginklų eksportuotojai „Rosoboronexport" atnaujinti veiklą JAV yra pagrindinio persilaužimo pavyzdys. Rusija domisi kompanijų įtraukimo į akcijų biržos sąrašus reikalavimais, informacijos paviešinimo taisyklėmis ir kitomis kliūtimis, reguliuojančiomis kelią į Amerikos kapitalo rinkas (tai yra viso pasaulio korumpuotų pareigūnų ir verslininkų didžiausias tikslas: įtraukimas į akcijų biržos sąrašus ne tik atneša neįtikėtinai daug užsienio akcininkų grynųjų pinigų, bet ir akimirksniu suteikia respektabilumo).

Rusija taip pat išgyvena dėl sparčiai augančios skalūnų dujų gamybos Jungtinėse Amerikos Valstijose. Tai reiškia, jog Amerika nebeimportuoja SGD iš kitų gamintojų, tad atsiranda šių dujų perteklius pasaulio rinkose, o tai leidžia Europos šalims turėti diversifikuotą dujų tiekimo šaltinį, ne vien iš Rusijos dujotiekio. Apskritai

Rusija siekia apriboti Amerikos įtaką pasaulinėse energetikos rinkose ir paremti „Gazprom“ ir „Rosneft“ interesus. Dėl to nukenčia politiškai pažeidžiami Rusijos piliečiai, kuriems Amerikos vizą gauti sunku arba išvis neįmanoma. Rusijos oficialūs asmenys stengiasi paveikti Amerikos vykdomąją valdžią, kad ši leistų stambių įmonių atstovams atvykti į Jungtines Amerikos Valstijas, mėgina daryti papildomą spaudimą per Kongresą. Svarbus pavyzdys – Rusijos magnato Olego Deripaskos pastangos apsilankyti Amerikoje buvo apsunkintos kontroversijos.[90] Paskutinis ir pats pavojingiausias Rusijos siekis yra įsiskverbti į NATO šalių saugumo ir žvalgybos agentūras. Pastaruoju metu paaiškėjo du tokie sėkmingi mėginimai – Aldricho Ameso ir Roberto Hansseno. Amesas buvo vyresnysis CŽV kontržvalgybos pareigūnas, besirūpinantis Sovietų Sąjungos reikalais. Iki arešto 1994 m. jis išdavė daugiau nei šimtą operacijų ir dvidešimt penkis KGB ir sovietinėse jėgos struktūrose dirbančius agentus, patikėjusius savo gyvybes Amerikai. Apie dešimčiai jų buvo įvykdyta mirties bausmė. Hanssenas buvo vyresnysis FTB pareigūnas, daugelio manymu, turėjęs gaudyti rusų šnipus, o 2001 m. paaiškėjo, kad pats toks yra.

Šis pasakojimas yra apie šnipinėjimą, bet tik dalis jo yra apie klasikinę šios veiklos formą. Apskritai Rusija, siekdama savo tikslų, pasinaudoja daugialype taktika. Viena jų yra lobizmas ir diplomatinis spaudimas. Tai galima aptikti atidžiai panagrinėjus verslo spaudą, kurioje atsiskleidžia Rusijos lobistinių pastangų augimas ir apimtis, taip pat deklaracijas pagal „Užsienio agentų registracijos aktą“ (kuris buvo panaudotas kaip laikina teisinė priemonė pareikšti kaltinimams 2010 m. vasarą sugautiems šnipams). Kita taktika – „netradicinių“, bet teisinių veiksmų panaudojimas. Ji apima režimo kritikų gąsdinimą teisiniais veiksmais Anglijos teismuose. JAV Konstitucijos Pirmoji pataisa garantuoja žodžio laisvę Amerikoje, bet nieko nereiškia Londone, kur dėl šmeižikiško pareiškimo gresia daug kainuojantis

ieškinys, ir autorius privalo pagrįsti savo įtarimus faktais ar nešališkais įrodymais, ar faktų patikrinimu. Taigi net tam tikras skaičius mokslinių organizacijų Amerikoje buvo priverstos parafrazuoti arba atsiimti savo kritiškas pastabas. Dar viena meduolio ir botago taktika – siūlymas arba nesiūlymas dalyvauti susitikimuose su Rusijos politikos strategais, pavyzdžiui, kasmetiniame Tarptautinio diskusijų klubo „Valdai" susibūrime, kuriame žurnalistai, akademikai ir mokslininkai specialistai gali ilgai kalbėtis su ponu Putinu.[91] Dar skandalingiau tai, jog Rusijos lobistai taip pat gali pasisiūlyti paaukoti (arba sulaikyti) lėšas mokslo centrų ir universitetų vykdomoms tyrinėjimo programoms. Čia galbūt dalyvauja agentai, dirbantys arba Rusijos diplomatinėse misijose, arba veikiantys slaptai.

Rusijai taip pat patinka tiesiogiai dalyvauti užsienio žiniasklaidoje. 2010 m. Rusijos mokesčių mokėtojai reguliariai rėmė vargstančius užsienio laikraščius, tarp jų *Daily Telegraph* ir *Washington Post*, kurie spausdino specialius reklaminius „priedus", pavadintus „Russia Now" („Rusija dabar")[92], labai pagražintus, kad atitiktų oficialią liniją, juos rengė vyriausybinis laikraštis *Rossijskaja gazeta*, turintis gėdingą istorijos klastotojo ir propagandos skleidėjo reputaciją.[93] Leidėjai stengiasi aiškiai parodyti, jog tie intarpai nėra jų žurnalistų darbas. Bet užsakyta ir apmokėta informacija jau gana jaukiai įsitaisiusi laikraščių tinklalapiuose, sumaketuotuose kaip tikroji žurnalistika. Smulkiu šriftu išspausdinta pastaba: „Russia Now" yra apmokėtas *Washington Post* priedas [taip!]." *Telegraph* tinklalapyje pastebimesnis išsižadėjimas skamba taip: „Šį internetinį priedą rengia ir publikuoja *Rossijskaja gazeta* (Rusija), ji ir prisiima visą atsakomybę už jo turinį." Bet aiškiai nepasakyta, jog kiti pinigai reiškia ir kitą savininką. Atsainus tinklalapio lankytojas galėtų lengvai susipainioti.

Be to, du garsūs Britanijos laikraščiai – *The Independent* ir Londono *Evening Standard* – priklauso Jevgenijui Lebedevui, buvusio KGB pareigūno Aleksandro Lebedevo, sovietmečiu Londone

rezidentūros programos dalyvio, sūnui (tėvą be meilės prisimena to meto disidentai politiniai emigrantai, jis išgarsėjo ir 2011 m. rugsėjį, kai televizijos laidoje nesigėdydamas puolė mušti kitą diskusijos dalyvį).[94] Šitie laikraščiai su aiškiu pagyvėjimu nušvietė šiaip jau nuobodžias Rusijos verslo istorijas ir surašė savo valdytojo visuomeninės veiklos kroniką (teisybės dėlei, vargu ar Britanijos žiniasklaidai tas neįprasta). Kol kas dar nepasirodė patvirtinančių ženklų, kad kišamasi į redaktoriaus nuomonę apie pačią Rusiją. (Diplomatiška *The Independent* redaktorė Mary Dejevsky yra gerai žinoma britų specialistė Rusijos klausimu, jos optimistinė nuomonė dėl šios šalies perspektyvų ir problemų išryškėjo daug anksčiau, nei pasikeitė laikraščio savininkas.) Nė vienas iš minėtųjų laikraščių nepradėjo laikytis prorusiškos pozicijos, nors visuotinai mažėjančios lėšos, skirtos užsienio įvykiams nušviesti, aišku, gana trukdo sekti Rusijos politikos ir verslo vingrybes.

Platesnis, subtilesnis rusiškų pinigų poveikis žiniasklaidai kelia didesnį nerimą nei dosniai jais finansuojama reklama ir savininko pasikeitimas. Rusų agentai puikiai išmano, kaip plėtoti ryšius su žiniasklaida, kaip pasiūlyti informacijos už palankius atsiliepimus. Rašantieji nedraugiškus straipsnius gali susivokti, kodėl jų daugiau nebekviečia į „Valdai". Profesionaliems Rusijos stebėtojams kvietimas į šį renginį, kuris vyksta lapkričio mėnesį, prilygsta darbo užsakymo dokumentui. Patekimas už grotų gali užgrūdinti arba sužlugdyti. Nuolatos kritiškai apie Rusiją atsiliepiantiems žurnalistams taikoma griežtesnė sankcija – jie įtraukiami į FSB sudarytą juodąjį vizų sąrašą.

Rusijos įtaka ir ardomoji veikla išryškėja visame ES šalių ir Amerikos visuomeniniame gyvenime. Baiminantis bylų dėl šmeižto, daugelio įvykių negalima atvirai aptarinėti, bet retkarčiais pasitaiko skandalų, kurie leidžia susidaryti bendrą vaizdą. Vienas tokių skandalų yra Rusijos agentų veikla paperkant, šantažuojant ar mulkinant

politikus. Kartas pasekmės būna itin nesubtilios, pavyzdžiui, kai politikai tokiose tarptautinėse organizacijose kaip Europos Tarybos parlamentinė asamblėja ir Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos parlamentinė asamblėja vergiškai laikosi Rusijos požiūrio į aktualius klausimus ir balsavimo strategijų. Skaitytojams atleistina, jei jie nėra girdėję nė apie vieną iš šių darinių: jos yra gerai finansuojamos aktualių klausimų svarstymo grupės, kurios priima labai ištęstas ir mažareikšmes pamokomas rezoliucijas. Vis dėlto Rusijos planams tokie forumai naudingi, pavyzdžiui, juose svarstomi klausimai suskaldo arba sutrikdo ją kritikuojančias Europos šalis.[95] Tačiau už tų organizacijų veiklą svarbesnė yra narystė: organizacijų nariai yra įstatymų leidėjai, kurie turi svarbias pareigas ir gimtojoje šalyje.

Šių organizacijų susirinkimus stebintys žmonės mato, jog vidutinio amžiaus vyriškius parlamento narius, kurie ten sudaro daugumą, dažnai lydi patrauklios jaunos rusės ar rytų europietės. Dažniausiai tos moterys būna pasamdytos vien tik dėl gebėjimo analizuoti informaciją. Tačiau kirba nuojauta, kad bent retkarčiais jos priskiriamos šiems išrinktiesiems pareigūnams dėl to, kad paveiktų jų priimamus sprendimus arba gautų slaptos informacijos. Tai nebūtinai susiję su išdavyste. Kai kurie politikai yra gana kvaili ir naivūs, jie pasisamdo ir bičiuliaujasi su abejotinos reputacijos padėjėjomis, net nepagalvoję, kad kas nors gali būti negerai.

Pavyzdžiui, 2010 m. Britanijos saugumo tarnyba sunerimo pamačiusi, jog Katia Zatuliveter, parlamente dirbanti Rusijos pilietė, susitiko su ambasadoje Londone dirbančiu rusų žvalgybos pareigūnu. Šnipų gaudytojai buvo įsitikinę, kad aptiko aktyvų ir pavojingą šnipą. Išvaizdžios jaunos moterys – *lastočki* (kregždutės) – buvo pagrindinis KGB scenarijaus ramstis, jos suviliodavo numatytus subjektus iš Vakarų. Ponia Zatuliveter turėjo ilgai trukusį romaną su savo darbdaviu Mike'u Hancocku, parlamento nariu. Jis buvo

klasikinis taikinys: keturiasdešimčia metų už ją vyresnis, solidus, pasipūtęs, vedęs, – ir dar Bendruomenių rūmų Gynybos komiteto ir Europos Tarybos parlamentinės asamblėjos narys. Vėliau ji permiegojo su aukštu NATO pareigūnu (irgi vedusiu), kuris rūpinosi Rusijos ir Ukrainos reikalais. Jokia jauna britė negalėtų pasigirti panašia karjera Rusijoje.

Vidaus reikalų ministrė įsakė ponią Zatuliveter deportuoti iš šalies. Ši pateikė apeliacinį skundą (keistas elgesys, jei ji iš tiesų buvo šnipė) – ir MI5 patyrė beprecedentį viešą sąmyšį. Vienas iš trijų Apeliacinio teismo teisėjų buvo seras Stephenas Landeris, buvęs MI5 direktorius. Atvirame teismo posėdyje MI5 pateikti įrodymai buvo neįtikinami – kaip ir, matyt, jų įrodinėjimai per slaptuosius pasitarimus. Teismas nusprendė, kad neatrodo, jog ponia Zatuliveter būtų šnipė: ji kur kas panašesnė į „nesubrendusią, apskaičiuojančią, emocionalią ir egocentrišką jauną moterį“.[96] Susitikimas su rusų žvalgybos pareigūnu Londone jai pagelbėjo: jei ji išties būtų šnipė, vengtų bet kokių panašių kontaktų ir su bylai vadovaujančiu pareigūnu susitiktų tik per savo reguliarias keliones į Rusiją. Keista, jog MI5 net slaptai negalėjo pateikti įtikinamų įrodymų apie kokį nors pažeidimą. Taip pat nebuvo aišku, kodėl tarnyba rizikavo viešai reikalaudama savo aukos deportacijos. Tylus perspėjimas būtų čia pat sustabdęs bet kokį šnipinėjimą. O jei ponia Zatuliveter buvo tikra šnipė, kodėl jos veikla nebuvo ilgėliau stebima? Vienas paaiškinimas galėtų būti toks: kadaise Rusijai baimę kėlęs MI5 profesionalumas gerokai prarastas pasibaigus Šaltajam karui.

Kad ir patyrusi praktinių nesėkmių, MI5 ir su ja susijusios tarnybos teisingai mano, jog Rusijos piliečiai, kurie lankosi Vakaruose savomis pavardėmis, sudaro kur kas didesnę Kremliaus šnipinėjimo pajėgų dalį nei senamadiški nelegalai. Įtikinamas naujojo ešelono pavyzdys būtų miela jauna doktorantė, turinti kokios nors Rytų Europos šalies pasą (Komisijos pareigūnai, atsakingi už kontržvalgybą,

kartais pamini Bulgariją). Tokia ES reikalų „studentė" yra patraukli, smalsi ir negailestinga. Pirmiausia ji gauna stažuotojos darbą, o vėliau – padėjėjos. Taip sukuriama viena puolimo linija. Kartu ji atlieka tyrimą mokslų daktaro disertacijai (galbūt apie ES energetikos politiką arba prekybos su Rusija santykius ar kokia kita Kremlių dominančia tema). Jos elgesys atrodo visiškai teisėtas. Koketiškai uždavinėti klausimus ar miegoti su pareigūnais, kurie į juos atsako, nėra nusikaltimas. Jos tapatybė gali būti suklastota, bet dažnai ir tikra: ko gero, gauta po trumpos, bet visiškai įtikinamos santuokos su Bulgarijos piliečiu. Tik išsamus saugumo patikrinimas atskleistų šeimos sąsajas su sovietmečio žvalgybos struktūromis ir apie užduotį išmokti šnipų profesijos Rusijoje. Tokia „studentė" (tam tikrų realaus gyvenimo pavyzdžių lydinys) greičiausiai vengs tokios vietos, kur būtų kruopščiai patikrinta: pavyzdžiui, darbo NATO arba naujoje Išorės veiksmų tarnybos (EAS) komisijoje. Bet jos kambario draugai, lovos partneriai ar bendradarbiai kaip tik gali ten dirbti, ir ji atsiliks tik per žingsnį. Tiesą sakant, nepaprastai dažnai paaiškėja, jog Europos Sąjungos institucijų pažeidžiamų tarnybų sekretorės yra gimusios Sovietų Sąjungos branduolį sudariusiose šalyse. Dabar jos turi ES pasus, ir tik įtarus žmogus pagailėtų joms progos kuo geriau pasinaudoti atsivėrusiomis karjeros galimybėmis. Regis, jų buvimas niekam nekenkia ir niekas nenori jų patikrinti. Jei ir norėtų, sunku būtų išsiaiškinti, ar jos keliavo į Rusiją tik aplankyti savo šeimos, ar susitikti su šnipų agentūra. Tokie žmonės yra viena Rusijos ranka, besistengianti pasiekti užsienį, ir vėliau prie jų dar grįšiu. Tačiau kai jų neturi, Rusijos šnipų vadovai atsigręžia į kitą potencialių agentų šaltinį – diasporą.

4

Tikri šnipai, tikros aukos

Rusų diasporos buvimas Vakaruose atspindi dideles laikotarpio, stojusio po 1991 m., pergales – ir kartu silpnąsias vietas. Laisvas žmonių judėjimas iš Rytų į Vakarus reiškė protų kontrolės pirklių Maskvoje pralaimėjimą, – tų, kurie baiminosi, kad ištvirkusių kapitalistų pasilinksminimų vietos „ideologiškai išblaškys" vargų prispaustą „pasaulio tvirtovės" proletariatą. Bet naujasis Rusijos režimas lankstesnis. Jis tarpsta dėl sąlyčio su turtinguoju pasauliu, kuris siūlo viską, pradedant finansinėmis paslaugomis ir baigiant prabangos prekėmis, ir nesudaro jokių kliūčių norintiesiems išvykti. Sovietų vadovybė buvo įkūrusi didžiausią karo belaisvių stovyklą pasaulyje, už geležinės uždangos sutramdžiusi šimtus milijonų žmonių, kurių kelionės buvo griežtai normuotos ir priklausė nuo bendradarbiavimo su KGB. Dabar jau dešimtys milijonų rusų viešėjo užsienyje: ten jie gali laisvai (jei leidžia vizos režimas) dirbti, atostogauti, studijuoti, susituokti ir investuoti. Kad ir kokių rūpesčių kontržvalgybai kelia naujoji epocha, niekas net sekundei nenorėtų atsukti laikrodžio atgal ir grįžti į niūrų laikotarpį iki 1989-ųjų. Tačiau Rusijos šnipų vadovų akimis, šioje diasporoje šnipinėjimo taikiniai ir instrumentai iš dalies sutampa. Šie tėvynainiai gali žinoti šalies, kurioje gyvena, paslaptis. Arba gali padėti jas pavogti. Liūdna tiesa ta, kad nors ir kaip toli politiniai emigrantai pabėgtų nuo priespaudos ir korupcijos, asmeniniai ryšiai su gimtąja šalimi visada darys juos jautrius įbauginimui ir šantažui.

Nauja problema yra smarkiai sustiprintas senosios variantas. Kaip matysime kitame skyriuje, per didžiulę pabėgėlių migraciją po Antrojo pasaulinio karo politiniai emigrantai iš sovietų bloko šalių nesunkiai tapdavo šnipų karo įkaitais. Intensyvėjant Šaltajam karui ir gilėjant prarajai tarp Rytų ir Vakarų, dėl geležinės uždangos asmeniniai ryšiai vis labiau silpnėjo, juos buvo lengva kruopščiai ištirti abiejose pusėse. Vis dėlto retkarčiais saugumas įspūdingai neapsižiūrėdavo. Sėkmingai nutildytas devintojo dešimtmečio skandalas buvo susijęs su politiniu emigrantu iš vienos Baltijos valstybių (tuomet vis dar okupuotų Sovietų Sąjungos), kuris dirbo odontologu. Regis, visai KGB nedominanti profesija. Tačiau šis konkretus odontologas turėjo pasirašęs sutartį teikti gydymo paslaugas vienos Vakarų šalies Užsienio reikalų ministerijos darbuotojams.* Jo turimos kortelės buvo puiki priemonė atskirti įprastus diplomatus nuo žvalgybos pareigūnų, dirbančių diplomatais. Kai šnipai turėdavo pasitikrinti dantis prieš paskyrimą į užsienį arba jam pasibaigus, jų agentūros, o ne Užsienio reikalų ministerijos Personalo skyrius tardavosi dėl vizito pas gydytoją. Žvalgybos pareigūnų kortelės buvo pažymėtos tam tikru kodu, – be abejo, biudžeto sumetimais. Pasinaudojęs profesinėmis šnipų gudrybėmis, KGB jį susekė ir pagrasino Sovietų Sąjungoje gyvenusiems jo šeimos nariams, kad tie, kurie suerzins tenykštę valdžią, susilauks labai apgailėtino likimo. Sužinojęs apie šeimą ištikusius vargus, jis tiesiog pametė galvą – neturėdamas saugumo mokymų įgūdžių, tapo lengvu taikiniu.

Rezultatai buvo siaubingi. Minėtoji žvalgybos tarnyba buvo įdėjusi daug pastangų, kad geriausi ir sumaniausi jauni pareigūnai būtų paskirti dirbti kruopščiai parengti kaip diplomatinį statusą turintys darbuotojai. Jie džiugiai dirbo prasčiausius darbus ambasadose, į kurias juos paskyrė, rūpinosi prašymais išduoti vizas ir kan-

* Dėl jo šeimos ramybės visas smulkmenas laikau paslaptyje. (Aut. past.)

celiarinių prekių sąskaitomis, vildamiesi išlikti nepastebėti. Tačiau vargu ar jie būtų labiau kritę į akį, jei būtų vaikščioję su neoninėmis lempelėmis, mirkčiojančiomis žodį „šnipas". KGB tiesiog žinojo, ką stebėti. Dažnai prieš imdamasi kokių nors veiksmų ši organizacija ilgus metus laukdavo, leisdama pasirinktiems taikiniams uoliai dirbti manant, jog jų pastangos nėra stebimos. Tiesą sakant, tie pareigūnai paliko toksiškų pėdsakų ant savo palaikomų ryšių voratinklio gijų, ir tuos pėdsakus KGB galėjo neskubėdamas tyrinėti. Iki šiol nėra žinoma, kiek žalos padarė odontologas. Kai po 1991 m., gavus kai kuriuos KGB dokumentus, jis buvo demaskuotas, dėl visko prisipažino ir išvengė bausmės. Ši KGB operacija buvo meistriškas darbas, atliktas per didžiausius Šaltojo karo sunkumus vienoje gerai saugomoje NATO šalyje. Dabar užduotis daug lengvesnė. Užsienyje gyvenantys rusai dirba visur – pradedant finansais ir baigiant pramogų verslu – ir yra gimtinėje likusio režimo galios skleidėjai. Net jei vos keli jų įstengia patys prieiti prie paslapčių, tą padaryti gali jų draugai, giminaičiai, kolegos ir sporto klubų bičiuliai.

Ilgą laiką Kremliaus žvalgybos taikiklis buvo nukreiptas į politinių emigrantų ir diasporos grupes, galinčias kelti pavojų režimo interesams. Ypatingas dėmesys buvo skiriamas tiems žmonėms, kurie anksčiau pačioje Rusijoje ėjo pareigas, susijusias su valdžia ar įtaka. Net jei jie oficialiai ir nėra dezertyrai, žvalgyba į juos žiūri labai įtariai ir agresyviai stebi. Tačiau paprasti politiniai emigrantai, norom ar nenorom, irgi gali būti pasiklausomi ir užverbuojami. Galų gale kai kurie jų gali imti tarnauti tik siauriems Rusijos žvalgybos tarnybų tikslams. Koks nors žmogus, dirbantis mobiliųjų telefonų kompanijos sąskaitų skyriuje, mokesčių inspekcijoje, banke, kaip dirbo ponia Chapman Britanijoje, arba kredito reitingo agentūroje, gali padėti atskleisti suklastotą tapatybę, kuria naudojasi užsienietis keliaudamas į Rusiją, arba pagelbėti sukurti tokias suklastotas tapatybes rusų šnipams, kuriems reikia dirbti užsienyje. Pavyzdžiui,

Šaltojo karo metais KGB galėjo užverbuoti kaip agentą žmogų, dirbantį Londono regioninėje transporto priemonių registracijos tarnyboje. Šitaip jie galėjo sužinoti, kuriais automobiliais naudojasi šnipų gaudytojai iš MI5.

Tos pačios įžvalgos naudingos ir nūdien. Ar Rusijoje viešinčio verslininko iš Vakarų reputacija įtikinama? Ar toks ir yra jo mobiliojo telefono numeris? Kam jis skambino? Ar jis turi oro linijų lojalumo kortelių? Jei turi, kokį jo veiklos modelį galima iš jų įžvelgti? Ar jis moka mokesčius? Jei moka, koks jo namų adresas ir kokios pajamos? Kiekvienas, kas gali naudotis kompiuteriu ir prieiti prie imigracijos duomenų, pajėgia patikrinti, ar yra kokių nors įrašų apie ankstesnes jo keliones po pasaulį su pasu, kurį šis tariamasis tarptautinis verslininkas pateikė viešbutyje.

Žmonės, galintys prieiti prie paslapčių ar įslaptintos informacijos, tampa dar labiau viliojančiais taikiniais. Jei patys ir negali prie jų prieiti, gal tarp jų pažįstamų atsiras, kas gali. Tokioje įstatymų nepaisančioje šalyje kaip Rusija lengva rasti būdų, kaip tokius žmones paveikti tiesiogiai arba per jiems artimus žmones. Po šnipų skandalo Kanadoje vienas valdžios pareigūnas sakė: „Jie gana gerai geba daryti spaudimą apeliuodami į patriotizmą <...> arba primindami, kad gimtinėje, namuose tebegyvena mama.“[97] Tai padaryti lengviausia tada, kai politiniai emigrantai iš tiesų parvyksta aplankyti Rusijos. FSB gali pakišti narkotikų arba pornografijos, mesti suklastotus įtarimus dėl išprievartavimo arba sugalvoti kokių nors kitokių nemalonumų pačiai aukai arba jos giminaičiui, arba draugui. Kaltinamasis apie savo nekaltumą pareiškia nuožmaus veido policininkams, kurie jam liepia pasirengti ilgalaikiam suėmimui, kol byla bus ištirta iki galo. Neturėdamas jam atstovaujančio advokato, bijodamas skandalo namuose ir prarasti darbą, sulaikytasis tampa lengvu grobiu, vos tik jį aplanko civiliais drabužiais vilkintis anonimas ir paaiškina, kad „nesusipratimai“ dings mainais už nedidelę pagalbą. Toks

bendradarbiavimas gali būti tiek tiesioginis paslapčių išdavimas, tiek subtilesnės užduotys, kaip antai pranešti apie asmenines kolegų silpnybes ar tiesiog pateikti neužgaulią, raminančią informaciją, kad patikrintum, ar tuo šaltiniu bus galima pasinaudoti vėliau.

Kartais auka skuba į savo šalį ir apie tai informuoja savo šalies kontržvalgybos tarnybą (viena tokia agentūra kaip tik ir pasinaudoja minėtuoju FSB veikimo plano principu). Jei taip atsitinka, Vakarų pusė gali pasinaudoti tuo žmogumi, kad jis pateiktų FSB dezinformaciją arba gautų daugiau informacijos apie tai, kas labiausiai domina Rusiją. Tokie atvejai reti. Vakarų šnipų gaudytojai nerimauja dėl to, ar dažnai tokie FSB mėginimai užverbuoti yra sėkmingi, apie juos nepranešama, kokios galėjo būti pasekmės. Tokios FSB operacijos privalumas tas, kad jos metodai ir jos pareigūnai dažniausiai yra išsaugomi: jei „metimas" nepavyksta ir šaltinis daugiau nebepasirodo – mažas nuostolis. O jei pasiseka, agentui vadovauti galima daugiausia Rusijoje arba vien tiktai Rusijoje: juk taikinys turi visiškai įtikinamas priežastis dėl šeimos aplinkybių joje apsilankyti. Kaskart jam atvykus galima šiek tiek priveržti varžtus. Tai kur kas paprasčiau nei mėginti žmones užverbuoti NATO kontržvalgybos tarnybų panosėje Berlyne, Londone, Niujorke ar Paryžiuje.

„Axis Information and Analysis" (AIA) istorija – pavyzdys, kaip diaspora yra pasinaudojama žvalgybos sumetimais. Ši organizuota grupė pasivadino „informacijos agentūra, ji vienija profesionalus, turinčius ilgametę patirtį rinkti ir analizuoti duomenis apie Aziją ir Rytų Europą". Ši agentūra tvirtino, jog savo dėmesį sutelkia į „valstybes, kurios kelia grėsmę regioniniam ir tarptautiniam saugumui, be to, į etninių ir religinių konfliktų teritorijas". Pagrindinė šios organizacijos misija buvo pateikti gana patikimą informaciją gynybos, saugumo ir žvalgybos klausimais. 2009 m. vasario 25 d. antraštės bylojo: „Buvęs čekų policijos štabo viršininkas dirba vienoje įmonėje su asmeniu, kuris įtariamas turintis ryšių su sovietine

žvalgyba", „Estų tyrėjai išsako nuomonę, kodėl Hermanas Simmas išdavė savo gimtąją šalį", „Bandymas Ukrainoje susprogdinti sinagogą nelaikomas terorizmo aktu" ir „Praėjus 20 metų po Šaltojo karo Rusija turi mažiausiai 500 slaptųjų tarnybų agentų Vienoje".

Nuo 2005 m. nuolat lankydavausi AIA tinklalapyje adresu www.axis-globe.com.[98] Tenykštę informaciją sudarė gudriai sudėlioti vietos žiniasklaidos pranešimai, pagardinti protingomis pastabomis ir retomis reportažų iš pirmų lūpų nuotrupomis. Ta informacija buvo aktuali, tiksli, gerai perteikta ir glausta, tik anglų kalba šiek tiek nenatūraliai pompastiška. Taigi – kas ją rašė? Niekur tinklalapyje neradau įvardytų autorių, nors daugiau nei dvidešimt penkerius metus domėjęsis šiuo regionu galėjau bent būti girdėjęs apie tokius neabejotinai prityrusius ir gerai informuotus kolegas. Nesutikau ir kitų žmonių, ką nors apie juos girdėjusių. Nei „Google" neparodė, kad jie dar kur nors kitur egzistuotų. AIA teigė, jog tam tikri agentūros autoriai tebedirba valstybės tarnyboje, todėl jie, kaip ir kai kurie kiti bendradarbiaujantys autoriai, pasirašo slapyvardžiais. Agentūra sąmoningai apgaubė atmosferą paslaptingumo šydu tvirtindama, jog naudojasi „žurnalistų, buvusių diplomatų ir ***tam tikrų Azijos ir Rytų Europos šalių buvusių specialiųjų tarnybų pareigūnų***" [mano kursyvas] paslaugomis.[99]

Tinklalapis nereikalavo jokio mokesčio, jame nebuvo reklamų. Dėl to iš pradžių dariau prielaidą, kad jis yra informacinio karo bandymas, kuriuo siekiama prakišti iškreiptus pasakojimus ar dezinformaciją, įterptus į platesnį tariamai patikimos informacijos srautą. Bet rimtas ir kruopštus AIA produkcijos nagrinėjimas, netgi tomis temomis, kurias puikiai išmanau, parodė, jog šią prielaidą patvirtinančio dėsningumo nėra. Apie Rusijos tarnybas ir jų varžovus buvo rašoma maloniai kandžiu tonu. Diskretiškai paklausinėjau to regiono žvalgybos profesionalų. Jie pasirodė besą AIA mėgėjai, taip pat norintys sužinoti, kokia tos agentūros kilmė ir tikslai. Tinklala-

pis buvo užregistruotas per Amerikos interneto prieglobos bendrovę, o visa kita informacija įslaptinta pagal privatumo apsaugos nuostatas. Mėginau parašyti tariamam redaktoriui Michelui Elbazui ir sulaukiau išsisukinėjančio atsakymo. Galiausiai lioviausi nerimavęs ir tiesiog naudojausi tinklalapiu kaip parankiu naujienų ir analizės konspektu, tardamas, kad čia turbūt koks verslo modelis, kuriam suvokti esu per kvailas. Jei būčiau įsižiūrėjęs šiek tiek atidžiau, gal būčiau aptikęs užuominų, bylojančių priešingai.

2009 m. pabaigoje straipsnių srauto tempas sulėtėjo, o 2010 m. pasidarė inertiškas. Tinklalapis vis dar tebebuvo naudinga istorinės informacijos saugykla – ypač kai pradėjau rinkti medžiagą šiai knygai. 2010 m. viduryje visas tinklalapis buvo paslėptas už prenumeratos mokesčio puslapio, reikalaujančio prisijungti su slaptažodžiu, bet nenurodančio, kaip jį gauti. Susierzinęs vėl parašiau elektroninį laišką ponui Elbazui ir paprašiau atsiųsti man sąskaitą už galimybę naudotis tinklalapio archyvo informacija. Bet kuri normali firma į tokį pasiūlymą būtų atsiliepusi – bent jau pasiteiravusi, kiek esu pasirengęs sumokėti. AIA neatsiliepė. Mano susidomėjimas vėl įsižiebė. Jei AIA nesiekė gauti naudos, vadinasi, kažkas ją finansavo. Bet kas? Ir kodėl? Ji tikrai nesirūpino geradaryste ar akademine naryste. Ėmiau tyrinėti energingiau.[100]

Tikras proveržis įvyko pakapsčius šiek tiek giliau: paaiškėjo vieno iš AIA autorių tapatybė. Tai buvo mano kolega Āris Jansonas, žinomas latvių žurnalistas, kurį pažinojau beveik dvidešimt metų. Žlugus Sovietų Sąjungai jis dirbo „Laisvosios Europos radijuje“ Prahoje. Kai 2004 m. užsidarė šio radijo latvių stotis, jis grįžo į Rygą ieškoti darbo. 2006 m. sausį naršydamas internete pamatė klaidingai identifikuotą nuotrauką viename AIA straipsnyje. Jis parašė elektroninį laišką į tinklalapį nurodydamas klaidą ir iš pradžių sulaukė pono Elbazo atsakymo, esą tai nesvarbu, o vėliau gavo gerokai draugiškesnį laišką, kuriame jam buvo siūlomas Baltijos šalių

korespondento darbas. Ponas Jansonas susidomėjo. Geri pinigai ir, dar svarbiau, redakcijos straipsnio kokybė buvo įspūdinga. Aš peržiūrėjau daugybę pono Jansonas man perduotų elektroninių laiškų, kuriuos šie du vyrai siuntinėjo vienas kitam. Pono Elbazo kaip redaktoriaus duoti nurodymai naujam žurnalistui buvo profesionalūs. Jis pateikė nuoseklų vadovą apie AIA poreikius. Vienas iš prioritetų buvo vengti dubliavimosi su kitais informacijos šaltiniais anglų kalba. Kitas – parinkti šmaikščią ir verčiau jau intriguojančią antraštę. Gyvybiškai svarbūs buvo glaustumas, tinkamumas ir aktualumas. Vienintelis šiek tiek gluminantis nurodymas buvo vengti tiesiogiai kritikuoti režimą Uzbekistane. Bet vargu ar tai galėjo būti reikšminga tema Baltijos šalių korespondentui. Pirmi metai praėjo gerai, dosnus atlyginimas ir didžiulė paklausa. Prisidengęs slapyvardžiu, ponas Jansonas rašė puikius straipsnius. Paskui AIA ėmė teisintis skurdu. Atlyginimas buvo mokamas vis rečiau ir visai nutrūko. Galiausiai ponas Elbazas vietoj atlyginimo ponui Jansonui pasiūlė bendrovės akcijų, kurių pastarasis atsisakė. Ponas Jansonas susirado kitą darbą ir, kiek pabambėjęs dėl nesumokėtų honorarų, daugiau apie tai negalvojo: toks jau tas laisvai samdomo darbuotojo gyvenimas.

Tai kas iš tiesų buvo ta AIA? Ją valdė rusas – Michailas Falkovas. Aštuntajame dešimtmetyje jis emigravo į Izraelį, pasirodo, iš sovietų okupuotos Latvijos. Jis yra ilgametis „IzRus", ten žinomo naujienų tinklalapio rusų kalba, savininkas ir redaktorius. Taip pat yra buvęs kontroversiško Izraelio politiko, užsienio ministro Avigdoro Liebermano, Sovietų Sąjungoje gimusio imigranto, kurio bekompromisis požiūris (ir į arabus, ir į romius Izraelio valdžios pareigūnus) ir simpatijos Rusijos režimui sukėlė didelių ginčų, viešųjų ryšių patarėju.[101] Kadaise ponas Liebermanas dirbo naktinio klubo apsaugininku. 2011 m. balandį valstybinė prokuratūra apkaltino jį sukčiavimu, pasitikėjimo sulaužymu, pinigų plovimu ir liudininkams daromu spaudimu. Jis neigia padaręs tuos nusikaltimus, o

šią knygą atiduodant į spaustuvę byla dar tebebuvo nagrinėjama. Kritikų akimis, Izraelio politikai jis perdavė banditiškas sovietinio stiliaus pažiūras ir įpročius. 2009 m. pono Falkovo „IzRus" tinklalapyje buvo publikuotas straipsnis, pasmerkęs Izraelio ambasadas užsienyje, kurios galėjo patvirtinti pono Liebermano antipatiją saviems diplomatams. Jame teigiama, jog ambasados „buvo derlinga dirva orgijoms, seksui su nepilnamečiais, seksualiniam priekabiavimui ir kyšininkavimui", ir tai buvo „slepiama nuo visuomenės".[102] Atsirastų ir tokių, kuriems ponas Liebermanas, kartu ir jo talkininkas ponas Falkovas, galbūt atrodytų geriausi pavyzdžiai, kaip Rusija pasinaudoja savo įtaka kitose šalyse.

Ponas Falkovas atsisako pateikti atsakymus į bet kokius klausimus apie AIA finansus, kilmę ir tikslus. Visai gali būti, kad iš tiesų jis manė, jog tai tik verslo sumanymas, kuriam tiesiog nepavyko pritraukti reklamos, kaip tikėtasi. Nekaltinu jo kuo nors nepadoriu. Tačiau kelios tinklalapio teksto eilutės davė erzinančią užuominą apie dar vieną jo egzistavimo priežastį: aliuzija į sąsają ne vien tik su žiniomis, bet ir su šnipinėjimo pasauliu. Tinklalapio skyrelyje „Apie mus" lankytojai buvo informuojami:

> AIA mielai bendradarbiauja komerciniais pagrindais su tais, kurie turi ypatingos ir aktualios informacijos apie politikos ir saugumo reikalus Azijos ir Rytų Europos šalyse <...>. AIA priima užsakymus surinkti ir išanalizuoti informaciją bet kokiais politikos ir saugumo klausimais <...> [ji] gali būti arba teikiama užsakovui konfidencialiai, arba paskelbta mūsų tinklalapyje.

Bet kuriam žmogui, norinčiam atsikratyti įtarimų dėl šnipinėjimo, toks pasiūlymas būtų neįprastas. Gali būti, jog kas nors iš AIA agentūros tikėjosi darbuotis kaip privatus žvalgybos brokeris.

Šį klausimą aptariau su žmonėmis, kurie mano, jog veikiausiai ši organizuota grupė veikė vyriausybės, norėjusios arba išsiaiškinti informacijos šaltinius, arba tos informacijos pareikalauti, vardu. „Nepriklausomų žurnalistų naujienų agentūra", pasirengusi dosniai atsilyginti už anoniminių klientų užsakytą tiriamąjį darbą, buvo pagrindinis Šaltojo karo metų šnipinėjimo ramstis: skaitytojai turbūt atsimena, kad juo naudojosi Džordžas Smailis. Tokie žmonės, kurie skaito AIA tinklalapyje paskelbtą medžiagą, būtų su džiaugsmu tuos žurnalistus priglaudę – kartu ir biudžetą – siekdami gauti panašios dar slaptesnės informacijos. Vienas iš paaiškinimų yra tas, kad agentūros tinklalapis buvo sukurtas taip, ir nebūtinai ponui Falkovui sutikus ar žinant, kad būtų atkreiptas dėmesys į jo lankytojus ir galbūt būtų registruojami jų kompiuterių duomenys ar net juose įdiegiami virusai. Kitas paaiškinimas tas, kad agentūros rėmėjams įdomu pamatyti, kokie užsakymai gaunami: taip išryškėtų vyriausybės agentūrų elgesys ir poreikiai. Man šis paaiškinimas neatrodo visiškai įtikimas: jokia rimta žvalgybos tarnyba nesidairytų taip paprastai, kruopščiai nepatikrinusi AIA, o patikrinimas atskleistų įtartinai nerimtą šios agentūros struktūrą. Kitas galimas variantas, kad būtent vyriausybės agentūra ir mėgino nustatyti potencialius informacijos šaltinius. Bet kurie AIA agentūrai prisistatantys nauji autoriai sudarytų įdomų potencialių šaltinių banką. Tuomet su tais, kurie gali prieiti prie tikrų paslapčių, iš pradžių būtų sudarytos konsultacinės sutartys, o paskui jie, jei pasirodytų ko nors verti, tiesiogiai ar netiesiogiai, būtų parengti kaip tikri agentai. Tačiau būtų didžiulis pavojus patekti į spąstus, kalbant šnipų žargonu – užkibti už „jauko".

Man regis, AIA veikiau buvo (nebūtinai ponui Falkovui sutikus ar žinant) kontržvalgybos operacija. Buvusio sovietų regiono gynybos, saugumo ir žvalgybos pareigūnai dėl korupcijos ir savo darbo beprasmybės dažnai tampa demoralizuoti, susierzinę ir atvi-

rai nepatenkinti. Tarkime, FSB būtų įdomiausia sužinoti, kurie iš jų linkę atsignybti kąsnelį nuo užsienio informacijos agentūros siūlomų diskretiškų papildomų pajamų pyrago. Su žmonėmis, turinčiais silpnybę pasiduoti apgaulingai pagundai, galėtų pasistengti užmegzti ryšius ir tikra žvalgybos tarnyba. Apie tokias silpnybes geriausiai žinoti iš anksto. „Axisglobe" tinklalapis, kurį skaito daugelis kaip tik tinkamų žmonių, būtų puikiai pasitarnavęs išsiaiškinant tokius potencialius šaltinius. Tačiau jo galimas vaidmuo kokioje nors aktyvioje žvalgybos operacijoje tikriausiai buvo gana trumpas. Šis tinklalapis susikūrė reputaciją, nusiėmė derlių ir tada iš lėto ėmė nykti. Jis galėjo būti reikšmingas tuo, ir tikrai ne paskutinį kartą, kad suderino interneto anonimiškumą su žmonių ištekliais, kuriuos rusų diaspora pateikia žvalgybos ir saugumo tarnybai Maskvoje. 2011 m. birželio 7 d. šį tinklalapį už 940 JAV dolerių nusipirko vienas japonų tinklaraštininkas. Bent jau šis sandoris buvo komercinis.

Jau esu nupiešęs nemažai bendrų rusų šnipinėjimo bruožų: vieną akimirką veikia slaptai susitarę su gangsteriais, kitą – įbaugina politinius emigrantus, kad bendradarbiautų, dar vėliau vagia pramonės paslaptis ir, kai tai tampa neišvengiama, kreipiasi į lobistus ir teisininkus. Prie ES ir NATO priklausančioms šalims rusų šnipinėjimas kelia nemažai bėdų. Ypač daug jų kyla pakraščiuose esančioms šalims. Šį skyrių baigiu išsamiai apžvelgdamas Rusijos karinės žvalgybos veiklos priešakines linijas – ardomąją veiklą, specialiąsias operacijas ir nešvarius triukus, vykdomus Gruzijoje – šalyje, kuri paprieštaravo Rusijos pretenzijai į *droit de regard* (priežiūros teisę) ankstesnėje Sovietų Sąjungoje. Ši idėja sudaro pagrindinį Rusijos užsienio politikos bruožą, kai ji bendrauja su savo kaimynais. Neturėtų atsitikti nieko, apie ką nežino Rusija, ir neturėtų įvykti nieko, su kuo Rusija nesutinka.

Gruzija, nuo 1813 iki 1917 m. priklausiusi carinei imperijai, trumpam atgavusi laisvę iki 1921 m., o paskui Sovietų Sąjungoje

išbuvusi iki šios iširimo 1991 m., užima ypatingą vietą Rusijos valdžios pareigūnų širdyse ir mintyse. Kaip amerikiečiams Florida, taip rusams Gruzija yra vertinga poilsio vieta ir beribis atostogų sentimentų šaltinis. Ji yra ir rusų įtakos prie Juodosios jūros tvirtovė, apsauga nuo istorinių konkurentų – Irano ir Turkijos, – pretenduojančių daryti įtaką tame regione. Daugumai rusų mintis, kad Gruzija – krikščionių ortodoksų šalis – galėtų norėti pasukti į Vakarus, įstoti į Europos Sąjungą ar net NATO, atrodo absurdiškai įžūli, nors kaip tik to ir nori didžioji gruzinų dauguma. Iki 2006 m. Rusija, nepaisydama šios Gruzijos valdžios nenoro, laikė tenai savo karines pajėgas, retkarčiais pademonstruodama savo karinių raumenų jėgą. Tačiau tikrą grėsmę kėlė ne demoralizuoti ir daugiausia barakuose laiką leidžiantys reguliariosios kariuomenės kareiviai. Iki šiol daugiausia nagrinėjau tiesioginius KGB įpėdinius – FSB (vidaus saugumo tarnybą) ir SVR (užsienio žvalgybos tarnybą). Tačiau Gruzijoje veikė kita organizacija – GRU (karinės žvalgybos tarnyba).* Gruzijos oficialūs asmenys vadina ją „agresyviausia ir destruktyviausia“ iš trijų Rusijos šnipų tarnybų. Turėdama maždaug 12 000 darbuotojų[103], GRU išlaikė nenutrūkstamą institucinį tęstinumą nuo tada, kai ją 1918 m. įkūrė Levas Trockis (ir ji toliau tęsia seniai gyvuojančią, dar nuo Petro Didžiojo laikų, rusų karo šnipinėjimo tradiciją). Net sovietmečiu GRU veiklą labiau skatino patriotizmas negu komunistinė ideologija. Jos pareigūnai dažniausiai būna kilę veikiau iš provincijos, o ne iš Rusijos centro, jų patirtis kuklesnė už SVR šnipų elito, o šiais laikais jie būna doresni už FSB bičiulius ir banditus. Iš dalies dėl to GRU yra linkusi nesusitepti nesąžiningu pinigų plovimu ir komercinėmis gudrybėmis, kurias dievina jai gimininingos agentūros: ji tokios

* *Glavnoje razvedyvatelnoje upravlenije* – Vyriausioji žvalgybos valdyba. (Rus.) (Aut. past.)

veiklos imtųsi tik dėl operatyvinio būtinumo, o ne iš godumo. Pavyzdžiui, sunku įsivaizduoti GRU pareigūną, įsivėlusį į suktybes, lėmusias Sergejaus Magnitskio mirtį. Ši agentūra taip pat mažiau veikiama politinio kišimosi negu SVR: ji tiesiogiai atsiskaito tik Gynybos ministerijai, kuri šiek tiek užstoja ją nuo Rusijos valdininkijos viršūnėlių tarpusavio nesantaikos ir machinacijų. Tačiau aukštesnieji agentūros pareigūnai ir su ja susiję žmonės susiduria su sunkumais, jei nuklysta į nacionalinę politiką.[104]

Pagrindinė GRU misija yra rinkti karinę informaciją, turinčią poveikį Rusijos nacionaliniam saugumui, ypač apie planus, ginkluotės ir karinio personalo judėjimą. Stebėtojai kartais mano, jog ši agentūra su tikslais ir užduotimis, kurios nuo sovietmečio beveik nepasikeitė, yra įstrigusi laike. Regis, GRU pareigūnai mano, jog užsienio šalys turi slaptų planų užpulti Rusiją ir juos privalu atskleisti. Jei jų nepavyksta rasti, paieška turi būti sustiprinta. Praeityje GRU doktrina ir metodai irgi buvo kitokie. Ji linkusi suduoti „staigų smūgį": įveikti informacijos šaltinio nenorą bendradarbiauti, išgauti paslaptis ir atsikratyti jo, užčiaupti pinigais, grasinimais ar dar blogesnėmis priemonėmis. GRU pareigūnai yra pamokyti panaudoti jėgą, ir tai puikiai sugeba. Taigi GRU ganėtinai skiriasi nuo analogiškų užsienio organizacijų, kaip antai JAV Gynybos žvalgybos agentūra (ADIA*, priklauso Pentagonui) arba Britanijos gynybos žvalgyba (BDIS**, priklauso Gynybos ministerijai Vaithole). Šios dvi tarnybos daugiausia dėmesio skiria informacijai analizuoti. Jei jų darbuotojai išdrįsta imtis veiklos, dažniausiai kaip ambasadose dirbantys atašė.

Ir GRU pareigūnai dirba ir kaip karo atašė. Bet jų vaidmuo yra daug platesnis. Iki 2009 m. karinių reformų ši tarnyba buvo atsakinga

* America's Defence Intelligence Agency. (Angl.)
** Britain's Defence Intelligence Service. (Angl.)

už didžiąją dalį Rusijos specialiųjų pajėgų elito *Specnaz* – panašų į Britanijos SAS ir SBS arba Amerikos antiteroristinį dalinį „Delta“. GRU tebėra pajėgi vykdyti specialiąsias operacijas. Nedidelė nelegalų grupė yra išsiųsta į užsienį, kad kilus karui imtųsi sabotažo. Ši agentūra taip pat atsakinga už didelę karo kontržvalgybos veiklą pačioje Rusijoje. Ji atsakinga už palydovinį žvalgymą (panašią funkciją atlieka Amerikos nacionalinio saugumo agentūra) ir už karinės elektroninės informacijos rinkimą, kaip antai NATO ryšių sistemų šnipinėjimas. GRU pareigūnai yra rengiami šnipų mokykloje „Akvariumas“ ir tarnybos būstinės pastate Maskvoje. Agentūros prestižo dėlei 2006 m. lapkritį ponas Putinas oficialiai atidarė naują blizgantį pastatą Narodnovo Opolčenija (Liaudies Gynėjų) gatvėje, pačioje Maskvos šerdyje. Pataikaujančiame naujienų pranešime[105] buvo parodytas uždarų patalpų baseinas (narams mokyti), šaudykla, specialūs langai su pasiklausymo įrangą blokuojančiomis technologijomis ir labai moderni vadavietė.

GRU daug prisidėjo prie operacijų prieš Čečėnijos sukilėlius. Per vieną GRU operaciją buvo nužudytas pirmasis atsiskyrusios Respublikos prezidentas Džocharas Dudajevas (rusų akimis – teroristų vadas). Jį susprogdino raketa, kai šis neatsargiai išlindo iš slėptuvės norėdamas paskambinti savo palydoviniu telefonu. Dar vienas visų dėmesį atkreipęs nužudymas įvyko 2004 m. vasarį Kataro sostinėje Dohoje, kai, sprogus automobilyje įtaisytai bombai, žuvo ištremtasis Čečėnijos prezidentas Zelimchanas Jandarbijevas. Bomba užmušė čečėnų lyderį ir du asmens sargybinius, rimtai sužalojo dvylikametį jo sūnų Daudą. Netrukus po šio įvykio įniršusi Kataro valdžia sulaikė tris rusus (galbūt dėl to, kad Rusijos SVR, dažnai palaikanti prastus santykius su GRU, nevykusiai atliko paskesnio tyrimo dalį). Vienas iš sulaikytųjų, Rusijos ambasados pirmasis sekretorius Aleksandras Fetisovas, netrukus buvo paleistas, gal dėl savo diplomatinio imuniteto, o gal iškeistas į du Kataro imtyninin-

kus, kurie buvo sulaikyti oro uoste dėl melagingų kaltinimų, kai keliavo tranzitu per Maskvą. Kiti du buvo GRU agentai Anatolijus Jabločkovas ir Vasilijus Pugačiovas. Abu vyrai sulaukė didelės Rusijos valdžios atstovų paramos. Juos gynęs advokatas Nikolajus Jegorovas buvo Vladimiro Putino draugas ir universiteto kurso draugas. Abu agentai buvo nuteisti kalėti iki gyvos galvos, bet gruodį buvo perduoti Rusijai, kad čia atliktų bausmę. Parvykę jie buvo pasitikti kaip didvyriai ir dingo iš visuomenės akiračio. Rusijos valdžia teigė, kad Kataro nuosprendis „nereikšmingas".

Daugelis rusų mano, jog čečėnų kovotojai yra banditai, ir pritaria šioms operacijoms. Vakarų šalims, susirūpinusioms dėl džihado kovotojų smurto pasaulyje, čečėnų sukilėlių politikos niuansai nublanko, palyginti su didelių šalių poreikiu solidariai kovoti su terorizmu. Tačiau GRU operacijos Gruzijoje yra visai kitokios. Jos nukreiptos prieš šalį, kuri neužpuolė Rusijos. Vienintelis jos nusikaltimas – kitaip suprantama sava istorija ir ateitis. GRU apginklavo ir pamokė Abchazijos ir Pietų Osetijos pajėgas, kurios priešinosi Gruzijos nepriklausomybei dešimtojo dešimtmečio pradžioje. Toks priešinimasis buvo suprantamas: Gruzijos etnonacionalistinė vadovybė tuo metu dėjo mažai pastangų šalies etninių mažumų nuomonėms suderinti. Bet abchazų ir osetinų separatistai kovotojai irgi darė etninio valymo nusikaltimų jų teritorijose gyvenantiems kitataučiams, daugiausia gruzinams, kurie jiems nepritarė.

Kai šie pilietiniai karai baigėsi nelengvomis paliaubomis, daugelis Maskvoje manė, kad Gruziją galima išlaikyti kaip silpną ir nuolaidžią kaimynę. Istorija parodė, kad yra priešingai. Valdant Eduardui Ševardnadzei, buvusiam sovietų užsienio reikalų ministrui, Gruzija sutvirtėjo, o tada, vadovaujant Amerikoje išsilavinusiam teisininkui Michailui Saakašviliui, paspartino savo reformų įgyvendinimą. Vertinama (galbūt kiek romantiškai) kaip vienišas atlantinių sentimentų avanpostas tame regione ir (praktiškai) kaip

gyvybiškai svarbi dalis plano, pagal kurį siekiama atgabenti naftą ir dujas iš Kaspijos ir Centrinės Azijos regionų į pasaulio rinkas, Gruzija turėjo naudos iš CŽV ir Pentagono pagalbos programos. Gruzijos žvalgybos ir saugumo pareigūnams buvo surengti greiti mokymai JAV ir NATO šalyse. Gruzijos kariuomenė gavo subsidijuotą arba dovanotą įrangą, pradedant moderniu kovos lauko radiju ir baigiant portatyvinėmis priešlėktuvinėmis raketomis (jas 2007 m. slapta parūpino Lenkija).[106] Turėta vilčių padaryti Gruziją Vakarų įtakos tvirtove ties pietiniu Rusijos sparnu. Tačiau varžybas tarp GRU ir jos varžovų kol kas laimi Rusijos pusė.

2008 m. rugpjūtį kilęs karas Vakarams buvo didžiausia katastrofa. Teikdamas Gruzijai pagalbą, užsienis siekė sumažinti konflikto galimybę, ramino ir tikino Gruzijos vadovybę nenuogąstauti dėl Rusijos eskaluojamų karinių provokacijų. O rezultatas buvo priešingas. Gruzijos politikai smarkiai pervertino ir savo karinę jėgą, ir Vakarų paramą. Žvalgyba patyrė milžinišką nesėkmę. NATO šalys neperprato Rusijos ketinimų nei to, kaip elgsis jų globojami gruzinai, patirdami spaudimą. Tame regione dirbę žvalgai savo kuratoriams reguliariai ir tiksliai pranešdavo apie besiklostančią vis pavojingesnę padėtį. Tačiau analitikai miglotai arba neteisingai interpretuodavo tuos pranešimus, kuratoriams nepavyko gana skubiai jų perduoti, o tarnybos strategai nesugebėjo įvertinti to, kas jiems sakoma, reikšmės. Situacija buvo dar sunkesnė dėl to, kad visa tai vyko tuo metu, kai daugelis svarbiausių sprendimus priimančių asmenų atostogavo. Amerikos CŽV patyrė itin ryškią ir sisteminę nesėkmę. Konkrečios kritikos (pavėluotai) iš prie JAV vyriausybės sluoksnių priklausančių „užsakovų“ susilaukė mažas Rusijos klausimų analizės skyrius, kad nepagražintą žvalgybos informaciją interpretavo smarkiai atsižvelgdamas į rusų rūpesčius, baimes ir interesus, bet visiškai nepaisė kitų interpretacijų.

Per gruzinams surengtus amerikiečių, britų ir estų mokymus apie informatorius ir elektroninės žvalgybos informacijos šaltinius buvo sukurtos struktūros, kurioms vis dar stigo įtakos ir įžvalgos deramai interpretuoti ar nulemti įvykius. Į sprendimus priimančias grupes buvo visiškai įsiskverbta, pasinaudojus elektroninėmis priemonėmis ir galbūt sąmoningais išdavikais arba atsitiktiniais žvalgybos agentais, pasamdytais ir įdarbintais saugumu besirūpinančių tarnybų panosėje. Rusija žinojo tai, ką žinojo Gruzija, numanė, kokia būtų jos reakcija. Todėl galėjo sėkmingai išprovokuoti gruzinų vadovybę pulti atskilusią Pietų Osetijos provinciją, tikintis, kad trumpas ir pergalingas karas nuvers tenykštį separatistinį režimą ir užbėgs už akių rusų kariuomenės telkimui, kuris, Tbilisio valdžios įsitikinimu, buvo visuotinės ir triuškinančios karinės kampanijos preliudija.

Paaiškėjo, kad pragaištingai apsiskaičiuota. Rusija kontratakavo, o brangiai apginkluotos Gruzijos pajėgos iš esmės pasirodė prastai (nors tiesa ta, kad geriausioji ginkluotųjų pajėgų dalis buvo Irake arba atostogavo ką tik iš ten grįžusi). Vadovavimas ir valdymas sužlugo. Brangi mūšio lauko radijo įranga neveikė (karininkams teko palaikyti ryšį naudojantis nesaugiais asmeniniais mobiliaisiais telefonais). Rezervinėms pajėgoms sekėsi itin prastai.[107] Rusija pasiekė pergalę dėl gausesnių pajėgų, o ne karinio meistriškumo. Bet Rusijos žvalgybos agentūros, kurios turėjo susidariusios nepaprastai aiškų įvykių Vakarų pusėje vaizdą, triumfavo. Per vieną pamokantį epizodą pagrindinėje NATO karinėje bazėje Europoje nustojo veikti telefonai: NATO saugumo skyrius žinojo, kad prisijungta prie jų sistemos, bet negalėjo imtis skubių atsakomųjų priemonių. Tad pareigūnams teko naudotis asmeniniais mobiliaisiais telefonais (kurie galėjo būti dar nesaugesni nei laidiniai). Rusija buvo visiškai tikra, kad Amerika nepradės karo, norėdama apginti užpultą jai draugišką šalį. Ji taip pat žinojo, jog Europos

Sąjungos padėtis tokia, kad ji negali veikti kaip ryžtinga ir gerai informuota tarpininkė. Ji galėjo smulkmeniškai sekti Prancūzijos prezidento Nicolas Sarkozy diplomatijos zigzagus ir diletantiškai netikslaus paliaubų dokumento, kurį jis triumfuodamas galiausiai pateikė rugpjūčio 13 d., raidą.

Po šio karo daugelis Vakaruose ėmė žiūrėti į Gruziją kaip į tolimą šalį, apie kurią niekada daug nežinojo ir dabar norėtų žinoti dar mažiau. Aišku, permainingas pono Saakašvilio elgesys rengiantis karui 2008 m. nepadarė šalies patikimesnės. Dar ilgai teks laukti, kol kurios nors NATO šalies šnipų vadovas surizikuos savo galva dėl Gruzijos vadovybės, kuri įgijo reputaciją kaip chaotiška ir nepatikima. ES ir Amerikos politikai ir toliau retoriškai remia Gruzijos teritorinį vientisumą, bet praktinė jų teikiama parama nėra pakankama. Užsienio pastangos padėti Gruzijai susilpnėjo, sumenko ir Gruzijos pastangos atsižvelgti į Vakarų susirūpinimą dėl teisinės valstybės principų ir politinio pliuralizmo.

Tokios tendencijos iš tiesų verčia susirūpinti. Tačiau visuotiniam pesimizmui nėra pagrindo. Po pralaimėto karo Gruzija pakilo ir toliau tęsė reformas bei plėtojo ekonomiką. Kad ir kokios jos nesėkmės, ji išlieka vienintelis posovietinės sėkmės pavyzdys už Baltijos šalių sienų. Pašaliniai plūsta stebėti šalies mokesčių sistemos ir administracinių reformų. Gruzijos vadovybė pradėjo, nors ir pavėluotai, rimčiau paisyti saugumo ir atsižvelgti į estų ir kitų konsultantų patarimus ir nusiskundimus. Griežtesnis saugumo tikrinimas ir kontržvalgybos profesionalumas ėmė duoti rezultatų: neseniai, 2011 m. liepą, buvo sulaikytas prezidento fotografas, jis prisipažino buvęs Rusijos užverbuotas šnipinėti poną Saakašvilį. Gaudynės prasidėjo 2010 m. lapkritį, kai, įtarti šnipinėjimu Rusijai, buvo sulaikyti devyni Gruzijos ir keturi Rusijos piliečiai. Kaip teigė Gruzijos vidaus reikalų ministerija, šią grupę sudarė karo pilotai ir vienas jūreivis bei tam tikras skaičius verslininkų, jie perduodavo

informaciją apie skrydžių grafikus, karo ginkluotę bei aprūpinimą, taip pat Gruzijos aukščiausių pareigūnų asmeninius duomenis.

Lapkričio 5 d., per GRU „gimtadienį", Gruzijos „Rustavi-2" televizijos kanalas transliavo dokumentinę programą apie dvigubą agentą, kodiniu vardu Enveri, rodomą pridengtu veidu. Jis teigė devintojo dešimtmečio pabaigoje Gruzijos Poti uoste dirbęs GRU ir šnipinėjęs. Gruzijos žvalgybos nurodymu, jis susisiekė su buvusiais savo darbdaviais ir susitiko su trimis GRU pareigūnais, kurie jį pamokė, kaip įterpti slaptą informaciją į nekaltai atrodančius elektroninio laiško priedus. Enveri leido gruzinams aptikti dešimtis kitų vietinių agentų ir GRU ryšių pareigūną Jurijų Skrilnikovą. Kai 2010 m. gegužę Skrilnikovas mėgino susitikti su savo informatoriumi, Gruzijos kontržvalgybos pareigūnai jį sulaikė kartu su dar vienu Rusijos piliečiu ir gruzinu. Anksčiau jie abu dirbo Rusijos karinėje bazėje Gruzijoje, kol 2007 m. lapkritį ši buvo uždaryta.

Enveri pranešė, kad jo bylą kuravę rusų operatyvininkai domėjosi atvykstančiais į Gruzijos uostus NATO karo laivais ir Vakarų surengtais Gruzijos karo pajėgų mokymais. Tačiau tikrieji GRU siekiai yra platesni ir kelia didesnį nerimą. Gruzijos pareigūnai, atlikę analizę, juos surašė taip: diskredituoti šalies užsienio ir vidaus politikos kryptį, sutrukdyti įstoti į NATO ir integruotis į Europą, susilpninti užsienio investuotojų pasitikėjimą, sukurti „nestabilumo taškus" pabrėžiant šalies silpnumą, įkurti prorusišką „penktąją koloną", sustiprinti Rusijos kontrolę Pietų Osetijoje ir Abchazijoje, remti separatistines tendencijas kituose Gruzijos regionuose ir sukurti žvalgybos tinklą vyriausybėje.

Kitose šalyse tokios užduotys iš esmės būtų SVR – Užsienio žvalgybos tarnybos – darbas. Tačiau rusams Gruzija nėra visai „užsienio" šalis. Tad pagrindinis vaidmuo tenka karinės žvalgybos agentūrai – GRU. FSB, kadaise aktyvi dalyvė, dabar groja antru smuiku, daugiausia nusitaiko į gruzinų diasporą Rusijoje. Anksčiau

ši tarnyba griebėsi tokių suktybių kaip saugojimas Pietų Osetijoje vykdytos klastojimo operacijos, per kurią buvo padirbta labai daug Amerikos valiutos.[108] Pagrindiniai GRU taikiniai yra Gruzijos gynybiniai pajėgumai, sąsajos su NATO, energetinis saugumas, transporto infrastruktūra (ypač uostai), pasienio kontrolės struktūra bei sudėtis ir elektroninio ryšio sistemos. Tačiau ji rengia ir specialias operacijas, tarp jų – bombų sprogdinimą ir kitokius jėgos demonstravimus. Anot oficialių Gruzijos pareigūnų, tokios operacijos yra vykdomos iš pietinės regiono būstinės, įsikūrusios Krasnodare, jos pastotė įsikūrusi pajūrio kurorte Sočyje. Bent jau kaip teigia Gruzijos valdžia, GRU aktyviai kursto šalies opozicijos kraštutinių jėgų politinius protestus. 2011 m. gegužės 26 d. Vidaus reikalų ministerija Tbilisyje leido paskelbti garso įrašą iš slapta pasiklausyto susitikimo, per kurį opozicijos lyderė Nino Burdžanadzė ir jos sūnus kalbėjo, jog tikisi GRU specialiųjų pajėgų intervencijos, jei planuota audringa demonstracija virstų sukilimu.

Gruzija taip pat mano, jog rusų žvalgybos pareigūnai, daugiausia iš FSB, bet ir iš GRU, kyšiais arba šantažu verbuoja etninius gruzinus, gyvenančius okupuotame Galio rajone, Abchazijoje, kad šie vykdytų terorizmo ar sabotažo aktus.[109] Nuo 2009 m. įvyko mažiausiai devyni incidentai. Tokių aktų taikiniais tapo geležinkelio įrenginiai, tiltai, visuomeniniai pastatai, aikštės, politinių partijų būstinės, ministerijos, Amerikos ambasada ir NATO ryšių palaikymo tarnyba Tbilisyje. Kol kas nužudyti du žmonės, bet būtų grėsęs pavojus daugelio gyvybei, jei planuoti sprogdinimai būtų pavykę. Pavyzdžiui, per kratą vienuose namuose Gruzijos policija aptiko devynis sprogstamojo heksogeno bakus, iš kurių penki buvo perdirbti į savadarbius šrapnelius. Sulaikytas vienos grupės vadeiva Gogita Arkanija parodymų protokole teigė, kad jį užverbavo, mokė ir jam vadovavo majoras Jevgenijus Borisovas, dabartinis Rusijos karinio kontingento Abchazijoje narys, prieš karą ten paskirtas „taikdariu".

Nors oficialiai jis yra vienas iš FSB pasienio pareigūnų, Gruzijos kontržvalgyba mano, jog Borisovas yra aktyvus GRU slaptasis agentas. Tačiau šio teiginio savarankiškai patikrinti neįmanoma, o Borisovas viešo pareiškimo nepadarė. Gruzijos žvalgybos perimti pokalbiai telefonu liudija apie intensyvius ryšius tarp Arkanijos ir Borisovo vardais registruotų mobiliųjų telefonų ir vieno Rusijos gynybos ministerijai priklausančio mobiliojo telefono kaip tik tuo metu, kai Gruzijoje sprogo bombos, pavyzdžiui, 2010 m. rugsėjo 22 d. rytą priešais Amerikos ambasadą.

Dėl paprastos apmaudžios klaidos GRU operacija prieš Gruziją bent sykį nepavyko. Spalio 2 d. greta svarbaus geležinkelio tilto prie Čaladidi kaimo vakariniame Chobio rajone padėta bomba nesprogo. Tačiau kitą rytą į Europos Sąjungos stebėtojų misiją paskambinęs rusų karininkas paprašė papildomos informacijos apie padėtos ant geležinkelio bombos sprogimą, apie kurį, kaip pats tvirtino, informaciją gavęs iš keleivių. Gruzijos oficialūs asmenys buvo priblokšti – kol po kelių dienų vietos gyventojai rado tą įtaisą. Vienintelis įmanomas šaltinis, suklaidinęs rusų karininką ir paskatinęs pasiteirauti apie sprogimą, galėjo būti GRU grupė, kuri ir pradėjo tą nevykusį išpuolį.

Rusija gali sau leisti daryti klaidų. Gruzija negali Rusijai suteikti pergalių. Tarptautinė žiniasklaida ir Vakarų šalys gėdingai nepaisė šios įbauginimo kampanijos, kurią didelė valstybė surengė prieš mažą Vakarams draugišką šalį. Siekiama sudaryti nebaudžiamumo atmosferos įspūdį, mat Kremlius ir jo šnipų vadovai supranta, jog tokiais išpuoliais beveik niekuo nerizikuoja, o gaunamas atpildas – didžiulis. Gruzijos pretenzijas Rusija arba ignoruoja, arba atmeta, pradėdama atsainumo demonstravimu ir baigdama išplūdimu. Kartais Gruzija apkaltinama sekanti pasakas, o kartais – rusofobija. Oficialūs Vakarų asmenys konfidencialiai pripažįsta, jog Gruzijos skundai pagrįsti. Tačiau jie nemato jokios politinės ar profesinės

naudos, kad imtų spręsti šią problemą. Sunku atkreipti užsienio oficialių asmenų ir visuomenės dėmesį į įtarimus dėl užsienio šalies įsikišimo į neturėjusią mirtinų pasekmių bombos sprogdinimo operaciją negarsioje ir sudėtingoje šalyje, kokia įsivaizduojama Gruzija. Gruzinai, reikšdami pretenzijas, rizikuoja pasirodyti esą paranoikai. Ir jei iš tiesų jie sulauks dėmesio, šalis gali būti akcentuojama kaip neramumų vieta, nepatikima ir nelaukiama ES ir NATO narė.

Ankstesniuose puslapiuose aprašytos operacijos yra atstumiančios, bet dažniausiai negrabiai atliktos: nužudymai, bombų sprogdinimai, kariniai žvanginimai ginklais, politinių emigrantų šantažai, politikų įsitempimas į lovą. Dabar metas imtis subtilesnių metodų, kuriais Rusijos šnipų vadovai naudojasi daugiausia Europoje ir Šiaurės Amerikoje: pasinaudojimas suklastotomis (ir vis dažniau tikromis) tapatybėmis siunčiant profesionalius slaptus žvalgybos pareigūnus atlikti ilgalaikių užduočių užsienyje. Tą pasaulį sudaro akylai saugomos paslaptys, susijusios su mokymu ir dogmomis, kruopštus planavimas, didžiuliai paradoksai ir paini psichologija. Vargu ar jis galėtų dar labiau skirtis nuo to, kuris piešiamas grožinėje literatūroje apie šnipus ar Holivudo filmuose, kuriuos aprašiau tolesniame skyriuje, kur skaitytojas supažindinamas su tikruoju šnipų ir šnipinėjimo profesijos pasauliu.

5
Šnipinėjimo menas: tikrovė ir prasimanymas

Šnipai laužo taisykles remdamiesi vyriausybėmis, kurios verčia jų laikytis. Ši prieštara ir suteikia žavesio šnipinėjimo pasauliui, o kartu yra ir didžiausias jo trūkumas.* Šnipinėjimas yra susijęs su nusižengimu įstatymams, galbūt savos šalies, bet dažniau jos sąjungininkių, ir, be abejo, tos šalies, kuri šnipinėjama. Priežastis paprasta. Slaptą informaciją galima gauti dedukcija ir išvadų darymu arba apgaule ir gudrybėmis, pasinaudojant kitos pusės nerūpestingumu. Tačiau tiesa ta, kad paslaptis dažniausiai reikia pavogti. Vadinasi, reikia provokuoti išdavystę, duoti kyšių, įsilaužti, šmeižti arba, jei būtina, pasitelkti atvirą smurtą. Tokie poelgiai iš tolo prasilenkia su įprastomis užduotimis, kurių tikimasi iš valstybės tarnautojo. Šis darbas pritraukia tam tikros rūšies žmones, dažniausiai turinčius ydų arba nemalonumų, ir suformuoja juos pagal savo poreikius taip, kad apgavystė imtų kelti ne pasibjaurėjimą, o profesinį smalsumą ir susižavėjimą. Prieš pažvelgiant į Rytų ir Vakarų šnipų karo lauką, būtina suprasti kareivių mentalitetą, parengimą ir atrinkimą.

* Šiame skyriuje dėmesį skiriu vien tik HUMINT („human intelligence“ – žvalgybai, paremtai žmogiškaisiais ištekliais), o ne SIGINT („signal intelligence“ – elektroninei signalų žvalgybai) ar žemės žvalgymui iš kosmoso (per palydovą). Be kitų žvalgybos profesionalų, taip pat nepaminiu analitikų ir ataskaitas rengiančių pareigūnų, kurie analizuoja žvalgų darbo rezultatus. (Aut. past.)

Pagrindinė gero šnipo savybė yra išsisukti ir atsikratyti socialinės moralės normų, kurios kliudo apgaudinėti, negarbingai elgtis ir manipuliuoti žmonėmis. Britanijos Monktono forto šnipų mokyklos, įsikūrusios Anglijos pietinėje pakrantėje, pusės metų trukmės mokymai IONEC („Žvalgybos pareigūnų naujokų kursai") prasideda pratybomis, per kurias reikia surinkti kuo daugiau asmeninės informacijos apie žmones aludėje: prizas skiriamas tam, kas gauna asmens paso duomenis. Kitos pratybos skirtos pinigams pasiskolinti iš nepažįstamų žmonių. Kai kuriems gerai išauklėtiems praktikantams ši užduotis tokia žeminanti, kad jie net meta kursus. Panašius pratybų žaidimus pasitelkia ir kitos agentūros. Izraelio Mosadas paskiria naujokams užduotį įsiprašyti į nepažįstamo žmogaus butą ir pasirodyti balkone geriant iš stiklinės vandenį. Mašinų stovėjimo aikštelėje apačioje laukiantys stebėtojai pamatys, kam pasisekė. Šnipinėjimo darbas skirtas landiems ir suktiems, o ne droviems ir skrupulingiems žmonėms.

Vieną vilionės bruožą sudaro moralinė dviprasmybė, o kitą – slaptumo žavesys. Niekam nerūpi, kaip ir kur vyriausybė rengia mokymo kursus savo mokesčių inspektoriams. Tačiau Monktono forto buvimo vieta ir topografija, kursų pavadinimai ir jų turinys yra paslaptis.* Pašaliniai tik trumpai dirsteli į šmėstelinčius pritemdyto jų gyvenimo vaizdus, kurie dažniausiai būna kruopščiai sterilizuoti. Slaptumas ir netikslūs grožinės literatūros vaizdai puoselėja klaidingą suvokimą. Tai būtų nesvarbu, jei šnipinėjimas būtų valstybinės tarnybos sritis ir menkai susijęs su išoriniu pasauliu, kaip antai priešgaisrinės veiklos taisyklių sudarymas. Tačiau jis tiesiogiai susijęs su pačiais svarbiausiais gyvybiniais šalių interesais ir jų ne-

* Šis buvęs Napoleono fortas, kuriuo kadaise naudojosi Britanijos karo meto specialiųjų operacijų vadovas, nėra tokia didelė paslaptis, kokia galbūt turėtų būti. Jo pašto indeksas yra PO12 2AT, o kitą informaciją, taip pat ir telefono numerį, galima rasti internete. (Aut. past.)

gailestingu siekimu. Pageidaujantys suprasti sudėtingą geopolitinę konkurenciją finansų, teisės ar diplomatijos srityje žmonės verčiau skaitys *The Economist* nei romaną. Bet kalbant apie ne mažiau painų šnipų pasaulį, kiekvienas kino mėgėjas ir romanų skaitytojas turi susidaręs (dažniausiai klaidingą) įspūdį apie slaptą jų gyvenimą. Kaip tik dėl to 2010 m. birželį Amerikoje sulaikytų dešimties rusų šnipų istorija sulaukė tokių nekompetentingų vertinimų.

Norint sukurti dramos ir nežinomybės įspūdį, reikia, kad išgalvoti šnipai per sekundę pultų veikti, o ne gaištų laiką operatyviniams planams rašyti ir nerimautų dėl pereikvotų biudžetų. Jų nekamuoja ramybės neduodantys kontržvalgybos rūpesčiai, silpnybės – žmogiškos, finansinės, biurokratinės, operatyvinės ir techninės, – kuriomis bet kuris priešas gali pasinaudoti. Rutina ir disciplina yra nuobodžios išimtys, o ne kasdienybės norma. Įranga atsiranda lyg mostelėjus burtų lazdele ir visada veikia. Šie jaudinantys žygdarbiai tiek pat mažai turi ką bendra su tikruoju šnipinėjimu, kiek „Žvaigždžių karai“ su astrofizika. Nors tokie šnipai kaip racionalusis le Carré herojus Džordžas Smailis tikrai egzistuoja, realiame šnipų gyvenime tokių išminčių taip retai pasitaiko, kaip ir sekso dievaičių. Tikri žvalgai – taip vadinami profesionalūs valstybinių šnipų agentūrų darbuotojai – dažniausiai nemoka išlaužti spynų, pavogti automobilių, iš buitinių chemikalų pagaminti sprogstamųjų įtaisų ar vienu smūgiu išvesti iš rikiuotės užpuoliko.[110] Jie nemėgsta išsiskirti iš minios, nenešioja akį rėžiančių drabužių ir, žinoma, neflirtuoja. Jų darbas yra nusigauti nepastebėtiems iš taško A į tašką B, įvykdyti užduotį C ir grįžti. Scenaristams atrodytų pernelyg nuobodu.

Be to, nedaug žvalgybos pareigūnų vagia paslaptis tiesiogiai: pernelyg sunku tinkamai prie jų prieiti, o ir priėjus – per daug rizikinga tuo pasinaudoti. Pagrindinis jų vaidmuo yra užverbuoti kitus, kurie atliktų tą nešvarų darbą. Čia pasireiškia tikrasis talentas:

sėkmė lydi šnipus, kurie moka bendrauti su žmonėmis – kukliai, išradingai ir įtikinamai. Jie lengvai galėtų dirbti asmeniniais instruktoriais, psichoterapeutais, pardavėjais, pinigus išviliojančiais sukčiais arba (iš bėdos) žurnalistais. Šnipų darbas yra išgauti informaciją ir, pakišus tinkamą kokteilį, suplaktą iš spaudimo, ideologijos, pataikavimo ir pinigų, išgauti sutikimą.

Kiekviena sudedamoji to kokteilio dalis turi trūkumų. Šmeižtas gali būti tas krestelėjimas, kuris atvers duris kitoms, patvaresnėms įtikinėjimo priemonėms. Bet jo sukeliamas apmaudas suvaržo naudą. Auka mintyse raitosi ir vartosi, desperatiškai ieškodama išeities, o ši gali būti savižudybė, pabėgimas arba prisipažinimas, bet ne išdavystė. Šantažas geriausiai veikia, kai jo imasi trečiasis asmuo, o žvalgas atsiranda kaip draugas, tarpininkaujantis dėl sandorio, susijusio su paslapčių (iš pradžių nereikšmingų) išdavimu. Ideologija padeda mažiau, bet irgi gali būti naudinga. Rusų žvalgas gali pasinaudoti antiamerikonizmo korta (dažniausiai šalyse sąjungininkėse, bet kartais net ir JAV). Vakarų verbuotojai naudojosi rusų nepasitenkinimu autoritariniu režimu ir draugiškumu kapitalizmui. Pataikavimas yra veiksmingiausias metodas. Draugiškai nusiteikęs balsas, palankiai atsiliepiantis apie darbą, kurio neįvertino nedėkingas viršininkas, yra vienas iš galingiausių žvalgybos pareigūno ginklų, ypač kai turima reikalų su „ugdomu“ agentu: tokiu, kuris yra pakeliui į išdavystę, bet dar nepasiekęs tikslo. Kai paaiškės tikroji slaptųjų santykių prigimtis, jei apskritai taip nutiks, pataikavimas gali materializuotis kaip suteiktas laipsnis ar medalis.

Paskutinis skonį pagerinantis komponentas yra pinigai. Jie gali būti mokami kaip „išlaidų kompensavimas“ arba „atlyginimas“, tik iš pažiūros mažiau žeminantis. (Daugelis didžiausių išdavikų, pradedant Britanijos Kimu Philby ir baigiant Estijos Hermanu Simmu, atkakliai tvirtino, jog jie nebuvo paprasti išverstakailiai, o priešingos pusės darbuotojai.) Bet ir pinigų poveikis yra ribotas: už juos

perkama informacija, bet ne ištikimybė. Vien tik pinigais grįsti žvalgybos santykiai žadina nepaaiškinamą nuojautą, jog pasirodžius didesnės kainos siūlytojui pirmasis klientas gali lengvai tapti paskutinis. Išdavystės skonį dažnai lydi sparčiai kylantis apetitas.* Tik pagirk informatorių už tai, ką jis daro, ir jis ims reikalauti daugiau. Sukritikuok, ir jis pasakys, kad jam teks dar labiau rizikuoti, – ir vėl pareikalaus daugiau. Dar sunkiau užverbuoti agentą iš tokios nepasiekiamos šalies kaip Šiaurės Korėja. Jis gali pareikalauti didžiulės pinigų sumos už bet ką apskritai, o tada pradingti. Ar jį pagavo? Ar jis tiesiog išsinešdino į Braziliją mėgautis gyvenimo malonumais, kuriuos teikia jūsų pinigai? O gal visas šis reikalas buvo susijęs su pakištu „jauku" siekiant padidinti kitos pusės operatyvinį fondą? Jūs šito niekada nesužinosite.

Teroristus ir pinigų plovėjus varžančios taisyklės sudavė smūgį ir šnipinėjimui. Prieš trisdešimt metų buvo lengva Vienoje atsidaryti anoniminę banko sąskaitą, galbūt tik pasinaudojant slaptažodžiu arba pateikiant nuplėštą atviruko pusę (bankas turėtų antrąją pusę ir patikrintų, ar jos sutampa). Dabar bankai privalo „pažinoti savo klientus". Dirbant slaptai reikia turėti suklastotą net pasą ar sąskaitą už namų elektrą. Sunku sukurti patikimą reputaciją, kuri atlaikytų patikrinimą. Tokios bėdos gali būti mirtinai pavojingos. Įsivaizduokite, jog esate Šiaurės Korėjos pareigūnas Vienoje ir svarstote apie paslapčių pardavimą. Jūsiškis bauginantis Valstybės saugumo departamentas nuolat atlieka kratas jūsų namuose. Jei tik jie turės kokių įtarimų, išsiųs jus namo misti žole viename darbo lageryje, o

* Problema ta, kad vienas ir tas pats godus pinigų informatorius gali tą pačią informaciją, tik šiek tiek pagerintą, parduoti kelioms agentūroms: pavyzdžiui, Amerikos CŽV ir Vokietijos BND. Abejotina informacija ateina iš kelių tariamai skirtingų šaltinių ir tampa patikima. Vis dėlto ją pateikia tik vienas agentas, kuris tikslingai kuo labiau didina savo pajamas. Kaip tik tokios rūšies informacija pagrįsta milžiniška apmaudi klaida, kurią Vakarų žvalgyba padarė dėl tariamų Irako masinio naikinimo ginklų. (Aut. past.)

jūsų žmona tuo metu grauš medžio žievę kitame. Jei jums sumokės 500 eurų banknotais ir laikysite juos banko seife, ne tik prarasite palūkanas: jei pavyks ilgai išgyventi ir atsiimti tuos pinigus, suprasite, jog didelės grynųjų pinigų sumos, gautos iš neatskleidžiamo šaltinio, yra veikiau bėda nei džiaugsmas.

Dėl to kai kurios šnipų agentūros turi hipotetines banko sąskaitas, kurias tvarko informatorių labui, leisdamos kauptis „atlyginimo" palūkanoms. Tarkime, agentui išėjus į atsargą tie sutaupyti pinigai būna kraitis jo naujo gyvenimo pradžiai. Šitaip išvengiama ir krentančio į akis vartojimo, kuris lengvai gali atkreipti nepageidautiną dėmesį. Dar viena gudrybė yra atsilyginti agentams retais pašto ženklais. Juos lengva gabenti, lengva paslėpti, greitai galima iškeisti į grynuosius – ir jie nepalieka jokių pėdsakų. Kitos atsiskaitymo priemonės gali būti kazino lošimo žetonai, ypač tų tinklų, kurie juos leidžia iškeisti į grynuosius bet kurioje iš kelių numatytų šalių. Ir pačius žvalgus keblu aprūpinti pinigais. Slapyvardžiais prisidengusiems pareigūnams reikia kreditinių kortelių, kurios atlaikytų reputacijos patikimumo patikrinimą. Bet jiems gali tekti mokėti pinigus ar juos gauti taip, kad neliktų elektroninių pėdsakų. Štai čia ir gali pasitarnauti tokia įtartina pinigų pervedimo firma, su kuria, regis, buvo susijusi ponia Chapman Londone (apie ją rašysiu kitame skyriuje). Išankstinio mokėjimo debeto kortelės, kurias galima papildyti grynaisiais, irgi patogios. Jos buvo paminėtos FTB kratos orderyje tarp kitų dviejų šnipų – Donaldo Heathfieldo ir jo žmonos – rastų daiktų namuose Bostone.[111]

Geri šnipai ne tik moka puikiai manipuliuoti ir nestokoja išradingumo. Jie privalo turėti ir gerą atmintį: kai pavojinga ką nors užsirašyti, gyvybiškai svarbu tą lengvai ir tiksliai įsiminti – automobilių registracijos numerius, telefonų numerius, žemėlapių informaciją ir slaptažodžius. Šnipai iš prigimties yra smalsūs, pedantiški, kai kalbama apie faktus, skaičius, laiką ir datą. Jiems būdingas ak-

torinis meistriškumas, jie tarsi Stanislavskio mokyklos aktoriai geba įtikinamai įsijausti į kitą asmenį. Vis dėlto šios savybės nepanaikina šnipinėjimo paradoksų: pirma, pasinaudojant slaptai gauta informacija kyla pavojus jos šaltiniui, antra, nuolatos stengiantis neišsiskirti rizikuojama būti pastebėtam; ir trečia, regis, tokie žmonės, kurie manipuliuoja sulaužytais pažadais, ir patys sunkiai gali jų laikytis.

Paskutinis paradoksas pats blogiausias tiems, kurie vadovauja šnipų agentūroms. Žmonės, kuriuos traukia dirbti šešėlyje, dažnai yra patys netinkamiausi tokiam darbui. Nors vieni šnipinėja skatinami kilnių ar intelektualių priežasčių, kitų motyvacija kelia problemų, o ne padeda jas spręsti. Pelningos galimybės, kurias buvusiems šnipams siūlo privatus sektorius, gali palaužti ištikimybę, ypač pastaraisiais metais, kai darbo rinka įgauna grėsmingą pavidalą. Linkę į filosofiją ar mistiką žmonės kartais jaučiasi lyg priklausantys prie dvasininkų pasauliečių luomo, apsiginklavusio prakeikimo ir išpažinties galia. Tai nepastebimai gali tapti keistenybe. Šnipinėjimas traukia ir tuos, kuriems patinka slaptumas vien dėl slaptumo, ir, pavojingiausia, tuos, kuriems išdavystė sukelia papildomą gundantį virpulį. Priešingos pusės taisyklių laužymas sukelia jaudulį, o žengimas į šalį nuo saviškių komandos – dar didesnį. Kuo geriau išmanai apie paslaptingumo meną, tuo labiau maga juo plačiai pasinaudoti. Nekenksmingu lygmeniu tai gali būti tiesiog sukčiavimas dėl išlaidų apskaitos, maisto ir taksi paslaugų išlaidų nurašymas operatyviniams fondams. Pažeidžiant taisykles galima padaryti paslaugą bičiuliui. Be to, dažnai linkstama į seksualinius šėliojimus. Šnipai, siekdami atlikti oficialų darbą, retai kada pasitelkia lovos meną: tokius planus jų viršininkai šiaip vetuoja, išmintingai prisibijodami, kad emocijos gali neigiamai paveikti operaciją. Tačiau laisvalaikiu žvalgai dažnai yra didžiuliai svetimautojai ir sanguliautojai – jie pernelyg gerai išmano, kaip paslėpti pėdsakus ir išvengti įtarimų. Kai gyveni suvaržytas taisyklių ir nusistovėjusios tvarkos, pagunda

palikti sutuoktinį gali būti milžiniška. Išdavus sutuoktinį gali būti žengtas žingsnis paslapčių išdavimo link.

Reguliarus kontržvalgybos patikrinimas gali atskleisti įtartiną subjekto elgseną ar asmeninio gyvenimo anomalijas. Bet kuo tikrinamasis subjektas aukštesnio rango ir kuo labiau prityręs, tuo sunkiau jį pagauti klystantį – ir tuo daugiau žalos jis gali pridaryti. Aleksandras Potejevas, amerikiečių agentas Rusijos žvalgybos šerdyje, išdavęs ponią Chapman ir jos kolegas, matyt, dėl savo rango ir gerų ryšių išvengė įprastinių tyrimų poligrafu. Šnipai įgunda ir meistriškai atremia nemalonius klausimus, paslepia tikruosius savo ketinimus ir jausmus. Kadangi šiai profesijai būdinga dviveidystė, sunku ją nuoširdžiai pagirti ar įvertinti.

Dažnai tarp šnipų ir šnipų gaudytojų egzistuojanti abipusė antipatija irgi yra problema. Kontržvalgybos pareigūnai linkę būti įtarūs, metodiški tipai, kuriems patinka kiekvieną faktą gerai patikrinti ir nepasitikėti nuojauta, iniciatyva ar bet kuo, kas neįprasta. Gal tik šiek tiek perdėtume sakydami, jog tos pačios srities kolegos pareigūnai jiems atrodo lyg per daug sau nuolaidžiaujantys ir keliantys grėsmę saugumui. Be to, aktyvūs šnipai širdies gilumoje yra intuityvūs taisyklių laužytojai, turintys stiprų savos nuomonės teisingumo jausmą. Jie mano, jog kvailos šnipų gaudytojų taisyklės kliudo atlikti bet kokį tikrą darbą. (Kaip tik dėl to buvę kolegos iš elitinio KGB užsienio šnipinėjimo skyriaus neapkenčia pono Putino, kuris Vokietijoje buvo kuklus kontržvalgybos pareigūnas.) Konkurencija gali būti sekinanti. Kai tokios agentūros kaip FTB arba Britanijos saugumo tarnyba suuodžia šnipo pėdsakus savo žemėje, jiems svarbiausia jį sulaikyti ir apsaugoti valstybės paslaptis. O kai tokį aptinka CŽV arba SŽT (toks oficialus MI6 pavadinimas), jų instinktas liepia stebėti, o ne iškart griebti. Kuo ilgesnis žaidimas, tuo daugiau jie sužino apie priešingos pusės metodus ir šaltinius, tuo didesnis sėkmingos gudrybės šansas – užverbuoti išdaviką kaip

dvigubą agentą, teikiantį dezinformaciją kitai pusei, arba pamėginti išsiaiškinti jį globojantį operatyvinį darbuotoją arba vadovaujantį pareigūną.

Nuolatinis žvalgybos darbo tikslas yra teikti politikos formuotojams niekaip kitaip neįmanomą gauti informaciją. Tačiau šnipų agentūros skiriasi savo dydžiu, metodais, imlumu politiniam įsikišimui ir, visų svarbiausia, efektyvumu. Diskretiškumas yra geras meistriškumo rodiklis: tiesmukai sakant, kuo nepastebimesnis subjektas, tuo didesnė sėkmė. Švedijos *Kontoret för särskild inhämtning* (Specialioji duomenų surinkimo tarnyba) yra šios srities nugalėtoja. Neskelbiamas nei jos pašto adresas, nei tinklalapis.[112] Kitas kintamasis – būtinybė. Šalys, susiduriančios su egzistencine grėsme, linkusios rimtai žiūrėti į savo saugumą. To nepatiriančios šalys (mintyse iškyla Belgija) nelaiko to prioritetu. Skurdžioms šalims sunku turėti sąžiningų šnipų tarnybų, tiems, kurių atlyginimai maži, sunku atsispirti didelėms sumoms. Daugelyje buvusių komunistinių šalių, kur kompromituojanti informacija laikoma politine valiuta, šnipų kišimasis į visuomenės gyvenimą kelia daug sunkumų. Agentūros gebėjimas įtaisyti politikų telefonuose slapto pasiklausymo aparatus lengvai gali nukreipti jos dėmesį nuo grėsmių prie nacionalinio intereso.

Kad ir kur tai būtų, esminiai šnipinėjimo elementai – nuobodulys, apgavystė, slaptumas ir ambicijos – sudaro nuodingą junginį. Šnipų tarnybos sėkmė ar nesėkmė priklauso nuo jos gebėjimo sušvelninti neigiamą to junginio poveikį per atranką, mokymus, moralę, drausmę, saugumo patikrinimą ir darbo tvarką. Kad ir kokia didelė būtų rizika, kad ir koks aštrus protas, vis dėlto didžiausią šnipinėjimo dalį sudaro kruopštus ir tikslus darbas, kuris gali būti net gana nuobodus. Susitelkimas į nusistovėjusius veiksmus taip pat atspindi paradoksą, kad sėkmingiausiai pasibaigę taisyklių sulaužymai lieka neišryškinti. Iš tiesų sėkminga operacija įvyksta

nepastebimai, išskyrus tiems, kurie jai vadovavo. Kiekvienas paliktas pėdsakas suvaržo būsimus pasirinkimus ir padidina riziką, jog kita pusė gali sumažinti žalą, imtis atsakomųjų priemonių ir susekti informatorius. Sėkmingo šnipinėjimo kokybės ženklas yra pedantiškas planavimas, daug kantrybės, išmintingos atsargumo priemonės ir, svarbiausia, nepastebimumas.

Pavojai priverčia labiau susikaupti. Valdininkija dažnai iššvaisto mokesčių mokėtojų pinigus. Šnipinėjimo klaidos lemia ne tik atsidūrimą nenorimuose pastatuose arba prastai sumanytas taisykles, bet ir didžiulius nuostolius, sugriautus gyvenimus. Už išdavystę gresia sunki baudžiamoji atsakomybė. Taigi dažniausiai operacijų sėkmės naudą nusveria žmogiškoji nesėkmės kaina. Iš to išplaukiantis atsargumas nuolatos įtemptai grumiasi su pagrindine šnipinėjimo priemone – taisyklių laužymu, bet vis dėlto gyvybiškai svarbu, kad pirmasis neužgožtų antrojo. Dėl tokios įtampos krūpčiojantis žvalgas galėtų būti ir diplomatas.

Įsivaizduokite, kad jūs esate šnipų vadovas, svarstantis apie potencialų informatorių – galbūt Sergejų Skripalį, rusų žvalgybos pareigūną, daug metų perdavinėjusį Britanijai savo šalies paslaptis. Jei jūsų tarnybai pasiseks jį užverbuoti ir kontroliuoti, jūsų šalis gaus neįkainojamos informacijos apie Rusijos karines pajėgas ir ketinimus, apie jos sprendimų priėmimo procesus, apie saugumo procedūrų silpnąsias ir stipriąsias vietas, apie mėginimus rinkti žvalgybos informaciją užsienyje ir dar daug ką. Tuomet jūsų šalis turės daugiau informacijos ir bus saugesnė. Jūsų mokesčių mokėtojų pinigai bus išleisti naudingai. Jūsų politiniai vadovai bus patenkinti. Jūsų karjera bus garantuota. Tačiau gali būti, kad jūsų informatorius, jei bus sučiuptas, baigs savo dienas griežtojo režimo pataisos darbų kalėjime kur nors netoli poliaračio (2006 m. ponas Skripalis buvo nuteistas trylikai metų kalėjimo, jis buvo vienas iš keturių kalinių, kuriuos Rusija iškeitė į ponią Chapman ir jos kolegas).[113]

Pavojus gali būti dar didesnis. Jei žlunga jūsų operacija Kinijoje, Irane ar Sirijoje, jūsų informatoriui gresia ne tik kalėjimas, bet ir mirtis, gal net būti nukankintam. Naujokams, užverbuotiems į sovietinę GRU karinės žvalgybos tarnybą, būdavo rodomas pažintinis filmas apie tarnybos paslaptis išdavusių žmonių likimą (apie tai pasakoja jo nepabūgęs dezertyras). Jame rodomas vyras, kuris užkimšta burna ir vielomis pririštas prie plieninių neštuvų privežamas prie krosnies durų, kad būtų sudegintas gyvas:

> Jis įsitempia taip, kad jam vos nelūžta kaulai ir neplyšta sausgyslės bei raumenys. Jo pastangos antžmogiškos. Bet vielos nepasiduoda. O neštuvai sklandžiai slysta bėgiais. Krosnies durys vėl pasislenka į šalį, ir liepsnos skaisčiai apšviečia vyro purvinų lakuotų batų padus. Jis mėgina sulenkti kelius, kad sumažintų atstumą tarp savo pėdų ir riaumojančios ugnies. Bet negali.[114]

Norint apsaugoti savo informatorių nuo tokios lemties, reikia atlikti daugybę nuobodžių įpareigojimų. Nuvykti į „Sheraton" viešbutį Kijeve ir registratūroje palikti voką, kurį turi pasiimti ponas Brownas. Nuvažiuoti į DHL kompanijos skubių siuntų biurą Rygoje ir grynaisiais sumokėti už to voko pristatymą ponui Smithui į Dubliną. Nukakti į banką Helsinkyje, vieną paketą palikti banko seife, o kitą pasiimti. Kiekvieną šeštadienį, apsivyniojus kaklą raudonu šaliku, tarp vienuoliktos ir dvyliktos valandos nusipirkti kavos ir skaityti laikraštį Maskvos metro „Žvirblių kalnų" („Vorobjovy Gory") stotyje stiklinėmis sienomis. Toks yra sutartinis signalas, skirtas ponui Skripaliui (keliaujančiam į savo įprastą sporto klubą) ir reiškiantis, kad viskas gerai. Jei pastarasis su kepure, jam irgi viskas gerai.

Atsargumo priemonės yra būtinos dėl daug laiko reikalaujančios, bet gyvybiškai svarbios prielaidos, kad ir priešinga pusė gali

stebėti. Daug žinučių galima perduoti praeinant viešoje vietoje arba per sutartas slaptavietes. Nago didumo atminties kortelėje gali tilpti gigabaitai duomenų, nors bet kuris ją tikrinantis nespecialistas ten teras kokius nors raminančius mėgėjiškus kelionių kadrus. Ponas Skripalis gali ją paslėpti kramtomojoje gumoje ir priklijuoti prie suoliuko parke arba prie krėslo šono kino teatre per įprastą vakarinį kino seansą sekmadienį – tik prieš tai įsitikinęs, kad sėdi greta moters baltais marškinėliais ir raudonu šaliu. Susitikimai įvyksta retai, ir geriau trečiosiose šalyse. Poną Skripalį įtariantys šnipų gaudytojai mato tik įprastą jo gyvenimą Maskvoje ir nekaltą poilsį kur nors kitur: vienos dienos kelionę su nakvyne, tarkime, į Kijevą pasižiūrėti futbolo rungtynių. Netgi atidžiai peržiūrėtuose jo viešbučio kambario vaizdo stebėjimo kamerų įrašuose nebus matyti mansardoje įvykusio susitikimo su bylą kuruojančiu operatyviniu darbuotoju, kuris ją išsinuomojo apsimetęs užsienio verslininku.

Kitas rusas informatorius gali atostogauti Vienoje ir jau seniai domėtis Centrinėmis kapinėmis. 250 hektarų* plote yra įdomių kapų, pradedant Freudu ir baigiant Mozartu. Šnipinėjimui ten yra privalumų: ilgi takeliai ir neužstotas regėjimo laukas leidžia puikiai įsitikinti, ar niekas nestebi. Pamačius, kad saugu, informatorių gali pasiimti privažiavęs nudrengtas furgonas, kuris stovėjo netoliese, atokiame kampe. Jo viduje patogios sėdynės, butelis degtinės ir operatyvinis darbuotojas, nekantraujantis išklausyti jo ataskaitą. Prabėgus pusvalandžiui jis ir vėl vaikštinėja po kapines. Šnipų gaudytojų ištekliai riboti: jei toks kruopštumas nieko neatskleidžia, tuomet jie rinksis daugiau vilčių teikiančias priemones.

Tokios sudėtingos atsargumo priemonės daug kainuoja ir prasmingos tik tuomet, jei informatorius užima aukščiausią poziciją. Tačiau jei kas nepavyks, jis galiausiai supus darbo lageryje. Kiekvie-

* 650 akrų. (Aut. past.)

nam etapui reikia iš anksto gerai pasirengti. Ar tą mansardinį butuką Kijevo viešbutyje galima patikimai iš anksto rezervuoti? Ar gaudamas oficialų atlyginimą informatorius gali sau leisti ten apsistoti? Kur tiksliai yra vaizdo stebėjimo kamerų nesiekiančios zonos? Kas rezervuos kambarį? Kaip bus apmokėta sąskaita? Ar bus galima atsekti kreditinę kortelę? Kokiu pasu bus pasinaudota? Kas patikrins, ar kambaryje nėra įtaisytų „blakių"? Kiekviena nauja atsargumo priemonė sukuria naują sunkumą ir dar ką nors, kas gali nepavykti. Ideali operacija turi kuo mažiau judančių dalių. Verčiau pasikliauti sekundės tikslumu apskaičiuotu laiku, kurį galima tobulai nustatyti dėl patirties ir profesionalumo, nei sudėtingomis schemomis, kurios menkai apsaugotos nuo netikėtumų.

Štai kad ir kelionė į Vieną: kas bus, jei pliaups kaip iš kibiro? Atsidavęs kapų lankytojas gali ryžtis trumpam, bet ne ilgam šlapiam pasivaikščiojimui prie žymaus antkapio. O koks atsarginis planas? Netoliese esanti bažnyčia? Ar ji visuomet atidaryta? O jei tuo metu vyksta mišios? Ir kaip susisiekti, jei planas neišdegs? Norint viską išsiaiškinti, reikia daug lakstyti. Kai šioje grupėje dirbantys pareigūnai baigs darbą, jie bus atmintinai išmokę Vienos turistų pamėgtas vietas. Maskvoje organizuoti informacijos perdavimą praeinant vienas pro kitą viešose vietose, numatyti slaptavietes ir signalų perdavimo būdus yra dar sunkiau ir reikia įtraukti pulką nekaltai atrodančių krepšių nešikų (vyrų ir moterų), šalikų mėgėjų ir skautų, kurie patikimai, punktualiai ir nepastebimai įvykdys pavedimus tiesiog Rusijos FSB panosėje. Į viso to kainą įeina ir būtinybė išvengti bet kokio atpažįstamo elgsenos šablono. Pernelyg dažnos kelionės į Vieną ar Kijevą atkreipia dėmesį. Informaciją perduoti per sutartas slaptavietes yra saugiausia, jei tai vyksta retai, būtų geriausia, kad tik sykį. Taigi ištekliai sparčiai mažėja. Vos tik sugalvojama įspūdinga klastinga idėja, ji jau ir nuvalkiota.

Tokie sunkumai ir atsargumo priemonės būdingi kiekvienam agentų kontrolės etapui: pasirenkant galimą informatorių, suminkštinant jį („apdirbant“, šnipų žargonu), tiesmukai pateikiant pasiūlymą bendradarbiauti („užkabinant“), garantuojant jo saugumą, motyvaciją ir produktyvumą („kontroliuojant“), išklausant jo ataskaitą („išgaunant“) ir paleidžiant jį, kai tampa nebenaudingas („atribojant“). Teikiantis vilčių informatorius gali būti „jaukas“ – kas nors, pasiųstas iš priešingos pusės, kad išsiaiškintų jūsų darbo metodus. Jei informacijos šaltinis pasirengęs išduoti savo šalį, privalu abejoti ir jo ištikimybe asmeniui – tos išdavystės tarpininkui. Nors ir nuoširdžiai ėmęsis darbo, jis gali patirti priešingos pusės spaudimą ir išduoti jus ir jūsų metodus. Galbūt atrodys, kad jis tik gaišina laiką ir ieško lengvo uždarbio teikdamas pasenusias naujienas? Visame šnipų pasaulyje priešininkų „pageidavimų sąrašas“ yra žvalgybos ieškomiausia informacija. Jei žinote tai, ko nežino kita pusė, jūs galite juos suklaidinti ir nuslėpti tikrąsias savo paslaptis.

Įprastesniu lygmeniu šnipų metodai ir profesija irgi menkai apsaugoti. Jei dvigubas agentas atskleidžia sutartas slaptavietes, jo pusė gali pradėti jas stebėti, ar kartais jomis nesinaudoja ir kitas, nežinomas, agentas. Kas jas ištuština? Galbūt ambasadoje dirbantis archyvaras ar vizų tarnautojas, kuris anksčiau nebuvo įtartas esąs žvalgybos pareigūnas. Tuomet jūs turite naują taikinį. Naujai užverbuotam informatoriui duotas išmanusis komunikacijos prietaisas gali atsigręžti prieš jus pačius. Jei jis sučiumpamas arba perbėga į kitą pusę, didesnė rizika iškyla bet kuriam kitam asmeniui, besinaudojančiam panašiu prietaisu. Vargu ar galima ignoruoti „netikėtą lankytoją“, pasirodžiusį probleminėje šalyje įsikūrusioje ambasadoje ir reikalaujantį pasikalbėti su žvalgybos pareigūnu. Tačiau net pradinis tokio elgesio patikrinimas yra rizikingas. Nesvarbu, kas susitiktų su tokiu lankytoju, tas asmuo gali patirti sunkumų ar būti išsiųstas. Žmogui, dirbančiam ambasadoje Maskvoje, toks susitikimas reikš karjerą žlug-

dantį grąžinimą į Londoną, galbūt prieš tai patyrus pažeminimą dėl vogčiomis nufilmuotų vaizdų, parodytų per vakarines TV žinias[115].

Atkreipus į save dėmesį iškyla pavojus visiems ankstesniems to operatyvinio darbuotojo kontaktams ar operacijoms. Marcas Doe, ambasadoje Maskvoje dirbantis britų pareigūnas, po nepavykusios operacijos demaskuotas Rusijos žiniasklaidoje, veikė prisidengęs diplomatiniu darbu, susijusiu su ambasados lėšų skyrimu žmogaus teisių gynimo organizacijoms, kurias Rusijos valdžia seniai laikė Vakarų interesams naudojamomis tvirtovėmis.[116] Tai buvo skaudžiai apmaudi klaida. Tokia tulžinga reakcija į šitas vargstančias ir pažeidžiamas organizacijas susilpnino jų gebėjimą apsiginti.

Tačiau didžiausia rizika išlieka užverbuojant netinkamą žmogų. Priėmęs į darbą netinkamą informatorių, neteksi daug daugiau, nei laimėsi. Pasamdai žmogų, kurio trapus ego ir ūmus būdas, ir rizikuoji sulaužyti pagrindinį saugumo reikalavimą. Persimetėlis britų šnipas Richardas Tomlinsonas, Rusijoje išleidęs knygą apie verbavimą, pamokymus ir kivirčus su savo viršininkais, daug kainavo ir pridarė nuostolių Britanijos žvalgybos agentūroms ir jų užsienio partnerių tarnyboms.[117]

Pastaraisiais dešimtmečiais sunkiausiai įveikiami šnipai abiejose pusėse buvo vadinamieji nelegalai, pasiųsti su ilgalaikėmis slaptomis užduotimis, prisidengę vogtomis arba suklastotomis tapatybėmis, neturintys diplomatinės priedangos privilegijų. Vienas jų buvo seras Paulas Dukesas, aprašytas 8 skyriuje. Jis dėl savo veiklos bolševikų panosėje po Rusijos revoliucijos turbūt tapo talentingiausiu šnipu per visą MI6 istoriją. Tačiau po žlugimo penktajame dešimtmetyje (apie tai vėliau) Vakarų šalys liovėsi mėginusios siųsti savo agentus slaptai gyventi už geležinės uždangos: buvo pernelyg sunku sukurti gan patikimas suklastotas tapatybes, kad tie žmonės galėtų veikti uždaroje totalitarinėje visuomenėje. Tačiau KGB ir kitos tarnybos labai stengėsi pasiųsti savo agentų į Vakarus, kartais duodamos visą

gyvenimą trunkančias užduotis. Kai kurie 2010 m. birželį išaiškinti agentai kaip tik ir buvo tokie klasikiniai nelegalai. Tokie šnipai be galo daug kainuoja. Apytikriu rusų paskaičiavimu, vienos nelegalios tapatybės sukūrimas kainuoja apie 1 mln. JAV dolerių. Vis dėlto net jeigu jie ištisus dešimtmečius nieko neveikia, tinkamu metu ir tinkamoje vietoje gali pateisinti savo misiją. Ekstremalus pavyzdys būtų, jei kokia nors karinės žvalgybos agentūra pageidautų vykdyti specialiąsias operacijas prasidėjus karui. Nelegalų, įkurdintų gilumoje už priešininko linijų, egzistavimas įgautų prasmę staiga prasidėjus karui („X diena", kalbant sovietų terminais), tuomet galimybė vykdyti slaptą sabotažą tampa neįkainojama. Klasikiniai nelegalai gali būti gyvybiškai svarbūs ir taikiu metu, netgi kai patys mažai tešnipinėja arba visai to nedaro.

Norėdami suprasti – kodėl, įsivaizduokite, kad esate diplomatiniu statusu prisidengęs rusų žvalgas, kurio užduotis – surinkti informaciją apie Britanijos parlamentą arba JAV Kongresą. Jūs turite šimtus potencialių taikinių: įstatymų leidėjų, jų etatinių darbuotojų, netgi valytojų ir technikų. Bet ir pats esate akivaizdus sekimo objektas. Kiekvienas jūsų susitikimas ir kiekvienas judesys pavojingas. Jūs negalite sau leisti tiesiog slampinėti po barus Vestminsteryje arba Kapitolijaus kalvoje ir kalbinti žmones. Netgi labiausiai pervargę ir demoralizuoti kontržvalgybos pareigūnai ilgainiui jus pastebės. Taigi jums reikia turėti akis ir ausis toje aplinkoje, į kurią pageidaujate įsiskverbti, kad kas nors galėtų rasti žmones, galinčius prieiti prie jums reikalingos informacijos, nustatyti jų silpnybes (finansines, seksualines, psichologines ar politines) ir juos „apdirbti". Tam idealiai tiktų žurnalistas, lobistas ar mokslo centre dirbantis mokslininkas tyrinėtojas. Jūs pats šito imtis negalite, o nelegalas gali.

Jei galimo informacijos šaltinio įsitikinimai labai tvirti, nelegalas gali ištikimybę paversti išdavyste, pasitelkęs klaidinančią „svetimos vėliavos" operaciją. Pavyzdžiui, praeityje įprasta KGB užduo-

tis buvo sužinoti, kaip Rytų Europos politiniai emigrantai remia disidentų judėjimus tėvynėje. Geras metodas buvo dėtis nuožmiu antikomunistu, atstovaujančiu turtingų aukotojų grupei (geriau esančiai tolimoje šalyje), norinčiai tinkamai nukreipti savo paramą. Toks asmuo, nekantraujantis „išanalizuoti" realią padėtį, galėjo patikimai finansuoti informacijos jam teikėjų išlaidas ar mokėti algas. Šis modelis gyvuoja ir dabar. Jei nusitaikote į kairiuosius, apsimeskite, jog esate iš Kubos. Jei ketinate verbuoti musulmonus, padės gudrybė, kad esate susiję su palestiniečių kova. Jei taikinys žydai arba Izraeliui simpatizuojantys konservatyvūs krikščionys, sakykite, kad dirbate Izraelio Mosadui. Ambasadoje dirbančiam žvalgui tokią tapatybę prisiimti yra sudėtinga ir rizikinga. Nelegalas gali įtikinamiau ja pasinaudoti. Verbuojamam subjektui sunku ir beveik neįmanoma patikrinti, ar toks mėginimas užmegzti kontaktą yra tikras: tarkime, iš kur lenkų emigrantas, dirbantis energetikos įmonėje, gali žinoti, jog draugiškas tėvynainis, besiteiraujantis apie dujų rinkos veikimą, iš tikrųjų yra slaptasis jo šalies *Agencja Wywiadu* (Užsienio žvalgybos tarnybos) agentas, kaip šis tvirtina? Jis gali būti rusų nelegalas arba dirbti Saudo Arabijai ar Kinijai. Kaip patikrinti?

Nelegalai taip pat gali padėti perduoti paslapčių pirkėjo lėšas informacijos pardavėjui. Tačiau jie negali padėti išspręsti didesnės problemos, o iš tikrųjų patys yra jos dalis: už sumokėtus pinigus gauti kokybišką prekę. Apie tokią padėtį galima susidaryti nuomonę iš paviešintų perimtų informacijos pranešimų tarp „Maskvos centro" – rusų šnipų būstinės – ir dviejų jos nelegalų Amerikoje. Viršininkai nepatenkinti priekaištauja dėl namo, kuriame gyvena Cynthia ir Richardas Murphy: ar jis priklauso jiems (o tai derėtų prie jų susikurtos tapatybės istorijos)? Ar jis iš tiesų yra Rusijos valstybės nuosavybė? Kiekvienai pusei lengva pasijusti apgaudinėjamai kitos: už visas išlaidas nelegalai pateikia sąskaitas, kad jos būtų kompensuotos. Tiesą sakant, jie dirba dviem etatais: pagal priedangos profe-

siją ir realiai šnipinėdami. Visai teisinga, kad tėvynė turėtų finansuoti jų būstą, automobilius ar vaikų išsilavinimą. Šnipų vadovai savo ruožtu išgyvena, kad operatyvinės lėšos pamažu nuteka šalutinėms išlaidoms, ir toliau nepagrįstai gerinant gyvenimą, kuris daugumai rusų jau dabar atrodytų neapsakomai prabangus ir malonus.

Nelegalai padeda ir pačiose paprasčiausiose šnipinėjimo srityse. Dvidešimt penkerius metus dirbęs FTB kontržvalgyboje veteranas Joe Navarro atkreipia dėmesį, kad viena iš tokių nelegalų funkcijų yra tiesiog įsigyti legalius dokumentus, pavyzdžiui, pasą, vairuotojo pažymėjimą, universiteto studento pažymėjimą, ar sąskaitų už komunalines paslaugas, kuriomis remiantis galima daryti klastotes ateityje. Nelegalus jis lygina su vėžiu: iki jie išaiškinami, blogiausia jau būna padarę. Joks elektroninės informacijos perėmėjas ar ambasadoje dirbantis šnipas negalės naudotis tuo, kuo gali naudotis nelegalas, gyvenantis kaip vidutinis amerikietis:

> automobilis, namai, biblioteka, renginiai kaimynystėje, akrobatinio skraidymo pasirodymai karinėse bazėse, optinių kabelių išsidėstymas, galimybė naudotis degalinių lengvatomis, rūsys bendrininkui paslėpti, kaimyno sūnus, tarnaujantis kariuomenėje, ir taip toliau. Išėjęs pasivaikščioti <...> galite nukakti prie transporto priemonių, sustatytų prie autoserviso parduoti, ant jų priklijuoti vyriausybinių bazių ar aukštųjų technologijų kompanijų, vykdančių tiriamąjį darbą, lipdukai. Tuos asmenis galima susekti arba su jais susidraugauti <...>. [Nelegalai] vaikšto į vakarėlius, susipažįsta su žmonėmis ir gali susitikti su įtakingais asmenimis, turinčiais žinių ar informacijos.[118]

Pinigų ir kantrybės nelegalams išlaikyti turinti tarnyba, be abejo, gali visaip pasinaudoti jų paslaugomis. Jie sudaro vieną kebliausių

problemų kontržvalgybos pasaulyje. Kad ir ką jie darytų ar ko nedarytų, su jais menki juokai. Iškyla realus klausimas, ar išlaidos jiems yra pagrįstos. Žvelgiant iš dabartinės Vakarų perspektyvos atsakymas būna „dažniausiai ne“. Prasmingiau pasinaudoti aibe vienkartinių jaunesniųjų žvalgų, veikiančių slaptai, paslaugomis, negu susitelkti į nedidelį skaičių brangių išteklių su įmantriomis suklastotomis gyvenimo istorijomis. Išslaptinta CŽV studija, pavadinta *Sudėtingos priedangos principai*, yra klasikinis veikalas šia tema, parašytas seniai mirusio žvalgo, pasinaudojusio C. D. Edbrooko slapyvardžiu.[119] Jis rašo:

> Kadangi įslaptintas agentas daugiausia laiko privalo skirti oficialiai teisėtai profesijai, jo žvalgybos našumas kiekybiškai menkas. Taigi jis yra brangus agentas, kuris pateisinamas tik dėl pateikiamos unikalios informacijos ar vilčių, kad tokią pateiks ateityje. Labai slapta operacija turėtų būti visada pradedama turint tikslą, o ne dėl to, kad atsirado agentas ar galimybė pasinaudoti priedanga.

Pavojus prarasti susidomėjimą yra akivaizdus: Edbrooko studijoje minimas CŽV agentas, kuris ketverius metus kūrė savo legendą mokydamasis universitete, kad galėtų gauti pardavėjo darbą konkrečioje numatytoje sferoje. Tada jam pasidarė nebeįdomu ir jis atsistatydino. Žinoma, panašiai nutiko ir kai kuriems sovietmečio nelegalams, Šaltojo karo metais išsiųstiems į Ameriką su ilgalaikėmis sudėtingomis legendomis. Mitrochino archyvuose galų gale rasti, jie pasirodė mažai arba išvis nieko nenuveikę šnipinėjimo labui, o kartais būdavo beveik arba visai praradę kontaktą su kontroliuojančiais agentais. Edbrookas rašo:

> Taigi racionalus pasirengimas ir vadovavimas operacijai gali neturėti jokio kito orientyro, tik jos tikslą, todėl šis

tikslas privalo būti nustatytas iš pradžių <...>. Labai slaptos priedangos misija nėra pateisinama, jei ja negalima nieko daugiau pasiekti, o vien klaidžioti aplink žvalgybos objektą, išgaunant informacijos ir dezinformacijos nuotrupas, arba „rinkti informaciją, kurią galima gauti įprastu slaptu darbu ir nustatyti potencialius agentus".* Nuostolinga turėti labai įsislaptinusį agentą, atliekantį įprastus darbus, kuriuos taip pat sėkmingai gali nudirbti slapta dirbantis valstybės pareigūnas arba paprasti vietiniai jo agentai ar informatoriai. Sudėtinga priedanga reikalinga tada, kai prie žvalgybos objektų negali prieiti oficialūs pareigūnai arba jie privalo slėpti savo susidomėjimą jais, arba kai informaciją gali išgauti tik nepriklausomas žmogus, nes ji neskirta oficialiai panaudoti.

Nuo to laiko mąstymas šnipų pasaulyje šiek tiek pasikeitė. Vis labiau pasinaudojama išsklidusiomis ribomis tarp vyriausybinės tarnybos ir gyvenimo anapus jos. Thomas Patrickas Carrollas, buvęs amerikiečių žvalgas, tapęs profesoriumi bei saugumo konsultantu, sukūrė naują sąvoką „natūralus pajėgumas", apibrėžiančią save išlaikantį, visur esantį ir efektyvų šnipinėjimą. Jis pateikia tokį scenarijų: Amerika pageidauja žinoti apie Artimuosiuose Rytuose esančio tarptautinio oro uosto žmones, duomenis, finansus ir politines sąsajas. Vadovaujantis tradiciniu metodu, ten reikėtų siųsti žvalgus, turbūt turinčius oficialų diplomatinį statusą, kad jie užverbuotų reikalingus informatorius. O pagal „natūralaus pajėgumo" principą tame oro uoste CŽV turėtų tikrą, rentabilią privačią firmą, remiamą tikrų investuotojų. Ji galėtų atlaikyti bet kokį patikrinimą ir pateiktų apie oro uostą visą informaciją, kokios tik politikos formuotojams

* Ponas Edbrookas turbūt remiasi kitu CŽV dokumentu, kuris dar neišslaptintas. (Aut. past.)

prireiktų. „Natūraliam pajėgumui" būtų galima priskirti ir kalnakasybos įmonę, ieškančią naudingųjų iškasenų klodų Afganistane, arba nevyriausybinę organizaciją*, teikiančią kilnojamosios ligoninės paslaugas atokiuose Filipinų rajonuose, kur slepiasi ekstremistai.[120]

Hipotetinis pono Carrollo pasakojimas apie geidžiamą amerikiečių žvalgybos ateitį skamba šiurpiai, panašiai Rusija elgiasi dabar. Jos energetikos įmonės, bankai ir kitos komercinės, žurnalistikos ir mokslinės kompanijos parūpina šaliai tokį „natūralų pajėgumą", apie kurį britų ar amerikiečių šnipų vadovai kol kas gali tik pasvajoti. Ponios Chapman mišri tapatybė Vakaruose – visais atžvilgiais tikra, išskyrus jos ketinimus, – puikiai tinka šiam principui iliustruoti. Tačiau Rusijos šnipų vadovai taip pat parodė, jog jie gali pasinaudoti žmonėmis ir finansiniais ištekliais senamadiškai, vadovaudami sudėtingą priedangos istoriją turintiems nelegalams. Sunku suprasti, kaip Vakarų tarnybos galėtų su tuo rungtyniauti, net jei norėtų. Iš devintojo dešimtmečio Sovietų Sąjungos išplėštai, Tomske gyvenusiai porai persikelti į Vakarus, prisidengus nelegaliomis tapatybėmis, tikriausiai atrodė puikus karjeros laiptelis – taip, ko gero, atrodė ir nelegalams Donaldui Heathfieldui ir jo žmonai Ann Foley, kurie buvo kilę iš Tomsko, bet vėliau dvidešimt metų slapta gyveno Vakaruose. Vaizdas iš kitos pusės atrodo mažiau patrauklus. Sunku įsivaizduoti, kaip CŽV užverbuoja du gabius magistrantus Viskonsine ar Kanzase dvidešimties metų trukmės slaptai misijai Sibire. Tačiau tai, kad Vakarams kas nors atrodo nelogiška arba nepageidautina, dar nereiškia, jog koks nors sprendimą priimantis rusas tą klausimą supras lygiai taip pat. Apdovanota gamtinių gėrybių gausa ir vis dar išsaugojusi sovietinio stiliaus mąstymą, Rusija linksta ekstravagantiškai pasinaudoti visokiausių rūšių ištekliais.

* Manau, tikros nevyriausybinės organizacijos dėl to susiduria su baisiomis problemomis ir tai turėtų būti uždrausta. (Aut. past.)

Visai galimas daiktas, kad nelegalus kontroliuojantys agentai Maskvoje veltui iššvaistė lėšas brangiai kainavusiai ir kruopščiai sukurtai priedangai. Viena nelegalė Cynthia Murphy Amerikoje turėjo surinkti informaciją apie pasaulinę aukso rinką. Maskvoje tą patį galėjo padaryti bet kuris kvalifikuotas makleris ar bankininkas, kuriam nereikia jokios slaptos priedangos. Visose šalyse sprendimus priimantys asmenys yra linkę pervertinti slaptą informaciją, o labiausiai – rusai. Visai gali būti, kad tie nelegalai gaišo laiką įtaikaudami savo darbdaviams dėl medžiagos su žyma „slapta“, o joje išties buvo mažai informacijos, kurios nebūtų galima rasti viešuose informacijos šaltiniuose.

Tačiau žiniasklaida reaguoja į išsiliejusias nuodingas pramonines atliekas toli gražu ne linksmai ir su pasitenkinimu. Netgi jei toks nuotėkis ir nėra kenksmingas, ji savo dėmesį sutelkia į jį sukėlusius fizinius ar proceso trūkumus. Nelegalų sulaikymas parodė, kad Amerikos visuomeninis gyvenimas buvo labai atviras įsiskverbėliams ir kad per daugelį metų Rusija skyrė nemažai išteklių, kad galėtų tuo atvirumu pasinaudoti. Kodėl niekam tas nerūpėjo? Viena svari priežastis – sumanus FTB naujienų tvarkymas. Dažnai sakoma, jog šnipai mėgsta šešėlius. Tačiau kaip ir kiekviena įmonė, priklausanti nuo mokesčių mokėtojų pinigų ir politikų noro juos išleisti, žvalgybos ir saugumo tarnybos atidžiai rūpinasi savo įvaizdžiu: paslaptingų, griežtų ir pasiaukojančių pagrindinio nacionalinio intereso sergėtojų įvaizdžiu. Nors jie nerengia spaudos konferencijų ir nevykdo reklaminių kampanijų, vis dėlto reikiamu metu kumšteli ir mirkteli, diskretiškai apie šį tą trumpai užsimena pasirinktiems žurnalistams, kurie laikomi „rimtais“, ir retkarčiais kruopščiai nušlifuotą medžiagą paskelbia platesnei publikai.

Tai kertasi su operatyvine būtinybe suklaidinti priešininkus. Prisipažinus apie sėkmę rizikuojama įstumti į pavojų informatorius ir panaudojamus metodus. Apie ją nutylėjus, rizikuojama sudaryti

įspūdį, kad dykinėjama ir nesugebama dirbti. Britanijos SŽT (toks oficialus MI6 pavadinimas) virpėjo iš susijaudinimo, kai poną Gordijevskį slapta pavyko išgabenti į Suomiją. Pagunda pasipuikuoti prieš visus nuostabiai atliktu darbu buvo didžiulė. Bet jeigu jau papasakosi, kaip jūsų bėglys įsėdo į diplomatinį automobilį atokioje kaimo autobusų stotelėje ir buvo pervežtas per sieną šilumai nelaidžioje bagažinėje, vargu ar dar kada nors ši gudrybė jums pavyks. Tie patys principai galioja ir ištikus nesėkmei. Jei jūs įsiskverbėte ir buvote išduotas, prisipažindamas apie patirtą žalą rizikuojate pateikti priešingai pusei užuominų apie tai, ką jiems pavyko – ir ko nepavyko – pasiekti. Kaip tik dėl to kai kurios šnipų tarnybos niekada nesiima baudžiamojo išdavikų persekiojimo. Tie, kuriuos pagauna, tyliai išleidžiami į pensiją arba perkeliami į kitą darbą, kad priešinga pusė spėliotų, ar jų ištekliai buvo išaiškinti, ar tik tapo atsitiktinio biurokratinio kaitaliojimo auka.

Tuo remiantis turi būti vertinama visa vieša informacija, susijusi su tokiais sulaikytais nelegalais kaip ponia Chapman. Amerikos valdžios organai pasvėrė kiekvieną savo pateiktų ieškininių skundų dėl baudžiamosios bylos iškėlimo sulaikytiems šnipams eilutę. Be abejo, buvo būtina pateikti šiek tiek informacijos, kuri palaužtų sulaikytųjų gynybą ir priverstų pripažinti tiesioginę kaltę. Amerikiečių valdžia nenorėjo rizikuoti teismo procesu, kuriame FTB pareigūnai būtų turėję dalyvauti keblioje ir diskredituojančioje kryžminėje apklausoje apie informatorius ir metodus. Antras svarbus uždavinys – sukelti didžiausią rusų susierzinimą ir sąmyšį, kad „žalos valdymas" būtų kuo skaudesnis, brangesnis ir labiausiai žlugdantis. Vadinasi, reikėjo išpūsti tai, ko amerikiečių pusė nežinojo, ir sumenkinti tai, ką žinojo. Pasėtos abejonės yra galingas puolamasis ginklas veidrodžių ir proto žaidimų pasaulyje. Pavyzdžiui, pailginus laikotarpį, per kurį šnipai buvo sekami, jų viršininkų akyse bus diskredituota viskas, ką jie darė. Kardinalus žvalgybos darbo principas yra tas,

kad bet kuri susikompromitavusio informatoriaus pateikta informacija turi būti laikoma pavojinga. Juo gilyn atgal veda tas pašvinkęs pėdsakas, juo didesnis užterštas plotas. Amerikiečiams irgi turbūt ne viską, kas buvo išsiųsta iš ponios Chapman nešiojamojo kompiuterio, pavyko sėkmingai perimti ir iššifruoti.* Tačiau rusai negali būti tuo įsitikinę. Duomenų perdavimo proveržius tarp gretimų nešiojamųjų kompiuterių sunku sukontroliuoti, tad dažnas to paminėjimas ieškininiame skunde būtų sumani atsakomoji priemonė. Ateityje tik drąsus rusų šnipas įtrauks šią priemonę į savo operatyvinį planą. Teisingai sumanytas perdėto teiginio ir dviprasmybės suplakimas ilgam mes pražūtingą šešėlį ant rusų žvalgybos operacijų. Tam tikrus sėkmingos operacijos momentus irgi reikia sumenkinti. Jei šnipų būryje atsirado įtrūkis dėl rusų darbo klaidos, būtų klaidinga ją pabrėžti: galiausiai priešinga pusė gali vėl padaryti tą pačią klaidą. Jei silpnoji vieta išryškėjo iššifravus kodą, tą irgi reikia nuslėpti. Jei užuominos gautos iš infiltruoto agento Maskvoje, reikia pasverti jo gerovę ir poreikį pažaboti arba sugauti jo išduotus šnipus. Ar jis toks vertingas ir ar jam iškils tokia didelė rizika, kad turės būti atšauktas, kol šnipų gaudytojai jo nenutvėrė ar neapribojo jo veiksmų? Mėginimas jį apsaugoti gali įjungti signalizaciją ir priešo agentai išsilakstys slėptis. Baisiausias šnipų gaudytojų košmaras, kai nepasiseka visais atžvilgiais: žala padaryta, arklys pasibaidęs ir nieko nepasiekta.

Amerikos ieškininiai skundai dėl bylos iškėlimo nelegalams buvo tiksliai pasverti. Jie trimitavo apie Biuro sėkmę, žemino rusų tarnybą, bet apie informatorius ir metodus atskleidė labai mažai.

* Ponia Chapman ir dar vienas jaunas nelegalas dėl praneštų pasikartojančių techninių gedimų savo nešiojamuosius kompiuterius gerokai dažniau, nei planuota, vežiodavosi iš Rusijos į Ameriką ir atgal. Kai nešiojamieji kompiuteriai veikdavo, jais būdavo siunčiami slapti radijo signalai žvalgams, dirbantiems rusų diplomatinėse misijose. (Aut. past.)

Pavyzdžiui, neaišku, kaip FTB gavo koduotą frazę „ar tai buvo Pekine?", kuria pasinaudojo vienas jo agentas, kad įgytų Michailo Semenkos, Vašingtone savo tikra pavarde dirbusio ruso, pasitikėjimą. Jie smarkiai pabrėžė tradicinį sekimo metodą: telefonų pasiklausymą, patekimą į patalpas gavus kratos orderį, banko seifų stebėjimą. Nieko nestebina, jog FTB gali tą daryti. Jie pabrėžia tai, kas atrodo tarsi kokios nevykusios rusų darbo klaidos. Donaldo Heathfieldo žmona laikė seife nuotraukos negatyvą, jame buvo užfiksuotas rusiškas prekės ženklas „Tasma" (TACMA, užrašytas kirilica). Tai didžiulė klaida moters, teigiančios, kad yra Kanados nekilnojamo turto agentė. Sakoma, kad kitas nelegalas užrašė gyvybiškai svarbų elektroninio pašto slaptažodį ant popieriaus skiautės, pasipainiojusios greta kompiuterio, ją pastebėjo FTB agentai per slaptą apsilankymą bute. Jei iš tiesų buvo padarytos tokios šiurkščios klaidos, žmonės rusų žvalgybos būstinėje Maskvoje, Jasenevo rajone*, atsakingi už nelegalų parengimą, bus nemaloniai nustebinti. Bet FTB galėjo tuos apsirikimus perdėtai išpūsti arba apgaulingai pavaizduoti. Savo ataskaitose agentai gali neigti padarę tokias klaidas. Geriausiu atveju bus suabejota jų kompetencija ir ištikimybe.

Amerikos valdžios paskelbti ieškininiai pareiškimai yra įdomūs ir tuo, apie ką juose nekalbama. Juose nėra išsamaus pasakojimo apie nelegalų užduotis: ką ir kaip iš tiesų jie ketino padaryti? Visiems buvo duotas bendras nurodymas susikurti įtikinamas tapatybes ir istorijas: tačiau kokiam tikslui? Sakoma, jog Heathfieldas stengėsi sužinoti apie Amerikos bombas, skirtas bunkeriams naikinti. Ieškininiame pareiškime netiesiogiai užsimenama apie jo mėginimus susidraugauti su buvusiu aukštu administracijos valdininku Leonu

* Dar vadinama „Mišku" arba „Sanatorija", SVR būstinė įsikūrusi suomių statytame dangoraižių komplekse Jasenevo rajone, į pietus nuo Maskvos žiedinio kelio. (Aut. past.)

Fuerthu, apie Cynthios Murphy ir svarbaus demokratų partijos atstovo (apie tai išsamiau kitame skyriuje) bendravimą. Skaitytojas sužino daug – nepratusieji prie šnipų pasaulio galbūt net nepaprastai daug – apie šnipinėjimo mechanizmą: suklastotas tapatybes, užsienio keliones, šifrus ir naudojimąsi nešiojamaisiais kompiuteriais. Tačiau atskleidžiama labai mažai esmės.

Oficialiame paaiškinime sakoma, jog iš tiesų rusų nelegalams nepavyko Amerikoje pasistūmėti į priekį. Jie išeikvojo daug Maskvos pinigų ir laiko, tačiau įstengė įsiskverbti tik į priemiesčius. Taip reikalams pasisukus, net ir šis rusų misijos fragmentas atrodo nesėkmingas. Galbūt jiems ir pavyko apgauti savo kaimynus, bet FTB atidžiai stebėjo juos erelio žvilgsniu nuo pat pradžių. Amerikoje niekas neturi jaustis nesmagiai, nes jokių paslapčių nebuvo pavogta. Tai teikia paguodos, bet nėra visiškai tikėtina. Iš pradžių mintis, kad FTB ir jo užsienio partnerės gebės (ar norės) daugelį metų keliose šalyse nuolat sekti dešimt žmonių, kurių dalis yra užgrūdinti žvalgai, atrodo fantastiška. Tokios laiko ir pinigų sąnaudos būtų milžiniškos netgi ir gerai finansuojamai JAV vyriausybės agentūrai. Ir iš esmės tokia idėja būtų rizikinga: dėl menko slystelėjimo imtų skambėti pavojaus varpai Maskvoje, ir visiškai įmanoma, jog persekiojama auka dingtų. Regis, tik kai kurie jų buvo sekami ilgą laiką, ir tai ne nuolat. Tikėtina, kad visus dešimt imta sekti tik pabaigoje.

Pats žmogiškųjų išteklių, galinčių laisvai judėti priešiškoje aplinkoje, įkurdinimas yra labai svarbus žvalgybos agentūros laimėjimas. Nesvarbu, ar jie turėjo užduotį atpažinti galimus verbavimo taikinius, rinkti informaciją, aptarnauti kitus agentus, vis dėlto nelegalų veikla negali būti laikoma nekenksminga ar geravale. Vėliau knygoje parodau, jog netgi jaunoji (nelegalė) ponia Chapman buvo pagelbėjusi atlikti įtartiną pinigų pervedimo operaciją, kuri neapsiėjo be akivaizdžios tapatybės vagystės ir kitų gudravimų. Sunku

patikėti, kad kiti jos kolegos Amerikoje buvo mažiau aktyvūs. Ji ir Michailas Semenka nuolat palaikydavo slaptą ryšį su rusų žvalgais. Neatrodo, kad jie tiesiog apsikeisdavo bandomaisiais informacijos perdavimais arba pastabomis apie orą.

Politinės nuotaikos buvo dar vienas veiksnys, galėjęs cenzūruoti FTB ataskaitą apie nelegalų veiklą. Kiekvienas žmogus, pakliuvęs į vieno iš šių nelegalų nagus, būtų labai nelaimingas pasklidus žiniai apie tokį faktą. Šiaip ar taip, įtakingų asmenų pažeminimas pabrėžiant jų bendradarbiavimą su Rusijos šnipais būtų klaida. Dėl to atsirastų nereikalingų priešų, – o jautrius politinius čiuptuvus turinti agentūra žino, kad šito reikia vengti. Iškiltų klausimas, ar šiems asmenims turėtų būti iškeltas ieškinys, o kartu prasidėtų visi tokiam atvejui būdingi keblumai ir nepageidaujamas viešumas. O ir FTB nejaustų labai didelės būtinybės juos nubausti, nes tie žmonės tapo apgaulės aukomis, o ne išdavikais. Biuras galėtų nustatyti, kokie žmonės dirbo informatoriais nelegalams, ir tyliai apgailestaudamas juos perspėti, kad jie vaikščiojo slidžiu keliu, kuris lengvai galėjo užtraukti gėdą ar nuvesti į kalėjimą. Toks pokalbis beveik neabejotinai baigtųsi prašymu neaptarinėti su niekuo jo turinio – abiem pusėms naudingas elgesys. Trumpai tariant: jei nėra įrodymų, kad nelegalai veikė efektyviai, tai dar neįrodo, kad jie to nedarė.

Antras politinis aspektas yra JAV ir Rusijos santykiai. Jau minėta, kad vis dėlto „perkrovimas“ yra vienas iš kelių pono Obamos bent kiek sėkmingų užsienio politikos veiksmų. Nors Baltieji rūmai negalėjo nepaisyti FTB įrodymų apie paplitusį ir kenksmingą rusų šnipinėjimą, suprantama, jog šalies politiniai vadovai stengėsi sumažinti netikėtas diplomatines pasekmes, pavaizduodami tuos nelegalus kaip veikiau komiškus nei grėsmingus. Jei visuomenė patikėtų, kad šnipai tikrai pakenkė šalies interesams, būtų daug sunkiau paaiškinti, kodėl aukštiems administracijos pareigūnams atrodė tinkama taip širdingai bičiuliautis su savo kolegomis rusais.

Dėl visų šių priežasčių nelegalų sulaikymas buvo pavaizduotas taip, kad nesukeltų pavojaus ar skubos įspūdžio. Žinios, pasiekiančios iš antraplanių pasitarimų, buvo veikiau globėjiškai liūdnos, nei piktos: buvo gaila, kad Rusija vis dar jaučia poreikį žaisti šituos keistus senamadiškus žaidimus, tiek dėl Maskvos mąstysenos, tiek dėl to, kad šitos šnipų atgyvenos – apgailėtinos ankstesniųjų laikų supervalstybės konkurencijos liekanos – tiek mažai pasiekė. Vis dėlto, kaip parodau kitame skyriuje, nelegalų veikla Amerikoje ir kitur nesuteikia pagrindo šitaip nusiraminti.

6
Šnipai – tokie kaip mes

Sukviesti į vieną kambarį, Richardas ir Cynthia Murphy, Donaldas Heathfieldas ir Ann Foley, Juanas Lazaro, Vicky Peláez, Michaelas Zottoli ir Patricia Mills, Michailas Semenka ir Anna Chapman būtų atrodę lyg niekuo neišsiskiriančių amerikiečių grupelė. Jie laisvai ir įvairiais akcentais kalbėjo angliškai. Turėjo darbus, tiek nuobodžius, tiek įspūdingus. Kaimynai ir bendradarbiai nieko neįprasto jų elgesyje neįžvelgė. Bet jie visi drauge pirmą kartą susitiko teismo salėje, likus nedaug laiko iki jų deportacijos į Rusiją. Visas dešimtukas buvo dešimtmečius trukusios pačios įspūdingiausios ir sėkmingiausios FTB kontržvalgybos operacijos „Vaiduoklių istorijos" dėmesio centre. Kaip teigiama amerikiečių valdžios ieškininiame pareiškime, jie ir kiti nenustatyti asmenys

> neteisėtai, apgalvotai ir sąmoningai, vienas su kitu ir visi kartu, susivienijo, susimokė, susijungė ir susitarė įvykdyti nusikaltimą Jungtinėms Amerikos Valstijoms.

Jame teigiama, kad FTB tyrimas atskleidė, jog

> šiuo metu Jungtinėse Amerikos Valstijose dirba ir veikia tinklas nelegalų, kurie turi vieną svarbiausią ilgalaikį tikslą: tapti tokiais tikrais amerikiečiais, kad galėtų rinkti Rusijai informaciją apie JAV ir sėkmingai verbuoti informatorius, kurie galėtų infiltruotis į Jungtinių Amerikos Valstijų politikos formavimo sritis arba jau ten yra.[121]

Richardas ir Cynthia Murphy gyveno Niujorko priemiestyje Montklere.[122] Cynthia buvo gavusi du bakalauro laipsnius Niujorko universitete ir vieną magistro laipsnį Kolumbijos verslo mokykloje, dirbo finansų paslaugas teikiančioje Niujorko firmoje. Jos kresnas, barzdotas vyras buvo baigęs ekonomikos studijas Niujorko Naujojoje mokykloje, kur ypač ryškus jo akcentas ir paniuręs būdas žadino tik nedidelį smalsumą. Iš Sovietų Sąjungos kilusi jo vadovė Nina Chruščiova suglumo išgirdusi jo tvirtinimą apie savo airišką kilmę. Gerai išlavintoms jos ausims Richardo tarimas skambėjo kaip „tikro ruso".[123] Bet Amerika buvo sukurta remiantis idėja, kad žmonės, atsikratydami senojo pasaulio tapatybių ir priimdami naujas, gali iš naujo atrasti save. Murphy nesiskyrė nuo kitų. Rodosi, daugiau niekas, ką jis darė, išvis nekėlė jokio susidomėjimo. Kiek galėjo įžvelgti pašalinis žmogus, pagrindinis šeimos vyro darbas buvo rūpintis poros mažomis dukromis Katie ir Lisa, kurioms 2010 m. buvo vienuolika ir septyneri. Tais pat metais jų tėvai, kurių tikrieji vardai – Vladimiras ir Lidija Gurjevai, buvo sulaikyti.

Richardo Murphy misija Amerikoje buvo neįdomi – išvežioti grynuosius kitiems nelegalams. Jo žmonos darbas specializuotoje mokesčių firmoje „Morea Financial Services", aptarnaujančioje turtuolius ir garsenybes, turėjo daugiau žavesio. Tai buvo ideali priedanga slaptai jos misijai – susidraugauti su politinių ryšių turinčiais turtingais amerikiečiais, tarp jų Alanu Patricofu, artimu Hillary Clinton draugu. Remiantis Teisingumo departamento pateiktu ieškininiu pareiškimu, ponios Murphy viršininkai Maskvoje poną Patricofą apibūdino šitaip:

> <...> labai įdomus „taikinys". Pamėginkite pamažu užmegzti su juo ryšius peržengiant vien tik [darbo]* rėmus.

* Laužtiniuose skliaustuose nurodyti duomenys, kuriuos paredagavo FTB prieš viešą ieškinio paskelbimą. (Aut. past.)

> Galbūt jis gali pasidalyti [su MURPHY] pastabomis apie JAV užsienio politiką, „gandais“ [taip!] apie Baltųjų rūmų vidinę „virtuvę“, pasikviesti ją į susitikimo vietas (pavyzdžiui, į [pagrindinės politinės partijos būstinę Niujorke]) ir t. t. Trumpai tariant, rūpestingai apsvarstykite visus galimus variantus dėl [finansininko].[124]

Dar du nelegalai buvo tokie pat neišsiskiriantys. Michaelas Zottoli ir Patricia Mills (tikrieji jų vardai Michailas Kucikas ir Natalija Pereverzeva) studijavo ir dirbo Siatle, paskui persikėlė į Arlingtoną, Virdžinijos valstiją. Kaip pranešė FTB, jų užduotis irgi buvo tik išvežioti pinigus kitiems nelegalams. Tariamai iš Urugvajaus kilęs Juanas Lazaro (Michailas Vasenkovas) irgi buvo „krepšių nešikas“, gabenęs pinigus iš neįvardytos Pietų Amerikos šalies į Ameriką, matyt, bendradarbiaudamas su savo žmona, radikalia Peru žurnaliste, vardu Vicky Peláez. Jo nelegali misija prasidėjo 1976 m.[125] ir aiškiai buvo susijusi su šnipinėjimu, kaip tą patvirtina 2003 m. slapta pasiklausytas telefono pokalbis apie žmonos kelionę į tą Pietų Amerikos šalį.

> Lazaro: Kai tu važiuosi <...> aš parašysiu nematomu [rašalu] ir tu jiems visa tai perduosi knygoje.
> Peláez: A, gerai.
> Lazaro: Duosiu tau kelis tuščius popieriaus lapelius, ir ten bus <...> beveik apie viską, ką esu nuveikęs <...>.[126]

Lengva šaipytis iš beprasmiškumo šių žmonių, akivaizdžiai pačių nerimčiausių nelegalų, kuriuos su didžiuliais vargais ir išlaidomis atsiuntė užsienio valstybė, kad šie vykdytų tokias užduotis, kurias dauguma žmonių gebėtų atlikti vienu kompiuterio pelės mygtuko spustelėjimu. Bet tai menki juokai.[127]

Pats rimčiausias šnipas intelekto galia ir gebėjimu prieiti prie sprendimus priimančių asmenų Amerikoje ir kitur, buvo Andrejus Bezrukovas. Jis su savo žmona Jelena Vavilova (Tracey Lee Ann Foley) gyveno Keimbridže, Masačusetso valstijoje, prisidengęs Donaldo Howardo Heathfieldo slapyvardžiu. Timas, vyresnysis iš dviejų sūnų, studijavo Džordžtauno universitete Vašingtono mieste. Ponia Foley buvo nekilnojamojo turto brokerė. Jos interneto svetainėje pateiktas įtikinamas, net jei pramanytas, pasakojimas, kuriame ši ponia apibūdinama taip:

> kilusi iš Monrealio, [kuri] gyveno ir studijavo Šveicarijoje, Kanadoje ir Prancūzijoje. Prieš pradėdama savo karjerą nekilnojamojo turto sektoriuje, dirbo personalo reikalų tvarkytoja Toronte ir vadovavo nuosavai kelionių agentūrai Keimbridže, Masačusetso valstijoje, mažoms entuziastų grupelėms organizuodavo keliones į Prancūzijos vynų regionus. Ann kultūrinis supratimas ir tarptautinė patirtis lemia jos jautrią reakciją į kitų žmonių poreikius. Ji visur siekia tobulybės, kad ir ką darytų. Ann pavyksta pasiekti tikslą ir garantuoti kokybiškas paslaugas, sąžiningumą ir principingumą. Jūs įvertinsite Ann entuziazmą ir įsipareigojimą rūpinantis, kad jūsų nekilnojamojo turto siekis taptų tikrove.
>
> Kartu su vyru ir dviem paaugliais sūnumis Ann gyvena Keimbridže. Ji ir jos šeima mėgsta keliauti. Jie su džiaugsmu aplankė didžiąją dalį Europos, bet yra labai pamėgę Aziją. Ann taip pat vertina gurmanišką maistą, baletą ir mielai leidžia laiką su savo vaikais.[128]

Jos vyro legenda panaši: rami ir bent jau iš pažiūros įtikinama. Prabėgus keliems mėnesiams po deportacijos tinklalapyje

www.futuremap.com vis dar tebebuvo reklamuojamas jo konsultacinės firmos profesionalumas:

> Institutas „Future Map“ („Ateities žemėlapių institutas“) yra [taip!] pasaulinis mokslo centras, besirūpinantis pateikti praktinius politikos pasiūlymus (strategijas) sprendžiant skubiausias problemas. Jis kartu planuoja numatomą įvairių sričių plėtotę ir stebi jų raidą. Institutas pasikliauja internetu dirbančių bendradarbių tinklu ir organizuoja virtualias konferencijas svarbiais klausimais.[129]

Šie pliurpalai slėpė svarbią misiją. Su šia byla glaudžiai susijusių amerikiečių pareigūnų požiūriu, Heathfieldas buvo pats svarbiausias iš šnipų, kuriuos jiems buvo tekę sekti. Jo legenda leido jam patekti į aukščiausius Amerikos verslo, mokslo ir vyriausybės sluoksnius ir suteikė įtikinamą priežastį ieškoti pačių slapčiausių bet kokios organizacijos vadovų minčių. Heathfieldo karjera buvo netikra tik iš dalies. Nors jis ir naudojosi vogtu gimimo liudijimu, kuris priklausė 1963 m. mirusiam kanadiečių kūdikiui, jo kvalifikacija nebuvo suklastota. Heathfieldas iš tiesų studijavo tarptautinę ekonomiką Jorko universitete Toronte[130], gavo viešojo administravimo magistro laipsnį Harvardo Johno F. Kennedy mokykloje ir dirbo vadybos konsultantu.

Blankumas buvo esminė jo savybė: nė vienas iš dvylikos ar daugiau mano klausinėtų jo kolegų negalėjo prisiminti jokios jam būdingos keistybės, silpnybės ar įpročio, kuriuo jis būtų išsiskyręs iš kitų. Jis kalbėjo dviem kalbomis – prancūzų ir anglų (nors tiek viena, tiek kita – su silpnu akcentu). Į profesines organizacijas įstojo dėl savo nuopelnų ir uoliai palaikė ryšius su studijų bendramoksliais, kolegomis ir kitais verslo partneriais. Heathfieldas ne tik dėjosi esąs vadybos ekspertas: jis iš tiesų tokiu tapo. Jis turbūt yra vienintelis

šnipas istorijoje, dėl savo legendos parašęs mokslinį darbą. Pastarasis kaip atskiras skyrius yra įtrauktas į darbų rinkinį *Scenarios for Success* (*Sėkmės scenarijai*)[131], 2005 m. pirmą kartą pristatytą per „Future Studies“ („Ateities studijų“) susitikimą Oksforde. Vienas knygos redaktorių Billas Sharpe'as prisimena „į temą įsigilinusį“ savo kolegą, draugišką bendradarbiavimą per redagavimo procesą[132], kurį iš esmės sudarė Heathfieldo darbo „firminės etiketės“ nutrynimas – kitaip sakant, išbraukymas dažnai pasikartojančių nuorodų į jo firminę „FutureMap“ sprendimų planavimo programinę įrangą. Pikantiška detalė, bet Heathfieldas, regis, visai pamėgo savo naują tapatybę. „Suprantu, kad ji buvo tik jo priedanga, bet persismelkė gilyn ir pasiekė jo sielą“, – sako buvęs jo kolega.[133] Sugrįžęs į Rusiją jis mėgino iš naujo susiūti savo reputacijos skutelius. Jo asmeninis profilis socialiniame verslo tinkle „LinkedIn“ buvo papildytas įrašu apie naują darbą – glaudžius ryšius su Kremliumi palaikančios naftos įmonės „Rosneft“ generalinio direktoriaus patarėjo.[134] Ten pat pateiktas ir jo tikrojo gyvenimo fragmentas: penkeri metai, 1978–1983, istorijos studijų Tomsko valstybiniame universitete (nors ką jis veikė baigęs šiuos mokslus iki 1992 m., kai atsidūrė Kanadoje, tebėra mįslė).*

„Future Studies“ entuziastai tiki, kad ši organizacijoms siūlo naudingus įrankius ateičiai analizuoti. Kritikai atmeta juos kaip „šūdmalogiją“ – vadybos ekspertizės karikatūrą, prikaišiotą specialiųjų terminų, šablonų ir nesuvokiamo žargono, labai glaustą ir tokią, kurios suklastojimo neįmanoma įrodyti. Tačiau tokioje šalyje kaip Amerika, kur erudicija vadybos srityje lyg ir priskiria tave prie pasaulietiškos dvasininkijos luomo, tokia veikla leido Heathfieldui prieiti prie išpažinties paslapčių. Apie Heathfieldo sulaikymą išgir-

* Per „LinkedIn“ susisiekiau su Heathfieldu ir pasiūliau jam peržvelgti šį skyrių bei pateikti savo pastabas. Jis atsiliepė nurodydamas savo elektroninio pašto adresą, bet taip ir neatsisiuntė mano jam nusiųsto dokumento. (Aut. past.)

dęs Billas Sharpe'as suprato, kokia „gera ir maloni priedanga" būtų buvęs jo bendradarbio vaidmuo:

> Jei jau patenki į tokį darbą dirbančią organizaciją, jie tau suteikia viską <...> suveda su kitais tos srities žmonėmis, vedasi į susitikimus. Jie dalijasi visomis savo mintimis.

Anot kito verslo partnerio, Heathfieldas, siūlydamas savo prekę visuomet tik įtakingiausiems kompanijos žmonėms, šmaikštaudavo: „Aš sukūriau juodąją dėžę, kuri padeda sumažinti riziką ir planuoti ateitį." Jie tiesiog turėjo jam papasakoti apie savo paslaptis ir baimes. Heathfieldo programinės įrangos produktą už nemažą kainą profesionaliai suprojektavo gerą reputaciją turinti įmonė. Bet ar buvo iš to naudos? Kaip ir daug kitokios brangiai kainuojančios informacijos, kurią perka verslo vadovai, Heathfieldo programinės įrangos pateikti rezultatai galėjo būti ne tiek reali priemonė sprendimams priimti, kiek pagalba nesutarimams valdybos posėdžių salėje spręsti. Vienas iš ekspertų, kuriam jis parodė tą programinę įrangą, buvo Yaneeras Bar-Yamas, fizikas ir Naujosios Anglijos kompleksinių sistemų instituto įkūrėjas ir prezidentas. Jis iš mandagumo ją apibūdino veikiau kaip „veikiantį prototipą" nei didelį atradimą:

> Modeliui, kurį jis man parodė, buvo būdingi veikiau koncepciniai metmenys nei įgyvendinti pagrindiniai matematikos principai <...> tikroviškai atrodantis modelis – panašus į „štai taip turėtų atrodyti, jei veiktų". Visai kas kita, kai turi tai, kas iš tiesų veikia.[135]

Išvertus iš žargono į paprastą kalbą, akivaizdu, jog programinė įranga leidžia pavaizduoti organizacijos vidinius prioritetus ir metodus siekiant, kad skirtingus požiūrius turintys žmonės imtų dirbti

kartu. Heathfieldo stažuotojas, kuris šia programine įranga naudojosi savo projektui universitete, prisimena ją ne taip mielai:

> Ji turėjo labai mažai galimybių – iš esmės tai buvo perspektyvinis kalendorius su keletu neesminių patrauklių žaisliukų. Mes buvome studentai ir norėjome įtikti savo profesoriui, todėl ja naudojomės studijuodami vandenilio ekonomiką.[136] <...> labai naudinga ji nebuvo. Sąveika buvo neįmanoma: gedo, trūkčiojo, sunku buvo padidinti ir sumažinti mastelį.[137]

Kad ir netobula, galbūt ta programinė įranga buvo skirta teikti įžvalgoms jos propaguotojui, o ne naudotojams. Jerome'as Glennas iš organizacijos „Millenium Project" („Tūkstantmečio projekto"), susijusios su JT, kuri mąsto apie ateitį padedama keturiasdešimties „taškų" visame pasaulyje, prisimena, kaip 2007 m. konferencijoje susitiko Heathfieldą, ten šis pademonstravo savo programinę įrangą. Trokšdamas matyti savo produktą naudojamą prestižiniame projekte Heathfieldas pasiūlė jį dykai. Ponui Glennui ši programinė įranga irgi pasirodė netinkama, ir jis nepanoro gaišti laiko mokydamasis ja naudotis. Kas dvi ar tris savaites Heathfieldas nenuilsdamas vis grįždavo prie šio reikalo ir darydavo spaudimą, kol galiausiai pasiūlė parūpinti stažuotoją, kuriam kas mėnesį mokėjo po 500 JAV dolerių, kad šis pareklamuotų tą programinę įrangą tam projektui. Net to nepakako, kad būtų sudarytas sandoris.

Tačiau konsultacinis darbas jam suteikė patogią poziciją. „Pasirinkta apsukri strategija, kai gali stebėti mokslo centrus, kurie kontroliuoja pasaulinius pokyčius", – teigia ponas Glennas. Jis sako, kad jei būtų žinojęs, jog Heathfieldas yra rusas, būtų skubiai ėmęsis priemonių tai programinei įrangai patikrinti.[138] Vargu ar reikia vardyti, kokių pranašumų įgyja šnipas, turėdamas savą programą, instaliuo-

tą svarbių asmenų kompiuteriuose nuo Irano (kur „Tūkstantmečio projektas“ turi „tašką“) iki Pekino. Nors iš pradžių tokia programinė įranga ir yra nepavojinga, ją atnaujinant įmanoma įterpti žalingą programėlę (kenksmingą kodą), kuri leidžia kopijuoti elektroninius laiškus, ieškoti tame kompiuteryje ar tinkle reikšminių žodžių, nusiųsti bylutes į nuotoliniu būdu valdomą serverį ar pavogti slaptažodžius. Be elektroninio šnipinėjimo, Heathfieldo darbas leido neribotai veikti verslo srityje, universitete ir vyriausybėje. Socialinis tyrimas, kuriuo remiamasi viename jo publikuoto veikalo skyriuje, yra susijęs

> su grupe George'o Washingtono universiteto Elliotto tarptautinių santykių mokyklos magistrantų, kurių darbui vadovauja Leonas Fuerthas, mokslininkas, profesorius ir buvęs viceprezidento Gore'o patarėjas nacionalinio saugumo klausimais. Profesoriaus Fuertho sukurtas „Forward Engagement“ („Įsipareigojimo dėl pažangos“) projektas susitelkia į būsimų pagrindinių netikėtumų, kurie kada nors gali paveikti Jungtinių Amerikos Valstijų ateitį, nustatymą. Tokie nenumatyti atvejai, pradedant JAV gyventojų senėjimu ir baigiant katastrofiškomis teroristinėmis atakomis, yra labai reikšmingi daugeliui sričių, tiek aplinkos apsaugos ir energetikos, tiek tarptautinių santykių. Tokiems nenumatytiems atvejams spręsti reikės, kad JAV vyriausybė aktyviai įsipareigotų dėl pažangos. Kad įstatymų leidėjai suprastų šios pagrindinės visuomenės plėtotės netikėtumus ir kad būtų priimti tinkami visuomenės sprendimai, pirmiausia būtina sudaryti būsimų iššūkių „bendrą vaizdą“.[139]

Akivaizdu, kiek tokia prieiga duotų naudos. Tokiame projekte dalyvaujantys studentai būtų pagrindiniai verbavimo objektai: regis,

tokie žmonės pakils karjeros laiptais Amerikos gynybos, saugumo ir užsienio politikos organizacijose. Tikrai vertėtų susipažinti ir su Džordžtauno fakulteto nariais, kad būtų galima pasinaudoti ankstesne jų patirtimi, įgyta dirbant vyriausybėje, – arba būsimais jų vaidmenimis. Ponas Fuerthas turi gerų ryšių Vašingtone. Jis pateikia tokią savo įvykių versiją:

> Heathfieldas priėjo prie manęs susipažinti viešame susitikime Vašingtone po mano pasakytos kalbos. Jis išreiškė savo susidomėjimą „Įsipareigojimo dėl pažangos" tema, prisistatė esąs verslininkas, prekiaujantis savo sukurta programine įranga, skirta ilgalaikiams vertinimams įmonėse atlikti, ir paklausė, gal galėčiau vėliau su juo susitikti ir pratęsti pokalbį. Kartkartėmis mes susitikdavome, kai jis lankydavosi Vašingtone su reikalais, kaip pats teigė. Jis pasiūlė mano studentams dirbti su jo programine įranga, kad jie pažiūrėtų, ar ji naudinga atliekant mano dėstomo kurso užduotis. Jo pateiktas mano studentų darbo apibūdinimas atrodo tikslus. Tačiau, kiek atmenu, studentai sakė, kad, nors Heathfieldo programinės įrangos koncepcija ir įdomi, pačios programos galimybės buvo labai ribotos, vertinant pagal tai, kiek reikėjo jų baigiamajam semestro projektui.
>
> Heathfieldas buvo neryški ir draugiška asmenybė. Jis atrodė rimtai besidomintis prognozėmis, kaip jas plėtoti ir jomis pasinaudoti. Vis dėlto galiausiai sužinojau, kad jis pateikdavo save kaip „Įsipareigojimo dėl pažangos" raidai svarbų žmogų. Tuomet aš jam aiškiai pasakiau, kad tai turėtų liautis, ir jis dingo iš akiračio. Heathfieldas nėra ir niekada nebuvo „partneris". Jis buvo vienas iš daugelio panašius interesus turinčių žmonių, su kuriais aš susipažinau

darbuodamasis šioje srityje <...>. Heathfieldas nedalyvavo plėtojant šias idėjas.[140]

Ponas Fuerthas gal ir neturėjo daug laiko Heathfieldui. Bet rusų šnipų vadovai tikrai domėjosi ponu Fuerthu. Heathfieldui perduotoje koduotoje informacijoje iš SVR būstinės Maskvoje šis žmogus buvo vadinamas Katinu. Jie ragino Heathfieldą ir toliau tęsti šaltinio „apdorojimą".[141] Vis dėlto pagrindinis pono Fuertho ir George'o Washingtono universiteto vaidmuo galbūt veikiau padėjo Heathfieldui susikurti gerą reputaciją negu surinkti žvalgybos informaciją. Jo ilgalaikės misijos užduotis galėjo būti priartėti prie nacionalinio saugumo sferos – visais laikais, rusų manymu, svarbiausio objekto. Prognozių sudarymo grupės „Techcast" profesorius Williamas Halalas reguliariai susitikdavo su Heathfieldu, kai šis dažnai atvykdavo į Vašingtoną. „Jis mėgino susipažinti su kiekvienu žmogumi, kurio darbo sritis buvo reikšminga", – prisimena Halalas.[142] Heathfieldas visai rimtai aptarė su juo ketinimus persikelti į Amerikos sostinę. Tuomet jam būtų buvę lengviau pasiekti įmones, prekiaujančias gynybai ir žvalgybai reikalingais produktais ir paslaugomis. Tačiau labiausiai galėjo vilioti mokslo centrai: jautrioji Amerikos saugumo ir žvalgybos bendruomenės vieta žemiau juostos, kur su pašaliečiais bendrauja ir į atsargą išėję pareigūnai, ir pretendentai į darbą, ir tie, kurie daro pertrauką ir ilsisi nuo vyriausybės.

Heathfieldas dėjo pastangas ne vien Amerikoje. Jo stažuotojas prisimena: „Jis nuolat keliaudavo – nenutuokiau, iš kur gaudavo tam lėšų – suko ratus tarp Singapūro, Bostono ir Kanados." Jo tinklalapyje skelbiama, kad Heathfieldas turi partnerių Kinijoje, Kinijos socialinių mokslų akademijoje, kuri yra įtakingas vyriausybės mokslo centras, Pekino programinės įrangos technologijų akademijoje[143] bei organizacijoje „Chinagreenfuture" („Kinijos žalioji ateitis").[144] Šioms organizacijoms adresuoti elektroniniai laiškai, kuriuose prašoma

informacijos apie Heathfieldo dalyvavimą jų veikloje, liko be atsako, bet šio žmogaus ryšys su jomis buvo stiprus: 2008 m. jo vyresnysis sūnus stažavosi Kinijoje.

Akivaizdu, kad pono Heathfieldo įvaizdis iš dalies paremtas prasimanymu. Savo tinklalapio myfuturemap.com „resursų" skiltyje jis nurodo teigiamos reputacijos verslo konsultacijų firmą „Coachinc.com". Jos generalinė direktorė Sandy Vilas, paprašyta patvirtinti pono Heathfieldo nurodytą ryšį, tučtuojau atsakė: „Nesu apie jį girdėjusi."[145] Bet tikrinant kitas nuorodas iškyla dar sudėtingesnis vaizdas. Per vieną renginį Singapūre, paremtą tenykščių Prancūzijos prekybos rūmų, ilgai demonstruodamas „Futuremap" privalumus, vietinis Heathfieldo partneris Fabrizio Battaglia parodė skaidrę su devynių garsių tarptautinių įmonių logotipais – tarp jų „ABB", „Alstom", „AT&T" ir „T-Mobile".[146] Paties Heathfieldo tinklalapyje skelbiama, kad jis yra bendradarbiavęs su tokiomis didelėmis įmonėmis kaip „General Electric", „AREVA", „Boston Scientific", „Ericsson", „Motorola", „Microsoft", „Michelin", „Philips", „STMicroelectronics", „SAP", „T-Mobile" ir „United Technologies".[147]

Dauguma šių įmonių atsiliepė ir pareiškė, jog neaptiko jokių sąsajų su ponu Heathfieldu. (Į daugkartinius prašymus pakomentuoti ponas Battaglia neatsiliepė.) Išimtis buvo „STMicroelectronics" – ji patvirtino, jog jos „vidinio mokymo organizacija" ST universitetas „retkarčiais bendradarbiaudavo" su „Global Partners" (Bostone įsikūrusi geros reputacijos firma, kurioje kadaise dirbo Heathfieldas) dėl pardavimų ir rinkodaros kursų, kuriuose jis dalyvavo kaip „kviestinis konsultantas". Įmonė primygtinai tvirtina, kad niekada nepirko programinės įrangos iš to žmogaus ir tiesiogiai jo nesamdė ir kad „tie ryšiai buvo trumpi <...> ir nereikšmingi".[148] Prancūzijoje įsikūrusi tarptautinė komunalinių paslaugų įmonė „Veolia" vienintelė prisipažino palaikiusi su Heathfieldu rimtus ryšius. Ji pasamdė Heathfieldą, kad šis sugalvotų strategiją ir dėstytų vadovavimo mokymo kursuo-

se. Benoit Bardonas, šešerius metus dirbęs kartu, prisimena jį kaip „sumanų vyruką", turintį „puikią metodiką", nė kiek nesidomėjusį su žvalgyba susijusiais reikalais. Amerikoje gyvenantis konsultantas Gerardas Bridi, kuris artimai bendradarbiavo su Heathfieldu (ir rekomendavo jį savo „LinkedIn" profilyje), sako, kad iš savo klientų jis imdavo 3 tūkstančių JAV dolerių mokestį už dieną.

Šiek tiek pasipūsti ir pasireklamuoti konsultacijų pasaulyje nėra neįprasta. Suprantama ir tai, kad dešimtyse šalių veikiančioms didžiulėms įmonėms sunku pasakyti, ar koks nors konkretus konsultantas buvo kada nors pasamdytas per pastaruosius penkiolika metų, ar ne. Tačiau išryškėja dvi ypatybės. Pirma, kaip paprasta patikimam ir gerą išsilavinimą įgijusiam asmeniui paslėpti netikrą kilmę ir apsimesti tikru ekspertu. Antra, kiek daug žalos gali padaryti toks žmogus, prileistas prie įmonių, kurios susijusios su gynybos sutartimis, energetiniu saugumu, komunikacijomis ir pan., vidinės virtuvės. Tokio žmogaus kaip Heathfieldas tikėtiniausias veikimo planas – užverbuoti informatorius, kurie patys to nesuvokdami bendradarbiautų su rusų žvalgyba. Jo konsultacinių paslaugų firma leido jam prašyti deramą vietą užimančių informatorių retkarčiais parašyti padėties apžvalgos ataskaitas anoniminiams „užsakovams" už pelningą honorarą arba didelį atlygį už kiekvienos dienos darbą. Jis neprivalėjo pasiaiškinti, kad rezultatai bus siunčiami užsienio valstybės vyriausybei, juolab minėti Rusijos.

Galbūt skaitytojui bus lengviau suprasti pateikus tris galimus tokio metodo pavyzdžius. Įsivaizduokite, kad esate įtakingas amerikietis – galbūt aukštas pareigas profesionalioje konsultacinėje firmoje einantis darbuotojas, o į tos firmos klientų sąrašą įtrauktos vyriausybinės agentūros ir didelės įmonės. Ar labai įtarinėtumėte protingą ir patrauklią moterį, paskirtą pagelbėti jums mokesčių klausimais ir rodančią savimeilę glostantį susidomėjimą jūsų politiniais ry-

šiais? Arba moksliniu žargonu postringaujantį galvotą konsultantą, norintį garantuoti jūsų verslui ateitį? Arba lyg ir patikimą buvusį bendramokslį, uoliai užmezgantį pažintis vakarėliuose, kuriuose jūs dalyvaujate? Visai tikėtina, kad jie yra tokie, kokie ir atrodo. Tačiau bet kuris iš šios trijulės gali būti Rusijai, Kinijai ar kuriai kitai šaliai dirbantis nelegalas, mėginantis paversti jus sąmoningu ar nesąmoningu sąjungininku, padedančiu pavogti paslaptis ir padaryti įtaką.

Kalbant apie konkrečias su nacionalinio saugumu susijusias užduotis, žmogui, kuris tvirtina esąs Amerikos pilietis (ar Britanijos, ar kitos NATO šalies narės), gali būti šiek tiek lengviau greitai įgyti pasitikėjimą. Tačiau įmantri Heathfieldo įgyta nelegali tapatybė – Kanados pilietis, padaręs puikią profesinę karjerą, – kitais atžvilgiais buvo nereikalinga ir netgi kliudė. Vienas iš patrauklių Vakarų visuomenės aspektų yra tas, jog darbdaviai ir verslo partneriai yra linkę pasitikėti žmonėmis, su kuriais turi reikalų. Jei žmogus mielas, gabus ir veiklus, šios savybės bus kur kas svarbesnės nei tai, kad jie kilę iš Tomsko ar Toronto. Jei Heathfieldas savo misiją būtų pradėjęs dvidešimčia metų vėliau, jo vadovai būtų visai legaliai išsiuntę jį į Kanadą su studento viza. Iš čia jis būtų įstojęs į Kennedy mokyklą, galiausiai ėmęsis konsultacinių paslaugų, nepažeisdamas jokių įstatymų, ir jam nebūtų reikėję jokių suklastotų ryšių, galbūt išskyrus „pasiturintį“ giminaitį Rusijoje, kuris apmokėtų sąskaitas. Kaip ir daugelis Šiaurės Amerikos imigrantų, jis net būtų galėjęs pasikeisti savo sunkiai ištariamą Bezrukovo pavardę ir pasirinkti kokią nors lengvesnę: galimas daiktas, Heathfieldo. Jei ne visa tai, didžioji dalis jo veiklos, susijusios su uoliu kontaktų užmezgimu ir savęs reklamavimu, būtų tekėjusi gal ne lygiai tokia pačia, bet panašia vaga. Nūdien jis turbūt tebegyventų Keimbridže, Masačusetso valstijoje, o ne dirbtų naftos įmonės konsultantu Rusijoje. Iš tiesų tam tikrais aspektais Heathfieldo priedangos istorija jam galėjo netgi pakenkti. Kai kurie buvę jo kolegos teigia, jog būtų buvę su juo atviresni, jei

būtų žinoję, kad jis dirbo rusų vyriausybei: jo nepaliaujamas vertelgiškumas jiems atrodė gana atstumiantis. Pavyzdžiui, profesorius Bar-Yamas, kuriam anksčiau Heathfieldo programinė įranga atrodė pagirtina, nors ir turinti trūkumų, sako, kad į šį šnipų skandalą reagavęs „labai neutraliai“:

> Rusija siuntė žmones susipažinti su vietos kultūra? Tai galima suprasti kaip kultūrinius mainus. Aš nesu įsitikinęs, kad tai blogai. Jei tarp šalių kyla prieštaravimų, labai svarbu, kad būtų apsikeičiama informacija, kuri padėtų geriau vieniems kitus suprasti.[149]

Nelegaliai tapatybei būdingas ir didysis visų sudėtingų sąmokslų trūkumas: užtenka vieno palaido galo, ir visa apgaulė gali būti išnarpliota. Buvęs Tomsko universiteto studentas, dabar gyvenantis Amerikoje, puikiai prisimena šią porą dar iš devintojo dešimtmečio pradžios: Lena (vėliau tapusi Heathfieldo žmona Ann Foley) buvo baletą dievinusi jauna moteris, baigusi miesto prestižinę vidurinę mokyklą, kurioje sustiprintai dėstyta vokiečių kalba, su sovietų turistų grupe išvykusi į kelionę po Japoniją. Tokia kelionė buvo nepaprasta privilegija tuo metu, kai į kapitalistines šalis keliauti galėjo tik įtakingiausieji, didelė retenybė strategiškai svarbiuose „uždaruose miestuose“, kaip antai Tomskas – tokiose vietose galiojo KGB karantinas ir užsieniečių čia neįleisdavo, o vietiniams gyventojams vykti į „kapitalistinio lagerio“ šalis apskritai buvo draudžiama.

Bezrukovas perėjo į universitetą Maskvoje – neįprastas pakilimas sovietinio mokslo karjeros laiptais, kuris reiškė didelį finansavimą. Kol komunistinis pasaulis buvo beveik hermetiškai izoliuotas nuo kapitalistinio, atrodė neįtikima, jog galėtų išlįsti koks nors nelegalo senojo gyvenimo ūselis ir pakišti koją naujajam. Galimybė buvusiems Tomsko bendramoksliams susitikti Keimbridže, Masačusetso

valstijoje, buvo beveik tolygi susitikimui Mėnulyje. Vis dėlto kadaise buvęs studijų draugas[150] su Heathfieldu ir jo žmona lengvai galėjo netikėtai susidurti gatvėje. Neigti būtų rizikinga, o aiškintis – dar rizikingiau. Operatyvininkai Maskvoje gal net būtų buvę priversti nutraukti visą misiją, taip užbaigti dešimtmetį ar ilgiau trukusį kruopštų ir daug kainavusį darbą.

Technologijos ir internetas pridaro keblumų ir senojo veiklos stiliaus nelegalams. Šnipų gaudytojai Britanijoje stebėdavosi, kodėl sovietinio bloko ambasados darbuotojai taip domisi kapinėmis ir kaimo bažnyčių šventoriais. Galiausiai yla iš maišo išlindo: jie ieškojo mirusių vaikų antkapių, kad susirinktų jų gimimo liudijimus, o tada galėtų kreiptis dėl pasų, vairavimo teisių ir kitų dokumentų išdavimo. Tačiau ši galimybė pamažu užsiveria. Kiekvieno asmens biometriniai duomenys yra unikalūs. Gimimų ir mirčių registracijos biurai vis labiau kompiuterizuojami. „Google“ paieškos sistema padeda lengviau aptikti sąsajas. 2005 m. Kanados spaudoje pasirodžiusiame naujienų pranešime apie Heathfieldo „tėvo“ Howardo Williamo Heathfieldo mirtį buvo paminėta, kad tikrasis kūdikis Donaldas mirė anksčiau už jį. Jei tuo metu jau būtų kilę įtarimų dėl apsimetėlio Donaldo, budriam šnipų gaudytojui šis pranešimas būtų galėjęs tapti pavojinga užuomina.

Sukurti suklastotą tapatybę, kuri apmulkina nespecialistą, yra viena. Visai kas kita ir daug sunkiau sukurti tokią, kuri turi tikrą pasą ir kitus dokumentus. Tačiau parūpinti slapyvardį, kuris atlaikytų patikrinimą – pavyzdžiui, kandidatų patikimumo patikrinimą, – dabar vargiai įmanoma. Menkiausia anomalija ar trūkumas lemtingas. Todėl geriausi agentai yra ne nelegalai, o išdavikai: žmonės kaip Kimas Philby, tikras mėlyno kraujo anglas, universitete nusprendęs paskirti savo gyvenimą komunistų reikalui ir tiesiog laukęs, kada SŽT jį pasamdys.[151] Hermanas Simmas, bent jau jo paties manymu, priklausė prie tos pačios kategorijos. Tačiau išdavikų

negali užsisakyti kada panorėjęs. Tad Rusijos šnipų vadovai linkę rinktis naują ir veiksmingesnę nelegalų kategoriją. Skirtingai nei Heathfieldas ir jo kolegos, jie nepasikliauja vogtomis tapatybėmis. Jie naudojasi savomis.

7
Naujieji nelegalai

Ryškiausius šios naujos Rusijos šnipų kategorijos (galbūt ją galima būtų pavadinti „legaliais nelegalais“) pėdsakus paliko ponia Chapman ir ne toks žavingas (bet įspūdingesnis) Michailas Semenka, laisvai kalbantis kinų mandarinų kalba, dirbęs kelionių agentūroje, bet slampinėjęs aplink Vašingtono mokslo centrus. Kaip ir Heathfieldas, Semenka turėjo susikūręs profilį socialiniame profesiniame tinkle „LinkedIn“.[152] Ten nurodytas jo tikrasis rusiškas akademinis išsilavinimas, įgytas Amūro valstybiniame universitete ir Kinijos Harbino technologijų institute, taip pat jo amerikietiškoji *alma mater* – Seton Holo universitetas. Ten pat pateiktoje įtikinamoje autobiografijoje jis apibūdinamas šitaip:

> Nepaprastai kūrybingas specialistas analitikas, neseniai įgijęs išsilavinimą ir turintis įvairios patirties, susijusios su pagalba plėtros klausimais, susitikimų ir renginių planavimu, partnerysčių kūrimu bei santykiais su aukšto lygmens klientais. Tikras lyderis ir puikus pašnekovas, išmanantis vyriausybės politikos tyrinėjimus, programų tvarkymą, tarptautines derybas ir oficialių viešų kalbų sakymo prezentacijas.

> Tikra sėkmės istorija kuriant naujus viešosios politikos renginius, plečiant dalyvavimą programose ir narystes, užmezgant ryšius su įvairiomis kultūromis. Moka kelias kalbas: gimtąją rusų kalbą, laisvai šneka angliškai, kinų mandarinų kalba ir ispaniškai, vokiečių ir portugalų kalbų įgūdžiai vidutiniški.

Ten pat išvardyta, jog domisi „pelno nesiekiančiomis organizacijomis, mokslo centrais, viešąja politika, advokatūra ir švietimo institucijomis", nurodyta jo specializacija: „tarptautiniai santykiai, užsienio politikos analizė, programų ir projektų valdymas, politikos tyrinėjimas ir rašymas, vadovų tarybos darbo koordinavimas; rinkodara ir pardavimo valdymas, narystės iniciatyvos, klientų ir viešieji ryšiai". Semenka, kaip ir Heathfieldas, reklamavosi internete, kur pasigėrėtiname ir įdomiame tinklaraštyje siūlė savo kaip Kinijos ekonomikos eksperto paslaugas. 2011 m. viduryje duomenų apie jį vis dar buvo galima rasti tinklalapyje adresu chinaeconomytoday.wordpress.com. Ten jis apibūdinamas kaip „Kinijos ekonominės politikos ekspertas", laisvai kalbantis kinų mandarinų ir „rusų" [taip!] kalbomis, teikiantis vertimo ir konsultacines paslaugas. Paskutinis tinklaraščio įrašas 2010 m. birželio 24 d. (prieš pat prasidedant šnipų skandalui) buvo nuodugnus straipsnis apie nepakankamai vertinamą Kinijos valiutą. Prieš dvi dienas paskelbtame įdomiame rašinyje buvo nagrinėjami kinų verslo metodai, o kiek anksčiau buvo publikuotas sąmojingas straipsnelis apie sudarkytą „kinglų" kalbą (kinų ir anglų kalbų samplaiką), kurią vartoja savimi pasitikintys, bet prastai angliškai kalbantys kinai. Įžūlumu Semenka prilygo Heathfieldui, bet kitkuo vilkosi jam iš paskos. Heathfieldas, būdamas dvidešimčia metų vyresnis, bičiuliavosi su dideliais Amerikos verslo ir vyriausybės vilkais, o Semenka įsisuko į žemesnę orbitą, darydamas žmonėms įspūdį veikiau savo jauna-

tvišku užsidegimu nei patirtimi. Tačiau netgi nepatikimame Vašingtono pasaulyje tokių žmonių, kurie laisvai šneka ir rusų, ir kinų mandarinų kalbomis, retai sutiksi. Kaip liudija iššifruota žinutė, kurią Maskvos vadovai siuntė Semenkai, jo misija buvo „surasti ir išplėtoti ryšius politiką kuriančiuose sluoksniuose".[153] Gali būti, kad tai reikštų susirasti darbą kokiame mokslo centre, o paskui gal vyriausybėje, kur jis būtų galėjęs dirbti kaip pasyvus, o gal net ir aktyvus agentas. Kaip ir daugelis Amerikoje dirbančių užsieniečių, kada nors jis būtų išmainęs savo H1B vizą (išduodamą aukštos kvalifikacijos užsienio specialistams) į „žaliąją kortelę", o tada gavęs ir Amerikos pilietybę. Taip šnipų vadovui sukuriama svarbi gynybos linija. Heathfieldo apgavystę būtų atskleidęs kruopštus kilmės patikrinimas. Jis buvo pavogęs mirusio kūdikio gimimo liudijimą. Tačiau atlikus tokį pat Semenkos kilmės patikrinimą, nesvarbu, ar jis galiausiai būtų tapęs JAV piliečiu, ar ne, jokios inkriminuojančios informacijos nebūtų aptikta. Jis apie save nepasakojo netiesos. Tiesiog buvo pateikta ne visa tiesa.

Semenka buvo užverbuotas universitete ir išmokytas per mokslinės karjeros pertraukas. Jei jis būtų užaugęs šalyje, kur galima apklausti bendradarbius ir bendramokslius, patikrinti užsienio kelionių įrašus, būtų turbūt lengvai perprastas. Studentui iš Suomijos, Indijos ar Brazilijos būtų sunku pasiaiškinti ar nuslėpti dažnas keliones į Rusiją. Tačiau tokio žmogaus kaip Semenka kvalifikacijos beveik neįmanoma patikrinti: jis pusę laiko praleisdavo gimtojoje Rusijoje, o kitą pusę – Kinijoje. Jei toks rusas sako, kad vasarą ilsėjosi giminaičio vasarnamyje, nors iš tiesų mokėsi šnipų mokykloje, kaip šitas faktas gali užkliūti žymint biurokratiškas varneles ant amerikietiškos jo patikimumo patikrinimo anketos? Jei Semenka būtų tapęs Amerikos piliečiu, diskriminacija dėl jo kilmės būtų buvusi įžeidžianti ir galbūt neteisėta. Jį išaiškinti būtų galėjęs tik infiltruotas Vakarų agentas, prasiskverbęs į pačios

Rusijos saugumo ir žvalgybos aparatą. Kaip įsitikinsime vėliau, kaip tik taip ir atsitiko.

Tačiau verta panagrinėti ir pradinę Semenkos šnipinėjimo veiklą. Tarp jo nusitaikytų mokslo centrų pateko ir Amerikos užsienio politikos taryba.[154] Tai maža, karinga organizacija, kurios priešinimosi bendrai nuomonei, vyraujančiai tarp Vašingtone esančių Rusijos stebėtojų, istorija yra ilga (ir, mano nuomone, pasigėrėtina). Vienas šios organizacijos specialistų Rusijos klausimais iki šiol buvo J. Michaelas Walleris, kuris laikėsi teorijos, jog žlugus sovietų režimui buvęs KGB išlaikė savo įtaką Rusijoje ir 1999 m. kartu su ponu Putinu grįžo į valdžią.[155] Kitas – Ilanas Bermanas, Rusijos sąsajų su Iranu ir musulmonų pasauliu specialistas ir CŽV, ir Pentagono konsultantas. Amerikoje galbūt labiau vertėtų nepaleisti iš akių žmonių, kurie iš tikrųjų supranta Rusiją, o ne akivaizdesnius Kremliaus veiksmus (aptartus ankstesniuose skyriuose), kaip antai nereikšminga propaganda, jog viskas yra gerai, ir meilikaujantys komplimentai tiems, kurie ja tiki.

Birželio 26 d. FTB slaptasis agentas, apsimetęs rusų žvalgu, užmezgė ryšį su Semenka. Apsikeista (iš pradžių rusiškomis) frazėmis; agentas pasakė: „Gal 2004 metais buvom susitikę Pekine?“, o Semenka į tai atsakė: „Galbūt ir buvom, bet manau, kad tai buvo Harbine.“ Šis pokalbis nebuvo atsitiktinis: FTB agentas, įrodydamas savo kvalifikaciją, pavartojo kodinę frazę. Semenkos atsakymas reiškė, jog jis priėmė amerikiečio ketinimų sąžiningumo įrodymus. Tuomet FTB agentas pareiškė, jog paskutinis birželio 5 d. duomenų persiuntimas iš Semenkos nešiojamojo kompiuterio į rusų pareigūno nešiojamąjį kompiuterį nepavyko. Jis perspėjo Semenką labiau pasirūpinti „slapta“ įranga. Tada Semenka paėmė paketą su 5 tūkstančiais JAV dolerių, kurį FTB agentas liepė kitą dieną nunešti į sutartą slaptavietę Arlingtono parke. Šis taip ir padarė, o paskui išsyk buvo sulaikytas.

Žinoma, ponia Chapman buvo kur kas patrauklesnis Semenkos variantas.* Jos karjera per nieko neįtariantį anglą vyrą Alexanderį atvedė ją į prašmatniausius Londono ir Niujorko naktinius klubus ir sukūrė socialinį gyvenimą, kuris pritraukė gašlų bulvarinių laikraščių dėmesį[156], ypač tada, kai vyras pardavė vedybinio gyvenimo nuotraukas, kuriose ji yra apnuoginta krūtine. Tačiau netikėtas atradimas, jog jauna rusė turi ne tik krūtis, bet ir gyvena seksualinį gyvenimą, yra naujiena tik populiariajai spaudai. Jos priedangos legenda buvo visiškai įtikinama: jauna rusė išteka už brito, iš pradžių dirba banke, paskui privačių skrydžių kompanijoje, o vėliau nekilnojamojo turto srityje. Visi šie darbai gali pasitarnauti žvalgybos tarnybai. Tačiau jos asmeninis ar profesinis gyvenimas niekuo nesiskyrė nuo šimtų tūkstančių kitų jaunų moterų, kurios, ieškodamos šlovės, laimės, vedybų ir kelionių, iš buvusio komunistinio pasaulio išvyksta į užsienį.

Vėliau nušviečiu akinančią lyg meteoras sugrįžusios į Rusiją Chapman karjerą. Pirmasis punktas, nuo kurio patogu pradėti analizuoti jos karjerą, yra įrašas socialiniame tinkle „LinkedIn".[157] Jos, kaip ir kitų kolegų, profilį sudaro gudrus tiesos, perdėtos tikrovės ir akivaizdaus melo derinys. Ji gimė Rusijoje ir laisvai kalba angliškai su nežymiu akcentu, kuris maskuoja jos vidutinišką gramatikos mokėjimą.[158] Ji tvirtina galinti susišnekėti ir vokiškai, turinti prancūzų kalbos pagrindus. Paskui vaizdas tampa šiek tiek sudėtingesnis. Nelegalai dažniausiai susikuria tapatybę vienoje šalyje,

* Ne kartą bandžiau sužinoti ponios Chapman nuomonę apie tą istoriją, norėdamas ją įtraukti į šią knygą. Gavau tik dvi žinutes iš jos „Facebook" paskyros. Vienoje rašoma: „Kaip galima rašyti knygą, jei spaudoje nebuvo nė 1 padoraus straipsnio, kuris būtų pagrįstas kuo nors panašiu [taip!] į tikrus faktus? Jokio interviu, nieko..." Kitoje pažymėta: „Nukentėjau aš, o laimėsi tu?:)" Aš atsakiau: „Tikiuosi, mano knyga bus gerai perkama, tačiau netgi jei laimėčiau Pulicerio premiją (kurios nelaimėsiu), tu visada būsi žinomesnė nei aš!" Atsakymo nei į šią žinutę, nei į ilgiausią klausimų sąrašą negavau. (Aut. past.)

o kitoje pasinaudoja ja kaip tramplinu į efektyvesnį ir šnipinėti tinkamą gyvenimą. Prieš judėdama toliau, ponia Chapman susikūrė anglišką gyvenimo aprašymą ir, ištekėjusi už Britanijos piliečio, gavo tikrą pasą. Neaišku, kas mokėjo už jos prabangų gyvenimo stilių: asmeninės padėjėjos ar kuklios banko patarėjos algos tam tikrai nepakako. Galbūt šiek tiek skyrė įmonė „Southern Union“, su kuria ji buvo siejama. Chapman sako, jog gavo stipendiją iš Rusijos vyriausybės fondo, kuris remia pradedančiuosius. Taip galėjo būti užmaskuotas iš rusų žvalgybos gautas užmokestis. 2006 m. ji grįžo į Maskvą ketindama įkurti vakarietiško stiliaus nekilnojamojo turto bendrovę, pavadintą „domdot.ru“. Šią bendrovę moteris apibūdina kaip „nekilnojamojo turto paieškos sistemą, skirtą [*sic!*] rusakalbei auditorijai“, o sau priskiria „visų verslo aspektų valdymą, plėtotės strategijos nustatymą, tarptautinę plėtrą, žmonių valdymą, ataskaitų investuotojams teikimą“. Su ja elektroniniu paštu bendravę verslo partneriai teigė, kad Chapman niekuo ypatingu neišsiskyrė, bet darė profesionalės įspūdį.[159] Tačiau, regis, nieko neišėjo. Tuomet ji persikėlė į Niujorką, taip ir liko neaišku, ar jos verslo idėja ten dėl nuosavybės paieškos sistemos „NYCRentals.com“ sudarė kuriamos legendos dalį, ar buvo tikras verslas. Mažai kam iš potencialių investuotojų būtų žadinęs pasitikėjimą tinklalapyje pateiktas verslo planas darkyta anglų kalba, derinama su rusiškais linksniais:

> Besispecializuojant siaurame regione tai įgalins sistemą surinkti ne tik informaciją apie nuomą, bet taip pat sukurti daug informacijos turinčią duomenų bazę su statybos, miesto infrastruktūra, kitomis naudingomis ir susijusiomis detalėmis pasirenkant nekilnojamąjį turtą gyventi.[160]

Nufilmuotas interviu, kuriame ji kalbėjo apie savo verslą Niujorke vykusiame verslininkų renginyje, buvo labai neturiningas ir

pagražintas akivaizdžiu flirtu su kamera.[161] Planai nebuvo toli pasistūmėję: tinklalapį „NYCRentals.com" ji nusipirko už 25 350 JAV dolerių tik 2010 m. birželio 22 dieną.[162] Tačiau jos asmeninis gyvenimas buvo visai kas kita. Ankstesni jos draugai Niujorke apibūdina ją kaip vakarėlių liūtę ir nepasotinamą pažinčių mezgėją. Jos pavergtųjų sąraše buvo daugiau nei dvigubai už ją vyresnis multimilijonierius verslininkas iš Naujojo Džersio. *New York Post* pavadino ją

> raudonplauke gražuole, verta 007 agento, lakstančia tarp aukštuomenės vakarėlių ir itin slaptų susitikimų greta Manhatano, [turinčią] prašmatnų butą finansiniame rajone ir „Victoria's Secret" kūną.[163]

Regis, šioje istorijoje į šnipų gaudytojų radarą ji pateko gana vėlai. FTB teigia, kad pirmoje 2010 m. pusėje „apytiksliai dešimt trečiadienių" ponia Chapman naudojosi nešiojamuoju kompiuteriu, per kurį su Rusijos vyriausybės pareigūnu apsikeisdavo slaptais pranešimais.* Vieną kartą mikroautobusiuką vairuojantis pareigūnas lėtai važiavo pro kavinę, o per tą laiką ponia Chapman greit išsiuntė duomenis iš savo nešiojamojo kompiuterio į jo automobilyje esantį kompiuterį. Kitą kartą pareigūnas ėjo pro šalį, o ji buvo viename knygyne. Trečią kartą pareigūnas, regis, suprato esąs sekamas ir misiją nutraukė. Jau 2004 m. tas pats pareigūnas buvo pastebėtas prasilenkiantis su kitu nelegalu: regis, tai jis atvedė FTB pas ponią Chapman, o ne priešingai.

Paskui per įdomią provokacinę operaciją FTB slaptasis agentas, apsimesdamas Rusijos konsulate dirbančiu žvalgu, susisiekė su

* Iš tiesų jis buvo žvalgas, dirbęs Niujorke, Rusijos pasiuntinybėje prie JTO, prisidengęs diplomatiniu „antrojo sekretoriaus" statusu. Pasirodo, iš Rusijos pasiuntinybės Niujorke, o ne iš ambasados Vašingtone buvo vadovaujama jei ne visiems, tai bent daugumai nelegalų. (Aut. past.)

ponia Chapman ir pasakė, kad jam skubiai reikia su ja susitikti. Kaip ir su Semenka, siekdamas patvirtinti savo įgaliojimus, jis pasinaudojo keliomis sutartinėmis frazėmis, prisistatydamas esąs Ilja Fabričnikovas – kodinė pavardė, kurią Chapman buvo girdėjusi iš savo kontrolierių Maskvoje. Ji ir pati norėjo aptarti techninius savo kompiuterio gedimus, su kuriais susidurdavo dirbdama, ir perduoti jį remontuoti. Chapman taip pat sutiko susitikti dar kartą, kad jai būtų perduotas netikra pavarde išduotas pasas, kurį ji turėjo įteikti kitai nelegalei. Šeštadienį, birželio 26 d., FTB žmogus vėl paskambino poniai Chapman ir pasakė, kad jam reikia susitikti su ja tą pačią dieną. Ji perskambino ir paklausė, gal galima susitikimą atidėti iki kito ryto, bet paskui persigalvojo ir sutiko susitikti tą pačią dieną po pietų. Regis, ji nelabai stengėsi patikrinti jo ketinimų sąžiningumą, aptarė ir savo technines problemas, ir trečiadieninius elektroninius kontaktus.

Tada ponas Fabričnikovas (kuriam rusų kalba buvo gimtoji, nors vėliau porelė kalbėjosi angliškai) paklausė jos, ar ji sutiktų perduoti dokumentą: „Yra čia toks žmogus, visai kaip tu <...> bet, kitaip nei tu, ji čia yra ne savo tikra pavarde <...> mes turime jai duoti naujus dokumentus <...> ar tu pasirengusi šitam žingsniui?“ Ponia Chapman atsakė: „Velniai griebtų, žinoma.“ Jai buvo duotas suklastotas pasas, apibūdinta būsimoji gavėja ir nurodyta, kaip ją atpažinti. Ponia Chapman turėjo paklausti: „Atsiprašau, bet ar praėjusią vasarą mes nebuvom susitikusios Kalifornijoje?“ Kita pusė atsakė: „Ne, manau tai buvo Hamptonse.“ Ponia Chapman perdavė savo sugedusį kompiuterį.[164]

Visas šis FTB elgesys buvo nepaprastai skubotas. Galima daryti tvirtą prielaidą, jog amerikiečių pareigūnams teko paspartinti įvykius, tikriausiai dėl to, kad jų šaltinis Maskvoje pasibaidė ir būtų greitai prapuolęs. Dėl to susitikimo ponia Chapman per vėlai susivokė. Ji išskubėjo į vaistinę, tuomet nubėgo į mobiliųjų telefo-

nų prekybos saloną, nusipirko mobiliojo ryšio telefoną ir dvi tarptautinių pokalbių korteles. Ji nesiėmė tokių kruopščių patikrinimo priemonių, kurių būtų galima tikėtis iš žvalgybos pareigūnės, suvokiančios, kad gali būti sekama. Paskambino į Maskvą savo tėvui ir iš jo sužinojo, jog pradingo nelegalais besirūpinantis SVR pareigūnas. Tai buvo prastai atlikta užduotis. Ir kliento sutartyje ji pateikė akivaizdžiai suklastotą tapatybę, nurodė esanti Irine Kutsov iš „99 Fake St" (Klastotės gatvė, namo nr. 99). Pagrindinis slapto agento darbo principas yra nepateikti jokios nereikalingos melagingos informacijos ir nepiktnaudžiauti humoru. Paprasčiausia Jane Smith ir paprastas, bet neįskaitomai sukeverzotas adresas būtų labiau atitikęs tokį profesionalumą, kokio dažniausiai tikimasi iš vienos seniausių ir geriausiai nutuokiančių šnipų tarnybų pasaulyje. Kitą dieną, akivaizdžiai sunerimusi, ji nuėjo į Manhatano policijos nuovadą ir atidavė gautą pasą, – matyt, pareiškė, jog šis jai buvo perduotas per klaidą. Atvykę FTB pareigūnai ją sulaikė.

Bet ką gi jie sučiupo? Anna Vasiljevna Kuščenko gimė 1982 m. vasario 23 d., Tėvynės gynėjų dieną. Jos senelis buvo kazokas, tėvas tarnavo KGB, o mėgstamiausia jos vaikystės istorija buvo pompastiška sovietinė apysaka „Pasaka apie karinę paslaptį".[165] Jai patiko ją suvaidinti, privertus močiutę vaidinti nekenčiamą „buržujų", kankinantį mažą berniuką, kad išgautų Raudonosios armijos (kuri, žinoma, yra uždeganti komunizmo galia) „nematomą paslaptį". Kai jai sukako dešimt, tas pasaulis jau buvo žlugęs, o kartu su juo ir gyventojų suvaržymai, panašūs į kalinių. 2004 m. viena vaikystės draugė Elena Slesarenko užsienyje laimėjo olimpinį aukso medalį. Pasakojama, kad kita klasės draugė galiausiai atsidūrė Japonijoje, kur tapo puikiu modeliu. Ponios Chapman interesai taip pat krypo užsienio link. Būdama šešiolikos, Rusijoje kaip tik pasirodžius filmui „Titanikas", ji tušinuku nupiešė šio filmo žvaigždės Leonardo DiCaprio portretą, kuris turėjo tokį pasisekimą tarp

klasės draugų, kad pardavinėdamos jo fotokopijas jiedvi su seserimi užsidirbo kišenpinigių.

Kai ponia Chapman buvo trylikos, jos tėvas Vasilijus vėl buvo paskirtas dirbti į Afriką, o ji pasiliko gyventi Volgograde su savo seneliais. Jos senelis sirgo, tad jauna paauglė patyrė sunkumų ir išmoko pasitikėti savo jėgomis, tai vėliau pravertė. Gyvendama chaotiškoje ir skurdo nualintoje šalyje, ji troško vakarietiško gyvenimo patogumų ir žavesio. Tuos metus įkūnijanti daina buvo 1990 m. merginų grupės „Kombinacija" atlikta „American Boy" („Amerikietis vaikinukas"), – prabėgus daugiau nei dviem dešimtmečiams ponas Medvedevas buvo netikėtai nufilmuotas nerangiai šokantis pagal jos melodiją.[166] Kai ponia Chapman pasipasakojo mokyklos draugei Valerijai Apanasenko, kad „aš susirasiu Anglijoje vyrą, išvažiuosiu ten ir gyvensiu", bent jau pasąmoningai atspindėjo pompastišką ir pernelyg sentimentalią anglų lyriką, apraudančią „paprastos rusės mergaitės" dalią, niekada nebuvusios užsienyje ir laukiančios savo „užjūrio princo", kad šis skubiai išsivežtų ją į prabangos pasaulį.

Pirmoji jos stotelė buvo madingame Maskvos priemiestyje Ramenki, kur ji gyveno, kol jos šeimą paskyrė dirbti į Zimbabvę. Ji nebuvo geriausia mokinė: mama Irina, buvusi mokytoja, sako, jog dukra mokėsi „tvirtais B pažymiais". Vis dėlto, galbūt dėl tėvo profesinių ryšių, ji galėjo studijuoti Tautų draugystės universitete Maskvoje, aptriušusioje, bet madingoje mokslo įstaigoje, dar sovietmečiu garsėjusioje savo linksmu visuomeniniu gyvenimu ir daugybe studentų iš besivystančių šalių. Bet čia buvo tik vidinio susitelkimo punktas. 2001 m. vasarą, būdama devyniolikos, Londono Doklandso rajone vykusiame vakarėlyje ji susipažino su dvidešimt vienų metų Alexu Chapmanu. Kai ji baigė mokslus, anglas vaikinas atvažiavo į Maskvą. 2002 m. kovą jie susituokė civilinės metrikacijos biure. Savo draugei ponia Chapman sakė, jog už savo vyro ji ištekėjo siekdama gauti Britanijos pasą (vėliau valdžia jį atšaukė).

Pats savaime šis faktas nerodo sąsajos su žvalgyba: ponia Chapman nebuvo pirmoji rusė, ištekėjusi už patiklaus užsieniečio, kad įgytų jo pilietybę ir pavardę. Pora gyveno Stouk Niujingtone, neprašmatniame senojo Londono rajone.[167] Kaip pati Chapman pasakojo apie savo gyvenimą, ji dirbo alternatyvių investicijų fonde „Navigator Asset Management". Žmonės prisimena ją kaip labai mėgusią vakarėlius, dažnai leidusią laiką turtingų naktinių klubų mėgėjų kompanijoje. Jos viršininkas Nicholas Camilleris vėliau ją apibūdino kaip „žalią, kuriai dar pienas nuo lūpų nenudžiūvęs".[168] Tada ji trumpam buvo gavusi jaunesniosios specialistės darbą bendrovėje „NetJets", kuri teikia privačių skrydžių paslaugas turtingiems klientams. Ponios Chapman tvirtinimu, jos darbas buvo:

- visų pirma, pardavinėti privačius lėktuvus įmonėms ir asmenims Rusijoje,
- tirti Rytų Europos rinkas, sekti naujienas apie visuomeninius renginius ir verslą, dalyvauti ir padėti organizuoti „NetJets" rinkodaros renginius Europoje,
- bendrauti su aukštos klasės klientais, sutelkiant dėmesį į aukštesniuosius vadovus ir svarbiausius sprendimų priėmėjus daugiatautėse pasaulinėse organizacijose, į turtingus asmenis,
- tirti telefonu siūlomų paslaugų perspektyvas, paremtas iš pramonės šaltinių gautais duomenimis,
- sukurti pasiūlymus ir suformuluoti dokumentaciją pagal kliento reikalavimus,
- atlikti darbą per kliento nustatytą laiką, galima pardavimo ciklo trukmė yra nuo vienos savaitės iki metų, tai priklauso nuo pardavimo sudėtingumo,
- pardavus prekę palaikyti ryšius siekiant garantuoti sklandžią procesų eigą, spręsti klientų aptarnavimo problemas.

Kam nors gali pasirodyti, kad tris mėnesius dirbančiam jaunesniajam specialistui tokios pareigos per daug atsakingos. Netgi jei tuo metu ponia Chapman ir buvo įtraukta į SVR sąrašą, jos pagrindinė užduotis tikriausiai buvo susikurti priedangos legendą, kad galėtų ateityje rimtai šnipinėti. Tačiau žmonės, kurie naudojasi privačiais lėktuvais, dažnai yra įdomūs žvalgybos tarnyboms. Pavyzdžiui, norint slapta pasiklausyti jų pokalbių, reikėtų lėktuve įtaisyti ir vėliau išimti pokalbių įrašymo prietaisą. Be to, kartais praverstų žinoti, kas, su kuo ir kur keliavo. Tas pat pasakytina ir apie jos kitą darbą – Londono vakariniame Ilingo rajone įsikūrusio banko „Barclays" padalinio Smulkiojo verslo skyriaus patarėjos. Socialiniame tinklalapyje „LinkedIn" ponios Chapman pareigos kandžiai vadinamos „vergiškomis", bet čia pat priskiriamos žavingiau skambančiam „Barclays Capital" Investicijų bankininkystės skyriui.

Bet vergai gali būti geri šnipai. Tiems, kurie nori nukrypti nuo taisyklių ar jas sulaužyti, pravartu suprasti, kaip tos taisyklės galioja organizacijoje. Pavyzdžiui, net jaunesnysis banko darbuotojas gali patikrinti klientų kredito istoriją. Tai paranku SVR „N" linijos departamentui (kuris kuria tapatybes nelegalams). Jis turi įsitikinti, ar jo darbas ganėtinai solidus. Tai padėtų kartu išvengti reikalavimo „pažinti savo klientą" arba juo manipuliuoti: būtų naudinga kiekvienam, kam skubiai reikia atsidaryti banko sąskaitą. Žemas pareigas einantis darbuotojas irgi gali prieiti prie klientų sąskaitų. Vadinasi, toks žmogus galėtų pasižiūrėti, ar potencialūs verbavimo subjektai turi finansinių sunkumų. (Jei „Barclays" išsaugojo ponios Chapman veiklos registravimo žurnalus, šnipų gaudytojams gali būti verta apie juos pasiteirauti.) Akį rėžiantis autobiografijos sureikšminimo pavyzdys buvo užfiksuotas viename ponios Chapman duotame interviu Rusijos televizijai, ten ji teigė dirbusi milijardieriui Warrenui Buffettui.[169] Tiesą sakant, jos patirtis susijusiose šnipinė-

jimo ir finansų srityse buvo šiek tiek kitokia, ne tokia prestižinė ir kelianti daugiau rūpesčių.

Nors jos profesinė karjera niekuo neišsiskyrė, ponia Chapman sparčiai kilo socialiniais Londono hierarchijos laiptais. Jos santuokinis gyvenimas neišlaikė didėjančios įtampos, ir 2005 m. pora išsiskyrė. Ponas Chapmanas sako, kad po skyrybų jo buvusi žmona permiegojo su daugybe turtingų pagyvenusių vyrų. Kita rusė Lena Savickaja, tvirtinanti, kad dvejus metus gyveno viename bute kartu su ponia Chapman, pripažino, jog jos draugė sukosi tuose pačiuose sluoksniuose, kur, be visų kitų, buvo ir pabėgėlis rusų oligarchas Borisas Berezovskis. To meto nuotraukoje matyti jaunos moterys, besilinksminančios vakarėlyje kartu su jaunaisiais Europos aristokratijos atstovais: Liuksemburgo Didžiosios Hercogystės sosto įpėdiniu ir antraeiliu buvusios rusų imperatoriškosios Romanovų dinastijos nariu.[170] Globojama Britanijos karališkosios šeimos narių, ji dažnai lankydavosi Londono naktiniuose klubuose, susidraugavo su jų administratoriais ir nekantriai siekė asmeniškai susipažinti su garsiausiais jų klientais, net Britanijos bulvarinė spauda stebėjosi, ar tik nebus tikroji jos misija įsitempti į lovą princą. Regis, tai vargiai tikėtina: artimų karališkosios šeimos narių draugų kilmė yra rimtai, net nediskretiškai, tikrinama siekiant pašalinti bet kokį pavojų jų saugumui. Per tokį patikrinimą būtų atskleisti ne tik ponios Chapman šeimos ryšiai su Rusijos valdininkija, bet ir tam tikra įdomi verslo veikla, į kurią tuo metu ji jau buvo įsitraukusi.

Numanoma Chapman pažintis su ponu Berezovskiu yra įtikimesnis tikros žvalgybos veiklos ženklas. Rusijos valdžios akimis, šis magnatas įkūnija perkamą įtaką ir nesąžiningumą, kuris buvo būdingas Boriso Jelcino prezidentavimui. Ponas Berezovskis buvo ankstesnio Rusijos prezidento dukters draugas ir vienu metu turėjo kabinetą tuometinio premjero Viktoro Černomyrdino priimamajame.

Tarpininkaudamas dėl sandorių ir palengvindamas perėjimą nuo senojo režimo prie naujojo, ponas Berezovskis artimai bendravo su ponu Putinu pirmaisiais jo valdymo metais. Kai kam net buvo įdomu, ar tik prisegtaliežuvis buvęs šnipas iš Sankt Peterburgo, iš pradžių, regis, taip nejaukiai jautęsis dėmesio centre, galiausiai netaps marionete sukto manipuliacijų meistro rankose. Ponas Berezovskis ištrūko iš šalies 2001 metais.* Jis kandžiai komentuoja korumpuotą ir nekompetentingą Putino režimą ir vadovauja gluminantiems politiniams ir verslo manevrams buvusios Sovietų Sąjungos šalyse. 2007 m. birželį Britanijos policija sulaikė ir deportavo iš šalies samdomą žudiką, kuriam buvo likusios kelios minutės kelio iki pono Berezovskio biuro. „Skotland Jardas pranešė, kad mano gyvybei buvo iškilęs pavojus, ir rekomendavo išvykti iš šalies", – tuo metu sakė magnatas vienam žurnalistui.[171]

Draugaujant su ponu Berezovskiu būtų galima sužinoti apie jo keliones, įprastus darbus ir saugumo procedūras – informaciją, kuri būtų reikalinga samdomam žudikui. Ponas Berezovskis komentuoti atsisakė. Tačiau labiausiai pritrenkiantis ponios Chapman gyvenimo Londone aspektas neturi nieko bendro su jos žavingais draugais. Užuominos apie jį glūdi Londono įmonių registro dokumentuose.

Iš pirmo žvilgsnio dabar jau nebeegzistuojančios įmonės „Southern Union" veikla atrodo nereikšminga. Įmonė įkurta 2002 m., jos veikla – didmeninė prekyba maisto produktais, „tarp jų ir žuvimis, vėžiagyviais, moliuskais", dar „kitas valiutinis tarpininkavimas". Įmonės pavadinimas toks pat, kaip ir Zimbabvėje įsikūrusios buvusios didelės pinigų pervedimo paslaugų firmos,

* 2003 m. jis gavo politinį prieglobstį Britanijoje, pasinaudojęs jam duotu pažadu už 1998 m. tarpininkavimą dėl dviejų įkaitais Čečėnijoje paimtų britų išlaisvinimo. (Aut. past.)

kurią valdė tos šalies valdžios organams artimas bankas ir kuri, dažnai pasitelkdama išradingus finansinius mechanizmus, kad apeitų valiutos kontrolės taisykles ir išvengtų vietinės hiperinfliacijos, per mėnesį pervesdavo milijonus svarų sterlingų. Britų „Southern Union" paskutinę savo veiklos ataskaitą paskelbė 2009 m., o 2011 m. vasario 1 d. buvo likviduota. Stevenas Sugdenas, gimęs 1974 m. gegužės 20 d., o 2002 m. tapęs įmonės direktoriumi, buvo priregistruotas tuo pačiu adresu Stouk Niujingtone kaip ir ponia Chapman. Pašaliečiui galbūt pasidarytų įdomu, ar porai bute su vienu miegamuoju nebuvo per ankšta gyventi kartu su nuomininku. Remiantis įmonės dokumentais, 2006 m. ponas Sugdenas persikėlė į Dubliną.

Jei ponios Chapman nebūtų demaskavę kaip šnipės, „Southern Union" ir jos direktoriai būtų išvengę kruopštaus patikrinimo. Vis dėlto iš mano gautų dokumentų ir liudininkų parodymų galima numanyti, kad ta paini istorija trenkė tapatybės vagyste, pinigų plovimu ir nešvariomis slaptosios tarnybos gudrybėmis. Šita istorija prasideda nuo žinomo Zimbabvės verslininko Keno Sharpe'o, ponios Chapman tėvo draugo. Ponas Kuščenka supažindino poną Sharpe'ą su būsima žmona ruse Joana, buvusia šokėja.* 2002 m. jaunavedžiai Chapmanai Zimbabvėje praleido medaus mėnesį ir buvo apsistoję pas Sharpe'o šeimą. Zimbabvėje daugumai baltaodžių sekasi prastai. Bet tie, kuriems pasiseka priartėti prie režimo, gali labai suklestėti. Anot amerikiečių diplomatų, ponas Sharpe'as draugauja su Zimbabvės diktatoriaus Roberto Mugabės režimu ir aktyviai dalyvauja prieštaringos reputacijos statybos schemose ir prekyboje brangakmeniais. „Šalyje, kur daug korupcijos, deimantų verslas yra vienas iš nešvariausių", – teigiama

* Kartais ji vadinama „pilvo" („belly"), o kartais – „baleto" („ballet") šokėja. Gal tokia painiava įsivėlė dėl tarimo. (Aut. past.)

viename „WikiLeaks“ tinklalapio pateiktame pranešime, kandžiai pavadintame „Režimo elitas plėšikauja mirtiname deimantų lauke“.[172] Nesunku suprasti, kodėl į tokį verslą įsisukęs žmogus Rusijoje galėtų pasijusti kaip namie ir nenorėtų atskleisti savo verslo reikalų, kad jie būtų kruopščiai patikrinti. Šiaip ar taip, ponas Sharpe'as nesutiko atsakyti į klausimus. Sharpe'o šeima yra aiškiai susijusi su Londono įmone, pavadinta „Southern Union“. Keno Sharpe'o svainė Lindi Sharpe yra paminėta 2002 m. rugsėjį sudarytame dokumente, kuriuo paskirtas įmonės direktorius. Tai mįslė. Įmonių registro paieškos sistema nerado jokios Lindi Sharpe, kuri būtų susijusi su „Southern Union“.[173] Taigi neaišku, kaip ji galėjo užimti tokią padėtį, kad galėtų paskirti direktorių. 2006 m. Lindi ir Kennethas Sharpe'ai buvo įtraukti į Jungtinės Karalystės rinkėjų sąrašą tuo pačiu Londono adresu.[174] Į tuo adresu nusiųstus klausimus niekas neatsakė.

Ponas Chapmanas pripažino, jog pirmaisiais vedybinio gyvenimo metais „Southern Union“ buvo pagrindinis poros pragyvenimo šaltinis. Įmonė jam mokėjo 40 tūkstančių svarų sterlingų per metus ir papildomą 10 tūkstančių svarų sterlingų mokestį už tai, kad tapo jos direktoriumi.[175] Tai nebūtinai blogai: gal tiesiog dosnus uošvis paprašė savo draugo pasirūpinti, kad jaunavedžiai turėtų pajamų. Ponas Sharpe'as iš visų jėgų neigia padaręs kokį nors nusikaltimą arba turėjęs sąsajų su „Southern Union“ Jungtinėje Karalystėje. Jis minėjo, jog buvo Zimbabvės įmonės klientas, bet ne steigėjas, jos nevaldė ir finansinės naudos iš jos neturėjo. Tačiau anot pono Chapmano, jo „Southern Union“ ne tik tvarkė daugybę sandorių su Pietų Afrika, daugiausia Zimbabve, bet ir atliko pervedimus pagal tiesioginius Keno Sharpe'o nurodymus. Tokios įmonės funkcijos būtų sudominusios kokios nors užsienio žvalgybos tarnybą, kuriai reikia išsiųsti pinigus, skirtus sumokėti agentų atlyginimams ir operacijoms finansuoti.

Pavieniai šios įvykių grandinės etapai yra tikrai kurioziški. Kodėl rusai ir ukrainiečiai dalyvauja veikloje, kuri panaši į didžiulę pinigų kontrabandos operaciją Zimbabvėje? Tai galėjo būti vienos korumpuotos šalies žmonės, pelningai įsukę reikalus kitoje šalyje, kurios verslo kultūra panaši. Tačiau šioje istorijoje slypi šis tas daugiau. Vienas šios operacijos globėjų pasirodo besąs Hararėje dirbantis rusų žvalgas – ponios Chapman tėvas. Taip rusų šnipų pasaulis (kuris dažnai iš dalies susiliejęs su organizuotu nusikalstamumu, kaip matėme ankstesniuose skyriuose) susiejamas su įtartinu pinigų pervedimo verslu Hararėje. Šis verslas irgi keistas. Žinoma, kad šnipų agentūros labai mėgsta neatsekamai pervesti pinigus slaptoms reikmėms. Galų gale dar šiek tiek pikantiškumo suteikia ir britiškasis aspektas. Trumpai tariant, verslas, galintis atlikti daugybę nesusekamų pervedimų visame pasaulyje, įsikūręs vienoje iš labiausiai įstatymų nepaisančių šalių, kokią tik galima įsivaizduoti, ir turintis asmeninių ryšių su rusų žvalgyba, veikė britų valdžios institucijų panosėje. Be to, jis priklausė savininkui vaiduokliui.

Praėjus mėnesiui po skyrybų, ponios Chapman vyras Alexas liovėsi buvęs direktoriumi. Tuomet ponas Sugdenas liko vieninteliu direktoriumi. Vardas ir pavardė, gimimo data ir parašas buvo vedusio vyro ir dviejų vaikų tėvo, dirbančio telekomunikacijų versle Tanbridž Velse, – bet šis ponas Sugdenas iš Kento niekada nebuvo matęs Chapmanų šeimos nei ką nors girdėjęs apie „Southern Union".[176]

Akivaizdu, kad „Southern Union" finansus tvarkiusi firma „Manningtons" Hetfilde, Rytų Sasekse, galėtų atsakyti į šiuos klausimus. Tačiau jos vyresnysis partneris Alanas Staplesas, kurio parašas figūruoja įmonės dokumentuose, teigia neturįs jokių nurodymų, leidžiančių jam atsakyti į mano daugkartinius klausimus, kokiomis aplinkybėmis jo gerą vardą turinti firma įregistravo tą įmonę, ir apie

tai, ar jis pats arba jo kolegos buvo asmeniškai susitikę su asmeniu, prisistačiusiu kaip Stevenas Sugdenas, ar ėmėsi kokių nors veiksmų jo tapatybei patikrinti. HSBC buvo pagrindinis su šiuo reikalu susijęs bankas. Jis atsisako komentuoti, ar yra kada nors atlikęs „Southern Union" ar kokios kitos įmonės, prisidengusios tuo pavadinimu, bankines operacijas. Ponas Chapmanas atsisako komentuoti aplinkybes, kuriomis ponas Sugdenas tapo kitu direktoriumi, ir, tiesą sakant, atsakyti į bet kokius klausimus, susijusius su „Southern Union". Neaišku, kodėl direktoriaus Steveno P. Sugdeno parašas įvairiuose dokumentuose skirtingas, bet kartais sutampa su tikrojo pono Sugdeno iš Rojal Tanbridž Velso parašu.

Visa tai gana keista. Bet paslaptis pasidaro dar didesnė, kai mes pasekame neva persikėlusio į Airiją pono Sugdeno pėdsakais. Jie atveda į Rosmo Grouvo gatvę, ištaigingo Dublino priemiesčio Templougo aklagatvį, kuris yra netikėtai arti Rusijos ambasados. Pagal Londono įmonių registro dokumentus, ponas Sugdenas atvyko ten 2006 m., iš pradžių atseit įsikėlė į 10, o vėliau – į 12 numeriu pažymėtą namą. Keista. Daugiau nei dešimtyje dokumentų žodis „Templougas" užrašytas neteisingai. Ką jau ką, o savo adresą žmonės dažniausiai nurodo teisingai. Dar keisčiau, kad Jamesas Farrellas, Rosmo Grouvo 10 namo savininkas, pastaruosius trisdešimt metų, niekada nėra girdėjęs nei apie Steveną Sugdeną, nei apie „Southern Union". Kaimynystėje Rosmo Grouvo 12 namą dar neseniai nuomojosi keli darbo migrantai iš Rytų Europos (daugiausia lenkai ar lietuviai). Ten irgi niekas neprisimena jokio Steve'o Sugdeno. (Beje, nei britų, nei airių valdžios institucijų atstovai nebuvo atvykę pas tuos gyventojus.) Tik 2010 m. rugsėjo 1 d., praėjus daugiau nei mėnesiui nuo šnipų skandalo pradžios, Steveno Sugdeno, turinčio „Southern Union" įmonę, pavardė išbraukta iš įmonių registro. 2011 m. vasario 1 d. įmonė likviduota.

Keista užuomina, susijusi su šia mįsle, atėjo iš Zimbabvės, kur kažkoks Stevenas Sugdenas dirba pas poną Sharpe'ą bendrovėje „Augur Investments", Ukrainos bendrovėje, registruotoje Estijoje. Steveno Sugdeno profilyje, kuris skelbiamas mažai žinomame socialiniame tinkle „Hi5", nurodyta ta pati gimimo data, 1974 m. gegužės 20 d., kaip ir įmonės dokumentuose (ji yra tikrojo pono Sugdeno iš Tanbridž Velso). „Hi5" profilyje taip pat buvo pateikti dar du įsidėmėtini požymiai: Zimbabvės Stevenas Sugdenas yra apsistojęs Dubline ir moka anglų bei rusų kalbas.[177] Paskui nutikusį įvykį galima būtų suprasti kaip panišką mėginimą paslėpti pėdsakus. Nustačiau dešimties ar daugiau tinklalapyje išvardytų draugų tapatybes ir susisiekiau su jais (per „Twitter", „Facebook" ir elektroniniu paštu). Per dvidešimt keturias valandas paslaptingasis Zimbabvės ponas Sugdenas, panaikinęs savo profilį, išsibraukė iš socialinio tinklo „Hi5" narių.* Sulaukiau kelių pirmųjų atsiliepimų, o paskui nė vienas iš draugų nepateikė jokios informacijos apie pono Sugdeno kilmę nei patvirtino jo tapatybę. Taip pat per dvidešimt keturias valandas nuo mano užklausų pradžios kitame socialiniame tinkle „namesdatabase.com"[178] kažkas panaikino prieigą prie Dubline įsikūrusio Steve'o Sugdeno aprašo, kuriame buvo tvirtinama, jog jis priklausė „1992 metų moksleivių laidai", baigusiai Blekroko koledžą, vieną geriausių Dublino vidurinių mokyklų. (Blekroko koledžas teigia, kad jame niekada nesimokė joks mokinys, pavarde Stevenas Sugdenas.) Kvietimas pasikalbėti su Zimbabvėje gyvenančiu Stephenu P. Sugdenu per „Skype" programą liko nepriimtas. „Twitter" paskyra „stephenpsugden" buvo taip apsaugota, kad pašaliniai jos neperskaitytų. Tada atėjo elektroninis laiškas, parašytas apgailėtina anglų kalba:

* Laimė, mano sūnus Johnny's, išmanantis internetinius tinklalapius, patarė, kad galiu pasidaryti „Google" išsaugotos tinklalapio versijos momentinę ekrano kopiją. (Aut. past.)

Mano vardas Samantha Procter, aš esu pono Sugdeno padėjėja. Mano supratimu, jūs bandote susisiekti su ponu Sugdenu, kad aptartumėt klausimus, susijusius su knyga, kurią jūs dabar rašote. Pono Sugdeno šiuo metu nėra biure. Prašau, gal galite visą susijusią informaciją persiųsti man, į kurią aš atkreipsiu pono Sugdeno dėmesį jam grįžus.

Į pakartotinius prašymus aiškiai atsakyti į mano pateiktus klausimus buvo reaguota pavėluotai ir neįtikimai, o vėliau atėjo grasinimas imtis teisinių priemonių. Nekaltas viso šio reikalo paaiškinimas galėtų būti toks. Dėl neįtikėtino sutapimo du žmonės, turintys tokį patį vardą ir pavardę Stevenas P. Sugdenas, yra gimę tais pat metais ir tą pačią dieną ir pasirašinėja nepaprastai panašiais parašais. Vienas jų kilęs iš Rojal Tanbridž Velso, o kitas – iš Zimbabvės. Pastarasis, kuris tiesiog atsitiktinai kalba rusiškai, tampa Londone esančios įmonės, kurią įtartinai įsteigė jo viršininko giminaitis, direktoriumi. Iš pradžių jis pasinaudoja vieno kambario buto, kurį nuomojasi jo draugai ir viršininko globotiniai ponas ir ponia Chapmanai, adresu, o paskui nurodo korespondencijos persiuntimo adresą Dubline. Adresą nurodo nerūpestingai, net neteisingai užrašo priemiesčio pavadinimą ir namo numerį, pastarąjį vėliau pataiso. Norėdamas paišdykauti, internete pateikia apie save netikrus duomenis, esą mokėsi Dublino mokykloje. Kai pašaliniai asmenys ima klausinėti, išsigąsta ir negrabiai paslepia savo pėdsakus.

Galėtų būti ir kita, grėsmingesnė versija, kad ponia Chapman, slapta susitarusi su savo tėvu, buvo įtraukta į Londone įkurtos priedangos bendrovės veiklą, per tą bendrovę cirkuliavo pinigai arba pagal SVR verslo, arba pagal kokią nors privačią schemą, susijusią su rusų pareigūnais bei jų lėšomis užsienyje. Vienas šios bendrovės direktorių yra jos tėvo draugas, zimbabviečiu apsimetantis rusas, ku-

ris savo nepagrįstą, atmestinai sukurptą tapatybę susiejo su tikrais duomenimis, priklausančiais tikrai Jungtinėje Karalystėje gyvenančiam asmeniui tokiu vardu ir pavarde. Siekdamas autentiškumo, jis nurodė internete suklastotus duomenis. Vos tik pajuda pirmyn ponia Chapman, tą patį padaro ir ponas Sugdenas, pateikdamas klaidingai užrašytą Dublino adresą ir namo numerį. Mano klausimai iš pradžių sukelia paniką, o vėliau – lemia pastangas išvengti kruopštaus tyrimo. Be atsakymų iš zimbabviečio pono Sugdeno sunku atmesti bet kurią šių versijų.

Galima tik spėlioti, kokios konkrečiai Rusijos užsienio šnipinėjimo sritys galėjo būti su tuo susijusios arba kiek Zimbabvės gamtos turtų buvo išgrobstyta. Vertinant pagal tradiciškai aukštus profesinius sovietų ir Rusijos žvalgybos standartus, ši operacija atrodo skystoka. Kam reikėjo naudotis dar gyvo žmogaus tapatybe? Kodėl reikėjo nurodyti du kaimynystėje esančius adresus (ir abu klaidingai užrašyti) Dubline (dar vienas įmonės „Southern Union" adresas Nortamptone irgi buvo užrašytas klaidingai).[179] Britanijos saugumo tarnyba pradėjo tyrimą, bet greitai jį nutraukė. Ji gaudo šnipus, o ne nusikaltėlius. Nors oficialūs šios tarnybos asmenys skrupulingai atsisako aptarinėti operatyvinius reikalus, tiek oficialiai, tiek neoficialiai, darau išvadą, kad ši tarnyba nusprendė, jog ponas Sugdenas gana mišrius SVR metodus bus panaudojęs komerciniais, o ne šnipinėjimo tikslais. Jei taip, šis faktas tik patvirtina susiliejusias Rusijos valdininkijos ir platesnių verslo interesų ribas.

Tačiau akivaizdu, jog buvo padaryta žala visai nekaltiems pašaliniams asmenims. Steveno Sugdeno pavardė likusi Įmonių registro sąrašuose kaip buvusio trijų nebeegzistuojančių bendrovių direktoriaus („Southern Union", „Intercon Trading" ir „Africa Connection"). Tikrasis Stevenas Sugdenas, tas iš Kento, tiesioginių nuostolių nepatyrė, bet šio reikalo tyrimas jam ir jo šeimai kainavo daug laiko ir išgyvenimų. Pavyzdžiui, jei kas tikrintų jo kredito istoriją,

galėtų atkreipti dėmesį, kad tos bendrovės kartais nelabai punktualiai pateikdavo savo metines ataskaitas ir balansus. Kam nors pasirodys, kad negrąžinta 12 000 svarų sterlingų paskola taip pat gali turėti įtakos šio žmogaus kreditingumui. Įmonių registras nenori jo pašalinti iš savo įrašų. Policija nenori pripažinti, kad buvo įvykdytas nusikaltimas. Britanijos saugumo tarnyba (MI5), nenorėdama rizikuoti savuoju tyrimu, kuris baigėsi šnipštu, paprašė Sugdeną nutraukti pradėtą asmeninį tyrimą šiuo klausimu. Niekuo nekalto pono Farrello ir Crowe'o šeimos, kuriai priklauso Rosmo Grouvo 12 namas, nuosavybės adresais pasinaudota tikrai nesąžiningai ir grėsmingai. Trumpai tariant, rusų slaptoji tarnyba arba (mažų mažiausiai) artimi jos pareigūnų šeimų bičiuliai gali pavogti įstatymus gerbiančių žmonių tapatybes ir adresus, panaudoti juos nelegaliems ar netgi nusikalstamiems tikslams, o kai visa tai iškyla aikštėn, niekas nė piršto nepajudina, kad tokiems žmonėms padėtų. Prie šios temos dar grįšiu pabaigoje. Nė vienas iš šių nepatogių klausimų neaptemdė ponios Chapman grįžimo į Rusiją.

Profesijai, kurios paslaptingumas yra jos pasididžiavimas, viešumas yra gėdingos nesėkmės ženklas. Dauguma demaskuotų šnipų tyliai atsistatydina ir pasitraukia į šešėlį. Tik ne ponia Chapman. Jos virtimas iš provincialės paauglės apsukria politine emigrante, paskui žlugusia šnipe ir galiausiai – savo šalies svarbiausiu politiniu sekso simboliu, mažai ką pasako apie ją pačią, bet daug apie Rusijos požiūrį į šnipus, Vakarus, moteris ir savas taisykles. Šnipų skandalas, į kurį buvo įsivėlusi ponia Chapman, kilo Rusijos valdovams nepalankiu metu. Prieš metus šalis iškentė didžiausią recesiją, palyginti su kitomis G-20 narėmis, o 2010 m. vasarą įsisiautėję ir neužgesinami gaisrai užtraukė gėdą valdžios institucijoms. Maskvą užklojo tirštas, dvokiantis smogas, nuo vieno Raudonosios aikštės krašto negalėjai įžiūrėti kito. Kaltė buvo suversta prastai privatizuotoms miškų ūkio tarnyboms, kurios buvo beveik atsisakiusios gyvy-

biškai svarbios priešgaisrinės funkcijos. Panieka režimui stiprėjo ir kitose srityse. Modernizacijos pažadai pasirodė bergždi. Ponui Putinui perėmus valdžią, pasitikėjimas saugumo tarnybomis ir policija staiga susvyravo.

Taigi, šnipų skandalas nepageidautinai išryškino dvi režimo ydas: korupciją ir nekompetenciją. Nelegalai pasirodė daug kainavęs regresas, atvedęs prie senosios sovietų taktikos. Jiems nepavyko – bent jau remiantis viešai paskelbta įvykių versija – išgauti jokių paslapčių, o amerikiečiai juos sekė nuo pat užduoties pradžios. Nors misija nepasisekė, kai kurie jų nusipelnė pagyrimo už asmeninius talentus ir pasiaukojimą: Heathfieldas – už protą, Semenka – už kalbų mokėjimą, netgi Lazaro tarnybos dešimtmečiai yra išskirtiniai. Tarp moterų tikrais laimėjimais galėtų pasigirti Cynthia Murphy, finansinė turtingų amerikiečių patarėja. Vis dėlto garsenybe iš pat pradžių tapo pati jauniausia ir mažiausiai kompetencijos turinti šnipė.* Ji pusnuogė pozavo blizgiems žurnalams, veda nerimtą televizijos programą „Mysteries" („Paslaptys"), turi išmaniojo telefono aplikaciją, leidžiančią žmonėms žaisti pokerį su jos elektroniniu avataru, ir netgi savo pavardę (tiesą sakant, savo buvusio vyro pavardę) užregistravo kaip prekės ženklą. Firminiais Chapman produktais, pradedant kosmetika ir baigiant vartojimo reikmenimis, jau prekiaujama arba jie dar kuriami. Žurnalo *Newsweek* straipsnyje, pavadintame „Anna Inc",[180] ji netgi buvo pavadinta „seksualiausia Rusijos kultūrine ikona". Be savo pramogų verslo, be veiklos, susijusios su žiniasklaida ir rinkodara, ponia Chapman turi darbą finansų bendrovėje „FondServiceBank". Šis bankas iš esmės žymus savo inicialais FSB ir tuo, kad glaudžiai susijęs su gynybos pramone. Bendrovės atstovas Grigorijus Belkinas sako, kad jie mielai

* Interneto svetainėje (annachapman.ru) pateikta išsami informacija apie jos žygius. Keista, bet ši svetainė buvo užregistruota 2010 m. balandį, prieš kylant šnipų skandalui. (Aut. past.)

pasinaudojo proga ją priimti. „Turėti darbuotoją su tokia ypatinga patirtimi <...>, susijusia su valstybei naudinga veikla, yra kiekvieno banko prestižo reikalas."

Ponia Chapman įžengė ir į politiką: turi ryškų, nors simbolinį vaidmenį organizacijoje „Molodaja gvardija" („Jaunoji gvardija"). Ši 2005 m. įkurta organizacija yra valdančios partijos „Vieningoji Rusija" jaunimo sparnas. Nors ši organizacija pateikia save kaip apolitišką geradarę, entuziastingai besirūpinančią gamtosauga, išsilavinimu ir vyriausybės išvalymu, iš esmės ji tėra didesnis Kremliaus bandymas užbėgti už akių bet kokiems masiniams protestams, kurie galėtų grėsti režimui. Rusijos valdovams patarinėjančių „politikos technologų" košmaras yra judėjimas, panašus į Ukrainos 2005 m. Oranžinę revoliuciją – suklastotų rinkimų rezultatų įžiebtas spontaniškas jaunimo maištas prieš korumpuotą ir nekompetentingą režimą. Taigi Rusija gali atrodyti nieko gera nežadanti vieta, bet tai nereiškia, kad valdžia yra nusiraminusi. „Molodaja gvardija", kaip ir analogiška organizacija „Našy" („Mūsiškiai"), siūlo savo nariams įdomią veiklą, reklamą, privilegijas, kaip antai atostogas ir pagalbą tobulėjant profesijos ir išsilavinimo srityje. Jai būdingas ir tam tikras banditizmas – kabinėjimasis prie opozicijos lyderių ir trukdymas užsieniečiams.

Savo tikrojo gyvenimo darbdaviams Chapman atrodo ne tokia naudinga. Pramogų programai „Mysteries" vadovaujanti prodiuserė Julija Šamal sako, jog naujoji vedėja neturi laiko atlikti tyrimų, bet redaktorių susirinkimus lanko. „Ania prisiminė pažinojusi tą sumanų ir sėkmingą žmogų, beje, menininką, kuris ne tik pats matė NSO, bet ir įstengė jį nufotografuoti", – teigia ponia Šamal, sunkiai rasdama pavyzdį, kuris patvirtintų įžymios vedėjos talentą dirbti redaktorės darbą.

Ponios Chapman biografijoje nėra minima, kad ji turėtų kokių išskirtinių gabumų. Tačiau ji buvo įspūdinga. Jos vingri, su

akcentu anglų kalba, atsainiai padažyti plaukai, akį rėžiantys drabužiai ir paprasta profesinė karjera buvo ne gudri apgaulė, o tikri. Nebūdama nei itin protinga, nei apdovanota geležiniais nervais ar gebėjimu hipnotizuoti žmones, ji niekuomet nesistengė, skirtingai nei Heathfieldas, prilygti išskirtiniams pasaulio talentams. Bet puikiai mokėjo su jais šokti, eiti į pasimatymus ir dirbti. Jos kaip šnipės darbas buvo nuostabiai prastas. Londone įsikūrusi jos įmonė „Southern Union" oficialiuose dokumentuose netgi negalėjo be klaidų užrašyti savo netikro adreso. Net nepatogu, kaip prastai ji rašė angliškai. Pajutusi FTB spaudimą, net negalėjo nusipirkti mobiliojo ryšio telefono nepadarydama klaidų, kurias pirmą Monktono forto kursų savaitę gėdytųsi padaryti naujokas. Supanikavusi paskambino savo tėvui lengvai pasiklausoma telefono linija.

Nors tai ir parodė dabar smukusį andai efektyviausios sovietų valdininkijos profesionalizmą, būdas, kuriuo ponia Chapman gavo darbą, išryškino kai ką kita – nepotizmą. Lengva numanyti, kad šiltą vietelę, kur jos verslui garantuota dosni mokesčių mokėtojų parama, ji gavo dėl to, kad gimė tam tikroje šeimoje, o ne dėl savo proto. Andrejus Soldatovas, šnipų stebėtojas ir knygos *Naujoji aristokratija* autorius, teigia: „Ji dėl pinigų mėgino pasinaudoti savo tėvo ryšiais SVR." Pagrindinė opozicijos žurnalistė Julija Latynina ponią Chapman vadina „Vakaruose dirbančia labai aukštos klasės prostitute, už kurios nuostabų apatinį trikotažą sumoka ir kurios visas išlaidas kompensuoja valstybė".

Nors sunku suvokti, kokias paslaugas Rusijai ponia Chapman teikė užsienyje, vis dėlto labai aišku, ką ji padarė grįžusi. Žlugusi šnipė buvo balta drobė, kurioje režimo propagandininkai nupiešė savo pačių įsivaizduojamą Rusiją: nesustabdoma užsienyje, pritrenkiamai jaudinanti namuose, jaunatviška, drąsi ir seksuali. Bet visų pirma reikėjo kontroliuoti žalą. Opozicijos aktyvistas Aleksejus

Navalnas, savo gerą vardą pelnęs dėl internetinės kampanijos prieš stambiojo verslo korupciją, atkreipia dėmesį, kad prastas šnipų įvaizdis kenkia ir ponui Putinui, kuris smarkiai rėmėsi savo paties patirtimi KGB. Buvęs pono Putino vyriausiasis kalbų rengėjas Simonas Kordonskis, šiuo metu liberalios aukštesniosios ekonomikos mokyklos profesorius, režimo norą ištraukti savo šnipus iš amerikiečių kardomojo kalėjimo laiko čekistų „kolektyvinio solidarumo" apraiška, mat jie jautėsi priversti parodyti, jog „mūsiškio nepaimsit". Bet, poniai Chapman tapus žvaigžde, netrukus vyraujančia tema tapo žavesys, o ne nesėkmė. Kai kurie prityrę KGB veteranai, matydami tokį šaltakraujišką jos požiūrį, atrodo nuoširdžiai apimti pagarbios baimės. Viktoras Čerkašinas, 1991 m. į atsargą išėjęs buvęs kontržvalgybos pareigūnas Vašingtone ir Vakarų Vokietijoje, tvirtina, jog jai būdingas kaip tik šiems laikams reikalingų savybių derinys.

> Žmogus, kuris gali taip natūraliai elgtis, būti toks žinomas Rusijoje, dalyvauti aukštuomenės gyvenime, vesti pramoginę televizijos laidą, – kiekvienas, kuris sugeba tai daryti, yra tobulas nelegalų programos narys.

Kylantį triukšmingą akių dūmimą papuošė dar vienas stiprus komponentas: pyktis dėl šnipų išdavimo. Vienas Rusijos valdininkas laikraščiui *Kommersant* teigė, kad jau pasiųstas samdytas žudikas, kuris sutvarkys nelegalus išdavusį dezertyrą, nors, regis, tai tebuvo bravūra.[181] Ponas Putinas, visą vakarą dainavęs patriotines daineles kartu su grįžusiais šnipais, niūriai pasakė, kad išdavikai gyvenimą baigia „griovyje", ir visą kaltę dėl šnipų demaskavimo suvertė „išdavystei". Toks požiūris dera prie platesnių režimo pasirinktų propagandos temų: ciniško skverbimosi į Vakarus ir manipuliacijos Rusijos visuomene, beatodairiško naudojimosi užsienio

pinigais ir patekusių į sudėtingas sąlygas valstybės tarnautojų sovietinio didvyriškumo.

Rusijos blizgioje, sekso prisodrintoje žiniasklaidos kultūroje paslaptinga ponios Chapman praeitis ir gundanti figūra buvo puiki prekė. Prekių ženklų ekspertei Joannai Seddon buvusi šnipė atrodo klasikinis garsenybės, kuri „savo nesėkmių poveikį sumažino ne tik populiarumu žiniasklaidoje, bet ir materialia gerove“, pavyzdys. Ponią Chapman ji lygina su Martha Stewart, amerikiete milijardiere verslininke, kuri pergalingai grįžo į komerciją po penkių mėnesių kalėjime už prekybą akcijomis pasinaudojant vidine organizacijos informacija. Visos moterys, teigia Joanna Seddon, „manė, kad ji pasielgė teisingai, ištikta sunkumų, ir taip padėjo visuomenei patikėti ja“. Propaganda ne tik pagelbėjo išvengti katastrofos ir sukurti komercinę sėkmę, bet pasiekė kulminaciją pavertusi ponią Chapman politiniu pavargusio režimo, kuris kontroliuoja niūrią ir vis labiau atsiliekančią šalį, šaltiniu. Simbolinis ponios Chapman vaidmuo „Jaunojoje gvardijoje“ buvo puiki tribūna. Šios organizacijos Federalinės labdaros skyriaus direktorė Jana Lantarova, paklausta apie naująją kolegę, karštai pratrūksta:

> Ji yra labai gili asmenybė – nuoširdžiai myli savo tėvynę. Per tą trumpą laiką, kurį praleido kartu su mumis, išmoko nuoširdžiai ir įtikinamai apie tai kalbėti.

Panelė Lantarova paslaugiai priduria, kad ponia Chapman „uždega“ judėjimo narius vyrus. Toks entuziazmas nėra visuotinis. Kirilas Šitovas, judėjimą valdančios tarybos ir Maskvos savivaldybės asamblėjos narys, kalba ne tokiu meilikaujančiu tonu. Jis tvirtina, kad nauda „abipusė“ ir kad ponia Chapman yra „gana sumani“. Tačiau kad ir kaip nenatūraliai būtų suvaidintas ponios Chapman pirmasis įsiveržimas į politiką, jis susilaukė nuoširdaus bent jau kai

kurių paprastų rusų pritarimo. Entuziastiškiausio palaikymo ji sulaukė savo gimtajame Volgograde. Prisimindamas legendinį Antrojo pasaulinio karo metų sovietų šnipą, vietinis žurnalistas Stanislavas Aniščenka aiškina:

> Mūsų nacionalinis didvyris yra Štirlicas, su fašizmu kovojęs šnipas. Anna Chapman yra kaip Štirlicas, tik mergina. Taigi mūsų žiniasklaida išliaupsino ją kaip didvyrę ir mes surengėme dainų konkursą. Žmonėms visuomet reikia didvyrių – štai kam gimė Anna Chapman.

Garsenybės sužavėtas ponas Aniščenka žinomiausios savo miesto dukters garbei net suorganizavo dainų konkursą. Laimėjo daina „Anna Chapman – tai ne Mata Hari“ – tai užuomina į olandų šokėją ir kurtizanę, kuri buvo nušauta už šnipinėjimą Pirmojo pasaulinio karo metais. Ta daina perteikiamas nacionalinis rusų pasididžiavimas savo šnipais, nors menkaverčiai dainos žodžiai originalo kalba yra tokie pat skaudūs kaip ir šio laisvo vertimo žodžiai.[182]

> Amerika – simbolis laisvės,
> Ne vieta tautų nelaisvės,
> Ji – tvirtovė didžioji demokratų,
> Viltis ir svaja emigrantų.
> Lengvai ir laisvai čia kvėpuoji,
> O dėdės iš rūmų Baltųjų
> Rūpesčiu ir šiluma apgaubia,
> Suras, kur gyventi, ir darbą tau gaus.
> Bet pasitaiko ekscesų,
> Įvykus konfliktui interesų.
> Vieną kartą paprastutė mergytė

Ryte atsibudo jau šnipė.
Ak, jei tik, Ana, žinotum,
Kokion balon tu įpuolus,
Verslą tu savo pamirštum
Ir neatsigręždama bėgtum
Į Marsą kokį ar net į Venerą,
Kur nėra nei serų, nei perų.
Žemę matytum pro žiūroną,
Nors ten gal ir būtų liūdnoka.
Pasaulis mūs kupinas mįslių,
Visiems neužteks buriančių.
Nesistebėk niekuo ir būk pasiruošęs,
Jei kartais šnipu paskelbs tave uoliu.
Rusų žvalgai, būkit pašlovinti!
Nepamirš jūsų valstybė didžioji!
Didvyriai durklo ir apsiausto,
Visa planeta apie jus sužinojo.
Už sienų kančios nepalūžot,
Ir priešui neišdavėt paslapties,
Kurios patys net nežinojot,
Jūs taip nieko ir nepasakėt.
Ana Čapman – tai ne Mata Hari! (pakartota keturis kartus)

Šis savaiminis nacionalizmas yra puikus priešnuodis nuo visuomenės abejingumo ir susierzinimo. Ponia Chapman irgi ryškiai išsiskiria tarp „Vieningosios Rusijos" gretų, kurias daugiausia sudaro plinkantys vidutinio amžiaus vyrai. Sergejus Markovas, artimus ryšius su Kremliumi palaikantis Dūmos deputatas, sako:

Žmonėms nusibodo per TV rodomos kalbančios galvos, jiems įdomu nuotykiai ir veiksmas. Tokie šnipai yra iš tiesų

> šalyje populiarūs. Ji puikiai patenkina tą poreikį ir tikrai yra patraukli.

Ponios Chapman moteriškos formos jam leidžia įžvelgti ir putiniškas savybes:

> Vladimiras Putinas yra laikomas seksualumo čempionu, jis labai šaunus ir labai seksualus. Juodu [ponia Chapman ir ponas Putinas] yra šnipai – abu jauni, sveiki, energingi, seksualiai patrauklūs – ir jie viešai susitiko. Visas šis reikalas sukasi apie tai, kaip „Vieningąją Rusiją“ padaryti seksualesnę ir šaunesnę <...> sėkmingas politinis signalas turi būti suderintas su vykusia nepolitine žinia.

Tokios Putino ir Chapman sąsajos jau ėmė skverbtis į visuomenės sąmonę. 2011 m. gegužę populiarių rusiškų tinklų svetainėse buvo paleistas smurtinis žaidimas, pavadintas „Voinuška“ („Karužė“). Jame jaunatviškai atrodantis ponas Putinas rusvai žalsvos spalvos drabužiais yra vadas, kuris duoda užduotis nesudėtingo žaidimo žaidėjui. Vadas turi raudonplaukę padėjėją geidulinga iškirpte, sovietinio stiliaus karine uniformine kepure, su šautuvu. Žaidimo kūrėjai teigia, kad taip atsitiko netyčia, jie nebuvo pasirinkę modeliu ponios Chapman.

Lengva būtų šį žaidimą išmesti iš galvos kaip nekenksmingą malonumą – it kokį cirką, kuriame egzotiškas valstybės tarnybos veiklos tarpas virsta ne mažiau egzotišku privataus sektoriaus reiškiniu. Jei atrodo, kad ponia Chapman ir jos kolegos nepadarė Vakarams jokios realios žalos, nebent apardė mūsų nepažeidžiamumo įvaizdį, tuomet gal laikas pamiršti – kas buvo, tas pražuvo. Pašaliečiai galbūt susižavėję varsto akimis jos lengvai pridengtą figūrą,

bet privalo susitaikyti su tuo, kad įdomiausią jos bruožą – žvalgybos karjerą – amžiams pridengė šešėlis. Juo labiau tai, kad tas, kas įkūnija veikiau paviršutiniškumą nei laimėjimus, tapo moteriško vaidmens modeliu, iškalbingai byloja apie Rusijos moteriškąją lytį. Ponia Chapman taip pat įkūnija prieštarą tarp režimo ksenofobinio požiūrio į Vakarus ir įtakingų jo narių mėgavimosi linksmybėmis ir malonumais užsienyje. Žurnalistė panelė Latynina kandžiai pažymi: „Ši didžioji jauna Putino didvyrė prižliumbė kibirus ašarų, kai jai buvo pasakyta, jog į Didžiąją Britaniją daugiau nebegalės vykti."

Prastas, bet pamišęs dėl sekso, kvailas, bet grėsmingas, ksenofobiškas, bet įkyriai galvojantis apie Vakarus, – štai toks dirbtinis paliegusio režimo kūrinys: ponia Chapman yra ją užverbavusios, jai vadovavusios ir ją parėmusios šalies simbolis. Ji taip pat įkūnija rusų žvalgybos grėsmes ir nesėkmes: verbavimas, pagrįstas nepotizmu, vis labiau nykstanti skiriamoji riba tarp pareigūnų profesinių ir asmeninių pareigų, bet išsaugotas gebėjimas savo nesusekamus ir veiksmingus agentus vis dar slapta įtaisyti tarp mūsų.

Paaiškinau, kokie Rusijos šnipinėjimo motyvai, kaip ji tai daro ir kodėl mes turėtume jos saugotis. Kitame šios knygos skyriuje apžvelgsiu prieš Rusiją nukreiptos Vakarų šnipinėjimo veiklos istoriją. Nors būta kelių atsitiktinių sėkmės atvejų, dažniausiai šiai veiklai buvo silpnai susikaupta, ji buvo vykdoma pražūtingai, o britų ir kiti Vakarų mokesčių mokėtojai apie tai beveik nieko nežino. Didžiausi šios žlugimo sakmės nelaimėliai buvo ne Vakarų šnipų vadovai bei jų darbuotojai, bet jais pasitikėję vietos gyventojai. Apžvelgiant šiame skyriuje vieną rimčiausių ir daugiausia žalos per pastaruosius metus padariusių epizodų iš anksto parengiama dirva baigiamajam knygos skyriui apie estą Hermaną Simmą. Tiek vakariečių nemokšiškai atlikti darbai, tiek rusų pergalės labiausiai susijusios su

Baltijos šalimis – Estija, Latvija ir Lietuva. Būdamos per mažos, kad galėtų nulemti savo pačių likimą*, šios šalys yra pernelyg svarbios, kad pašaliniai jas ignoruotų. Toks derinys lemtingas: abi pusės, tiek Rusija, tiek Vakarai, grūmėsi dėl įtakos Baltijos regione ir valstybėse ir naudojosi jomis kaip tramplinais šnipinėti kitose šalyse.

* Palyginti su Rusija, Baltijos šalys yra mažytės. Tačiau tokių šalių yra dauguma. Jų užimamas žemės plotas, kartu sudėjus, prilygsta Kalifornijos teritorijai. Bendras visų trijų šalių gyventojų skaičius nesiekia 7 mln., tai gerokai mažiau nei Didžiajame Londone (7,8 mln.). Didžiausia iš jų – Lietuva – turi 3,2 mln. gyventojų. Latvijoje gyvena 2,2 mln., o Estijoje – 1,3 mln. žmonių. (Aut. past.)

8

Europos peštynių arena

Vargu ar koks įspūdingas Holivudo filmas deramai atspindėtų šias istorijas. Šnipinėjimo meistras, apsimetęs apskurusiu pianistu, groja savo priešų valgykloje – ir už savo veiklą įšventinamas į riterius. Kvailas kolega patiki savo priešų sekama pasaka apie didžiulę pogrindinę armiją, laukiančią jo atvykstant, ir už savo patiklumą sumoka gyvybe. Nemokšiškai dirbantys šnipų vadovai atmeta sensacingą šnipinėjimo pranešimą, kuris galėtų pakeisti istoriją. Galingesnių variklių torpediniai kateriai – kadaise Hitlerio karinio jūrų laivyno pasididžiavimas – naktimis be mėnesienos skrodžia lyg raketos jūrą, o jų gerai ginkluoti keleiviai yra apsirūpinę šifrais, radijo imtuvais, brangenybėmis ir cianido piliulėmis. Pasislėpę miške įrengtuose bunkeriuose, viskam pasiryžę vyrai rizikuoja žūti nukankinti užmirštame ir beprasmiškame kare. Įžymus SS kovinių dalinių vadas tampa vienu iš Britanijos žvalgybos vadovų. Tarp aukštesnių už jį pareigūnų yra slaptas KGB pulkininkas. Dabartiniai šnipų karai vyksta tų praėjusių dešimtmečių įvykių, pamirštų ir neteisingai suprastų, fone.

Baltijos regione susikerta – dažnai slapta ir daugiausia tragiškai – didžiųjų šalių interesai. Per pastarąjį šimtmetį šis regionas buvo fronto linija dviejų didelių ir kelių mažų karų, kuriuos lydėjo nereikšmingi perversmai, sukilimai, pogromai ir partizaninės kovos.[183] Nusiritusios istorijos bangos kartu nusinešė estus, latvius ir lietuvius, kaip kadaise jie patys paskandino dabar jau užmirštus savo etninius pusbrolius

krivičius.* Šis regionas buvo viena iš pagrindinių holokausto vietų: vokiečiai ir vietos kolaborantai nužudė apie 228 000 žydų, maždaug apie 90 proc. šios tautybės žmonių, gyvenusių ten prieš karą.[184] Ši vieta – ir šnipų žaidimų aikštelė. Prekybos, turizmo, kultūros ir šeimos ryšių atvilioti niekuo neišsiskiriantys užsienio svečiai važiuoja būriais, ir nežinia, ar jie iš tiesų atvyko pasigrožėti architektūra, sudaryti verslo sandorio, aplankyti giminaičių ar – ištuštinti sutartos slaptavietės. Tikslų gausybė, o lojalumas neaiškus: iš karčios patirties tenykščiai gyventojai žino, kad likimas permainingas ir kad jau geriau žvirblis saujoje, nei briedis girioje.

Istorija byloja apie tokius spalvingus veikėjus kaip Arthuras Ransome'as, žinomesnis kaip populiarus vaikiškų knygučių, kuriose daugybė užuominų apie buvusią šnipinėjimo karjerą ilgai liko nepastebėtos, autorius.[185] Be daugelio kitų, paminėtini Britanijos „šnipų meistras" Sidney Reilly; Paulas Dukesas, vienintelis MI6 pareigūnas, už savo laimėjimus įšventintas į riterius, išdavikas Kimas Philby. Žvalgybos tame regione istoriją tebegaubia šešėliai.[186] Išsamių detalių oficialiose britų ataskaitose mažai, o ir tos nutrūksta 1947 metais.[187] Amerikiečių istoriniai dokumentai daugiausia tebėra įslaptinti. Švedų oficialūs dokumentai buvo tariamai sunaikinti, nors vėliau paaiškėjo, kad aptikti atsargos generolo rūsyje.[188] Tačiau istorijos kontūrai aiškūs. Baltijos regionas buvo Vakarų šnipų vadovų nevykusių pastangų nuversti Rusijos bolševikinę vyriausybę centras penkerius metus po revoliucijos. Po Antrojo pasaulinio karo jie ten rėmė tariamą pogrindinį partizanų judėjimą. Dešimtajame dešimtmetyje vėl įsibrovė į tą regioną, kuris, jų įsitikinimu, buvo idealus tramplinas žvalgybos operacijoms prieš Rusiją.

* Latvijoje krivičiai išmirė XIX amžiuje. 2009 m. mirė, ko gero, paskutinis gimtąja kalba šnekėjęs lyvis. Prūsų kalba išnyko XVIII a., nors vokiečių kolonizatoriai pasisavino vietovardį. Dar yra apie 10 000 vepsių, kurie daugiausia gyvena Rusijoje. Vendai nustojo būti atskira etninė grupė XVI amžiuje. (Aut. past.)

Istorija prasideda nuo bolševikų revoliucijos. Britanijos, Prancūzijos ir Amerikos politikams reikėjo išsiaiškinti, kas tie paslaptingi ir fanatiški naujieji Rusijos valdovai. Ar būtų galima vėl juos įtraukti į karą su Vokietija arba bent jau sutrukdyti kaizerio karinei vadovybei patraukti pajėgas iš Rytų, niekais paverčiant sąjungininkų žengimą į Vakarus? Ar tikrai bolševikai nusiteikę žūtbūt ir kitur sukelti revoliuciją, ar jie linkę tik garsiai apie tai trimituoti? Kol šnipai ieškojo atsakymų, Mansfieldas Cummingas, MI6 įkūrėjas (šnipų žargonu vadinamas Slaptosios žvalgybos tarnybos šefu), 1918 m. sausio 18 d. pasiūlė sudaryti naują „Baltijos zonos“ skyrių, kuris rūpinsis Rusijos reikalais.[189] 1923 m. britų šnipinėjimo veiklos centras jau buvo įsikūręs Estijos sostinėje Taline, o agentų tinklams vadovaujama iš poskyrių, įsikūrusių Latvijos sostinėje Rygoje ir Lietuvos mieste Kaune (Lietuvos laikinojoje sostinėje po to, kai Lenkija užėmė istorinę šalies sostinę Vilnių).[190] Trijų naujų valstybių vyriausybės, lyg pranašaudamos būsimą panašią reakciją 1991 m., džiaugėsi matydamos, kad britai vis aktyviau dalyvauja.* Būdamos pernelyg silpnos, kad pačios garantuotų savo saugumą, šalys mielai priėmė svetimšalį, turintį panašių geopolitinių interesų, bet netrokštantį tiesiogiai kištis į svetimus reikalus. Amerika tais laikais buvo nepatikrinta naujokė Europos saugumo reikaluose. Švedija buvo per arti ir per daug įsigilinusi į savo reikalus, Vokietija – pernelyg gerai pažįstama ir per silpna. Prancūzija, nors ir galinga valstybė, su tuo regionu istorinių saitų neturėjo. To meto ir Rusijos, ir Vokietijos silpnumas suteikė unikalią progą apskritai pradėti arba pradėti iš naujo istoriją, kuri kolonijinio valdymo šimtmečiais buvo šiurkščiai nutraukta.[191] Tačiau šių laikų Rusijos vadovams tiek

* Su tuo regionu Britanija buvo užmezgusi ilgalaikius komercinius ir kultūrinius ryšius. 1859 m. Rygoje buvo atidaryta anglikonų bažnyčia, pastatyta ant specialiai tam atvežto angliško grunto, kurį atgabeno turtingi kailių ir medienos pirkliai. 1901–1912 m. škotas George'as Armitsteadas (Latvijoje žinomas kaip Džordžs Armitsteds) netgi buvo Rygos miesto meras. (Aut. past.)

anuomet, tiek dabar Baltijos provincijų praradimas atrodo nesąžininga, brangi ir laikina auka.[192]

Kadangi pirmosios britų, prancūzų ir amerikiečių pastangos papirkti arba piktu žvilgsniu įbauginti bolševikus, kad šie vėl įsitrauktų į karą su Vokietija, buvo neveiksmingos, dėmesys nukrypo į progą nuversti režimą. Šalys, branginusios tvarką, susitelkė į ardomąją veiklą.[193] (Prevencija būtų buvusi lengvesnė: britų karininkas, 1917 m. paskirtas į Rusiją stebėti politinių radikalų, neleido į ją atvykti dviem garsiems revoliucionieriams – Karlui Radekui ir Fritzui Plattenui. Deja, jis neatkreipė dėmesio į trečiąjį šios kompanijos narį – Leniną.)[194] Pareigūnų tonas pasidarė apokaliptinis. Admirolas Seras Williamas Hallas, britų karinio jūrų laivyno žvalgybos direktorius, 1918 m. lapkritį, Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje, išeidamas į atsargą kalbėjo: „Nors mūšis buvo sunkus ir nuožmus, dabar mes turime drąsiai stoti prieš kur kas negailestingesnį priešininką, tą, kurio galva kaip hidros, o jo blogio jėga pasklis po visą pasaulį. Ir tas priešininkas yra Rusija."[195] Cummingas laikėsi panašios nuomonės, 1918 m. pabaigoje jis savo Stokholmo skyriui pasakė: „Dabar vienintelis priešas, į kurį reikia atsižvelgti, yra bolševikai."[196]

1918 m. rugpjūtį komunistai nebuvo tvirtai paėmę valdžios į savo rankas. Bolševikų kontroliuojamoje teritorijoje – kiek didesnėje nei senoji XVI a. Maskvos Didžioji Kunigaikštystė – trūko maisto ir tvarkos. Nesiliovė peštynės dėl politikos, ekonomikos ir strategijos. Antibolševikinės jėgos, nors ir susiskaldžiusios, vis dar sudarė ryškią opoziciją: prieš mėnesį įvykęs kraštutinių kairiųjų socialistų revoliucionierių sukilimas pralaimėjo nežymiu skirtumu. Generolo Fredericko Poole'o vadovaujamos didelės britų ekspedicinės pajėgos išsilaipino šiaurinėje Rusijos pakrantėje, Archangelske, norėdamos aprūpinti rusų Baltąją gvardiją karine galia ir vadovais. Raudonoji armija buvo bejėgė. Sąjungininkų vadovai tikėjosi greitos pergalės.

Tai grynai karinis šios kovos aspektas. Pagrindinį vaidmenį Rusijos pilietiniame kare suvaidino Britanija, įsikišdama ir norėdama

padėti Baltajai gvardijai (monarchistų) keturiuose frontuose.[197] Tam tikrą nuotaiką galima pajusti iš tų laikų britų plakato. Jame vaizduojamas britų kareivis, pakumpęs nuo ginkluotės svorio, skubantis į pagalbą trims baltagvardiečių uniformomis vilkintiems kareiviams, kurie kaunasi su šlykščiu retadančiu išsigimėliu bolševiku. Jame parašyta:

> Mano Draugai rusai! Aš esu anglas. Dėl mūsų bendros kovos prašau jus, šaunius kaip visada vyrus, dar šiek tiek laikytis. Jau atvežiau ir dar atvešiu visko, ko jums reikia. O svarbiausia, aš jums atvešiu naujų ginklų, su kuriais jūs sunaikinsite tas bjaurias, kraujo ištroškusias raudonas pabaisas.[198]

Tačiau tas britų kareivis išreiškė savo viršininkų, o ne liaudies nuomonę. Iš streikų ir maištų buvo matyti, jog dauguma gyventojų Britanijos pramonės miestuose, nualintuose karo arba suradikalėjusiuose, pritariamai ir susižavėję žvelgė į 1917 m. Rusijos revoliuciją, kaip ir daugelis idealistiškai nusiteikusių intelektualų. Komunizmas atrodė pažangus ir galingas socializmo variantas. Kraugeriškas ir diktatoriškas sovietų režimo veidas, kurį tiesioginiai stebėtojai pamatė per 1918 m. rugpjūčio raudonąjį terorą, visu savo gražumu pasirodys tik vėliau. Svetimšalių troškimą išrauti bolševizmą su šaknimis kurstė ir jo patrauklumas, ir baimė. Vakarų vadovai nerimavo, jog mėginimai sutriuškinti komunistinį eksperimentą gali atsigręžti prieš juos pačius, mat dėl to gali suradikalėti jų darbininkai, o dar blogiau – kareiviai ir jūreiviai. Bet leisti bolševikams likti valdžioje irgi pavojinga: Leninas, Trockis ir kiti buvo aiškiai pasakę, kad jų tikslas – pasaulinė revoliucija. Jei jiems pasisektų Rusijoje, tuomet ir kitos šalys netrukus susidurtų su komunizmo grėsme.

Kitas frontas, iš pažiūros ne toks rizikingas, buvo šalies viduje vykdoma ardomoji veikla, kuriai buvo lemta patirti tokią pat skaudžią

nesėkmę kaip ir karinei intervencijai. Pirmaisiais valdžios mėnesiais jusdama spaudimą ir išgąstį, bolševikų vadovybė rado laiko surengti sudėtingą apgaulės operaciją, dėl kurios pažeminimą patyrė britų ir prancūzų šnipų šefai. Anot Aleksandro Orlovo, kuris vėliau tapo pagrindiniu sovietų dezertyru, 1918 m. vasarą Leninas nusprendė: jei jau užsienio valstybės mėgino jį nuversti, būtų neblogai sučiupti sąmokslininkus nusikaltimo vietoje ir juos demaskuoti.[199] Bolševikų vadas davė užduotį baisiam ČK slaptosios policijos vadovui Feliksui Dzeržinskiui, kuris nusprendė apgaulės operaciją organizuoti pasitelkęs veiksmingiausias kovines režimo pajėgas – latvių šaulių diviziją. Pašaukti į karinę tarnybą carinėje armijoje, dėl blogo elgesio su jais ir didelio žūstančiųjų skaičiaus latviai suradikalėjo, bet nebuvo fanatiški bolševikai. Jei būtų galėję, dauguma jų gal verčiau būtų rinkęsi socialistinę Latviją, o ne komunistinę Rusiją.

Pirmoji Dzeržinskio mezgamo tinklo gija buvo nedidelio ūgio, išblyškęs buvęs karinio jūrų laivyno jaunesnysis leitenantas sudėtinga pavarde, jis pasiūlė puikų būdą, kaip perprasti šnipų planus ir mąstymą.[200] Jis buvo ČK informatorius, jau dukart kalbintas vado Leslie'o Cromie'o, britų karinio jūrų laivyno atašė Petrograde.* Spąstai buvo paspęsti rugpjūčio 7 d., kai šis žmogus atsiliepė į Cromie'o iniciatyvą tvirtindamas, jog jo bičiulis pulkininkas Eduardas Bērzinis, aukštas Latvijos pareigūnas, nori bendradarbiauti su sąjungininkais. Kaip tik šito britų žvalgyba ir laukė, todėl pernelyg greitai tuo patikėjo. Po savaitės abu vyrai atsirado prie britų siųsto agento Roberto Bruce'o Lockharto buto durų Maskvoje. Lockhartas, gašlus, ekstravagantiškas, protingas ir permainingos nuotaikos, buvo visapusiškai intriguojantis veikėjas, Grahamo Greene'o *Quiet American* (*Tyliojo amerikiečio*) pirmtakas – kaip tik toks žmogus, kurį pražūtingai traukia slaptųjų tarnybų darbas. Bērzinis paaiškino Lockhartui, su kuriuo kartu buvo

* Anksčiau buvęs Sankt Peterburgas, netrukus pavadintas Leningradu. (Aut. past.)

ir du prancūzai kolegos, kad latviai neketina visą laiką kautis bolševikų pusėje ir nori vykti namo. Jei juos išsiųstų į šiaurę kovoti su generolo Poole'o pajėgomis, jie norėtų pasiduoti: ar Lockhartas galėtų tai suorganizuoti? Jis taip pat paprašė 4 mln. rublių, kurių reikėjo siekiant garantuotai gauti savo bendratautiečių latvių pritarimą. Lockhartas paprieštaravo ir pasiūlė, jog būtų geriau, jei du latvių pulkai pereitų į priešininkų pusę prie provincijos miesto Vologdos ir ten atidarytų antrąjį frontą prieš bolševikų pajėgas, o tuo metu likusieji Maskvoje nužudytų Leniną ir bolševikų vadovybę. Bet jis išdavė *laissez-passer* dokumentą, kuris padėtų latviams susisiekti su generolu Poole'u, ir parūpino 900 tūkstančių rublių avansą grynaisiais.

Taip pasielgdamas naivus ir impulsyvus Lockhartas pats tapo nusikaltimo bendrininku, pastatė į pavojų Cromie'į ir patvirtino bolševikų įtarimus apie britų kišimąsi į svetimus reikalus. Du savo svečius suvesdamas su Sidney Reilly, Maskvoje esančiame Britų konsulate dirbančiu šnipu, jis dar labiau padidino katastrofą. Gimęs XIX a. aštuntajame dešimtmetyje imperinėje Rusijoje netoli Odesos ir Sigmundu Rosenblumu vadinęsis Reilly – vėliau pravardžiuojamas Šnipų asu – buvo „sudėtingas, nenuspėjamas ir neabejotinai savanaudiškas individas, įklimpęs į apgavystę ir konspiraciją".[201] Kaip ir Lockhartas, jis pernelyg pasitikėjo savimi. Savo užrašuose rašė:

> Buvau tikras, kad šitą terorą [bolševizmą] galima būtų sunaikinti per valandą ir kad pats galėčiau tai padaryti. O kodėl gi ne? Korsikietis artilerijos leitenantas sumindžiojo ir užgesino Prancūzų revoliucijos žarijas. Be abejo, britų šnipas, turėdamas tiek daug pagalbinių veiksnių, juk galėtų tapti Maskvos šeimininku?[202]

Reilly taip pat buvo mergininkas ir dar labai nerūpestingas. Susitikimą su Bērziniu jis organizavo vienos savo meilužės bute, bet

pats atvyko pavėlavęs. Laukdamas latvis pamatė Reilly ranka užrašytą voką, ant kurio buvo nurodytas aktorės Elizabeth Otten namų adresas, – ji buvo leidusi Reilly susitikinėti savo bute su šnipais. ČK pradėjo areštuoti visus ten apsilankiusius. Tarp jų buvo ir Maria Friede, vieno Raudonosios armijos generolo štabo pulkininko sesuo, kuri brolio pavedimu ten nešė slaptus dokumentus, skirtus Reilly. Jos brolis buvo sulaikytas ir prisipažino bendradarbiavęs su amerikiečių žvalgu, irgi vėliau įkalintu.*

Kitą kartą buvo skaudžiai apsirikta, kai keistuoliai Lockharto kolegos prancūzai patikėjo René Marchand'u, *Le Figaro* korespondentu Maskvoje, jog šis šnipinėjo jų vyriausybei, kuri, kaip ir britų bei amerikiečių vyriausybės, buvo didžiai sunerimusi ir nedraugiška revoliucionieriams. Marchand'as iš tiesų buvo gana palankus bolševikams ir nedelsdamas informavo Dzeržinskį. Ši žinia papildė tariamų latvių maištininkų pateiktą informaciją. Dzeržinskis sužinojo, kad rugpjūčio 28 d. Didžiajame teatre per partijos susirinkimą planuojamas valstybės perversmas. Latvių kareiviai turėjo užblokuoti duris ir savo šautuvus nutaikyti į publiką. Už užuolaidų kartu su nedidele žmonių grupele pasislėpęs Reilly sulaikys bolševikų vadovybę. Pagal vieną planą buvo ketinama pažeminti juos pusnuogius varant Maskvos gatvėmis. Tačiau sąmokslininkai manė, jog saugiau bus nušauti juos vietoje. Marchand'as atskleidė, kad Reilly buvo pažadėjęs bendrininkams aukštus postus būsimos nepriklausomos Latvijos vyriausybėje, kuri bus sudaryta padedant sąjungininkams.[203]

Turėdamas tokios informacijos apie sąmokslą Dzeržinskis nuėjo tiesiai pas Leniną. Tik kaip pasinaudoti Marchand'o informacija?

* Ksenofonas Kalamatianas buvo sučiuptas, kai mėgino perlipti Norvegijos ambasados, atstovavusios amerikiečių interesams, tvorą. Jį apklausęs tardytojas patikrino jo sunkią lazdą ir aptiko, kad ši prikimšta rublių ir iš agentų gautų kvitų. Sulaikytasis trumpą laikotarpį išgyveno Lubiankoje ir 1921 m. rugpjūtį buvo iškeistas į amerikiečių pagalbą maistu. (Aut. past.)

Leninas pateikė genialų pasiūlymą, kaip apsaugoti jo šaltinio žurnalistinį principingumą. Prancūzų žurnalistas turėjo parašyti konfidencialų laišką Prancūzijos prezidentui Raymond'ui Poincaré: niekas negalėtų kaltinti žurnalisto, perspėjusio savo valstybės vadovą, kad jo šalies šnipai planuoja įgyvendinti absurdiškai rizikingą užmačią. Tuomet ČK tą laišką „suras" per kratą Marchand'o bute. Dzeržinskis paslaugiai parašė laiško juodraštį. Keletą dienų bolševikai patenkinti stebėjo, kaip rutuliojasi sąmokslas. Tačiau rugpjūčio 30 d. Petrogrado ČK vadovo Moisejaus Urickio nužudymas (po kurio vėliau per vakare įvykusį šaudymą per plauką žūties išvengė pats Leninas) paskatino komunistų vadovus paleisti spąstų durelių spyruoklę. Rugpjūčio 31 d. aštuoni čekistai surengė reidą į Britanijos ambasadą Petrograde, nušovė vadą Cromie'į, kuris narsiai mėgino sulaikyti įsibrovėlius, kad du jo agentai suspėtų pasprukti iš pastato.* Lockhartas ir jo padėjėjas, kartu ir prancūzų generalinis konsulas, buvo uždaryti į kalėjimą ir galiausiai deportuoti, o 521 nelaimingas rusas buvo areštuotas už „kontrrevoliucinę" veiklą. Pulkininkas Friede buvo nušautas. Reilly nuteistas mirties bausme, bet jau buvo spėjęs pabėgti.

Ši nesėkmė išryškino svarbiausią, nuolatinę ir nepripažintą dilemą, su kuria susiduria Vakarų žvalgybos tarnybos, bendraudamos su sovietiniu priešininku. Jų vykdoma misija buvo pagrįstai apibūdinta kaip „žvalgybos informacijos rinkimas, žlugdymas, sabotažas ir parama britų karinėms pajėgoms".[204] Tačiau šie komponentai iš esmės nesuderinami. Slapta stebėti yra viena, versti kitus ką nors daryti – visai kas kita. Tam pačiam agentui sunku veikti dviem frontais. Įtampa tarp slaptos veiklos prisidengus ir žvalgybos darbo vos nepražudė

* Mirštančiam žmogui bolševikai nedavė net atsigerti, neleido ambasados kapelionui jo aplankyti. Kai 1992 m. Sankt Peterburge atsidarė britų konsulatas, mano pasiūlymas įsteigti šio narsaus pareigūno vardo apdovanojimą ar stipendiją buvo sutiktas be entuziazmo. (Aut. past.)

turbūt paties gabiausio britų šnipo, kada nors pasiųsto darbuotis prieš sovietų režimą.

Paulas Dukesas, koncertuojantis pianistas iš Bridžvoterio, Somerseto grafystės, dar mokinukas ištobulino savo išsisukinėjimo, apgaulės ir įtikinėjimo įgūdžius, susidūręs su nemalonia būtinybe išvengti grobuoniško pedofilo, kuris buvo ir tos internatinės mokyklos mokytojas, ir tėvo draugas. Turėdamas įgimtų lingvisto gabumų, jis 1910 m. atvyko į Rusiją studijuoti muzikos. Dėl širdies negalavimų atleistas nuo karinės tarnybos, daugumą karo metų praleido dirbdamas vyriausybės finansuojamoje informacijos tarnyboje „Anglorussian Bureau" („Anglų–rusų biuras"). 1917 m. jį iškvietė į Londoną susitikti su SŽT, kuri tais laikais buvo ekscentriškų aristokratų vyrų, diletantiškai žiūrinčių į šnipinėjimą, valdoma organizacija (cinikai galėtų sakyti, kad per vėlesnius dešimtmečius ten mažai kas pasikeitė). Dukesui buvo pasakyta:

> Dėl priemonių, kaip tu pateksi į tą šalį, su kokia priedangos legenda ten gyvensi, kaip išsiųsi ataskaitas, leidžiame tau pačiam teikti pasiūlymus, kadangi esi geriausiai informuotas apie tenykštę situaciją.[205]

Trumpai pamokytas naudotis nematomu rašalu ir šifru, Dukesas buvo išsiųstas atgal į užsienio šnipui pačią pavojingiausią vietą pasaulyje slaptai gyventi ir dirbti kaip nelegalas – taip ir Donaldas Heathfieldas, ir kiti buvo pasiųsti į Ameriką, tik po septyniasdešimties metų. Tačiau pastarieji pasinaudojo atviros visuomenės silpnybėmis, o pirmajam teko dirbti policinėje valstybėje, bauginančios bolševikų slaptosios policijos – ČK – panosėje. Dukesui stulbinamai pasisekė: 1919 m. jis buvo pats efektyviausias ir, visai galimas daiktas, vienintelis SŽT pareigūnas, įsiskverbęs į bolševikų valdomą Rusiją. Jis vadovavo agentų tinklui Petrograde.[206] Dalį šio tinklo narių susirinko

iš kariškių valgyklos, kur pats buvo įsidarbinęs pianistu (apsimetęs apdriskusiu šlubčiojančiu valkata) ne visu etatu. Kartais Dukesas gebėdavo dėtis ČK pareigūnu, komunistų partijos nariu ir Raudonosios armijos kareiviu. Tokio darbo vaisiai buvo puikiausios kokybės ir kiekybės žvalgybos informacija.[207] Dukesas ne tik įkūrė iš civilių ir kariškių sudarytą informatorių tinklą, veikusį visame mieste ir jo didžiajame uoste. Jis prasiskverbė ir į Petrogrado bolševikų vadovybės viršūnę taip giliai, kad galėjo perduoti į Londoną išverstus išsamius ypač slaptų posėdžių protokolus. Tačiau ir taip labai sunki šnipų žvaigždės padėtis blogėjo. Dėl bolševikų griežtinamos biurokratinės kontrolės, susijusios su kelionėmis, maistu ir gyvenamąja vieta, vis sunkiau buvo naudotis slapyvardžiais ir konspiraciniais butais: sunku buvo gauti tinkamus dokumentus, o turėti netinkamus – pražūtinga. ČK žinojo, kad mieste laisvai vaikšto britų šnipas, kelis kartus vos jo nesučiupo. Praverstų pinigai, bet SŽT atsiuntė Dukesui nemokšiškai padirbtų grynųjų: netikriems banknotams sušlapus išsiliedavo rašalas. Jo neįkainojama žvalgybos informacija buvo nieko verta, jei negalėjo pasiekti vis labiau siuntančių politikų Londone, bet pereiti sieną pasidarė labai sunku: 1919 m. vasarą per dvi savaites buvo sučiupti mažiausiai šeši kurjeriai.[208]

Cummingas jaunam karinio jūrų laivyno leitenantui Augustusui (Gusui) Agarui skyrė užduotį išgelbėti Dukesą pasinaudojant lengvasvoriais torpediniais kateriais. Šie keisti aparatai – lėktuvų variklių varomi klijuotos faneros korpusai – buvo pirmtakai laivų, kuriais į Baltijos valstybes bus siunčiami SŽT agentai po dvidešimt penkerių metų. Tie „kiaušinio lukštai“ (kai veikdavo jų subtilūs varikliai, deja, ne visada) galėdavo pasiekti tais laikais stulbinamą greitį – didesnį nei 40 mazgų. Misiją atlikti nesisekė: sutrikdavo ryšys, nutekėdavo informacija, kišosi kiti pareigūnai ir Agaro šeimininkams suomiams buvo kilę įtarimų (jie visiškai netroško suerzinti bolševikų remdami nutrūktgalviškus britų reidus ir šnipinėjimą). Pagrindinis

Agaro pagalbininkas buvo admirolas seras Walteris (Titchas) Cowanas, vadovavęs britų karinio jūrų laivyno eskadrai, kuri padėjo estams atmušti įvairius priešus, nors du lengvus jos kreiserius ir dešimt eskadrinių minininkų savo karine jėga lenkė kur kas galingesni Rusijos karo laivai: sunkusis kreiseris „Oleg“ ir du šarvuočiai „Petropavlovsk“ ir „Andrej Pervozvannyj“.* Teoriškai Agaro misija buvo skirta tik slaptam Dukeso išgelbėjimui iš Petrogrado. Vilkėdami civiliais drabužiais Agaras su savo komanda atsidūrė Helsinkyje, apsimetę greitaeigio katerio pardavėjais. Bet jie buvo pasiėmę ir porą torpedų (kurias paleido virš laivagalio per šiurpą keliantį manevrą ta pačia judėjimo kryptimi: vairininkas turėjo vos kelias sekundes, kad spėtų pasitraukti joms iš kelio). Laive jie turėjo ir karinio jūrų laivyno uniformas, kurias būtų apsirengę kilus tikrai kovai.

Dukesas pranešė, jog rusų flotilę skaldo nesutarimai tarp karininkų ir bolševikams ištikimų vyrų, tarp simpatizuojančių baltagvardiečiams ir kitoms grupuotėms. Viename pranešime, kuriame buvo cituojamas aukštą postą užimantis bolševikas, sakoma, kad vyrai savo karininkus laikė „klasiniais priešais“, nes tarp jų buvo „daugybė šnipų“.[209] Dukesas taip pat gavo slapto iššifruoto dokumento kopiją iš komisijos tyrimo po nepavykusios atakos prieš britų eskadrą. Vienas povandeninio laivo „Pantera“ jūreivių nepaprastai atvirai atsakė į klausimus:

> Teisėjas: Ar jūs pulsite britus?
> Jūreivis: Jei vadas įsakys, pulsime.
> Teisėjas: Bet ar šausite į juos?

* Abu rusų šarvuočiai buvo išsaugoję carinės epochos pavadinimus, susijusius su religija: „Petras ir Povilas“ ir „Andriejus pirmas pašauktasis [apaštalas]“. Prancūzų karinio jūrų laivyno pajėgos irgi buvo Baltijoje, bet, būgštaudamos dėl jūreivių maišto, karo veiksmuose prieš bolševikus negalėjo dalyvauti. (Aut. past.)

Jūreivis: Taip.
Teisėjas: Ar pataikysite į juos?
Jūreivis: Ne.

Po šio nepavykusio puolimo Leninas paskyrė Trockį rūpintis karinio jūrų laivyno pertvarkymu. Pastarasis nedelsdamas ideologiškai patikimus, bet niekam tikusius karininkus ėmė keisti prityrusiais carinių laikų pareigūnais. Jis taip pat uždraudė taikyti tokią praktiką, kai „jūreivių revoliucionierių" komitetai priversdavo savo karininkus šveisti tualetus ir šluoti grindis. Taip buvo atkurta flotilės puolamoji galia. Trockis taipgi įsakė išmėtyti tūkstančius minų, kad britams būtų daug sunkiau pulti. Dukesas pareigingai Agarui pranešė apie visa tai ir dar vieną esminę žvalgybos žinią: kad Kronštato karinio jūrų laivyno bazę saugančios minos turėjo būti išdėstytos vieno metro gylyje. „Lukštinių" katerių grimzlė buvo tik 84 cm. Taigi, turėdami kelis colius atsargos jie galėjo perplaukti minų lauką ir paleisti savo torpedas į nuleidusią inkarus bolševikų flotilę.

Laukdamas, kada galės išgelbėti Dukesą, nevilties apimtas Agaras matė, kaip bolševikų flotilė triuškina gretimą tvirtovę „Krasnaja gorka" („Raudonoji kalva"), kur buvo sukilusi įgula: jos vadovai, ingrių nacionalistai – etniniai suomių ir estų pusbroliai, – tragiškai apsiskaičiavo, tikėdamiesi patys išsilaisvinti. Surengęs drąsų puolimą į pačią Kronštato uosto šerdį ir nepaisydamas gautų instrukcijų susikaupti į žvalgybos darbą, Agaras paleido torpedas ir paskandino „Olegą". Ingrius gelbėti buvo per vėlu, tačiau per antrąjį puolimą dar septyniais torpediniais kateriais buvo paskandinti abu bolševikų šarvuotlaiviai ir baigėsi kova dėl karinio pranašumo Baltijos jūroje. Taip buvo garantuota Estijos ir Latvijos nepriklausomybė ir patvarus jų tikėjimas britų principingumu ir pajėgumais, kurie galbūt nebuvo to verti. Tai išryškėjo tik penktajame ir šeštajame dešimtmetyje patyrus nesėkmes ir dešimtajame dešimtmetyje atnaujinus žvalgybos ryšius.

Agaras gavo Viktorijos kryžių, aukščiausią Britanijos karinį apdovanojimą. Bet tie jo žygiai pasmerkė misiją pražūčiai. Dukesas tebebuvo įstrigęs Rusijoje, o sovietų valdžia dabar jau suprato savo gynybos prieš greitaeigius britų laivus trūkumus. Vėlesnis bandymas išgelbėti pagrindinį šnipą nutrūko dėl prasidėjusio smarkaus susišaudymo. Patyręs nušalimų, purvinas, išbadėjęs ir išsekęs, Dukesas galiausiai pabėgo per Latviją. SŽT jį liaupsino, bet parodydama savo menkadvasiškumą atsisakė apmokėti jo atliktos veiklos skolas. George'as Gibsonas, pagrindinis nykstančios britų bendruomenės Petrograde asmuo, pats smarkiai rizikuodamas, buvo paskolinęs Dukesui 375 tūkstančius rublių*, kad būtų pataisytos prastos kokybės SŽT parūpintos klastotės. Tačiau kai Gibsonas grįžo į Londoną, SŽT pasakė, jog jo dokumentai buvo netinkami ir atsisakė sumokėti. Tik tuomet, kai įniršęs Dukesas pagrasino viešai atsisakyti savo riterio titulo, SŽT nusileido.

Dukeso draugas Arthuras Ransome'as buvo žinomesnis, nors ne toks įspūdingas to laikotarpio britų agentas. Daugeliui skaitytojų jo vardas neatsiejamas nuo visai kitokio žanro: knygų vaikams serijos „Kregždės ir amazonės". Bet jis buvo ir Rusijos reikalų ekspertas, o SŽT registracijos žurnaluose įrašytas kaip agentas S-76. 1918 m. Ransome'as, gavęs užduotį surinkti informaciją apie Sovietų Rusiją, persikėlė į Estijos sostinę. Estijos valdžia irgi paprašė jo perduoti bolševikų vadovybei slaptą žinią – norą susitarti dėl taikos. Ransome'as iškart suprato, kad paskelbus taiką su Estija laukia panašus susitarimas su Latvija. Taip Rusijoje būtų įtvirtintas bolševikų režimas, kurį Ransome'as, būdamas kairysis, neabejotinai rėmė. Toks susitarimas taip pat užbaigtų regioną niokojančias kovas. Tai buvo nebe pirmas kartas, kai britų žvalgybos agentas suprato, jog vietinių sąjungininkų norai kertasi su geopolitiniais jo viršininkų interesais. Londonui

* Dabartiniais pinigais labai apytikriai tai būtų apie 250 000 Britanijos svarų sterlingų arba 400 000 JAV dolerių.

šio karo tikslas buvo nuversti raudonuosius, o ne skatinti demokratiją ar laisvę (tai, daugelio supratimu, nuolatinis ekscentriškų amerikiečių rūpestis).

Bolševikai reagavo šaltai. Nepabūgęs Ransome'as, leidęsis į siaubingą kelionę, kaip pats ją apibūdino, kirto Rusijos ir Estijos fronto liniją (kiti rašytojai ir jo biografas mano, kad ji buvo ne tokia jau baisi).[210] Jo tikslas buvo ne šnipinėti, o išgelbėti Jevgeniją Šelepiną, savo meilužę ir Trockio sekretorę. Vis dar lieka neaišku, ar ji naudojosi Ransome'u britams šnipinėti, ar teikė jam tikrą žvalgybos informaciją, ar buvo įsimylėjusi žavų anglą, o gal buvo susipynusios visos trys priežastys. Vykdydamas užduotis Taline, o vėliau ir Latvijos sostinėje Rygoje, Ransome'as praleido keletą pragariškų metų blaškydamasis tarp žurnalistikos ir žvalgybos darbo. Nepajėgdamas išsiskirti su savo angle žmona Ivy jis negalėjo grįžti į Angliją – asmeninis Ransome'o gyvenimas buvo toks pat painus kaip ir politinės jo pažiūros. Viešai jis gynė 1921 m. Kronštato maištą nuslopinusius bolševikus: gal nuoširdžiai, o gal norėdamas išsaugoti savo asmenines ar profesines pažintis Rusijoje.

Tačiau Ransome'as buvo prisitaikęs prie tų laikų dvasios. Sunkiai sekėsi antisovietinė kova, iš pat pradžių pasmerkta nesėkmei dėl baltagvardiečių dezorganizacijos ir šiurkštumo, kuris atstūmė net bolševikų nemėgusius rusus. 1919 m. Davido Lloydo George'o vadovaujama britų vyriausybė greitai prarado susidomėjimą (iš dalies dėl karo nualintų britų jūreivių ir kareivių maišto, kilusio kariniame jūrų laivyne ir kariuomenėje). „Aš verčiau bolševikams palikčiau Rusiją, kol ji pati ras išeitį iš tokios padėties, nei matyčiau bankrutuojančią Britaniją", – sakė jis Bendruomenių rūmuose balandį.[211] Sąjungininkų kišimasis baigėsi 1920 metais. Bet, kaip ir ateityje, Vakarų šnipų, renkančių informaciją Rusijoje, instinktai kirtosi su jų politinių vadovų nurodymais. 1920 m. vasarą[212] Cummingas pasiuntė Reilly, Dukesą ir buvusį carinės slaptosios policijos pareigūną Vladimirą Orlovą (dar žinomą

kaip Orbanskis) Rytų Europoje įsteigti „tarptautinės antibolševikinės žvalgybos tarnybos".[213] Varšuvoje jie užverbavo penkis, Rygoje – vienuolika, Taline – keturis, Kaune – du, Berlyne – keturiolika agentų. Sumanymas nepasisekė. Britų vyriausybė vedė derybas dėl santykių su bolševikų režimu normalizavimo, tad iš pradžių 1921 m. kovą pasirašė prekybos sutartį. Liepą Varšuvos skyriaus viršininkui Malcolmui Maclarenui, nešiojusiam auksinius auskarus ir panašiam į piratą, buvo nurodyta panaikinti taip brangiai sukurtą tinklą. Baltijos regione teliko keli žmonės. Saujelė Reilly nutrūktgalvių tęsė savo darbą ir be jo, neturėdami oficialios SŽT paramos. Tačiau sovietų šnipų vadovams to pakako, kad užmautų jauką ant kito kabliuko.

1921 m. lapkritį A. A. Jakuševas, Rusijos vandens kelių administracijos pareigūnas, atvyko pas Taline gyvenantį seną savo bičiulį, buvusį baltagvardiečių karininką. Abu vyrai buvo tikri antibolševikai. Apsilankęs svečias priklausė prie tikros, tik gal nelabai tvirtos monarchistinės organizacijos Maskvoje. Svetingas šeimininkas sukinėdavosi tolimose politinių emigrantų kolonijose ir entuziastingai raportuodavo, ką girdėjęs. Vieną tokį laišką perėmusi ČK sulaikė į Maskvą grįžusį Jakuševą. Po tam tikrų įkalbinėjimų Lubiankoje, 1922 m. pradžioje jis sutiko bendradarbiauti su sovietų valdžia. Jakuševui padedant, ČK ėmė įtikinėti politinių emigrantų vadovybę Vakaruose, kad Sovietų Sąjungos viduje formuojasi galingas ir vilčių teikiantis pogrindinis judėjimas. SŽT poskyrio Helsinkyje viršininkas Harry Carras, rusiškai laisvai šnekantis uolus antikomunistas, kuriam vėliau buvo lemta dalyvauti ir didesniuose nesėkminguose sumanymuose, pernelyg troško išgirsti tokią žinią, ypač dėl to, kad naująją organizaciją, regis, remia suomių, estų ir lenkų šnipų tarnybos.[214] Jis nerimavo, kad ši organizacija negeba pateikti naudingos informacijos, bet pripažino, kad pagrindinis jos tikslas – maištauti ir kad šiame etape šnipinėti būtų pernelyg rizikinga. Ši klaida taip pat bus beveik tiksliai pakartota ateityje.

Kitą operacijos dalį sudarė planas, kad gabus ČK pareigūnas Georgijus (Griša) Syroježkinas turi įsiskverbti į tikrą antikomunistų partizanų būrį* Baltarusijoje. Turėdamas dvi žaizdas, likusias nuo tikrų rusų pasieniečių šūvių, jis įstengė įtikinti partizanus ir jų užsienio rėmėjus, kad jo ketinimai sąžiningi. Syroježkinas artimai susidraugavo su politinių emigrantų vadovu Borisu Savinkovu (vienu iš Reilly bendrininkų), įsikūrusiu vis labiau skurstančioje judėjimo būstinėje Varšuvoje. (1921 m. kovą Lenkija su Sovietų Sąjunga buvo pasirašiusi taikos sutartį ir nutraukė paramą rudenį planuotam antisovietiniam sukilimui.) 1921 m. liepą sovietų slaptoji policija, naudodamasi Grišos perduota informacija, susėmė beveik visą Savinkovo tinklą Rusijoje.

Dzeržinskis, nenorėdamas persistengti, buvo atsargus. Jis paliko ganėtinai rusenančių antibolševikinės kovos žarijų, kad galėtų sužaisti antrame žaidimo ture. Savinkovo kova buvo pasmerkta, dabar atėjo laikas sunaikinti jį patį. Ir vėl ryšį užmezgė neva antikomunistinė organizacija, šįkart pavadinta „Trust“ („Trestas“). Ji atrodė esanti demokratiškų, ne monarchistinių, pažiūrų: Savinkovui, radikaliam liberalui, neapkentusiam tiek carinės autokratijos, tiek komunistinio totalitarizmo, ši organizacija buvo kur kas patrauklesnė. Po tam tikrų specialių apsimetinėjimo scenų, įtraukus jo pasiuntinius, fatališką moterį, su kuria Savinkovas pradėjo meilės romaną, entuziastingas antikomunistų vadovas susigundė kirsti sovietų sieną, buvo sulaikytas ir atgabentas į Maskvą. Įgudęs tardyti Dzeržinskis (jis fizinį kankinimą laikė primityviu ir negarbingu apklausos proceso sutrumpinimu) Savinkovo bendradarbiavimą pavertė parodomuoju teismu. Šis buvo nuteistas iki gyvos galvos, bet mirė mįslingai iškritęs pro langą, galbūt iš nevilties norėdamas nusižudyti, o gal nužudytas Stalinui įsakius.

* Šią pogrindinės armijos dalį sudarė trumpai gyvavusios Ukrainos Respublikos ginkluotųjų pajėgų likučiai, Lenkijoje gyvenantys antibolševikiškai nusiteikę rusai ir kiti.

Kita auka buvo Reilly. Oficialiai jis jau nebebuvo britų žvalgas: tarp SŽT dokumentų randama nemažai kupinų susierzinimo telegramų, kuriose Londonas savo skyriams reiškė nepasitenkinimą šnipų meistro avantiūrizmu. Bet Reilly vis dar buvo išsaugojęs draugų tarp šios tarnybos pareigūnų, vienas iš jų – Ernestas Boyce'as, buvęs jo viršininkas iš Maskvos laikų, dabar vadovavo Talino skyriui. 1925 m. Boyce'as parašė Reilly ir paprašė jo pagalbos atlikti tyrimą, kaip vėliau paaiškėjo, tai buvo rimta pogrindinė operacija Rusijoje. Pagrindinis vaidmuo ir vėl teko rusei agentei: šį kartą patraukliai moteriai Marijai Zacharčenko-Šulc, ir seksualiai nepasotinamai, ir suirzusiai dėl blogo savo buvusių meilužių elgesio. Neaišku, ar jos ir Reilly santykiai tapo intymūs, bet ji tikrai stengėsi daryti jam didelę įtaką, kai šis atvyko į Helsinkį užmegzti ryšių su „Tresto“ vadovais. Apgaulė tapo dar įtikinamesnė atsiradus gausybei įrodymų, patvirtinančių to pogrindinio judėjimo galimybes. Vietinio SŽT agento brolis, įkliuvęs Rusijoje į spąstus, buvo iš ten slapta išgabentas kontrabanda. Jis buvo smuikininkas, o brangus instrumentas buvo jo pragyvenimo šaltinis. „Trestas“ paslaugiai pasirūpino ir instrumento pargabenimu. Carrui kilo šiokių tokių abejonių: rodės, viskas pernelyg sklandžiai klojasi tikrai sąmokslininkų grupei, veikiančiai vis galingesnės rusų slaptosios policijos panosėje. Deja, savo abejones jis užgniaužė.[215]

Pagal planą Reilly su „Tresto“ vadovais turėjo susitikti Suomijoje 1925 m. rugsėjį. Bet paskutinę minutę buvo įkalbėtas atvykti į Maskvą susitikti su antikomunistine „alternatyvia vyriausybe“. Jaukas buvo Marijos įteikta laikraščio iškarpa su nuotrauka, kurioje neva buvo matyti šalia Lenino stovintis „Tresto“ emisaras Terentijus Deribasas, su kuriuo Reilly jau buvo susitikęs Helsinkyje.[216] Ar galėjo būti geresnis organizacijos įtakos įrodymas, kaip tas, kad savo gretose ji turėjo buvusį bolševikų vado leitenantą? Deja, nuotrauka buvo suklastota. Galutiniu akstinu tapo Deribaso paminėti pelningi verslo sandoriai, kuriuose Reilly galėtų dalyvauti Rusijoje, kai tik pasitrauks

komunistai. Sekso, godumo, ambicijų ir adrenalino deriniui atsispirti buvo neįmanoma. Reilly užkibo ant meškerės, paskubomis parašė laišką vienai savo žmonų ir kirto sieną.

Jo vedliai savo aukos išsyk nesulaikė. Apsimetę sąjungininkais, jie ištraukė iš jo visą informaciją. Reilly atskleidė savo godumą, pasiūlydamas, jog naująją vyriausybę būtų galima finansuoti pardavus Rusijos muziejų ir meno galerijų lobius: jis netgi pasisiūlė būti šio niekingo sandorio tarpininku. Tuo metu dėl apgaulės iškilo politinių rūpesčių. Tiems, kurie rūpinosi šia operacija, atrodė, kad būtų geriau leisti Reilly grįžti į Vakarus. Tokia buvo standartinė nusistovėjusi tvarka, taikoma ir kitiems nieko neįtariantiems politinių emigrantų rėmėjams. Reilly ataskaita apie sėkmingą misiją padidintų pasitikėjimą „Trestu", o tada tie, kurie tampo jį už virvučių, galėtų sužaisti dar daugiau žaidimų su Vakarų šnipų vadais. Bet Stalinas, jau tapęs sovietų vadovu, to nenorėjo. Net vienos netikros pogrindinės organizacijos buvo per daug. Britų šnipas buvo sulaikytas, bet mažai ką teatskleidė. Tikriausiai jis neturėjo ko išduoti: veikė be oficialių SŽT įgaliojimų, niekada nedirbo pačioje jos būstinėje ir jo prisiminimai apie tarnybą buvo kelerių metų senumo. Lapkričio 5 d. jis buvo nušautas.

Nelemtas žygis buvo tik blyksnis radaro ekrane, telkiant britų žvalgybos pajėgas Baltijos regione. Kadangi Rusija tapo dar labiau izoliuota, visi dar labiau troško informacijos apie šią šalį. Pinigai ir žmonės plūste plūdo, dėl to atsirado šūsnys netinkamos, klaidinančios ir iš prastų šaltinių gautos informacijos.[217] Susiformavo specializacijos: Taline – karinė žvalgyba, Helsinkyje – karinio jūrų laivyno žvalgyba, o Rygoje – politinė ir ekonominė žvalgyba. Kaunas, palyginti su kitais miestais, buvo laikomas pernelyg nuobodžiu. Vis dėlto entuziazmas nepasiteisino. Britų žvalgybos pareigūnai dažniausiai būdavo pusiau anglai ir pusiau rusai, kurių gyvenimus sužlugdė revoliucija. Jiems rusų politinių emigrantų kompanija patiko ir jie juos verbavo būti informatoriais. Toks požiūris atspindi tas pačias klaidas, SŽT

padarytas iškart po karo, kai irgi buvo daromas didelis spaudimas parodyti rezultatus ir kai tarnyba, susidūrusi su beveik neįveikiamu žvalgybos objektu, pasikliovė antikomunistais pabėgėliais ir maištininkais. Šie irgi buvo aistringi sąjungininkai ir mėgėjai rizikuoti, bet vargu ar kietakakčiai režimo oponentai žinojo jos paslaptis. Neapykanta, stokojanti žinių ir kurstoma geidžiamojo mąstymo, turbūt yra pats blogiausias pagrindas šnipinėti, norint, kad tai pavyktų. Tai SŽT buvo lemta suprasti ne anksčiau kaip šeštojo dešimtmečio pabaigoje, kai tarnyba ėmė skirti dėmesio kruopščiai verbuoti ir valdyti agentus pačioje komunistų visuomenėje.

Politinių emigrantų ir disidentų grupėms visada sunku deramai patikrinti užverbuotų naujokų lojalumą. Kiekvienas įmanomas viešai atpažinti narys tampa lengvu taikiniu, kurį galima įbauginti, šantažuoti ir papirkti. Kai į tokias grupes įsiskverbiama, jos tampa ne grėsme savo priešininkams, bet šaltiniu. To išvengti gali tik grupės, turinčios mažai narių, siejamų artimos asmeninės draugystės. Deja, tai nebuvo būdinga diletantiškai ir besivaidijančiai trečiojo ir ketvirtojo dešimtmečio rusų diasporai arba penktojo ir šeštojo dešimtmečio Baltijos politiniams emigrantams. Be to, dar pridurkite nepatikimumą, kurį sukelia naujų narių priėmimas, tikras ar įsivaizduojamas, į slaptą pasaulį, ir pasidarys aišku, kaip Vakarų žvalgybos tarnybos pateko į bolševikų sąmokslų pinkles. Anot oficialaus SŽT istoriko, „trečiajame dešimtmetyje Europa knibždėte knibždėjo baltųjų rusų veikėjų, kurie prisistatydavo esą slaptieji agentai".[218] Reikšmingos informacijos jie pateikė mažai[219], bet kartais pridarydavo tikrų nuostolių: pavyzdžiui, teigdami, kad Sovietų Sąjunga kurstė maištus Airijoje ir Indijoje. Britanija griausmingai užprotestavo ir pasijuto labai nesmagiai, kai iš sovietų gavo atsakymą, jog ši informacija, toli gražu ne tiesiai iš politbiuro (kaip kad buvo teigiama), yra visiškas pramanas. SŽT vadovai reiškė nepasitenkinimą ir bergždžiai įvedė naujas taisykles, kurios neleistų tarnybai mokėti didelių pinigų už suklastotus dokumentus.

Ketvirtajame dešimtmetyje užsiraukus britų pinigų kapšui, daugelis agentų ėmė diversifikuoti savo pajamų šaltinius, labiausiai siūlydami savo paslaugas „Abwehr" (vokiečių karinei žvalgybai).

Netikra žvalgybos informacija ypač pakenkė Rygai, kur buvo produktyviausias SŽT skyrius regione. Jo geriausias agentas buvo rusų tautybės vietinis žurnalistas, kuris, manoma, kontroliavo vienuolikos smulkesnių informatorių tinklą. Kaip rodo 1928 m. atlikto tyrimo išvados, daugelis jų, o gal ir dauguma, buvo fiktyvūs: pateikdavo vien įsivaizduotą informaciją, pavyzdžiui, apie rusų „mirtiną spindulį".* Iš Rygos gautas pranešimas lėmė vieną kvailiausių klaidų per visą SŽT istoriją. 1924 m. spalio 24 d. laikraštyje *Daily Mail* išspausdintas laiškas, kurį neva parašė Grigorijus Zinovjevas, „Kominterno" – organizacijos, per kurią bolševikų vadovybė koordinavo savo veiklą su komunistų partijomis užsienyje – prezidentas. Laiške jis ragino britų komunistų partiją imtis vadovauti sukilimui. Ši istorija iškilo rengiantis visuotiniams rinkimams, kuriuose Britanijos leiboristų partija, pirmą kartą atėjusi į valdžią sudarius mažumos vyriausybę, tikėjosi ją išlaikyti. Laiškas nebuvo lemtingas: nors rinkimus laimėjo konservatorių partija, balsavusiųjų už leiboristus padaugėjo. Tačiau daugelis įtarė, kad „nutekintą" laišką, kurį esą pateikė agento pagalbininkas, kodiniu vardu FR/3/Maskva, dirbantis „Kominterno" sekretoriate, sumanė SŽT dešinieji elementai. Ryga laišką oficialiai perdavė Londonui, pridėdama lydraštį,[220] kuriame akcentavo „stiprų ginkluotos revoliucijos kurstymą" ir tarp Anglijos ir Rusijos pasirašyto naujo susitarimo „skandalingą pažeidimą". SŽT taip pat tvirtino, jog „šis dokumentas neabejotinai autentiškas". Reikalai dar pablogėjo, kai Užsienio reikalų ministerijai pamėginus patikrinti tą laišką, SŽT pareiškė

* Kyla pagunda paspėlioti, kad šis tikroviškas pavyzdys galėjo įkvėpti Grahamą Greene'ą, kuris pats buvo SŽT pareigūnas, aprašyti paslaptingą gigantišką įsiurbimo prietaisą – iš esmės buitinį dulkių siurblį – knygoje *Our Man in Havana* (*Mūsų žmogus Havanoje*). (Aut. past.)

(turbūt melagingai), jog jo turinį patvirtino ir kitas agentas. Nebuvo atlikti patys būtiniausi patikrinimai. Ar SŽT gavo tą laišką anglų, ar rusų kalba? Kas buvo tas agento pagalbininkas? SŽT negalėjo arba nenorėjo duoti tikslių ir aiškių atsakymų ir ėmė beveik akivaizdžiai meluoti.[221]

Tokio gana neįspūdingo darbo išimčių atsirado dėl britų žvalgybos ryšių su vietiniais kolegomis, ypač Estijoje (istorija gal ir nepasikartoja, bet kartais rimuojasi). Baronu vadinamas agentas, kurį kontroliavo Carras, pranešė apie 1939 m. pavasarį prasidėjusias derybas tarp nacių ir sovietų, o birželį patvirtino, kad jos gerokai pasistūmėjo. Tačiau SŽT būstinėje Londone dirbęs atsakingas pareigūnas neperdavė toliau šios informacijos manydamas, jog Baronas tikrai negalėjo jos gauti.[222] Ji prieštaravo Užsienio reikalų ministerijos nusistatymui, kad jos atstovas Maskvoje seras Williamas Strangas darė pažangą anglų ir sovietų susitarimo klausimu. Po metų tas pats likimas ištiko kitą sensacingą žinią. Nors 1940 m. rugsėjį, sovietams užgrobus Estiją, Latviją ir Lietuvą, SŽT uždarė savo skyrius Baltijos regione, dauguma agentų tinklų išliko, jiems dažniausiai buvo vadovaujama iš Helsinkio. Britų agentas, slapyvardžiu Atstumtasis, anksčiau kontroliuojamas iš Talino, 1940 m. prisistatė Helsinkio skyriui.[223] Būdamas rusų politinis emigrantas, gyvenantis Berlyne (bet nejaučiantis jokios meilės naciams), jis pabėgo iš Talino vokiečiams padedant, nes sutiko mainais dirbti „Abwehr“ prieš Rusiją. Dabar jis norėjo šnipinėti pačius vokiečius ir dar britų naudai. 1940 m. lapkritį bylą kontroliuojančiam operatyvininkui britui jis pranešė: „Vokiečių karinė vadovybė rengia (birželį) kampaniją prieš SSRS.“ Deja, Carras šią žinią atmetė kaip „neįtikėtiną“ ir turbūt vien propagandą.

Jei Londono politikai būtų atkreipę dėmesį į SŽT šaltinius ir buvę iš anksto įspėti apie Hitlerio ir Stalino paktą, ką jie būtų galėję padaryti? Ilgalaikių diplomatinių ir politinių nesėkmių kulminacija kaip tik ir buvo tas paktas, kuriuo Britanija ir Prancūzija buvo pergud-

rautos, ir Hitleris pamatė, kaip jo ekspansijos planams trukdžiusios kliūtys tirpsta viena po kitos. Sunku įsivaizduoti, kad net ir pati skvarbiausia žvalgybinė intuicija būtų galėjusi ką nors pakeisti. Ir nelengva įsivaizduoti, ką būtų dariusi Britanija, gavusi įspėjimą apie Hitlerio ketinimą užpulti Sovietų Sąjungą. Stalinas iš kitų šaltinių gavo daug įspėjimų: dažniausia jo reakcija į juos būdavo nubausti pranešėją. Nagrinėti hipotetinę istoriją yra bergždžias, bet ir viliojantis sumanymas. Vis dėlto sunku nepajusti nusivylimo, kad į tokią tikslią informaciją pažiūrėta pro pirštus. Jei išvis galima ko nors iš to pasimokyti, tai štai ko: šnipinėjimas yra vertingas tik tuomet, kai sprendimus priimantys asmenys keičia savo mąstyseną atsižvelgdami į rezultatus. Šnipai gali tik patvirtinti, kad gelmėse ir seklumose srovės yra panašios. Jei jie siūlo skirtingą įvykių versiją arba juos prognozuoja, pareigūnai ir politikai privalo noriai veikti atsižvelgdami į tai, kas jiems pasakojama.

Netgi ir šiais laikais Vakarų žvalgybai būdingas tas pat trūkumas. Skaitytojai, mėginantys suvokti, kodėl rusų šnipų vadovams taip dažnai pavyksta įvaryti į kampą savo Vakarų kolegas, apstulbs sužinoję, kad labai dažnai kartojamos ir kitos praeities klaidos. Giliai įsišaknijęs polinkis mokėti gerus pinigus už prastą žvalgybos informaciją. Net po pirmais metais patirtų visiškų nesėkmių didžioji dalis žvalgybos informacijos, gautos iš tarpukario Baltijos regiono, tebuvo paskutinių likučių išgrandymas, kaip rodo ši pesimistinė literatūrinė miniatiūra:

> Baltijos agentas BP/24, kuris gyveno Maskvoje ir turėjo „sąsajų su sovietų institucijomis“, už 50 JAV dolerių per mėnesį sutiko „triskart per mėnesį siųsti informaciją“ apie politinius reikalus ir „propagandos tema“. Kai paaiškėjo jo paties dalyvavimas OGPU veikloje (nes jie jį šantažavo dėl lošimo skolų), jis buvo apkaltintas išdavyste, bet pabėgo į Austriją, ten iki ketvirtojo dešimtmečio pradžios toliau pardavinėjo prastos kokybės informaciją apie Rusiją. Iš ten

> jis pranešė, kad dirba nacių žvalgybos tarnyboje Berlyne ir siūlė teikti savo pranešimus SŽT per bendrą ryšininką Suomijoje. Iki 1934 m. (SŽT apie tai sužinojo 1946 m. iš paimtų vokiškų dokumentų) jis jau buvo perėjęs į „Abwehr", pranešinėdavo jiems apie Rusiją, be to, dar SŽT perdavė sudarytą klausimyną apie Rusiją, kurį buvo gavęs iš savo suomio ryšininko.[224]

Nors minėtoji Vakarų žvalgybos kovų su Rusija Baltijos regione istorijos pradžia ir buvo nesėkminga, bent jau galima sakyti, kad ji buvo dėsninga.

9

Tarp kūjo ir priekalo

Nerūpestingumas, naivumas ir geidžiamasis mąstymas buvo plačiai (ir žeminamai) demonstruojami ir po dvidešimties metų. Šis epizodas atskleidžia pražūtingą pogrindinį priešinimąsi komunistų valdymui Baltijos valstybėse ir yra vienas iš mažiausiai žinomų šiuolaikinės Europos istorijos puslapių.[225] Didvyrių ir niekšų pavardės negirdėtos, kaip ir organizacijos, prie kurių jie priklausė, ir kovos, kurias jie rėmė. Tačiau reikia pripažinti jų mirtis ir žlugimą, juos supusį moralinį neapibrėžtumą ir dilemas, pavojingai nenaudingą Vakarų žvalgybos įsikišimą. Svarbiausias paradoksas buvo štai koks: Baltijos regione besipriešinantys sovietų valdžiai žmonės nesiekė rinkti žvalgybos informacijos Vakarų šnipų vadovams, o ir savo siekiais ir ištakomis nebuvo idealūs sąjungininkai. Tačiau būtent šnipų agentūros pasiūlė jiems vienintelę viltį gauti paramą iš išorės. Kad ir kokių turėjo trūkumų, šie žmonės Šaltojo karo pradžioje sudarė daugumą tų kortų, kurias amerikiečių ir britų žvalgyba gebėjo surinkti.

Per karą, 1943 m. pradžioje, buvo atsinaujinę žvalgybos ryšiai tarp šalių abipus Baltijos jūros. Abiem pusėms tas bendradarbiavimas buvo prieštaringas. Sovietų Sąjunga vis dar tebebuvo oficiali Britanijos sąjungininkė, o daugelis Baltijos regiono agentų buvo atvirai nusiteikę antikomunistiškai. Jų nuomonės buvo skirtingos. Daugelis manė, kad intensyvesnis bendradarbiavimas su vokiečiais – vienintelė viltis atitolinti kitą sovietų okupaciją. Kiti vylėsi,

kad Britanija atsisakys sąjungos su Stalinu ir išgelbės juos, kaip buvo padariusi 1920 metais. Pirmieji atnaujintų ryšių vaisiai buvo kartūs. Tuometis Estijos rezistencijos dalyvis Evaldas Aruvaldas prisiminė: „Tikėdamiesi sulaukti pagalbos mes perdavėme britams <...> informaciją apie mūsų pajėgas ir išsidėstymą fronte. Britai šią informaciją perdavė sovietams.“[226] Pulkininkas Alfonsas Rebane, legendinis estų karininkas, vėliau dirbęs SŽT naudai, išreiškė nepasitenkinimą: „Šitaip pakenkta Estijos žmonių kovai su komunistais, mūsų vergvaldžiais.“[227]

Ši istorija prasideda nuo Alexanderio (Sandy) McKibbino, gimusio ikirevoliucinėje Rusijoje, vėliau ikikarinėje Estijoje buvusio medienos pirkliu (ir turbūt britų žvalgybos sąrašuose).[228] Per karą jis dirbo SŽT Stokholmo skyriui, tais laikais – vienai iš didžiausių Europos šnipų būstinių. Pagrindinė jo užduotis buvo šnipinėti nacius, kurie 1941 m. buvo okupavę Baltijos šalis ir dabar gindamiesi nuo artėjančių sovietų pajėgų pralaimėjo mūšį. O lietuvių pogrindis, vis dar tikėdamasis atkurti savo šalies nepriklausomybę, siekė užmegzti ryšius su galingomis Vakarų valstybėmis. Vienas jo atstovas nuolat lankydavosi Švedijoje, susipažino su McKibbinu ir buvo jo pasamdytas.[229] (Šis britų šnipas bendravo ir su Estijos pogrindžio vadovu iki 1944 m., kol jį sučiupo ir nukankino gestapas, iširus jo agentų tinklui.)[230]

Baltijos šalims naciai ir sovietai mažai kuo skyrėsi. Toks požiūris apstulbins tuos, kuriems hitlerinė Vokietija yra blogio šaltinis, o jam priešpriešinama Sovietų Sąjunga atrodo narsi (gal ir prastai valdoma) sąjungininkė. Tačiau Baltijos regione, kaip ir didelėje Europos dalyje, karas vyko tarp trijų šalių. Viename kampe buvo naciai, turintys imperine doktrina pagrįstą rasinį pranašumą, kitame – sovietai, suplakę rusų imperializmą ir klasių kovos ideologiją. O viduryje, praliejusios daugiausia kraujo, liko tautos, kurių valstybes nuo žemės paviršiaus nušlavė nacių ir sovietų paktas. Anot lietuvių

poeto Tomo Venclovos, karo metai Baltijos šalims pasiūlė rinktis tarp Hitlerio, Stalino ir mirties, nors, pasirinkęs vieną, nebūtinai išvengsi kitų.[231]

Kol užsimezgė pradiniai ryšiai tarp rezistencijos ir užsienio žvalgybos, kovos ir invazija jau buvo padariusios žiaurių nuostolių. 1940 m. prievarta prijungus ir sovietizavus tris Baltijos šalis, 1941 m. birželį buvo deportuota didžioji dalis ikikarinio elito[232], žmonės dažniausiai buvo išvežami vidury nakties ir turėdavo išsiruošti per valandą. Klasiniai priešai, suvaryti į gyvulinius vagonus, kad sušaltų, mirtų iš bado ir kentėtų tolimuose darbo lageriuose, buvo „antisovietinių" politinių partijų (nesvarbu, kairiųjų ar dešiniųjų) nariai, policijos pareigūnai, kalėjimų tarnautojai, karininkai, politiniai emigrantai ir „nepatikimi elementai", užsienio šalių piliečiai, „asmenys, turintys ryšių su užsieniu", pavyzdžiui, pašto ženklų kolekcionieriai, be to, aukšto rango tarnautojai, Raudonojo Kryžiaus darbuotojai, dvasininkija, bajorija, pramonininkai ir pirkliai. Tokių žmonių Estijoje buvo 10 tūkstančių, Latvijoje – 15 tūkstančių ir Lietuvoje – 34 tūkstančiai. Visose trijose šalyse daugumą jų sudarė vidurinės klasės žydų tautybės gyventojai. Pasak Jeilio universiteto istoriko Timothy Snyderio, tiems žydams būtų buvusi menka paguoda, kad yra persekiojami ne dėl rasinės, o dėl klasinės priklausomybės.

1944 m. grįžus sovietų pajėgoms, tie, kuriems nepavyko pabėgti ir kurie parodė nors kokį pasipriešinimo ar savarankiškos mąstysenos ženklą, buvo nuslopinti kaip „buržuaziniai nacionalistai".[233] Ši traumuojanti istorija sudaro emocinį ir strateginį foną šnipinėjimo nesėkmėms vėlesniais metais, nepriklausomybės kovoms devintajame dešimtmetyje ir neapgalvoto Vakarų šnipų ir jų Baltijos šalių kolegų puolimo vienas kitam į glėbį dešimtajame dešimtmetyje. CŽV mokytas lietuvių rezistencijos kovotojas Juozas Lukša vėliau rašė:

> 1940 m. rusai atžygiavo į mūsų žemę „išvaduoti“ mūsų nuo „kapitalistinių ir fašistinių išnaudotojų“. 1941 m. po jų atžygiavo vokiečiai, taigi „išvadavo“ mus iš „bolševikų vergovės“. O dabar vėl sugrįžo rusai – šį kartą „išvaduoti“ mūsų iš „nacistinių budelių tironijos“. Kadangi nebuvom pamiršę, kaip jie mus „išvadavo“ aną sykį, nemanėme, kad yra kokių nors priežasčių džiūgauti.[234]

Žiūrint Vakarų akimis, buvo prasminga padėti sovietams sutriuškinti nacius (ir tai buvo gyvenimo ar mirties klausimas išgyvenusiems regiono žydams), tačiau vėliau stojusi painiava – nedovanotina. Britų žvalgyba troško išsiaiškinti, kas vyko okupuotose Baltijos šalyse, ypač sužinoti, ar sovietai planavo veržtis tolyn į vakarus. 1945 m. spalio 15 d. ši tarnyba iš Švedijos į Latviją laivu plukdė keturis agentus žvalgus. Deja, laivas apvirto ir vyrai buvo sučiupti, ir kankinami iki pamišimo. Jų turėti šifrai ir radijo siųstuvai pateko Jāniui Lukaševičiui, galvotam Latvijos KGB pareigūnui, į rankas. Štai ir įrodymas, kad SŽT atnaujino operacijas prieš Sovietų Sąjungą – bet kaip į tai reaguoti? Laukti, kol atvyks daugiau šnipų, ir pamėginti juos sumedžioti sudėtinga ir rizikinga: kur kas geriau į spąstus įvilioti būsimus britų agentus. Operacija buvo pavadinta „Lursen-S“[235], nors dažniausiai ji vadinama „Raudonuoju voratinkliu“ – pagal 1989 m. išleistą britų autoriaus Tomo Bowerio, pirmą kartą atskleidusio tamsiąsias jos paslaptis, knygos pavadinimą.

1946 m. kovą Lukaševičius privertė vieną latvį*, karo metais buvusį britų radijo operatoriumi, vėl siųsti pranešimus, pareiškus, kad savo kodus ir radiją jam prieš sučiumpami perdavė agentai. Gal ir nenuostabu, kad britai galiausiai atsiliepė. Antroji SŽT

* Augusts Bergmanis. (Aut. past.)

misija į Latviją – 1946 m. pasiųsti du agentai*, kurie turėjo sužinoti, kas buvo nutikę ankstesnei misijai. Tačiau pasirodė, kad naujų atvykėlių siųstuvas sugedęs. Dar šiurkščiau pažeisdama savo profesines taisykles, SŽT liepė jiems susisiekti su esamu – KGB kontroliuojamu – radijo operatoriumi. Taip atsirado lemtingas ryšys tarp naujų britų operacijų organizavimo ir pavojingo tinklo, kurį dabar kontroliavo KGB. Suverpęs vieną voratinklio giją, Lukaševičius dar nedavė nurodymo sulaikyti tuos vyrus. Jis norėjo didesnio grobio. SŽT savo agentams (dabar sekamiems KGB) davė užduotį susitikti su kitais ten esančiais britų agentais. Taip sovietai gavo daugiau informacijos ir užuominų. Kiti veiksmai buvo tokie pat absurdiški. Dar du agentai įstrigo Latvijoje ir buvo sulaikyti, kartu ir jų pagalbininkai. Kitam politiniam emigrantui Feliksui Rumniekui buvo nurodyta grįžti į Latviją ir užmegzti ryšį su KGB, siekiant tapti dvigubu agentu. Jis buvo sulaikytas ir dėl visko prisipažino.

Lietuvos KGB žaidė panašų žaidimą. Jis finansavo rezistencinį judėjimą, konkuruojantį su pagrindine partizanų organizacija.[236] Tariamosios organizacijos pogrindžio vadovas buvo žymus Amerikos lietuvis Juozas Albinas Markulis, atrodantis esąs ištikimas, bet iš tiesų – išdavikas jau nuo 1944 metų. Tokia klasta ne tik skaldė ir blaškė antikomunistinę kovą užsienyje. Ji padėjo ir su šaknimis išrauti tikrąją rezistenciją namuose. 1947 m. sausio 18 d. Markulis sušaukė Lietuvoje visų partizanų vadų susirinkimą. Nors Lukša – nuoširdus antikomunistas, nepaprastai išmintingas, drąsus ir iškalbus – buvo skeptiškai nusiteikęs, kiti Markuliu pasitikėjo: galų gale, šis palaikė ryšius su garbinama britų žvalgybos tarnyba. Lietuviai žengė tiesiai į KGB pasalą. Panaši gudrybė įvyko Latvijoje: Lukaševičius suorganizavo, kad keturiolika aukštų partizanų vadovų

* Rihards Zande ir Ēriks Tomsons. (Aut. past.)

būtų pakviesti į Rygą susitikti su „Latvijos vyriausybės tremtyje" atstovais ir „britų slaptosios tarnybos" atstovu. Siekiant susilpninti įtarimus, kiekvieno vadovo buvo paprašyta pateikti savo nuotrauką, ir kiekvienas mainais gavo galiojančią sovietų tapatybės kortelę – daugelio manymu, meistriško britų gebėjimo klastoti dokumentus įrodymą. Spalio 13 d. nieko neįtariantys vyrai apsilankiusiam „britui" pateikė išsamią informaciją apie savo operacijas. Tada jie buvo sulaikyti, ir niekas daugiau jų nebematė.

Už geležinės uždangos tebebuvo visiškai pasitikima Vakarais. 1947 m. birželį Lietuvoje leistas pogrindinis laikraštis skelbė:

> Didžiausi pasaulio mokslo žmonės ir garsūs strategai – Eisenhoweris, Montgomery, admirolas Nimitzas ir daugybė kitų – visose šalyse renka ginklus ir rengia planus drauge likviduoti nusikaltėlių pilną Maskvą, kuri yra vienintelis kliuvinys laisvei.[237]

Čia jau buvo perdėtas teiginys. Britanija buvo pakirsta karo išlaidų. Amerika nebuvo linkusi rengtis naujam iššūkiui Europoje. Toks nusiteikimas ėmė keistis tik po 1948 m. sovietų blokados Berlyne. Tų metų birželio 18 d. prezidentas Harry Trumanas Nacionalinėje saugumo taryboje pasirašė lemtingą įsakymą, naujai įsteigtai CŽV iškeldamas tokius uždavinius:

> propaganda, ekonominis karas, prevencinė tiesioginė veikla, apimanti sabotažą, antisabotažą, griovimo ir evakuacines priemones, ardomoji veikla prieš nedraugiškas valstybes, kartu ir pagalba pogrindiniams rezistencijos judėjimams, partizanams ir pabėgėlių išlaisvinimo grupėms, parama vietiniams antikomunistiniams elementams laisvojo pasaulio šalyse, kurioms iškilo grėsmė.[238]

Pirmosios sovietų atominės bombos išbandymas 1949 m. rugpjūtį ir 1950 m. birželį staiga prasidėjęs Korėjos karas dar labiau pakurstė susidomėjimą. Tai laikais, kai dar nebuvo šnipų palydovų (nei šnipų lėktuvų, kurie atsirado 1952 m.) ir kai Vakarų diplomatai Maskvoje buvo veiksmingai įkalinti savo ambasadose, išoriniam pasauliui labai trūko informacijos apie sovietų ketinimus ir galimybes. Panikai pasidavę politikai darė milžinišką spaudimą šnipų vadovams, kad šie ko nors imtųsi. Bent jau tiek galima daryti. Todėl jie ir spaudė.

Iš išorės atrodė, jog Baltijos valstybės yra ideali antikomunistinės veiklos bazė. Tautos buvo ryžtingai nusiteikusios prieš komunistus. Partizanų pajėgas miškuose tariamai sudarė dešimtys tūkstančių žmonių. Tą regioną galima pasiekti laivais ir lėktuvais. Jis buvo priešakinis sovietų karinių pajėgų bastionas: jei būtų ketinama užpulti Vakarus, Baltijos šalyse būtų matyti pasirengimo ženklų. Žmonių ištekliai buvo gausūs: vakarinėje Vokietijoje, Britanijoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose politiniai emigrantai sudarė labai motyvuotą ir vaisingą agentų šaltinį. Trumpai tariant, Estija, Latvija ir Lietuva atrodė tinkamos vietos ir kovoti su komunizmu, ir jam šnipinėti. Tą gražią svajonę sužlugdė pragaištinga SŽT operacija „Džiunglės" ir ją papildanti CŽV operacija, iš pradžių pavadinta „Tilestone" („Plyta").[239] Nesėkmė yra našlaitė, o labiausiai šnipinėjimo srityje. Kai kas nors pavyksta, atrodo, kad buvo genialiai padaryta. Jei Stalinas būtų miręs anksčiau, o paskui subyrėjusi Sovietų Sąjunga, tai galėjo būti įrašyta į istoriją kaip iš anksto numatytos ir narsios veiklos rezultatas, kurį okupuotoje Europoje pasiekė nusipelnę Specialiųjų operacijų valdybos* darbo tęsėjai. Tiesą sakant, tai lydėjusi katastrofa buvo slepiama trisdešimt metų. Slaptumas apsimoka.

* SOE – Special Operations Executive. (Angl.)

CŽV išplėtojo didelę mokymų bazę politiniams emigrantams Kaufboirene, Vokietijoje. Savo naujiems nariams iš Baltijos regiono SŽT vietoje laikinų stovyklų neutralioje Švedijoje įsteigė šnipų mokyklą Čelsyje, Senosios Bažnyčios gatvėje, 110 name (dabar tai prabangus miesto namas). Vienas iš atsakingųjų asmenų buvo Alfonsas Rebane, jis vadovavo tvirtai, bet pražūtingai rezistencijai prieš Raudonosios armijos pakartotinį Estijos užgrobimą 1944 metais.* Šaudymo pratybos vyko apie dvidešimt mylių nuo Londono esančiame karjere, o parašiutininkų mokymai vyko viename oro uoste netoli Abingdono. Vaito saloje mokiniai treniravosi, kaip išsilaipinti iš nedidelių laivų, Monktono forte mokėsi kautis be ginklų, išgyvenimo metodus tobulino komandosų mokymo bazėje Škotijoje, netoli Neviso. Mokymai apėmė atminties lavinimą, Morzės abėcėlę, kriptogramų rašymą, miško pažinimą ir artimąjį mūšį, ir jų kokybė buvo puiki. Agentų gebėjimai naudotis ryšių, taktikos, ginklų valdymo, išvengimo ir pabėgimo metodais bei kitais slaptųjų operacijų bei šnipų darbo elementais buvo kur kas aukštesnio lygio nei jų kolegų namuose. Per keletą pirmų kovos metų praretėjo veteranų gretos, partizanais tapo vaikinai iš ūkių, išmanantys kaimo gyvenimą, bet visiškai netinkami kovoti su užgrūdintais mūšiuose, sukilimus malšinančiais baudžiamaisiais KGB būriais. Kiti Baltijos regiono operacijų fragmentai buvo prastesni. Anthony Cavendishas, buvęs SŽT depešų pareigūnas Vokietijoje, prisimena:

> Mes nusivedėme agentus į parinktą iš anksto mažą barą Riperbane, Hamburgo Raudonųjų žibintų kvartale <...>. Netrukus prie mūsų prisidėjo ryškiai išsidažiusios merginos ir aš, prasidėjus rimtoms išgertuvėms, grįžau namo. Apie 3 valandą ryto pasigirdo smarkus beldimas į duris

* Jo kolegos buvo lietuvis Stasys Žymantas, Oksforde teisininko išsilavinimą įgijęs politinis emigrantas, ir latvis Rūdolfs Silarājs, lakūnas. (Aut. past.)

<...>. Grįžo du mūsų agentai, bet Peteris [SŽT pareigūnas] ir dar vienas agentas buvo įsivėlę į muštynes <...>. Tik <...> per seniai turimas pažintis policijoje mes galėjome perimti Peterį ir latvį savo globon.[240]

Regis, iš šio incidento SŽT nepasimokė ir nepergalvojo savo atrankos procedūrų bei agentų patikimumo tikrinimo tvarkos. Ji būtų turėjusi ištirti ydingas šios operacijos prielaidas.

Pirmoji tokia prielaida buvo ta, kad Sovietų Sąjunga tikrai planavo užpulti Vakarus, o ne spręsti didžiules vidines problemas. Antroji – kad turimi agentų tinklai yra patikimi. Iš tiesų jie buvo tikri spąstai. Vien mintis, kad svetimšaliai agentai galėtų gauti naudingos informacijos apie sovietų karo veiksmus regione, o juo labiau susidaryti kokį nors supratimą apie valdžios daromus sprendimus, buvo nereali. Dar labiau abejotina, kad jie galėtų įsitraukti į kovines operacijas Sovietų Sąjungoje. Ar tie mokyti asmenys buvo šnipai, ar komandosai? Ar jų darbas buvo sekti sovietų karinių pajėgų judėjimą, ar jį sabotuoti? Nuo 1949 m. ir vėliau SŽT stengėsi sumenkinti naujai išmokytų asmenų vaidmenį rezistencinėse operacijose ir pabrėžti šnipinėjimo svarbą, tačiau šitaip rizikavo pakirsti jų motyvaciją. Sugrįžus namo kautis su okupantais ir išlaisvinti tėvynę buvo didžiulė paskata, bet pavojus būti nukankintam ir žūti už šnipinėjimą užsienio valstybei – kur kas mažesnė.

Šiame žaidime buvo pasitelktas ir antras išdavystės elementas. Iki 1947 m. Kimas Philby, aukščiausio rango KGB šnipas Vakaruose, buvo SŽT 9 skyriaus viršininkas, atsakingas už visas britų operacijas, rengiamas prieš Sovietų Sąjungą. Tuo metu jis persikėlė į Vašingtoną ir ėmėsi dar slaptesnio vaidmens: tapo ryšių pareigūnu tarp SŽT ir naujai įkurtos CŽV. Vėliau jis rašė:

Norėdami išvengti dalinio veiksmų sutapimo ir dubliavimo pavojaus, britai ir amerikiečiai pasidalydavo tikslia

informacija apie savo operacijų laiką ir geografines koordinates. Nežinau, kas nutiko toms dalyvaujančioms pusėms. Bet remdamasis turimomis žiniomis galiu spėlioti.[241]

Britanijai ir Amerikai toliau žengiant į pelkę, KGB pasidarė įžūlesnis. 1948 m. spalį Lukaševičius organizavo fiktyvų „pabėgimą“ užgrūdinto agento, pavarde Vidvudas Šveicas, kuris skelbėsi esąs Latvijos rezistencijos atstovas. Žvelgiant į praeitį, visa tai atrodo akivaizdi provokacija, iškart galima buvo įtarti pagrindinį Latvijos aktyvistą Stokholme, dirbantį su SŽT.[242] Tačiau dar sykį groteskiškai sulaužius šios profesijos taisykles, Šveicas buvo paskirtas atsakingas už šešių žmonių grupę (po du nuo kiekvienos iš trijų šalių), kurią mokė SŽT. Dar blogiau, jam buvo pateiktas sąrašas prijaučiančiųjų – kaip tik tokių žmonių, kuriuos KGB labiausiai norėjo sučiupti. Kai gegužės 1 d. jo komanda išsilaipino netoli Lietuvos kurorto Palangos, Šveicas atsiskyrė nuo kitų ir įspėjo pasieniečius, o šie nužudė abu estus ir vieną latvį. Kiti pabėgo. Šveicas išsiuntė užšifruotą pranešimą, informuodamas SŽT, kad jam stebuklingai pavyko pabėgti. Iki metų pabaigos jau visą tinklą kontroliavo KGB, nors britų šnipų vadovai manė, kad jis vis dar veikė ir buvo nesusektas. Kitas sustiprintos operacijos žygis įvyko 1949 m. spalį, kai grupė nuodugniai parengtų naujokų išsilaipino Latvijoje, o ten juos pasitiko rezistencijos kovotojais apsimetę KGB agentai. Tuo metu Londone SŽT šventė sėkmingą išsilaipinimą.

Klaidų darė ir amerikiečiai. Jie pradėjo nuo „faktiškai tuščių“ bylų: beveik niekuo nesiskiriančių nuo tų, kurias galima buvo rasti Kongreso bibliotekoje esančiuose ikikariniuose žinynuose ir laikraščių iškarpose. Harry Rositzke, aukštas CŽV pareigūnas, atkreipė dėmesį: „Nebuvo pačių elementariausių faktų – apie kelius ir tiltus, fabrikų vietą ir produkciją, miestų planus ir oro uostus.“[243] Gaunama žvalgybos informacija mažai gelbėjo. „Didžioji jos dalis buvo

nereikšminga, labai nenuosekli, iškraipyta arba pasenusi." Vakarų karo topografai manė, ir, beje, klydo, kad sovietų pajėgos vos per kelias savaites gali pasiekti Lamanšo sąsiaurį. 1949 m. pabaigoje jie manė, kad sovietų bombonešiai gali numesti bombas ant Amerikos. Rositzke prisimena, kaip vienas karininkas trankė stalą Pentagone ir šaukė: „Aš noriu, kad kiekviename prakeiktame oro uoste nuo Berlyno iki Uralo kalnų būtų po agentą su radiju!" Susidūrę su nerealiais reikalavimais, Amerikos šnipų vadai prarado apdairumą (ir etiką)[244] ir užverbavo šimtus politinių emigrantų, kad jie su parašiutais nusileistų komunistų valdomoje Europoje nuo Baltijos iki Juodosios jūros. Tarp jų buvo ir pagarsėjusių karo nusikaltėlių nacistų, net toks aukšto rango nacių pareigūnas kaip Otto von Bolschwingas, artimas holokausto architekto Adolfo Eichmanno bendrininkas.[245] Tai nebuvo neapsižiūrėjimas: vokiečių karo metų žvalgybos informacija buvo puiki, jie Rytuose tebeturėjo naudingų šaltinių ir įžvalgų. Bet Amerika pasidarė moraliai nebepatikima. Sovietų propagandininkai daug lengviau galėjo sakyti, jog Vakarai šliaužte šliaužė kartu su fašistais, o nacistinių kolaborantų laukė paaukštinimas, bet ne bausmė.

Amerikiečių veikla Baltijos šalyse sukosi apie charizmatiškąjį (ir visiškai dorą) Lukšą, kuris iš Lietuvos grįžo labai susirūpinęs dėl įsiskverbusio į rezistenciją KGB. 1949 m. sausį Amerika nuskraidino Lietuvos politinių emigrantų lyderius į Vašingtoną pasirašyti su CŽV oficialaus susitarimo dėl metinės 40 tūkstančių JAV dolerių dotacijos. O SŽT remiami lietuviai vis labiau artėjo į KGB glėbį. Nesuvokdami, kad pateko sovietų kontrolėn, jie dabar ranka rankon dirbo su savo šalies okupantais. Nors būta įspėjamųjų signalų – nesėkmė atsakyti į apgaulingą klausimą ir nesėkmingas mėginimas nužudyti pagrindinį SŽT agentą lietuvį Stokholme, – Britanija neįžvelgė nieko blogo. Ženklus neteisingai suprato ir CŽV: Lukšos paskutinė misija į Lietuvą nenusisekė, nes partizanai dabar

jau buvo tokie nusilpę, kad buvo sunku rinkti žvalgybos informaciją, juo labiau kovoti su sovietais. Smarkiai klysdami, amerikiečiai nerimavo, jog blankios Lukšos ataskaitos rodo, kad jis buvo pergudrautas arba išduotas. Rodės, britų remiamiems agentams sekėsi kur kas geriau. Vargu ar KGB būtų galėjęs tikėtis geresnių rezultatų: britai įtarinėjo amerikiečius, kad nutekina informaciją apie operaciją, o amerikiečiai – britus. Carras išskrido į Vašingtoną pas Rositzke'ę išsiaiškinti situacijos. Jų pokalbis vyko taip:

> R.: Ar mes žinome, kurią iš šių operacijų jau kontroliuoja rusai?
> C.: Ne mūsų.
> R.: Kaip galite būti tokie tikri, kad jūsų agentai nėra kontroliuojami?
> C.: Mes įsitikinę.
> R.: Bet kaip jūs galite būti įsitikinę?
> C.: Nes mes atlikome patikrinimus. Į mūsų grupę nė lašas vandens neprasiskverbs.
> R.: Ir mūsų tokia pat, bet į vieną iš jų yra prasiskverbta.
> C.: Harry, aš manau, šį sykį mes savo reikalą gerai išmanome.[246]

Vargu ar Carras galėjo labiau klysti. Britanija darė didžiausias klaidas, kokias tik galima įsivaizduoti, turėdama klaidingą sampratą, prastą operatyvinį planavimą, buvo neįvertinusi padėties ir nerūpestingai paskirsčiusi išteklius. Bet dar blogiau buvo tai, jog šio susitikimo protokolą rašė ne kas kitas, o Kimas Philby.* Galima tik

* Išėjęs iš SŽT, Philby buvo trumpam įsidarbinęs pas mano darbdavį, *The Economist*, Artimųjų Rytų korespondentu Beirute. Barbara Smith, viena iš ano meto mūsų Artimųjų Rytų skyriaus redaktorių, prisimena puikius jo reportažus, bet ir tai, kad jį reikėjo raginti, nes buvo neproduktyvus. Netrukus mes supratome to priežastis, kai Philby pasirodė Sovietų Sąjungoje. (Aut. past.)

įsivaizduoti, kaip reagavo jį kontroliavę operatyvininkai Maskvoje, gavę ataskaitą apie šį itin slaptą susitikimą.

Iki 1949 m. Baltijos šalių pasipriešinimas iš esmės jau buvo pasibaigęs. Žemės ūkio kolektyvizacija ir ją lydinčios masinės deportacijos buvo beveik sunaikinusios partizanų maisto atsargų tiekimo ir paramos tinklus. Su tais, kurie ir toliau priešinosi, buvo itin žiauriai susidorojama:

> Kad kovotojų dvasia būtų palaužta, jie buvo žiauriausiai kankinami, jų kūnus ketvirčiuodavo, nupjaudavo liežuvius, išlupdavo akis, galvas įkišdavo į skruzdėlynus ir t. t. Sudarkyti lavonai buvo numetami miestų aikštėse ir vogčia stebimos praeivių reakcijos, mėginant išsiaiškinti giminaičius ir draugus.[247]

Vakarų šnipų vadovai, regis, nieko apie tokias negandas nenutuokė. 1951 m. pavasarį SŽT, padedama Švedijos, išsiuntė į Latvijos pakrantę keturis naujus agentus. Šnipų vadovai Londone nežinojo, kad vienas jų buvo išdavikas, kurį anksčiau buvo pakišęs KGB. SŽT apdairiai buvo nurodžiusi estui agentui vykti tiesiai į savo šalį, o ne užmegzti ryšį su latvių grupe. Tačiau niekas iš estų KGB pareigūnų nebuvo pasirengęs rizikuoti ir leisti SŽT žmogui užbaigti savo misiją. Jie tą agentą sulaikė. Šis nurijo cianido kapsulę. Jo slapyvardis buvo Gustavas, bet tikrasis vardas nežinomas. 1952 m. pakrantėje išsilaipino daugiau SŽT mokytų agentų, tarp jų ir turėjusių puikiai padirbtų sovietinių pasų, kurie labai sudomino KGB. Perėmę nemažai tokių dokumentų, jie galėjo juos išsinagrinėti ir suprasti, kokių klaidų ar praleistų detalių reikia ieškoti. Bent jau kaip teigia Maskvoje įsikūręs KGB muziejus, viena tokių demaskuojančių detalių buvo labai geros kokybės sankabėlės, panaudotos dokumento lapams susegti. Sovietų Sąjungoje jos buvo gaminamos iš pigaus

metalo, kuris palikdavo rūdžių pėdsakus. Vakaruose padirbtų pasų sankabėlės buvo iš nerūdijančio plieno. Nors popierius, viršelis, rašalas ir antspaudai buvo be priekaištų, trūkstami rūdžių pėdsakai ir blizgančios sankabėlės tapo nepaneigiamu įrodymu.

Nesuglumintas Rebane, kalbėdamas apie „šventą pareigą" pasipriešinti okupantams, užverbavo daugiau agentų. Vienas jų buvo nelaimingas jaunuolis, vardu Martas Männikas. Jis dirbo medvilnės fabrike Prestone, Anglijos šiaurėje, kaip ir daugelis kitų estų, latvių ir lietuvių, pasitraukusių iš savo šalies ir iš naujo pradedančių savo gyvenimus Vakaruose. Rebane jam pasakė:

> Šiuo metu veikia viena pasipriešinimo organizacija, sudaryta daugiausia iš miško brolių, kurie vykdo pogrindinę kovą su rusų okupantais ir siekia atkurti Estijos Respubliką. Mūsų, užsienyje gyvenančių estų, šventa pareiga remti šią kovą, kiek tik įmanoma. Deja, mes neturime ryšio su savo tėvyne, taigi mums žūtbūt reikia jį užmegzti <...>. Taigi mes priversti bendradarbiauti su anglais, kurie tam tikromis jų pačių nustatytomis sąlygomis yra pasirengę mus paremti materialiai.
>
> O sąlygos tokios: gauti įvairios žvalgybos informacijos, susijusios su Sovietų Sąjunga. Mes, žinoma, privalome sutikti su šiomis sąlygomis, juolab kad jos nekenkia mūsų siekiams, net priešingai, jos mums bus naudingos. Taigi, anglai dabar savo Žvalgybos tarnyboje įkūrė vadinamąją Baltijos grupę <...> mes esame visiškai jiems pavaldūs <...> vieninteliai mūsų resursai [yra] drąsūs ir sumanūs estų tautos vyrai, pasiryžę įvykdyti šią sunkią misiją.[248]

Männikas noriai sutiko. Rebane paaiškino, kad jis bus metams ar pusantrų išsiųstas į Estiją. Jo grupė, aprūpinta keturiomis radijo

stotelėmis, šifrų knygutėmis, padirbtais sovietiniais dokumentais, ginklais, 2 000 šovinių ir 150 000 sovietinių rublių, 1951 m. vėlyvą rugsėjį sėkmingai išsilaipino Latvijoje. Tuo metu estų KGB sekė savo latvių kolegų pavyzdžiu. Atvykėliai buvo apgyvendinti sudėtingame bunkerių ir saugių namų tinkle, kur gyveno „kolegos" iš tariamo rezistencinio judėjimo, tarp jų ir Rebane'ės draugas, kurį buvo perviliojęs KGB. Vasario 3 d. Männikas ir jo kolega buvo pakviesti į vakarėlį Talino priemiestyje, ten pakišus degtinės su įmaišytais narkotikais paimti nelaisvėn.

Nors Lukaševičius ir jo kolegos atskleidė talentus, grėsmę šiai apgaulės operacijai kėlė renkama prastos kokybės žvalgybos informacija. Lukša buvo perdavęs Švedijai daug informacijos apie politines ir ekonomines sąlygas[249] ir pateikė puikią ataskaitą CŽV apie įrengtą slaptą radijo stotį.[250] Kad operacija ir toliau atrodytų įtikima, Lukaševičiui skubiai reikėjo parūpinti daugiau tikrų paslapčių. Tačiau paranojiniame sovietų žvalgybos pasaulyje niekas nenorėjo imtis tokios rizikos. Pavyzdžiui, kai SŽT norėjo gauti duomenų apie laivus, įplaukiančius į Latvijos Ventspilio uosto dokus, sovietų Gynybos ministerija primygtinai reikalavo, kad jų skaičius tyčia būtų sumažintas. Lukaševičius užprotestavo: uostu naudojosi ir užsienio laivai, taigi informaciją būtų galima patikrinti kryžminiu būdu. Jei apytikriai skaičiai būtų per maži, jie priverstų suabejoti operacijos patikimumu. Bet Maskva buvo nepalenkiama. Nenuostabu, kad SŽT analitikams Londone dėl šių duomenų nekilo jokių abejonių, ir jie pasiuntė griežtą žinią vykdyti užduotis, iškeldami dar didesnius reikalavimus.

Augančią įtampą kai kuriuose sluoksniuose didino tai, kad nebuvo sunkumų. Kai kurie prityrę SŽT pareigūnai buvo atkreipę dėmesį, kad amerikiečių ir britų veikla Ukrainoje, Albanijoje ir Rumunijoje visiškai žlugo. Kodėl Baltijos operacija tokia neįprastai sėkminga? Lietuvių kilmės SŽT pareigūnas Johnas Ludzius buvo

vienas iš tų, kurie skambino pavojaus varpais. Tačiau pasipūtėliškai pasitikintis savimi ir liguistai užsisklendęs Harry Carras, nors patyręs apverktinų nesėkmių tarpukario metais, mėgavosi asmenine tuometinio SŽT vadovo Johno (Sinbado) Sinclairo parama. O Ludzius buvo išsiųstas dirbti į Tolimuosius Rytus.

Vis dėlto nerimas augo. Atliekant bet kurią operaciją netikėtai iškylantys sunkumai yra jos sveikumo ženklas, jei jų nėra, derėtų itin susirūpinti. Naujasis CŽV direktorius generolas Walteris Bedellis Beetle (Vabalas) Smithas 1951 m. įsitikino, kad reikia skubiai patikrinti dosniai finansuojamas slaptas operacijas prieš komunistinį bloką. Savo senam draugui generolui Lucianui Truscottui jis pavedė dar kartą išnagrinėti visą programą.[251] 1952 m. pradžioje, atlikęs mokymo bazės patikrinimą, Truscottas pašiurpo, ypač dėl sąsajų su politinių emigrantų organizacijomis, į kurias buvo smarkiai įsiskverbta. Padėjėjas Tomas Polgaras pažymėjo, kad 270 Hitlerio divizijų nepajėgė nuversti sovietų valdžios. Argi netvarkingai lengvai ginkluotų partizanų armijai būtų pasisekę geriau? Jis šaipėsi, kad visos jų misijos tik įrodė traukos dėsnį. Iššokus agentams iš lėktuvų, jie nukris ant žemės.

Amerikiečių šnipų vadovai nė kiek nesijaudino. Rositzke manė, kad dėl šios operacijos užmojo sovietų vadovybė tikriausiai išgyvena košmarus: nors su dauguma agentų ir buvo susidoroję, totalitarinei sistemai reikėtų išeikvoti milžiniškus resursus, kad įveiktų nors menkiausią ardomosios veiklos riziką. „Tie Kremliuje turbūt iš baimės prikrovė į kelnes“, – sakydavo jis.* Atsargumas buvo nemadingas, o pinigų turėta į valias.** Bent savo apimtimi Baltijos operacijos

* CŽV pareigūnas Davidas Murphy atsakė panašiu tonu: „Nors geros žvalgybos informacijos jie ir neatsiunčia, mes rusams sukeliame didelį galvos skausmą.“ (Aut. past.)

** „Savitarpio saugumo aktu“ antisovietiniam partizaniniam karui finansuoti buvo skirta 100 mln. JAV dolerių. (Aut. past.)

atrodė perspektyviausios. Pats generolas Eisenhoweris aplankė Baltijos agentus ir garantavo jiems savo paramą. Operacija vyko toliau, su parašiutininkų šuoliais, papildančiais naktines karinio jūrų laivyno ekskursijas, kurias palankiai vertino SŽT. Naujas amerikiečių operatyvinis darbuotojas Paulas Hartmanas prisiėmė atsakomybę, liepdamas savo mokomiems asmenims nepaisyti „nacionalinio išsivadavimo šlamšto" ir sutelkti dėmesį į tikrą šnipinėjimą. Trims jo agentams, 1952 m. rugpjūčio 30 d. parašiutais nusileidusiems Latvijoje, buvo pažadėta 15 000 JAV dolerių premija, jei šie saugiai grįš. Du iš jų buvo sučiupti: vienas jų nusižudė, o kitas pasidavė. Trečiasis* būtų galėjęs pranešti apie padėtį tiesą: partizanai buvo nugalėti ir juos visiškai kontroliavo KGB. Deja, jis pasirodė esąs niekam tikęs šnipas. Susirado savo seną draugužę ir operatyvines lėšas iššvaistė jai palinksminti. Kai per įprastą dokumentų patikrinimą šis įkliuvo, KGB nustatė, kad jis nebuvo perdavęs jokios svarbios informacijos. Perėmus jo šifrus ir radijo stotelę, „Raudonuoju voratinkliu" buvo galima apraizgyti ir amerikiečius.

Nesėkmės tikimybė sustiprėjo dėl didėjančio politinio spaudimo. Johnas Fosteris Dullesas, netrukus tapsiantis užsienio reikalų ministru, vien tik suvaržymais pagrįstą komunizmo politiką buvo pasmerkęs kaip „neigiamą, beprasmišką ir amoralią", pasmerkusią „begalę žmonių despotizmui ir bedieviškam terorizmui" ir leidusią sovietams „savo belaisvius paversti mus skirtu sužlugdyti ginklu". O CŽV dirbęs jo brolis Allenas kvietė į „dvasinį kryžiaus žygį" Rytų Europai išlaisvinti. Tomas Boweris *Raudonajame voratinklyje* pažymi:

> Kaip tik tuo metu, kai triuškinanti dauguma CŽV ir SŽT slaptų operacijų Rusijoje ir aplinkinėse šalyse pasirodė pragaištingos, politikai triukšmingai reikalavo jų daugiau.[252]

* Nikolajs Balodis. (Aut. past.)

Tos pastangos nebedavė jokios tinkamos žvalgybinės informacijos, nebuvo nė ženklo, kad sovietų valdymas būtų destabilizuotas. Geriausių agentų, kaip antai Lukša, išduotas ir nužudytas 1951 m., nebebuvo gyvų.* Sovietų propagandininkai nuolat skelbė spaudoje apie piktdžiugiškus sugautų agentų demaskavimus, pateikdami išsamius duomenis apie jų parengimą ir misijas. O SŽT buvo priblokšti naujienos, kad du britų diplomatai Guy Burgessas ir Donaldas Macleanas pasirodė esą sovietų šnipai. Faktai prieš Philby nepasitvirtino, bet CŽV buvo pareikalavusi atšaukti jį iš Vašingtono. Dabar kaip tik būtų buvęs tinkamas laikas atsitraukti ir šaltai, blaiviai patikrinti su Sovietų Sąjunga susijusias operacijas, politinius emigrantus ir partizanus. Tačiau Carras ir jo kolegos užsispyrę darė spaudimą toliau.

KGB gundėsi pasinaudoti fiktyviais tinklais ir pakišti dezinformaciją – galbūt siekdamas išgąsdinti Vakarus, kad šie imtų švaistyti lėšas, o gal norėdamas dar kartą pakišti melagingų patvirtinimų, kad sovietų vadovybės ketinimai geri. Tačiau KGB tikslas buvo siauresnis ir siekė giliau: pirma atitraukti dėmesį, o tada įsiskverbti į SŽT ir CŽV. Kitas etapas – prityrusio KGB pareigūno išsiuntimas į Vakarus. Šiam darbui buvo pasirinktas Jānis Ērglis, ilgą laiką Latvijos miškuose su partizanais kovojęs žmogus, kuriam dabar buvo liepta apsimesti vienu iš jų. Jis „pabėgo" į Švediją, įtikino tenykštę žvalgybos tarnybą turįs sąžiningų ketinimų, o tada pervažiavo į Vokietiją, kur apsimesdamas, kad nenoromis, leidosi užverbuojamas SŽT. Baigęs mokymus jis grįžo į Latviją, šį kartą vadovaudamas keturių agentų grupei. Taip KGB ne tik kontroliavo britų agentų veiksmus, bet ir galėjo juos režisuoti. Nesėkmės persekiojamų tik-

* Amerikiečių mokytą lietuvį Joną Kukauską sugavo netrukus po to, kai šis balandį nusileido parašiutu Lietuvoje. Susidūręs su kankinimų grėsme, jis sutiko išduoti savo vadą, šio kapas taip ir nebuvo surastas. (Aut. past.)

rųjų agentų, išsiųstų į Latviją, apmaudo kartėlis niekaip negalėjo pasiekti Londono.

Lukaševičius vėl pasistengė, kad du tikrieji Londone parengti agentai patirtų nesėkmę. Užuot įtarusi ką negera, SŽT nusprendė nusiųsti pamainą ir priėmė dar vieną apsimetėlį partizaną, radijo operatorių, vardu Edmundas, ir kitą užsidegusį ir tikslingą kovotoją*, kurio nekantravimas žudyti komunistus buvo ištampęs jo vadovų kantrybę. Tada KGB į Londoną pasiuntė įtakingą apsimetėlių partizanų „ambasadorių“, kuris iškilmingai sudarė sandėrį su SŽT ir politinių emigrantų vadovais dėl ministrų portfelių tariamai nepriklausomoje Latvijoje. Namo jis grįžo su milžiniška suma pinigų slėptuvėje – apie 1 mln. rublių. Vėliau Lukaševičius gyrėsi, kad visa ta apgaulės operacija atsiėjo 3,5 mln. rublių, kurie buvo gauti iš Britanijos mokesčių mokėtojų. Tikri agentai, kaip antai jaunas ir drąsus latvis Leonidas Zarinis, CŽV žmogus, sumokėjo didžiausią kainą už šituos žaidimus. 1953 m. gegužės 14 d. jis vienas parašiutu nusileido Latvijoje. Bet CŽV dalijosi duomenimis su SŽT, kuri nesiėmė jokių atsargumo priemonių, kad nuslėptų tą informaciją nuo kitų operacijos dalyvių. Zarinis pateko tiesiai į spąstus ir pražuvo Sibiro kalėjimų lageriuose. Jo šeimai, kuri manė, jog jų sūnus dirba kompanijoje „Bell Telephone“, buvo pranešta apie jo žūtį per lėktuvo katastrofą Austrijoje.

Tačiau KGB pamažu virto savo paties sėkmės auka. Londonas paprašė vandens mėginio iš Tobolo upės netoli reaktoriaus, kur Sovietų Sąjunga gamino plutonį. Idėja, kad partizanas, turėdamas padirbtus dokumentus arba išvis jų neturėdamas, galėtų išnirti iš miško bunkerio ir sėkmingai skersai išilgai išmaišyti Sovietų Sąjungą, nusigauti iki griežtai saugomo branduolinio įrenginio, buvo tokia keista, kad tik šnipų vadas tegalėjo taip sumanyti. Tačiau sovietų

* Ludis Upāns, Bowerio vadinamas Lodis Upāns. (Aut. past.)

atsakas buvo ne ką mažiau nemokšiškas. Gavę paliepimą parūpinti radioaktyvaus vandens, KGB laborantai (galbūt gavę prastą instruktažą) nusprendė gerai pasirodyti. Jų pateiktame „upės vandenyje" buvo toks mirtinas kiekis radiacijos, koks galėtų būti tik paties reaktoriaus viduje. Londone išanalizavus mėginį galiausiai paaiškėjo, kad tikrai kažkas negerai. Amerika užsakė atlikti nepriklausomą tyrimą ir 1954 m. nutraukė savo operaciją. Operacija „Džiunglės" dar porą metų lėtai judėjo į priekį. 1956 m. partizanams buvo nusiųstas toks paskutinis pranešimas:

> Mes ilgiau nebegalime jums padėti. Fizinės ar materialinės pagalbos daugiau nebesiųsime. Visi konspiraciniai būstai žlugo <...>. Šis mūsų pranešimas yra paskutinis, kol ateis geresni laikai. Iki birželio 30 d. mes dar jūsų klausysimės. Paskui tepadeda jums Dievas.

Šiuo metu tikrųjų partizanų tebuvo vos keli tūkstančiai. Išsekusių ir demoralizuotų žmonių nuotaika buvo baisi, okupacija naikino jų tapatybę[253] ir nebuvo matyti jokių laukiamo Trečiojo pasaulinio karo ženklų. Paskutinis lašas buvo 1956 m. pasireiškęs Vakarų negebėjimas paremti vengrų sukilimo: estų istoriko Marto Laaro žodžiais tariant, „jie galiausiai suvokė, kad balti laivai nebeatplauks". Lietuvė disidentė Elena Jučiūtė, už savo „antisovietinę" veiklą ištremta penkiolikai metų, savo dienoraštyje rašė:

> Vakarų valstybės, kurios tiek daug gražių žodžių pasako apie žmogaus teises, tautinio apsisprendimo teisę, laisvę, humaniškumą <...> nenorėjo tvirtu žodžiu palaikyti mažos tautos, didvyriškai kovojusios už savo laisvę. Tokios niekšybės iš laisvojo pasaulio niekas iš mūsų nesitikėjo. Mes apie juos buvome geresnės nuomonės, todėl tas nusivylimas tiesiog pribloškė.[254]

Rusenančią rezistencijos kibirkštį pabaigoje palaikė tik sovietų valdžios brutalumas: žūti mūšyje buvo blogai, bet patekti į nelaisvę – dar blogiau. Ligos istorijos įrašai apie sužalojimus, rastus ant Amerikoje gimusio Lietuvos partizanų judėjimo paskutinio vado Adolfo Ramanausko, slapyvardžiu Vanagas, 1956 m. spalį kartu su žmona sučiupto ir ištisus metus iki 1957-ųjų lapkričio 9 d. įvykdytos mirties bausmės kankinto, kūno atskleidžia, koks siaubas laukė kalinių požeminiuose KGB kalėjimuose:

> Dešinė akis padengta kraujosruvomis, ant viršutinio voko šešios durtinės žaizdos, sprendžiant iš jų skersmens, padarytos plona viela ar vinimi ir einančios giliai į akies obuolį. Daugybė mėlynių pilvo srityje, ant dešinės rankos piršto pjautinė žaizda. Ant lytinių organų pastebėta: dešinėje kapšelio pusėje didelė plėštinė žaizda ir žaizda kairėje pusėje, nėra abiejų kiaušinėlių ir sėklidžių kanalėlių.[255]

Antanas Kraujelis ir Pranas Končius, turbūt paskutiniai aktyvūs lietuvių partizanai, buvo sumedžioti 1965 metais. Paskui dar keli partizanai metų metus ir toliau nelegaliai gyveno miškuose arba pasislėpę šeimos narių namuose. Latvis Jānis Pīnupas pogrindyje išgyveno visą penkiasdešimties metų sovietų okupacijos laikotarpį, iš savo nelegalaus gyvenimo „išlindo“ tik 1994 m., kai iš Baltijos šalių buvo išvestas paskutinis rusų kariuomenės būrys.[256]

Iš viso per operaciją „Džiunglės“ atgal į savo gimtąjį kraštą buvo parsiųsti mažiausiai 42 estai, latviai ir lietuviai, dažniausiai vasaros naktimis po vidurnakčio, kai nebūdavo mėnesienos. Tragiškas buvo ne tik jų likimas: jų kovai kenkė vien jų egzistavimas. Užmezgus ryšį su tikrais partizanais pasekmės būdavo katastrofiškos. Tai kurstė sovietų paranoją ir diskreditavo Vakarus. Rezistencijos narsa vėlesniems disidentams atrodė ne tokia įkvepianti kaip nesėkmės

palikimas. SŽT vidinė demoralizacija ir pasitikėjimo CŽV nykimas truko ilgai. Gyvenantiems sovietų imperijoje žlugo idėja, kad Vakarai – patikimas sąjungininkas kovojant su komunizmu, – nors kovoti buvo verta. Vakaruose žinia, kad sovietams taip paprastai pavyko įsiskverbti į antisovietinę operaciją ir turbūt nuo pat pradžių, trukdė bet kokiam drąsiam pasiūlymui vėlesniais metais. Tokią niūrią nuotaiką dar labiau sustiprino netikėta žinia apie Kimo Philby išdavystę. Lengva buvo susidaryti nuomonę, kad jau prastesnių už Vakarų šnipus, ypač britus, tikrai nėra.

Didžiausias operacijos „Džiunglės" pareigūnų ir jų kolegų amerikiečių bei švedų galvosūkis yra toks: kas ir kada Vakarų pusėje suvokė, kad tos operacijos sužlugo, ir kokia buvo jų reakcija. Laikantis tradicinės nuomonės, kuri pateikiama Tomo Bowerio *Raudonajame voratinklyje*, kaltas visa apimantis naivumas ir kompetencijos stoka. Bet ne visiems faktams toks paaiškinimas tinka. Vienas galimos kitokios įvykių versijos įrodymo fragmentas yra Marto Männiko memuaruose. Kai pagrobėjai jam iki smulkmenų išdėstė, kokia jo misija, sumanus SŽT agentas netruko suvokti, kad nuo to momento, kai jis pastatė koją ant Estijos žemės, visa operacija tėra nelemtas farsas. Vis dėlto, užuot pasidavęs nevilčiai, jis ieškojo, kaip perspėti Rebane, ir bent jau taip išgelbėti kitų Londone esančių estų gyvybę. 1953 m. viduryje Männikui, visus tuos mėnesius praleidusiam kalėjimo kameroje ir iš sovietų propagandos knygų besimokiusiam rusų kalbos, buvo nurodyta išsiųsti į Londoną tam tikrus pranešimus. Jis tvirtino, kad septynis išsiuntė be trūkumų, o į kitus atsargiai įterpė slaptą šifrą (vietoj Morzės abėcėlės keturių taškų „H" surinkęs trijų taškų „S"). Tai buvo su Rebane sutartas ženklas, rodantis, kad Männikui tenka perduoti pranešimą ne sava valia. Kitą ženklą jis perdavė susitikęs su estų partizanu Albertu, kuris nežinojo apie KGB apgaulės operaciją ir buvo siunčiamas atgal į Britaniją. Männiko užduotis buvo nuraminti jį. Bet jis, rizikuodamas kanki-

nimais ir mirtimi, pasielgė priešingai ir pasitaikius progai pašnibždėjo: „Pasakyk Robertui (toks buvo Rebane slapyvardis), bet tik jam pačiam, kad „H“ visada, nuo pat pradžių, buvo „S“.“ Nežinia, ar šis pranešimas buvo suprastas ir perduotas. Kalbėdamasis su Estijos pareigūnais po 1991 m., Albertas tvirtino, kad tokių žodžių iš Männiko niekada nebuvo girdėjęs.* Tačiau kiti perspėjimai pasiekė tikslą. Keletas kitų į Londoną grįžusių SŽT žmonių pasidalijo savo įtarimais apie „partizanų“ vadovus. Ludis Upānas, tikras partizanas, dėl perdėto uolumo 1952 m. KGB vadovų grąžintas į Londoną, vėliau tvirtino, kad buvo informavęs SŽT apie fiktyvią rezistenciją.[257] 1954 m. į Londoną pasiųstas KGB žmogus, apsimetęs partizanų vadu, susidūrė su radioaktyvaus vandens galvosūkiu ir užsiminė, jog galbūt į vieną partizanų grupę buvo įsiskverbta, bet jo paties grupė saugi. 1955 m. patį Rebane įspėjo buvęs karo laikų draugas, perėjęs į KGB pusę ir pasiųstas jo sugundyti grįžti į Estiją dalyvauti parodomajame teismo procese. Vieną išgertuvių vakarą jis prisipažino apie savo misiją. Kiti politiniai emigrantai atsitiktinai atpažino bent du į Londoną atvykusius apsimetėlius partizanus, kurie iš tiesų buvo komunistų kolaborantai.

Visiškai galimas daiktas, kaip įrodinėja Boweris, kad SŽT tiesiog ignoravo tokius perspėjimus, nes saviapgaulė iš dalies sutapo su savanaudiškumu. Tačiau tęsiama operacija „Džiunglės“ taip pat galėjo būti gudrus žingsnis sukuriant atvirkštinę apgaulę. Jei būtų pavykę įtikinti KGB, kad jis visiškai apkvailino britus, būtų atsivėrusi galimybė vykdyti tikras operacijas. Vieną tokį įrodymą pateikia

* Tikrasis jo vardas ir pavardė buvo Nikolajus Urmas. Iki pensijos jis dirbo universalinės parduotuvės „John Lewis“ elektros prekių skyriuje ir 2005 m. mirė Nisdene (Neasden), pilkame Londono priemiestyje, kur virš jo namų durų Bermano kelyje prikalta surūdijusi pasaga (būdinga Estijos namų detalė) yra vienintelis likęs jo nepaprastos karjeros ženklas. Jei kartais šią knygą skaitytų jo dukterėčia Karen (Kim) Toley, būčiau nepaprastai dėkingas, jei ji man atsiųstų kokią žinią. (Aut. past.)

kapitonas Bernhardas Nelbergas, pabėgėlis iš Estijos į Londoną. 1950 m. rugpjūtį jis rašė savo šalies ambasadoriui Augustui Tormai (kuris pats buvo SŽT sąrašuose) ir informavo, jog ketina vykdyti pavojingą misiją, per kurią gali būti sovietų sučiuptas arba nužudytas. Jei taip nutiktų, jis savo turtą testamentu paliekąs Estijos ambasadai Londone. (Ši pavojingai gyvavo ir išsilaikė oficialios diplomatijos pakraščiuose. Ji vis dar samdė darbuotojus, išlaikė pastatą ir turėjo daugybę darbo. Tačiau atstovavo šaliai, kuri buvo ištrinta iš žemėlapio.)[258] Nors ir negaliu aptikti kapitono Nelbergo misijos pėdsakų, jo užduotis nebuvo operacijos „Džiunglės" dalis.

Tvirtesnių įrodymų pateikia viena operacija, kurioje dalyvavo estas Voldemaras Kiikas, vienas iš sėkmingiausių pokario britų agentų. Jo istorija beveik nežinoma anapus Estijos, kurioje miręs 2002 m. buvo palaidotas su karine pagarba nacionalinės reikšmės kapinėse greta Rebane. Šio agento misija buvo išžvalgyti oro uostą prie Tartu, antrojo pagal dydį Estijos miesto. Išsami informacija apie šią misiją iki šiol tebėra įslaptinta, bet britų ir amerikiečių žvalgybai turėjo be galo rūpėti duomenys apie sutvirtintus angarus, priešlėktuvinės gynybos sistemų kokybė ir kiekis, branduolinių ginklų saugyklos požymiai ir transportas. Kai Rebane užkalbino Kiiką, turbūt 1950 m., pastarasis studijavo mediciną Londone. Jis buvo idealus kandidatas – protingas, ryžtingas ir visa galva pranokstantis kitus Londone buvusius estų jaunuolius, kurių patriotizmas dažnai pranokdavo jų talentus (bet jiems buvo įkyrėjusi Kiiko kaip mergininko sėkmė). Šis jau buvo užgrūdintas mūšių. 1940 m., mobilizuotas į Raudonąją armiją, jis iššoko iš kareivius vežusio traukinio ir pasislėpė miške, vėliau vokiečių buvo paimtas į karo tarnybą. Atsitraukdami vokiečiai Kiiką, sužeistą į galvą prie Didžiųjų Lukų netoli Leningrado, paliko palaikę mirusiu ir išgelbėjo tik per kontrataką. Kiikas lygiai taip pat neapkentė abiejų okupacinių valstybių. Vietoje privalomo pasisveikinimo „Heil Hitler!" („Tegyvuoja Hitle-

ris!") jis ir kiti jo dalinio estai sušukdavo „Ei ütle!" („Nesakyk!"). Tarimas buvo toks panašus, kad apkvailindavo vokiečius ir sukeldavo malonų priešinimosi virpulį.

Be įprastinių šnipų profesijos mokymų, jis intensyviai studijavo rusų kalbą (kuria nemokėjo šnekėti) ir lavino atmintį pagal Pelmano sistemą – mokėsi įsiminti didelį kiekį informacijos. Tačiau, skirtingai nei per operaciją „Džiunglės", kurią gaubė nerūpestingumas, jis, regis, nebuvo mokomas kartu su kitais estais. 1952 m. vasarą, turėdamas lūpoje įsiūtą cianido kapsulę, Kiikas parašiutu nusileido Estijoje. Nors ir kilo pagunda aplankyti savo motiną – jam tai būtų buvusi vienintelė proga paskutinį sykį pasimatyti su ja prieš jos mirtį – jis susikaupė į savo misiją, galbūt pasinaudodamas ikikarinės britų paramos tinklo likučiais. Grįžtant Kiikui teko pavojingai kirsti Norvegijos ir Sovietų Sąjungos sieną, ten jo vos neištiko katastrofa. Kitas britų agentas, šiek tiek anksčiau ten pat kirtęs sieną, buvo susidūręs su poste miegančiais pasieniečiais ir juos nušovė, galbūt nenumanydamas, kad taip galėjo dar kam nors pakenkti. Dėl to įvykio pasieniečiai ėmėsi karštligiškos veiklos. Badaudamas, permirkęs ir bijodamas būti sučiuptas, misdamas vien uogomis, Kiikas pralaukė pelkėje dvi savaites. Tada nurijo blogiausiems atvejams taupytą benzedrino* tabletę ir perėjo sieną, o kitapus jo vis dar laukė atėjusi pasitikti grupė, kaip matyti niekur iki šiol nepublikuotoje nuotraukoje (Kiikas stovi dešinėje).** Jo pavardė nepateko į KGB ieškomų estų sąrašą ir jo šeimai nebuvo grasinama, vadinasi, sovietų valdžia šios misijos niekada taip ir nesuuodė (jie manė, kad Kiikas emigravo į Kanadą). Per šiuos sunkius išbandymus per anksti pražilęs, jis vėliau dirbo slaptųjų operacijų

* Vaistas, praplečiantis kvėpavimo takus, bet kartu sukeliantis euforiją ir stimuliuojantis. (Vert. past.)

** Būčiau laimingas, gavęs žinių iš ko nors, kas galėtų atpažinti SŽT pareigūną kairėje. (Aut. past.)

instruktoriumi britų vyriausybėje (sykį minėjo, jog tarp jo mokinių buvo ir būsimasis Norvegijos karalius).*



Sėkminga Kiiko misija, anksčiau už jį sieną perėjęs nežinomas agentas, kapitono Nelbergo laiškas ir kitos pavienės pavykusios operacijos – visi šie įrodymai palaiko teoriją, kad SŽT, galbūt 1950 m. ir iki 1952 m., tikrai turėjo argumentų gudriai tęsti operaciją „Džiunglės". Jei tai tiesa, tuomet šiurpas nukrato pagalvojus, kaip buvo skaičiuojami žmonės. Ar Sovietų Sąjungoje vis dar tebebuvę agentai buvo laikomi faktiškai žuvusiais? O žmonės, kurie buvo siunčiami prie jų prisidėti? Verdiktą dėl absoliučios kompetencijos stokos galima būtų sušvelninti pripažįstant plieninius nervus ir gluminantį cinizmą, kurių pareikalautų tokie sprendimai.

Kitą pusę irgi kamavo prieštaravimai tarp žvalgybos ir politinių tikslų. Sovietų valdžia norėjo sugundyti aukštą estų politinių emig-

* Dešimtajame dešimtmetyje Kiikas kelis kartus lankėsi Estijoje, paaukojo pinigų karo memorialui ir mėgavosi pavėluotu jo veiklos pripažinimu. Jis yra perdavęs vietovės netoli Murmansko koordinates, kur užkasė savo siųstuvą. Šias koordinates turi buvęs Estijos valdžios pareigūnas ir, pasitaikius progai, planuoja tą prietaisą surasti. (Aut. past.)

rantų asmenį – geriausia būtų Rebane – kirsti sieną ir surengti jam žeminantį parodomąjį teismą. KGB labiau rūpėjo toliau skverbtis į SŽT ir CŽV. Tačiau kai Rebane pavėluotai suprato apgavystę, buvo imta medžioti pačius medžiotojus. Neaišku, ar paskutiniais operacijos metais buvo daug nesusipratimų tarp Rebane ir SŽT. Suktas estas vėliau tvirtino, kad, net pasibaigus latvių ir lietuvių operacijoms, jis stengėsi tęsti radijo žaidimus su KGB kontroliuojamais partizanais, nes vylėsi susigrąžinti savo agentus. Bent vieną sykį Rebane pavyko tai padaryti, bet jo karjera SŽT baigėsi. Kadaise buvęs šaunus pareigūnas, jis galiausiai tapo naktiniu sargu, vėliau persikėlė į Vokietiją ir įsidarbino šios šalies žvalgybos tarnyboje. Išvengęs daugkartinių KGB mėginimų įvilioti į pinkles, Rebane, sudeginęs savo dokumentus, mirė 1976 metais. Ištikima jo sekretorė Liis Dillie Lindre sulaukė tų laikų, kai jos šalis 1991 m. atgavo nepriklausomybę, bet ir paskui, net žlugus Sovietų Sąjungai, miegodavo su užtaisytu revolveriu prie lovos (viename Briuselio priemiesčių). Rebane kolegos latviai ir lietuviai išvyko gyventi į Jungtines Amerikos Valstijas. Carras iš pradžių buvo mėtomas iš vieno darbo į kitą, o paskui ir visai išstumtas iš tarnybos. Iki pat savo mirties 1988 m. dėl patirtos nesėkmės jis kaltino Philby, o ne savo kompetencijos stoką. Viktoras van Jungas, racionalus ir charizmatiškas estų politinis emigrantas, kuris parengė du CŽV agentus[259], 1954 m. pasiųstus į nesėkmei pasmerktą misiją, padarė svaiginančią karjerą agentūroje. Aiškūs požymiai verčia manyti, jog kaip tik jis ir buvo tas CŽV pareigūnas, kuris kontroliavo Ryszardą Kuklińskį, aukštą lenkų pareigūną, perdavusį neįkainojamas Varšuvos pakto paslaptis NATO.[260]

Anot Rositzke, nė vienas CŽV seklys iš savo misijų negrįžo.[261] Bet saujelė buvusių agentų, kurie išgyveno Sovietų Sąjungoje, po 1991 m. netikėtai atsirado, pridarydami keblumų šnipinėjimo vadovams. Vienas ryškiausių atvejų buvo susijęs su Švedija – šalimi, kaip akmuo tylėjusia apie savo šnipinėjimo veiklą Baltijos šalyse.

Jos kiekvienas žingsnis, regis, buvo toks pat pragaištingas kaip ir SŽT bei CŽV veiksmai.[262] „C-byrån" („C agentūros"), 1946 m. pervadintos „T-kontoret" („T biuru"), veikla prasidėjo per karą ir buvo paspartinta 1948 m., kai atrodė, kad sovietai gali pulti Švediją. Pasinaudojusi Baltijos politiniais emigrantais ir glaudžiai bendradarbiavusi su SŽT, Švedija savo veiklą nutraukė 1957 m., po to, kai žeminamai buvo demaskuotas švedų šnipų tinklas ir pareikštas oficialus sovietų diplomatinis protestas.[263]

Vienas švedų agentas buvo jaunas politinis emigrantas, vardu Ewaldas Halliskas. Jo istorija panaši į daugelio bendraamžių likimus: šešiolikos metų mobilizuotas į vokiečių armiją, vėliau pabėgo į Švediją, norėdamas išvengti sovietų atėjimo. Paskatintas nuotykių troškimo ir kartu patriotizmo jausmų, 1948 m. jis savanoriškai pasisiūlė dirbti švedų slaptojoje tarnyboje ir po dvejų metų buvo išsiųstas vykdyti misijos. Išvykdamas Halliskas paliko sužadėtinę Margaretą ir kūdikį sūnų Peterį. Visus keturiasdešimt dvejus metus po to, kai buvo paskelbta, kad Halliskas dingo be žinios, jo šeima manė, jog jis žuvęs. Be jų, daugiau niekas nenorėjo pripažinti, kad jis išvis egzistavo. Žlugusią misiją švedų valdžia nuslėpė, remdamasi sovietine paslaptimi ir apgaulingai tvirtindama, esą jei kokia nors panaši operacija ir būtų egzistavusi, visi su ja susiję dokumentai būtų buvę sudeginti septintajame dešimtmetyje.

1992 m. birželio 29 d. Peteris Kadhammaras, švedų laikraščio *Expressen* žurnalistas, paskelbė sensacingą žinią.[264] Halliskas toli gražu nebuvo miręs ir gyveno kukliame namelyje Estijoje. „Šnipas, kurio niekada nebuvo", buvo visai nusiteikęs papasakoti, kaip mokėsi elgtis su šaunamaisiais ginklais, dirbti su trumpųjų bangų radiju ir nematomu rašalu. Halliskas norėjo ir pinigų: jis sakė, kad buvo išduotas per tą patį nekompetentingumą, per kurį buvo sugadintos SŽT ir CŽV operacijos. KGB jį sugavo po dviejų dienų nuo atvykimo į Estiją. Du mėnesius Halliskas praleido mirtininkų kameroje,

paskui penkiolika metų darbo lageryje Magadane, vienoje iš žiauriausių sovietų pataisos sistemos vietų, o išėjęs į laisvę ir toliau buvo atidžiai stebimas KGB. Iš pradžių švedų valdžios atstovai įrodinėjo, kad jis buvo savanoris ir žinojo, į ką veliasi. Paskui jie pasiūlė Halliskui 500 tūkstančių kronų (2011 m. tai buvo apie 80 tūkstančių JAV dolerių). Jis pateikė ieškinį ir laimėjo kuklią papildomą 120 tūkstančių kronų sumą. Tačiau buvo jau per vėlu: Margareta buvo mirusi, o su sūnumi Peteriu mažai kas besiejo.[265] Liūdnai pasisvečiavęs Švedijoje, Halliskas grįžo į savo įprastą gyvenimą Estijoje.

Kitiems išlikusiems agentams dar mažiau pasisekė. 1991 m. aš susiradau Klemensą Širvį, kuris 1950 m. spalį kartu su Lukša nusileido parašiutu Lietuvoje. Kai paklausiau apie jo misiją, šis pratrūko raudoti. Likęs našlys, suluošintas insulto, jis apgailėtinai prastomis sąlygomis gyveno viename Lietuvos užkampyje. Nevykusiai parengta operacija buvo sugriovusi šio žmogaus gyvenimą. Tikėjausi žodžių tirados. Bet kartėlio amerikiečiams ar britams jis nejautė: tiesą sakant, didžiuodamasis kalbėjo „laužyta" anglų kalba, kurią dar prisiminė iš laikų, praleistų britų darbo batalione pokarinėje Vokietijoje. Širvys apgailestavo dėl vieno – kad Vakarų sąjungininkai kovai su komunistais atsiuntė per mažai žmonių ir padarė tai pavėluotai. Sunku buvo įsivaizduoti, kad šis luošas, susigraudinęs senukas prieš keturis dešimtmečius išsilaipino pakrantėje su automatu „Schmeisser MP-32", granatomis, radijo siųstuvais ir cianido tabletėmis. Po bunkeryje praleistų metų jį sučiupo, kankino ir išsiuntė į Sibirą, nuteisę dvidešimt penkerius metus kalėti ir skyrę dar penkerius metus tremties.[266]

Regis, po 1991 m. nei CŽV, nei SŽT Širviu nepasirūpino.* Panaši skaudi istorija nutiko ir Zigmui Kudirkai, gabiam jaunam lietuvių politiniam emigrantui, kurį SŽT užverbavo pokariniame

* Apsidžiaugsiu, jei mano informacija pasirodys neteisinga. (Aut. past.)

Londone ir 1952 m. rudenį išsiuntė dirbti radijo operatoriumi. 1956 m. jis kreipėsi į SŽT, kad ši jį ištrauktų, bet jam buvo patarta (kaip pasakojo pats) „nenuleisti nosies" ir pamėginti pačiam nusigauti į Švediją. 1989 m. Kudirka, laisvai šnekantis angliškai, neslėpė įniršio sakydamas:

> Visame pasaulyje britų žvalgyba garsėja kaip viena geriausių. Žinoma, aš jais pasitikėjau. Jaučiausi pakiliai, galėdamas būti britų žvalgybos tarnybos nariu, ir kaip įmanydamas stengiausi dirbti.

Žinia, kad jis buvo tik marionetė KGB žaidime, Kudirką sukrėtė:

> Tai buvo lyg smūgis į galvą. Aš negalėjau suvokti, kaip tokia tarnyba kaip britų žvalgyba galėjo šitaip suklysti. Tiesiog neįtikėtina <...> aš rizikavau, bet tikėjausi normalaus darbo. Ir kas atsitiko? Iš pat pradžių mane, kaip aklą kačiuką, įmetė į sovietų žvalgybos tinklą. Dėl ko rizikuota, kam tiek visko iškentėta ir visas gyvenimas sugriautas?[267]

1990 m. Londone nutiko apmaudus nereikšmingas įvykis: pasirodė Kudirka, bergždžiai vildamasis atgauti savo daiktus, tarp jų ir neįkainojamas savo šeimos fotografijas, kurias buvo palikęs SŽT pasaugoti. Anksčiau jį globojęs operatyvinis darbuotojas Johnas Ludzius susitiko su juo aludėje, pasisveikino apkabindamas. „Maniau, kad jūs visi žuvę."[268] Dešimtajame dešimtmetyje kitas SŽT agentas lietuvis Anicetas Dukavičius taip pat mėgino (matyt, nesėkmingai) gauti kompensaciją iš britų valdžios. Po tam tikrų lobistinių veiksmų ir pomirtinės Marto Männiko memuarų publikacijos, 2003 m. birželio 4 d. jo šeima iš britų vyriausybės gavo 10 tūkstančių eurų.

Toks šykštus, pavėluotas arba atvirai priešiškas elgesys yra tikras kontrastas SŽT (ir CŽV) pastangoms, kurios buvo dėtos ne taip seniai žuvusių agentų išlaikytinių paieškai. Vienas pagirtinas ir širdį maudžiantis nutikimas, kai 1990 m. jauna moteris gavo stulbinantį ir paslaptingą kvietimą į susitikimą Prahos pilyje įsikūrusioje prezidentūroje, kur aukšti SŽT pareigūnai ir jų tenykščiai kolegos papasakojo apie tai, kas iki tol jos gyvenime buvo nepaaiškinama nelaimė. Jos tėvas Miloslavas Kroča, komunistų slaptosios policijos, StB, britų skyriaus viršininkas, 1976 m. mirė (natūralia mirtimi) nuo širdies priepuolio. Po kurio laiko susirgo jos motina, per klaidą išgėrusi vieną iš tėvo nematomo rašalo tablečių, laikytų aspirino buteliuke. Moteris suglumusi nunešė tas tabletes vaistininkui. Atlikusi tyrimą, valdžia galiausiai sujudo, kad miręs žmogus iš tiesų galėjo būti Vakarų šnipas. Šeima, skurdžiomis sąlygomis priversta gyventi nuošalioje šalies dalyje, buvo sužlugdyta. Motina mirė, o dukrai buvo uždrausta siekti aukštojo išsilavinimo ar tinkamos karjeros. Į susitikimą atvykę svečiai įteikė jai didelę sumą pinigų ir paaiškino, kad nors jos tėvas šnipinėjo Vakarams vien tik iš ideologinių paskatų, buvo prašęs pasirūpinti šeima, jeigu jam kas nors nutiktų.[269] Poną Kročą, vieną iš svarbiausių britų šnipų už geležinės uždangos, užverbavo Richardas Dearlove'as, tuo metu britų ambasados Prahoje „pirmasis sekretorius" (iš tiesų SŽT pareigūnas), vėliau tapęs MI6 vadovu.

Turbūt labiausiai erzinantis nebaigtas reikalas susijęs su Alexanderiu Koppeliu, kuris beveik neabejotinai yra paskutinis gyvas likęs operacijos „Džiunglės" agentas. Aptikę jį gyvą ir sveiką, gyvenantį vieno aukšto name netoli Londono (ponas Koppelis buvo įsikūręs Vokingame), visi pasijuto taip, lyg atradę pterodaktilį. Įstiklinta knygų spinta su medaliais ir atmintinais daiktais buvo vienintelis ženklas, bylojantis apie nepaprastą jo praeitį. Žvitrus 85 metų senolis (kai kalbėjausi su juo 2011 m. pradžioje) dalykiškai man papasakojo apie

užverbavimą, mokymus, gyvenimą „pogrindyje", paėmimą į nelaisvę, tardymą ir galiausiai paleidimą. 1947 m. atvykęs į Britaniją, Koppelis plušėjo Danstable prie cemento darbų kartu su daugeliu kitų jaunuolių iš Estijos, Latvijos ir Lietuvos, troškusių palikti pabėgėlių stovyklas pokarinėje Vokietijoje. Gyvenimas buvo sunkus ir pilkas. Trūko žinių iš namų: sunku buvo net išsiaiškinti, kurie šeimos nariai gyvi, o kurie mirę.

1952 m. poną Koppelį užkalbino Rebane ir paklausė, gal šis norėtų vykti į misiją kaip radijo operatorius. Šis iš pradžių atsisakė: tėvai tebegyveno Estijoje ir siaubingai nukentėtų, jei jis būtų pagautas. Koppelis prisimena, kad Rebane stengėsi jį įtikinti nebijoti žodžiais, kurie, žvelgiant į praeitį, atrodo keistai raminantys: „Nesijaudink – tai visai saugu, visai gerai." Vykti į misiją, jo teigimu, buvo „taip paprasta, kaip važiuoti autobusu". Ponas Koppelis persikraustė į Senosios Bažnyčios gatvę ir pradėjo mokytis. Kadangi jo užduotis buvo dirbti su radiju, tai jis gavo, kaip pats sakė, „nereikšmingą" instruktažą apie šnipų profesiją arba kovą.* Naujokai buvo nuvežti apžiūrėti Stounhendžo ir paplaukioti laivu Temzės upe. Lietuvis juos mokė rusų kalbos, kuria šie vos pašnekėjo. Kelionės išvakarėse Rebane jį pasivedė į šalį ir davė paskutinius nurodymus. „Nesiimk jokios iniciatyvos. Tu esi tik radijo operatorius. Vykdyk Karlo (partizanų vado) nurodymus. Negerk. Žinok savo vietą."

Pirmi sunkumai prasidėjo ponui Koppeliui atvykus į Saremos salą, esančią netoli Estijos pakrantės, kadaise buvusią antikomunistinio pasipriešinimo židiniu. Jį pasitiko partizanai, kurie – jei tik Koppelis būtų žinojęs – visi buvo prityrę KGB pareigūnai. Jie paėmė jo rūpestingai sukrautą lagaminą, kuriame buvo pinigai, ginklai ir kiti rezistencijai skirti daiktai, ir grąžino su netvarkingai sugrūstu

* 1944 m. jis buvo trumpam paimtas į vokiečių armiją, tačiau Rebane skyriuje netarnavo. (Aut. past.)

turiniu, tvirtindami, jog šis netyčia iškrito ir atsidarė. Į klausimus apie padėtį šalyje Koppelis sulaukė paviršutiniškų atsakymų. Pasislėpęs pietų Estijoje, netoli Viljandžio esančio ūkio mansardoje, ponas Koppelis toliau tęsė darbą užšifruodamas ir siųsdamas pranešimus į Londoną.

Jo KGB kolegos stengėsi, kad gyvenimas atrodytų tikroviškas – sykį inscenizavo skubotą priverstinį žygį į miškus, kad išvengtų kratos namie. Naktį atvažiavo ir išvažiavo paslaptingi sunkvežimiai – iš tikrųjų paimti ir atvežti KGB stebėtojų grupių, bet Koppeliui nervus patampė. 1954–1955 m. žiemą partizanai pasakė, kad atėjo metas kraustytis į kitą vietą šiaurinėje Estijoje. Keliaudama grupė sustojo pailsėti prabangiame Talino priemiestyje Nemėje, vienoje viloje. Buvo patiekta valgių ir gėrimų atšvęsti, anot tariamo grupės vadovo Karlo, gautus sovietinius asmens dokumentus, kuriuos savo svečiui parūpino partizanai.

> Ėmiau keistai jaustis. „Aš nepratęs gerti“, – pasakiau. Bet paskui nebeturėjau kada galvoti. Aš susmukau. Girdėjau garsus ir jaučiau, kad mane kilnoja. Atsigavęs pamačiau, kad esu nuogas mažame kambarėlyje. Ten buvo rusai, žiūrėjo iš arti prikišę veidus. Ir du kvailai besišypsantys estai.

KGB buvo įsitikinęs, kad ponas Koppelis turės cianido tabletę, todėl apieškodami išrengė jį nuogai. Tačiau į šią standartinę procedūrą buvo pažiūrėta pro pirštus – galbūt dėl to, kaip sakė pats Koppelis, kad jis labai sirgo jūrlige. Didžiausias jo rūpestis buvo tėvai. Bunkeryje savo „kolegoms“ partizanams buvo neapdairiai išsipasakojęs, kad jo giminės tebėra gyvi ir gyvena Estijoje. Koppelis stengėsi laimėti laiko, bet greitai suprato, kad kiekviena jo misijos smulkmena jau žinoma. „Nėra to blogo, kad neišeitų į gera, – prisimena pagalvojęs. – Nebegaliu ko nors išduoti, nes jie ir taip jau

viską žino." Gali būti, kad pono Koppelio laimei pasitarnavo tai, jog buvo sučiuptas jau po Stalino mirties, kai KGB daugiau dėmesio skyrė kontršnipinėjimui nei kovai su pasipriešinimu. Pagrobėjai nusprendė pamėginti juo pasinaudoti savais tikslais. Tvyrant nuolatinei grėsmei dėl sankcijų giminaičiams, Koppelis buvo perkeltas į naują vietą, jam liepta kaip ir anksčiau reguliariai siųsti pranešimus britams į Londoną. Tai tęsėsi daugiau kaip metus. Toliau prasidėjo didžioji šios istorijos mįslė.

1956 m. poną Koppelį netikėtai nuvežė į Maskvą, į Lubianką – liūdnai pagarsėjusią KGB būstinę. Jokių paaiškinimų niekas nepateikė ir elgiamasi buvo gerai – sykį šeimininkai net nuvedė jį į Maskvos didįjį teatrą. „Pirštais aš nebaksnoju, – sako jis. – Jie buvo malonūs ir mandagūs" (tai galbūt vienintelis kartas, kai tokį būdvardžių derinį pavartojo buvęs įkalintas SŽT agentas, kalbėdamas apie savo KGB pagrobėjus). Iš KGB bylose užfiksuotos informacijos apie poną Koppelį paaiškėja, kad į nelaisvę jį paėmę pareigūnai manė, jog jau yra pasiekę susitarimą dėl jo darbo Vakaruose. Ankstyvą vasaros rytą, iškart po vidurnakčio, jie nuvežė Koppelį į šiaurinę Estijos pakrantę ir, didžiausiam jo nustebimui, grąžino ginklą, parūpino laivą, davė kompasą, padedantį rasti švyturį, ir telefono numerį Suomijoje.

Ponas Koppelis buvo tikras, kad tai tėra jo nužudymo preliudija (nesunku įsivaizduoti KGB finansuojamose naujienose straipsnį apie „fašistinį banditą", kuriam buvo sukliudyta pabėgti). Atsisveikindami pagrobėjai priminė, kad Estijoje lieka jo šeima. Pūškuojant laivui, apyaušriu jam paaiškėjo tiesa. Jį iš tiesų paleidžia. Priartėjus prie Suomijos teritorinių vandenų, pasirodė greitaeigis kateris. Būgštaudamas, kad tai suomių pakrantės sargyba, ponas Koppelis paskubomis per bortą išmetė ginklą. Bet katerio įgula tik pamojavo ir nuplaukė tolyn. Jis grįžo į laisvą pasaulį. Koppelis priėjo pirmą pasitaikiusį namą ir iš ten paskambino telefonu: atsiliepė Rebane. Jis

aiškiai laukė sugrįžtančio pono Koppelio. Iš pradžių sugrįžėlis abejojo, kokią ataskaitą duoti. „Nežinojau, ką jiems sakyti, – aš buvau paklydęs abejonių labirinte“, – sakė jis. Koppelis taip pat nerimavo, kad KGB turi savo „kurmį“ SŽT: „viską, ką jiems pasakysiu, tas perpasakos rusams“.

Pateikęs paviršutinišką ataskaitą SŽT, kuri, pasirodo, juo nepasitikėjo, visą istoriją papasakojo Rebane – arba bent jau savo įvykių versiją. Bet kokia ta visa tiesa buvo? Kodėl KGB paleido žmogų, kuris, viską atvirai papasakojęs, būtų nubraukęs apgavystės voratinklius? Vienas iš galimų variantų (ir, mano supratimu, tikėtiniausias) yra tas, kad šis paleidimas buvo tiesioginis apsikeitimas šnipais – pirmasis toks per Šaltąjį karą. Rebane jau kurį laiką žinojo, kad operacija „Džiunglės“ yra žlugusi, ir nuolat palaikė radijo ryšį su tariamais partizanais. Kai abi pusės būtų suvokusios, kad priešinga jau nebetiki prasimanymais apie rimtą pasipriešinimo organizaciją Estijoje, būtų atėjęs laikas atviram pokalbiui. Visai gali būti, kad mainais už poną Koppelį Rebane pasiūlė išsiųsti atgal vieną iš slapta Londone įkurdintų KGB agentų.

Kita versija, kad poną Koppelį KGB mėgino užverbuoti. Taip būtų galima paaiškinti Lubiankoje jam sudarytas viešbučio sąlygas. Tačiau iš jo būtų buvęs nekoks slaptas agentas: nutraukus operaciją „Džiunglės“, kiekvienas su ja susijęs žmogus būtų atidžiai tikrinamas. SŽT puikiai žinojo, kad Karlas ir jo partizanai iš pat pradžių buvo apsimetėliai. Net jei jis būtų sutikęs su KGB planu, tikimybė, kad ponui Koppeliui kas nors patikėtų naujų paslapčių, buvo menka. Tiesą sakant, į jį ir į kitus grįžtančius agentus SŽT žiūrėjo įtariai: kai kurie skundėsi, kad kontržvalgybos pareigūnai juos nuolat ir įkyriai sekė. Be to, ponas Koppelis atkakliai tvirtina, kad KGB jam nedavė jokio instruktažo, nenurodė jokio kontakto Londone. Vėliau jo pavardė atsirado sovietų valdžios ieškomų dezertyrų sąraše, todėl galima manyti, kad, nesilaikydamas duotų nurodymų, nuvylė KGB.

Kol bendrais bruožais jam visko nepapasakojau, ponas Koppelis akivaizdžiai net neįtarė jo misiją gaubusios apgavystės užmojo. Jis nebuvo skaitęs *Raudonojo voratinklio*. Tačiau Koppelio tikėjimas Rebane neišblėso iki šių dienų (tiesą sakant, legendinį estų vadą 1960 m. jis pakvietė garbės svečiu į savo vestuves). „Tu liepei man „nesiimti jokios iniciatyvos", – kreivai šypsodamasis pasakė jis savo viršininkui. Rebane ramiai atsakė: „Aš esu kareivis, o ne mokytas žvalgas." Šiaip ar taip, ponui Koppeliui, kurio galva ir taip buvo apsunkusi nuo minčių, mažiausiai rūpėjo šnipinėti. Jis persikėlė į kaimą, tapo Britanijos piliečiu, atsigavo po beveik visiško išsekimo ir nuvijo šalin visas mintis apie Estiją. Viskas pasikeitė tik dešimtajame dešimtmetyje. Trys gyvi likę SŽT agentai estai – Kiikas, Koppelis ir Urmas – apie savo egzistavimą pranešė naujai įkurtai Estijos ambasadai Londone. Tuo metu ten dirbęs tarnautojas prisimena, kaip pakėlęs telefono ragelį išgirdo nepažįstamą balsą: „Kaip jums mano estiška šneka? Matote, aš nekalbėjau estiškai trisdešimt metų." Atgimusi šalis juos kartu su kitais partizaninio karo veteranais pagerbė įteikdama karinius apdovanojimus.[270]

Po intensyvių įtikinėjimų SŽT taip pat pripažino savo istorinę skolą ir pakvietė šią trijulę išgerti taurės šampano Karlton Gardens gatvės 3 name, kur tarnyba dažniausiai priima užsienio svečius ir kur amžinasis „majoras Halliday" susitinka pasikalbėti su baigusiais mokymus naujokais.* Nuo ten ranka pasiekiamas Raider gatvėje esantis biuras, iš kurio šiems agentams vadovavę pareigūnai prastai parengė ir sugadino jų misiją. Dalyvaujant britų ir estų valdžios pareigūnams, šiems trims vyrams buvo įteiktos statulėlės komandosams skirto memorialo, pastatyto Neviso šlaituose Ochtermuchtyje,

* Ankstesniais metais verbuodami naujokus su jais kalbėdavosi įvairių stotų, ūgio ir plaukų spalvos vyrai. Bet visi prisistatydavo kaip „majoras Halliday". (Aut. past.)

kur prieš keturiasdešimt metų šie agentai buvo rengiami operacijai „Džiunglės“. Statulėlėje pavaizduoti trys vyrai ikikarinėmis žygio uniformomis, susibūrę kartu, pasirengę ir budrūs, žvelgiantys viršum užrašo „Vienybėje galybė“.* SŽT dar pridūrė: „Niekada nepamiršti“. Po Britanijos amnezijos priepuolio, kai ši nebeprisiminė savo skolų Baltijos šalims, tai galėjo atrodyti lyg graži svajonė. Tačiau širdį dar labiau maudžia prisiminus, kiek pastangų įdėjo Estijos valdžia, padėdama britų žvalgybai, ir taip jau trečią kartą per devyniasdešimt metų.

* Statulėlių galima įsigyti suvenyrų parduotuvėse už apytikriai 200 svarų sterlingų (kartu su pašto ir pakavimo išlaidomis). Statulėlių yra ir iš gryno sidabro, bet jos, matyt, pasirodė per brangios. (Aut. past.)

10

Pasaulis aukštyn kojomis

Vakarų Europos šnipų tarnybas 1990 m. pradžioje ėmė lankyti neįprasta delegacija. Ją sudarė aukšti Čekoslovakijos – šalies, kur komunistų valdžia buvo žlugusi vos prieš keletą savaičių – saugumo tarnybos pareigūnai. Netvarkinga trijulė geriau jautėsi prirūkytose, disidentų kultūrą atspindinčiose kavinėse nei nekalbiame ir nekostiumuotame šnipų pasaulyje. Tačiau jų perteikiama šalies naujos vadovybės žinia buvo paprasta: prašymas kuo daugiau bendradarbiauti. Jiems reikėjo ne tik pagalbos sukurti naujas saugumo ir žvalgybos tarnybas, kurios būtų laisvos nuo komunistinės praeities. Jie norėjo, kad pabėgėliai šlovingai grįžtų ir kad bet kurie jų piliečiai, slapta dirbantys Vakarų šnipų agentūroms, išeitų į viešumą ir gautų medalius.

Pasaulis buvo apvirtęs aukštyn kojomis. Iki tol saugumas ir žvalgyba buvo ir komunistų valdžios citadelė, ir priešakinis būrys, saugantis nuo išorinių bandymų ją pralaužti. Dabar komunistinės sistemos šnipai buvo pralaimėję, o jų Vakarų kolegos suglumę mirkčiojo, stovėdami nurimusiame mūšio lauke. Netrukus po 1989 m. lapkritį įvykusios Aksominės revoliucijos aš buvau vienas pirmųjų užsieniečių, apsilankiusių prisibijotos StB* slaptosios policijos būstinėje, esančioje Prahoje.

* *Státní bezpečnost* – Valstybės saugumo tarnyba. (Aut. past.)

Iki žlungant režimui buvau vienintelis anglakalbei žiniasklaidai dirbęs žurnalistas Prahoje. Tas pastatas (komunistų konfiskuotas buvęs teologijos koledžas) ilgą laiką buvo mano susižavėjimo objektas. Jis stovi pakeliui į oro uostą, ant jo stogo – savitos antenos. Netoliese buvo KGB priedangos organizacijos būstinė. Nuo jos sklido niūri atmosfera: kaip tik čia pagiežingiausi šalies žmonės skubomis maišė savo raganiškus šmeižto ir išdavystės viralus, čia vyrams ir žmonoms, grasinant kerštu jų vaikams, buvo liepiama šnipinėti kits kitą, ir jie tai darė, draskomi kaltės, bet įsitikinę, kad tai būtina auka. Buvau girdėjęs pasakojimų apie kankinimus rūsiuose ir apie nuolatinius „patarėjus" iš Maskvos – aukščiausius komunistinės Čekoslovakijos valstybės šeimininkus. Vos prieš kelias savaites mėginimas įžengti į tą pastatą akimirksniu būtų pasibaigęs areštu. Dabar tas režimas buvo žlugęs. Užuot bėgęs nuo praeities, aš drąsiai žengiau vidun.

Mūsų paniuręs gidas be didelio susidomėjimo atliko savo darbą. Jis monotoniškai paaiškino, kad visi kiti darbuotojai buvo išsiųsti namo laukti tolesnių nurodymų. Nepastebėtas atsiskyriau nuo kitų smalsuolių vakariečių grupės ir klaidžiojau po nesaugomus kabinetus, atidarinėdamas kai kurias duris ir pavartydamas dokumentų bylas ir kartotekas. Tikėjausi, nors buvo ne visai realu, rasti kokį nors StB pareigūnų, kurie praėjusiais metais mane šnipinėjo, stengėsi užverbuoti ir kabinėjosi prie mano draugų, pėdsaką. Tačiau aidintys koridoriai nebuvo tokie ištuštėję, kaip atrodė. Pasukęs už kampo aptikau šarvuotas duris su vidaus telefono ryšiu. Paspaudžiau mygtuką. Įsakmus balsas liepė man prisistatyti. „Esu britų žurnalistas – galiu įeiti?" – įžūliai atsakiau. Net Liuciferį Vatikane būtų ne taip šaltai sutikę. Po kelių sekundžių šeimininkai piktai mane iš ten išvijo. „Jis mėgino patekti į šifravimo patalpą", – vienas suburbėjo kitam. Buvau suglumęs. Jei tarnyba nebeveikia, kas tada siuntinėja pranešimus ir apie ką? Vėliau man paaiškės, kad nuversti

komunizmo režimą buvo viena, o su šaknimis išrauti jo struktūras – visai kas kita.

Mūšio linijos buvo susilpnėjusios dar gerokai iki sovietų imperijos iširimo 1991 metais. Jau 1986 m. Vienoje įvykusiame susitikime CŽV ir KGB susitarė dėl šnipų grąžinimo kanalo: tikslas buvo nustatyti praktišką, depolitizuotą būdą, kaip išvengti krizių ir nesusipratimų, ir išsiaiškinti bendradarbiavimo galimybes bendrai rūpimais klausimais, pavyzdžiui, dėl terorizmo grėsmės.[271] Vėliau susitarimas buvo išplėstas, į jį įtrauktas punktas dėl elgesio su dezertyrais ir dėl apsikeitimo šnipais. 1989 m. spalį nuvertus Berlyno sieną, britų, amerikiečių ir prancūzų šnipai atsidūrė tokioje situacijoje, kad ėmė bičiuliautis su savo sovietų kolegomis, lyginti užrašus apie rūpesčių keliančią Vokietijos vienybės perspektyvą. Miltas Beardenas, CŽV galva, atsakinga už Rytų Europos reikalus, su užuojauta klausėsi, kaip tokias pat pareigas einantis KGB kolega skundėsi, kad greitai jam prireiks vizos, kad nuvyktų į miestą, kurį jo protėviai tokiomis didžiulėmis pastangomis išlaisvino iš fašizmo. Kartais buvę nedraugai kartu imdavosi verslo: steigė apsaugos firmas arba, pavyzdžiui, du KGB ir CŽV skyrių viršininkai iš Berlyno tapo knygos bendraautoriais.[272]

Kremliui atleidus gniaužtus, buvusios Sovietų Sąjungos pakraščiai tapo puikiais atramos taškais, iš kur buvo galima šnipinėti centrinę jos dalį. Anksčiau priešiška darbo aplinka pasienio ruožuose nuo Talino iki Tbilisio dabar buvo draugiška ir džiuginanti. Be to, pranykus rimbo ir meduolio principu pagrįstai sovietų sistemai, šnipinėjimo kaina ir rizika buvo kaip niekada mažos. Kadaise už išdavystę bausti galėjo ne tik atleidimu iš darbo ar įkalinimu, bet ir, visai tikėtina, mirtimi. Netrukus viskas pasikeitė. Paskutinis Vakarų agentas, kuriam 1988 m. Sovietų Sąjungoje įvykdyta mirties bausmė, buvo idealistas Dmitrijus Poliakovas, GRU atsargos generolas majoras.[273] Bet 1989 m. režimas jau buvo iš esmės

praradęs galią įvaryti siaubą. Šantažuoti jis vis dar galėjo, bet žudikiška liepsna, kurią 1917 m. sistemoje įžiebė Leninas, buvo beveik nuslopinta. Paini privilegijų kaip atlygio sistema – galimybė patekti į geresnę parduotuvę, turėti erdvesnį būstą, suteikti vaikui aukštąjį išsilavinimą ar netgi apsilankyti užsienio šalyje – jau nebebuvo tokia patraukli. Paprastas žmogus, turėdamas šiek tiek valiutos kišenėje, galėjo susikurti patogesnį gyvenimą nei sistema galėjo pasiūlyti savo patiems privilegijuočiausiems tarnams.

Pasikeitęs buvo ir ideologinis klimatas. Jaučiantiems rudimentinę ištikimybę senajam režimui buvo sunku išsaugoti motyvaciją, nes aušo jo Paskutiniojo teismo diena. Kadaise požiūris į Vakarus kaip į grobuonišką priešą buvo sovietinio mentaliteto atraminis stulpas. Dabar „kapitalistinė stovykla" buvo vertinga partnerė, skolinanti pinigų ir siunčianti paramą maistu. Žmonės buvusiose satelitinėse valstybėse aiškiai nekantravo padėti visiems, norintiems palaidoti „blogio imperijos" liekanas. Moralės žlugimo rūdys pagraužė ištikimybę net aukščiausiuose ir slapčiausiuose valstybės sluoksniuose.

Šaltasis karas buvo egzistencinė kova, kurioje sentimentus dažniausiai įveikdavo negailestingumas. Naujoji epocha pateikė sudėtingesnių alternatyvų. Ar didysis Vokietijos susijungimo prizas buvo gautas Vakarų pateiktomis sąlygomis? Tuomet jiems turėtų būti svarbiausia paremti svyruojantį režimą Maskvoje, kol ši sudarinės būtinus sandorius. Tai reikštų nepersistengti agresyviai renkant žvalgybos informaciją, nes sovietų vadovybė gali tai suprasti kaip dar vieną pažeminimą. Kiti įrodinėjo, jog kvaila tikėti, kad Vakarai galėtų palaikyti reformistus, kurie bet kuriuo metu gali prarasti įtaką. Verčiau pabrėžtinai paaiškinti ir įtikinti, kas gali būti laikina nauda. Kontržvalgybos tarnybos itin tvirtai ją įrodinėjo. Ir CŽV, ir SŽT įtarė, kad jų tarnybos per Šaltąjį karą buvo smarkiai infiltruotos, bet išdavikų joms nepavyko nutverti. Čekoslovakijos, Rytų

Vokietijos, Vengrijos ir Lenkijos šnipų agentūros – visos yra buvusios grėsmingos priešininkės. Dabar jos buvo draugiškose rankose ir pateikė daugybę vertingų užuominų, atskleisiančių buvusios savo veiklos paslaptis. Nors pats KGB turi sunkumų, niekada nėra buvę taip paprasta susekti „kurmius", nelegalus, dvigubus agentus ir kitus informatorius. Tiesą sakant, KGB pareigūnai stovėjo išsirikiavę eilėje – kartais netgi tiesiogine prasme – norėdami pasiūlyti savo paslaugas Vakarų šnipų gaudytojams, kol CŽV skyrius, užsiimantis dezertyrų apgyvendinimo klausimais, ėmė skųstis, kad nebepajėgia aptarnauti visų norinčių. Buvo mažiausiai vienas atvejis, kai būsimam KGB dezertyrui buvo liepta dėl Amerikos vizos kreiptis įprastais kanalais.

Bet šnipų gaudytojų poreikiai sudarė tik vieną krūvelę popierių ant ramybės neturinčių šnipų vadovų stalų. Jų politiniams šeimininkams irgi desperatiškai reikėjo daugiau informacijos. Ar Sovietų Sąjungoje reformos tęsis? Ar galimas valstybės perversmas? Ar SSRS iširs? Pramonė augo vagiant (arba gaunant, pagal požiūrį) karines technologijas. Ypač paklausi buvo elektronika ir žinios apie šią sritį: radiolokacinės stotys, radiolokacinės draugiškų ir priešo pajėgų identifikavimo sistemos, šifravimo technologijos, branduolinės atakos valdymo ir kontrolės sistemos, povandeninių laivų radijo sistemos ir panašiai.[274] Derybose dėl ginklų buvo aptariami ir subtilesni klausimai. Kas atsakingas už branduolinį arsenalą, ypač už lengvus mobiliuosius taktinius ginklus, kurie ne didesni už lagaminą? Ar jie tinkamai saugomi? Kokie sovietų povandeninių laivų flotilės pajėgumai? O kokia sovietų signalų žvalgybos būklė? Ar jie tikrai gali klausytis telefonu vykstančių pokalbių Stokholme? O Berlyne? O Vašingtone? Iki 1994 m. svarbiausias politinis prioritetas buvo sovietų karinių pajėgų išvedimas iš Rytų Vokietijos ir Baltijos šalių. Bet toks pat svarbus buvo ir tų šalių šnipinėjimas. Drausmė buvo pašlijusi, o korupcija – milžiniška. Parduodama viskas, pradedant

naktinio matymo prietaisais ir baigiant tokia banalia preke kaip benzinas – taip pat ir karinės paslaptys.

Vadinasi, norint gauti atsakymus į visus tuos klausimus, reikės užverbuoti tiek daug žmonių, kiek anksčiau nė neįsivaizduota. Šaltojo karo metais vien priartėti prie kokio nors žmogaus iš sovietų jėgos struktūrų buvo tikras iššūkis. Dabar buvo taikomasi tiesiai į GRU ir KGB. Politikai, valdžios atstovai, karininkai ir šnipai – visi buvo sukalbami. Daugelis tų, kurie buvo įstoję į tėvynės gynėjų gretas, jautėsi praradę gyvenimo tikslą arba galėjo būti lengvai įtikinti taip manyti. Atlyginimai menki ir tie patys mokami pavėluotai, būstas pasibjaurėtinas. Daugumai pakako pasiūlyti pinigų. Vyresni pareigūnai sielojosi dėl savo išėjimo į atsargą. Tiems, kurie turėjo šeimas, galimybė jas aprūpinti buvo svarbiau nei ištikimybė tėvynei. Kai kuriems imti pinigus atrodė žeminama, tad jie tiesiog prašė medikamentų: dauguma šios knygos skaitytojų galbūt išduotų savo tėvynę už nemažas atsargas neįmanomo gauti insulino, reikalingo diabetu sergančiam mylimam žmogui.

Absoliutus kontrastas, palyginti su sovietmečiu. Žlugus operacijai „Džiunglės“ ir analogiškoms operacijoms kitose šalyse, vėlesniais metais Vakarų žvalgybai dirbti sudėtingomis sąlygomis sekėsi prastai. Pirmiausia, buvo sugadinta jos reputacija. Kremliaus propagandininkai džiūgavo dėl KGB triumfo (ir iš tiesų vis dar publikavo SŽT trikdančius dokumentus, nors sovietų imperija jau ir išgyveno agoniją). SŽT ir CŽV buvo vaizduojamos, ne visai klaidingai, kaip ciniškos, nekompetentingos ir fašistinių kolaborantų apniktos tarnybos.[275] Dėl susilpnėjusio pasitikėjimo tarnyba buvo sunkiau užverbuoti žmones, o dėl KGB galios – kur kas sunkiau juos valdyti. Laivais plukdyti agentus pirmyn ir atgal buvo lengva tuomet, kai majoras Lukaševičius, tiesą sakant, veikė kaip kelionių agentas. Paskui šios kelionės tapo pavojingos ir keblios. Sovietų oro gynyba pagerėjo, dėl to buvo kur kas sunkiau išmesti parašiutininkus.

Tuo metu, kai valdžios pareigūnų paranoją kurstė ardomoji veikla, kurią Vakarai mėgino pradėti dar šeštojo dešimtmečio viduryje ir vėliau, KGB kontržvalgybos skyrius darė milžinišką spaudimą ir turėjo nemenkus išteklius. Įsiskverbimo ir pakištų „jaukų" pavojus buvo didelis. Jei užverbuotum kokį agentą, kaip galėtum saugiai jam vadovauti arba sužinoti, kad jis jau nebetinka? Ir iš kur galėtum žinoti, kad tau jo perduota informacija yra tikra? Kaip teigiama geriausioje šia tema parašytoje knygoje – Nigelo Westo *The Friends* (*Draugai*),[276] SŽT atsisakė mėginimų kontroliuoti agentus Maskvoje arba juos ten verbuoti dėl „nepaprastai priešiškos aplinkos". Tai reiškė, kad KGB sekė nuolatos, ir netgi atsitiktinės visuomeninės pažintys su tenykščiais gyventojais sukeldavo nepageidaujamą reakciją. Dėl visur esančių KGB informatorių net įprasta šių profesijų veikla, kaip antai sutartų slaptaviečių ir slaptų susitikimų vietų paieška, buvo „absoliutus laiko švaistymas". Užsieniečiai krisdavo į akis ir „vos tik spėdavo nusikratyti vienos stebėtojų grupės, vietoj jos išdygdavo kita". Nigelas Westas pažymi, kad CŽV skyrius Maskvoje „buvo taip pat padaręs išvadą, jog turėti agentus sovietų sostinėje – bergždžias reikalas". Taip atsitiko po to, kai 1959 m. spalį vienas iš jo žymių informatorių, Piotras Popovas, buvo sučiuptas, kai perdavė pranešimą jį globojančiam operatyvininkui. Amerikietis operatyvininkas buvo paleistas. Manoma, jog kaip tik Popovas ir buvo ankstesniame skyriuje apie šnipų veiklą minėtas agentas, įkištas į krosnį, o siaubinga žmogžudystė buvo nufilmuota naujiems GRU rekrutams perspėti. Viktoras Šeimovas, aukščiausias KGB pareigūnas, perėjęs į Amerikos pusę, dar tebegyvendamas Sovietų Sąjungoje ilgus mėnesius praleido Maskvoje stengdamasis sugalvoti, kaip sutikti kokį nors britų ar amerikiečių žvalgą, kuriam galėtų pasiūlyti savo pagalbą. Galiausiai jis rado būdą, kaip tą padaryti, tik tam prireikė išklibusio tualeto lango viename Varšuvos kino teatre.[277]

Veikti Maskvoje buvo sunku, bet pasiekti provincijas – dar sunkiau. Vakarų šnipų tarnybos vis dar ypatingą dėmesį skyrė Baltijos šalims, kurios joms atrodė puiki galima platforma Trečiajam pasauliniam karui pradėti. Elektroniką pasitelkę gaudė radijo bangas ieškodami perduodamos informacijos, kad galėtų ją iššifruoti ir išanalizuoti. Šnipų lėktuvai perskrisdavo regioną dideliame aukštyje. Analitikai išnaršydavo sovietų žiniasklaidą, ieškodami užuominų apie infrastruktūrą, demografinę padėtį ir visuomenės moralę (o tuo metu sovietų cenzūra stengėsi pasirūpinti, kad iš gabaliukų nebūtų įmanoma sudėlioti net ir visai nekenksmingos informacijos, kuri galėtų atskleisti kokią nors paslaptį). Toliau buvo renkama iš informatorių gauta žvalgybos informacija, kuo labiau pasinaudojant ribotomis turistinių ir komercinių kelionių į tą regioną galimybėmis. Į krantą išlipę prekybos laivuose dirbantys jūreiviai galėjo akylai ir ausylai stebėti aplinką ir ištuštinti slaptavietes ar perduoti pinigus. Per retkarčiais pasitaikančius kultūros ar sporto renginius užsieniečiai galėdavo čia atvykti, įsimaišyti į minią ir, neatkreipdami į save dėmesio, išnykti. Tačiau daugumai svečių, ką jau kalbėti apie šnipus, užmegzti asmenines pažintis buvo rizikinga ir beveik neįmanoma.[278]

Tokios bauginančios atmosferos supami, britai ir amerikiečiai stengėsi, kiek galėjo. Nuo septintojo dešimtmečio vidurio, vadovaujant legendiniam Haroldui Shergoodui (dar vadinamam Shergy), MI6 sutelkė dėmesį į vadovavimą ir verbavimą sovietinių šaltinių trečiosiose šalyse, arba nesovietinėse Sovietų Sąjungos šalyse. Negalinčius išsaugoti paslapčių sutrūkinėjusius praeities tinklus pakeitė pavieniai agentai, dalyvaujantys rūpestingai parengtose operacijose. Po visiškų šeštojo dešimtmečio nesėkmių britų žvalgyba atsikratė nepatikimų politinių emigrantų ir išleido į atsargą negebančius dirbti, tokius kaip Carras. Tarnyba savo pareigūnus daugiau mokė šnipų profesijos praktinių gudrybių, pavyzdžiui, kaip naudotis slap-

tavietėmis ir apsikeisti informacija prasilenkiant viešosiose vietose. Taip pat buvo išplėtoti teisingi metodai, kaip naudotis suklastotomis tapatybėmis: techninės galimybės sudaro tik vieną sėkmės elementą, tiek pat svarbi yra situacija, kurioje ta tapatybe pasinaudojama. Pareigūnai ir agentai mokėsi išvengti sekimo ir kontržvalgybos metodikos. Kiekvienam slaptam susitikimui buvo numatyti atsarginiai planai. Kontržvalgybos saugumo patikrinimas, kadaise visai apleista sritis, tapo kruopštesnis. Šnipai turėjo tikėtis, kad bus klausinėjami apie įvairias jų gyvenime atsiradusias naujoves, pradedant naujais kaimynais ir baigiant naujais meilužiais. SŽT taip pat papildė nauja pusiau akademinė komanda: mokslininkai ir specialistai, kur kas geriau išmanantys sovietų biurokratijos painybes nei į Carrą panašūs entuziastai, tokie, kurie iš mažiausių užuominų nuotrupų galėtų išsiaiškinti oponentų ir verbuotinų subjektų karjeras. Per ilgus metus šis darbas galiausiai davė vaisių – SŽT turėjo čekoslovaką Miloslavą Kročą (jo dukrai buvo pavėluotai atsilyginta 1990 m.), Olegą Penkovskį (jam įvykdyta mirties bausmė)[279], o vėliau Olegą Gordijevskį (šį pavyko išplėšti iš KGB gniaužtų).[280] Tarp žuvusių CŽV agentų yra tokių šnipų kaip į garbingą žuvusiųjų sąrašą įtrauktas Dmitrijus Poliakovas ir ginklų specialistas mokslininkas Adolfas Tolkačiovas, sušaudytas 1986 metais.[281] Vis dėlto įsidėmėtina, kad (kiek galima spręsti iš publikuotų šaltinių) dauguma SŽT ir CŽV užverbuotų sovietų bloke žmonių – jų skaičius 1960–1990 m. siekė daugiausia aštuoniasdešimt, ir gal tik maždaug keturiasdešimt buvo naudingi – buvo veikiau idealizmo paskatinti savanoriai nei užverbuoti naujokai, „pakabinti“ ir įtikinti bendradarbiauti įdėjus daug kainuojančių ir rizikingų pastangų.

Pasibaigus Šaltajam karui, daugelis svarstė, ar šis brangus ir visiškai neproduktyvus šnipinėjimo aparatas vis dar reikalingas. Kaip tik CNN, o ne CŽV pasirodė esąs geriausias vedlys į Berlyno sienos griūtį ir 1991 m. rugpjūčio pučą.

> Mes ten neturėjome jokių šnipų, kurie galėtų pateikti mums daug įžvalgų apie Rytų Vokietijos vyriausybės planus arba sovietų vadovybės ketinimus tuo klausimu, –

niūriai prisimena ponas Beardenas.[282] Akivaizdu, jog Kremlius neturėjo jokio noro ir mažai galimybių užpulti Vakarus. Jie buvo pasitraukę iš regioninių konfliktų Lotynų Amerikoje, Afrikoje, Afganistane ir Tolimuosiuose Rytuose ir labai stengėsi užmiršti buvusią nesantaiką. Kai kurie politiniai lyderiai, ypač Prancūzijoje, Vokietijoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose, savo šnipų tarnybas laikė varginančiu senų blogų laikų palikimu. Draugiškos šalys viena kitos neturėtų šnipinėti, ypač jei nori likti draugėmis. Apsiaustų ir durklų vieta buvo spintoje. Agresyvus KGB elgesys tiesiog atspindėjo panašų Vakarų agentūrų kaubojišką elgesį.

Tai buvo perdėm optimistiškas požiūris. Sovietai šnipinėjo iki SSRS žlugimo ir toliau beveik nenutrūkstamai jau plevenant Rusijos vėliavai. Netgi pasiekus žlugimo dugną SVR (taip 1991 m. gruodį buvo pervadinta KGB Pirmoji vyriausioji valdyba) rengė naują agentų būrį. 1992 m. gegužę Suomijoje buvo sulaikyti du rusų nelegalai, turintys Britanijos piliečių pasus, išduotus Jameso Peatfieldo ir Annos Marie Nemeth vardais (dviejų realių asmenų, kurie suglumo sužinoję, jog šitaip naudojamasi jų tapatybėmis). Tikrieji šios poros vardai ir pavardė – Igoris ir Natalija Liuskovai, matyt, jie buvo gavę mokomąją užduotį. Politinio spaudimo veikiama, SŽT ir jos suomių kolegos viso to reikalo deramai neįvertino. Vėliau tais pat metais į Kanadą pradėti savo tariamų studijų atvyko Heathfieldas. „Urugvajietis“ Juanas Lazaro, ilgiausiai išsilaikęs nelegalas, sučiuptas 2010 m., 1985 m. buvo persikėlęs į Niujorką turėdamas užduotį, kurios pradžia beveik sutapo su pono Gorbačiovo reformomis. Dar didesnį nerimą Vakarams būtų sukėlusi žinia apie žmogiškąsias tiksinčias bombas, KGB paliktas toje teritorijoje, iš kurios, regis, ši

tarnyba turėjo išvykti. Pasitraukdama imperija saugojo savo labiausiai vertinto turto kopijas: slaptosios policijos bylas, bylojančias apie kolaboravimą praeityje.

Mažai kas dėl to išgyveno neramioje devintojo dešimtmečio pabaigoje ir dešimtojo pradžioje. Šnipams veiklą garantavo nestabilumas. Kai tik Vakarų vadovai suvokė, kad nauji valdovai Maskvoje yra draugiški, iš karto sunerimo, kad jų valdžia silpnai laikosi. Atvirumo Maskvoje laikotarpis, prasidėjęs 1986 m. ir pasibaigęs 1999 m., visada atrodė laikinas. Vakarų politikai baiminosi valstybės perversmo, griežto suvaržymo arba pralaimėtų rinkimų, kurie į valdžią galėtų sugrąžinti autoritarinį režimą (vis dėlto, kai iškilus ponui Putinui ir *silovikams* įvykiai iš tiesų galiausiai pasisuko ta linkme, politikai užsispyrę ignoravo savo žvalgybos tarnybų perspėjimus).

Kai kurie apdairūs Vakarų žvalgybos analitikai jau seniai matė, kad stiprėja Rusijos šovinistinis pasipiktinimas, ir išdėstė nepopuliarią nuomonę, kad „tautiškumas" gali būti režimo Achilo kulnas.[283] Ši sąvoka iš akademinės teorijos perėjo į karštą realybę, kai pabudo Baltijos šalių nepriklausomybės sąjūdžiai (ir jų atitikmenys Kaukaze, Centrinėje Azijoje, Moldovoje ir Ukrainoje), išlindę iš šešėlių devintojo dešimtmečio viduryje. Tačiau, sykį jau mėginusi nuversti komunizmą ir išlaisvinti užgrobtas tautas, Vakarų politinė vadovybė buvo nepatenkinta, kai tariamai ilgai laukta diena priartėjo. Rodės, stabilumo dėlei būtų daug protingiau paremti sovietų imperiją. Analitikai, kurie garsiai ištrimitavo džiugią naujieną apie artėjantį sovietų žlugimą, pasijuto visiškai ignoruojami. Kartai, išaugintai su mintimi, jog Sovietų Sąjunga yra pastovus geopolitinis darinys, irgi buvo sunku suvokti, kad jo sudėtinės dalys pamažu tampa nepriklausomos. Gal Baltijos šalis dar kas gyvai ir atsiminė kaip kadaise nepriklausomas, kitų, kaip antai Gruzijos, žemėlapyje jau nebuvo beveik šimtmetį, o kai kurios sovietinės respublikos – gigantiškas ir daug

naftos turintis Kazachstanas – apskritai nėra buvusios savarankiškos valstybės. Po 1991 m. panašus nerimas kilo ir dėl naujosios Rusijos Federacijos. Ar ji išliks vientisa, ar subyrės dėl tebesitęsiančios ekonominių sunkumų ir etnonacionalistinių ambicijų įtampos?

Didelę baimę Vakarams kėlė visuotinis Jugoslavijos sukrėtimas. Ta šalis – dar vienas tariamai ilgalaikis darinys – ėmė sukti karo link 1991 m. per nevykusiai parengtą, bet daug kraujo praliejimo nepareikalavusį mėginimą užkirsti kelią Slovėnijos nepriklausomybei. Vėliau žuvo apie 140 000 žmonių, o daugiau nei 4 mln. teko palikti savo namus (džiaugiuosi, kad Dušanas, Olgikos dėdė iš Oksfordo, šito nesulaukė).[284] Buvusioje sovietinėje erdvėje panašus konfliktas būtų buvęs ne tik didesnis, bet net būtų galėjęs išprovokuoti panaudoti branduolinį ginklą. Pagal to meto tradicinę galvoseną radikalių nacionalistinių pažiūrų politikai nepriklausomybės siekė pernelyg atkakliai ir greitai. Chaosas arba kraujo praliejimas kompromisų priešininkams Maskvoje galėjo suteikti pretekstą paskelbti karo padėtį ir užbaigti reformų eksperimentą. Įstatymų nepaisanti, skurdo nualinta ginčijama zona, iš kurios pabėgėliai, terorizmas ir ekstremizmas veršis į ramų pasaulį, išsaugotą per visą Šaltąjį karą, su Sovietų Sąjunga besiribojančioms šalims atrodė dar vienas košmaras. „Gerų rezultatų tai neduos", – niūriai man sakė 1991 m. Helsinkyje vienas suomių valdžios atstovas, kai atvykau paskleisti džiugios naujienos apie artėjančią Baltijos valstybių sovietinės okupacijos pabaigą.

Tačiau žvelgiant iš operatyvinio taško centrinės valdžios subyrėjimas buvo milžiniška premija. Šnipams Baltijos šalys buvo lyg saldumynų krautuvėlė: pasiekiamos, turinčios daug potencialių objektų ir draugiškos. Po ištisų dešimtmečių, kai kiekvienai kelionei per sovietų sieną reikėdavo nuodugniai pasirengti, dabar žmogui užteko įšokti į keltą, plaukiantį iš Helsinkio ar Stokholmo. Jau po kelių valandų užsienio svečias galėtų būti kokiame nors bare netoli

karinės bazės, vaišinti gėrimais susierzinusius karininkus ir ištyrinėti jų galimybes teikti „konsultacijas“ kokiam nors naudingam „nepriklausomam tiriamajam darbui“. Šnipų toje teritorijoje knibždėte knibždėjo, dešimtojo dešimtmečio pradžioje jie pernelyg smarkiai krito į akis. Atmenu, kai grupė ežiuku kirptais plaukais amerikiečių tvirtino esą „tyrinėtojai iš televizijos“, kuriantys filmą apie Baltijos pakrantės gamtą. Kadangi pats esu gamtos mėgėjas ir kadaise dirbau BBC korespondentu, apsidžiaugiau proga pasikalbėti su kompetentingais žmonėmis, bet pamačiau, kad jų neišprusimas apie laidų transliavimą derėjo prie abejingumo gulbėms giesmininkėms ir kitai gyvūnijai (nors apie pakrantės topografiją jie tikrai nusimanė). Daugelis tokių reiškinių vyko oficialios valdžios panosėje, ši, nors ir provakarietiška, neturėjo nei galimybių, nei suinteresuotumo pasirūpinti užsienio žvalgybos tarnybomis. 1991 m. aukščiausių Estijos valdžios pareigūnų delegacija, grįždama iš Leningrado, stabtelėjo pakelės užkandinėje atsigaivinti ir nustebo išvydę grupę nekalbių ir raumeningų vokiškai šnekančių vyrų, parašiutininkų kombinezonais, kareiviškai kirptais plaukais, – jie lydėjo ta pačia kryptimi važiuojantį sunkvežimį. Niekas Estijos vyriausybėje nebuvo gavęs jokios informacijos apie šių svečių apsilankymą arba misiją ir jokio paaiškinimo nesulaukė.

Netrukus padėtis pasikeitė. 1992 m. pradžioje Estija įkūrė šnipų agentūrą, skirtą glaudžiai bendradarbiauti su SŽT. Jos ištakos buvo kuklios: trys jauni vyrai – teisininkas, istorijos paskutinio kurso studentas ir kompiuterių programuotojas – be jokios žvalgybinio darbo patirties, sėdintys ankštame kabinete, pasidėję krūvą bibliotekos knygų apie šnipus. Jiems buvo pavesta suformuoti agentūrą nuo nulio, išvengiant net ir menkiausių ryšių su kokiais nors asmenimis, kurie kad ir netiesiogiai būtų susiję su KGB. Netruko paaiškėti, kad Estija turėjo daug išteklių: pasirengusių dirbti, puikiai išsilavinusių ir patriotiškai nusiteikusių jaunuolių, kurie sovietinę sistemą pažinojo

iš vidaus. Išmokyti žvalgų amato, šie žmonės kur kas lengviau nei bet kuris vakarietis galėtų vykdyti operacijas Rusijoje ir buvusiose sovietinėse šalyse. Jie žinotų, kokius subjektus verbuoti ir kaip prie jų prieiti. Jie išmano viską – nuo kūno kalbos iki saugumo procedūrų. Retas vakarietis galėtų tikėtis kada nors pasiekti jų rusų kalbos įgūdžių lygį.

Viena tokius žmones užverbuoti, kas kita – juos išmokyti. Kaip jie turėtų išmokti efektyviam darbui reikalingo šnipų profesijos meno? Norint tokią patirtį sukaupti šalyje, prireiktų daug darbo ir laiko. Estija buvo maža ir desperatiškai skubėjo. 1992 m. rugsėjį buvo pasiektas klasikinis žvalgybos rezultatas: spausdintas dešimties lapų dokumentas tamsiai geltoname aplanke, jame buvo kruopščiai ranka nubraižytos schemos tarp teksto paragrafų.[285] Pagrindinius šios dokumento punktus sudarė kontrolė ir balansas, parlamentinė priežiūra, operacijų padalijimas į skyrius, draudimas žvalgybos informaciją panaudoti šalies vidaus politiniams tikslams ir „informacijos monopolio“ išvengimas. Išanalizavus kitas galimybes jame buvo teigiama, kad bendradarbiauti su britų žvalgyba yra gyvybiškai svarbu. Praeityje padarytos apmaudžios klaidos buvo nustumtos į šalį: nutolęs operacijos „Džiunglės“ šešėlis atrodė nereikšmingas, palyginti su turima užduotimi. „Tie istoriniai klausimai manęs labai nedomino“, – sako vienas iš autorių. „O iš ko reikėjo rinktis? – klausia kitas to meto valdžios pareigūnas. – Suomiai? Pernelyg nepatikimi. Švedai? Per minkšti. Amerikiečiai? Pernelyg mėgsta nurodinėti. Prancūzai? Pernelyg svetimi. Vokiečiai? Čia jau sykį susimovė. Liko britai.“[286]

Įžanginis klausimas, kurį jaunuoliams estams uždavė pirmas jų svečias iš MI6, buvo toks: „Ar jūs įteisinti?“ Britai norėjo įsitikinti, kad bendrauja su deramai įkurta vyriausybės agentūra, o ne entuziastingų kaubojų kompanija. Šiaip jau išaugo pasitikėjimas normaliu saugumo pasauliu. Britai nusprendė „įsivaikinti“ naujai suformuotą „Teabeamet“ („Informacijos valdybą“) ir sukurti glaudžią partnerys-

tę, panašią į bendradarbiavimą, vykdomą su kitomis „anglakalbės aplinkos“ šalimis, pavyzdžiui, Kanada arba Naująja Zelandija. Kai didžioji dalis pasaulio vis dar ieškojo žemėlapyje Baltijos šalių, pirmieji Estijos žvalgai pradėjo paspartintus mokymo kursus Monktono forte. Šis eksperimentas buvo labai sėkmingas. Jaunikliai šnipai netruko tapti žilstelėjusių britų žvalgybos veteranų numylėtiniais.

Rusijos šnipų vadovai į tokias naujas organizacijas žiūrėjo labai įtariai. Estų šnipai įžūliai užkalbindavo bet kokį valdininką, turintį tinkamų parduoti paslapčių, ir dažnai nugvelbdavo vertingus karinių technologijų pavyzdžius iš menkai atlyginamų ir nemotyvuotų sergėtojų panosių. 1994 m. vasaros pabaigoje Rusija griežtai įspėjo Estijos valdžią nutraukti Vakarų specialiosioms tarnyboms teikiamą pagalbą vagiant karines paslaptis. Rusų požiūriu, šis perspėjimas buvo vienareikšmis. Jie tikėjosi, kad perdavus tokį įspėjimą diplomatiniais kanalais bus imtasi veiksmų aukščiausiu lygiu. Tačiau estai priėmė jį kaip paprasčiausią pabambėjimą. Šio pranešimo nebuvo paisoma – galbūt jis net nepasiekė reikalingos įstaigos. Pavėluotas Estijos parlamentinis tyrimas 2005 m. nusprendė:

> Rusų įranga, galbūt pramoninio šnipinėjimo tikslais, buvo įdomi užsienio žvalgybų vadovybei ir kitoms specialiosioms tarnyboms bei privataus kapitalo karo pramonės įmonių atstovams. Komitetas padarė išvadą, kad Estija galėjo parūpinti <...> rusų armijos specialiosios ar aukštųjų technologijų įrangos, kuri labai domino įvairių šalių žvalgybos tarnybas.
>
> Iš šios ataskaitos tokią įrangą sudarė:
>
> kosmoso elektronika, aukštųjų technologijų nukreipimo ir sekimo prietaisai (pavyzdžiui, povandeninio radijo plūdurai,

> radarai), taip pat priešlėktuviniai kompleksai <...> ir elektroninės valdymo sistemos <...>. Vieną kartą estų karinei žvalgybai buvo oficialiai pasiūlyta parduoti rusų kosminės elektronikos prietaisą, kuris leidžia atlikti karinį žvalgymą pasitelkus infraraudonųjų spindulių kameras. <...> Dešimtojo dešimtmečio pradžioje Estijoje buvo galima gauti ir kitokios karinių technologijų įrangos, pavyzdžiui, karinių naktinio matymo prietaisų. Vieno Estijos specialiųjų tarnybų specialisto nuomone, gali būti, kad pirmoje dešimtojo dešimtmečio pusėje iš Rusijos taip pat galėjo būti išvežti vadinamieji branduoliniai lagaminėliai <...>.[287]

Tokiõs išskirtinės ir trumpos apžvalgos apie tai, ką Vakarų žvalgyba veikė Estijoje, priežastis buvo tragiška. 1994 m. rugsėjo 28 d. Baltijos jūroje per naktinį reisą į Stokholmą nuskendo keleivinis keltas „MV Estonia", o kartu ir 852 keleiviai. Laivas buvo prižiūrimas nerūpestingai, pakrautas netinkamai, bet išplaukė į audringą jūrą, nors ir nebuvo skirtas eksploatuoti tokiomis sąlygomis. Tačiau prieš keletą savaičių – rugsėjo 14 d. ir 21 d. – tuo pačiu laivu buvo gabenta kadaise sovietams priklausiusi karinė įranga į Švediją, tuo rūpinosi MUST, švedų karinės žvalgybos tarnyba, kuri glaudžiai bendradarbiavo su SŽT ir CŽV.[288]

Tada valdžios pareigūnai niekinamai žiūrėjo į spėliones, kurios šią tragediją siejo su laive buvusiu kroviniu. Keistoje vienos rusų grupės, pasivadinusios „Feliksas", ataskaitoje buvo tvirtinama, kad kelionės viduryje kapitonas sustabdė laivą ir atidarė priekinius vartus, mėgindamas į jūros dugną nuleisti sunkvežimį su kontrabanda (kobaltu ir heroinu), kad išvengtų būsimo muitinės patikrinimo Švedijoje.[289] Paaiškėjo, kad tai buvo dezinformacija. Tačiau mintis, kad Estija padėjo Vakarams įsigyti sovietų technikos, nestebino. Didelė jos dalis Rusijoje ir taip buvo kone viešai parduodama. Tuo

metu dirbdamas vieno Taline įsikūrusio laikraščio redaktoriumi, aš tikrai turėjau informacijos apie tokią prekybą.[290] Vis dėlto maniau, kad už tokias operacijas atsakingi šnipai, turbūt gudrūs ir prityrę, pasinaudotų kokiu nors saugiu ir diskretišku transportu – gal privačiu lėktuvu ar laivu. Man niekada nešovė į galvą mintis, kad tokie slapti kroviniai galėtų būti gabenami keleiviniu keltu.

Su šia tragedija susijusių reikalų mįslingi palaidi galai iš dalies susirišo 2005 m., kai vienas švedų muitininkas patvirtino, jog likus kelioms savaitėms iki kelto katastrofos atskiru susitarimu su gynybos vyresnybe iš tiesų buvo gabenamos įslaptintų reikmenų siuntos. Švedų valdžia gana nedrąsiai tą patvirtino. Ji teigė, jog operaciją vykdyti leido vienas estų valdžios pareigūnas, kurio vardą yra pamiršusi. Kai kurie žvalgybos šaltiniai sako, kad GRU iš tikrųjų slapta padėjo bombą į sunkvežimį, kuris tą lemtingą naktį gabeno vogtą rusų karo techniką. Nuskandinti laivo nenorėta, siekta tik sukelti skandalą, kuris galbūt užkirstų kelią tokioms operacijoms ateityje. Dėl žiauraus atsitiktinumo sprogus sunkvežimiui sugedo prastai prižiūrimi kelto „Estonia" priekiniai vartai. Keltai, gabenantys automobilius, iš esmės yra pavojingi: vanduo automobilių deniuose gali greitai išbalansuoti kelto pusiausvyrą, ir jis gali staigiai apvirsti. Vandeniui ėmus veržtis į vidų, keltas pasviro, apsivertė ir nuskendo, o dauguma keleivių nespėjo sulipti į nepritaikytas gelbėjimo valtis.

Kad ir kokia buvo priežastis, dėl kurios vanduo įsiveržė į vidų, laivo nuskendimo priežasčių tyrimas nebuvo visiškai skaidrus.[291] Oficialios narų ekspedicijos prie paskendusio laivo rodė nepaprastą susidomėjimą katastrofa, kuri, kaip buvo manoma, kilo vien dėl mechaninio gedimo. Mėginimai atlikti nepriklausomus katastrofos tyrimus buvo atmesti: šiuo metu dėl tarptautinio susitarimo, kurį pasirašė (įdomu) Jungtinė Karalystė (kurios tik vienas pilietis nuskendo), taip pat ir Švedija, Suomija, Estija, Lenkija, Danija bei Rusija, lankytis šioje jūros gelmėse esančioje masinėje kapavietėje

draudžiama. Šios sutarties nepasirašė nei Norvegija (šeši žuvę), nei Latvija (septyniolika). Likę gyvieji ir žuvusiųjų šeimos vis dar įtaria, kad jie tapo atsitiktinėmis nervų karo tarp Rusijos ir Vakarų aukomis. Svetimšalių atlikti riboti teismo ekspertizės tyrimai nepateikė įtikinamų įrodymų apie sprogimą. Nors į sąmokslo teorijas žiūriu skeptiškai, oficiali katastrofos dėl paprasto mechaninio gedimo versija manęs ligi galo neįtikina. Jei neapsieita be niekšiško žaidimo, kaltė pirmiausia kristų ant bombą keleiviniame kelte padėjusių asmenų. Vis dėlto tai, jog kelto keleiviais buvo ne kartą naudojamasi tarsi žmonių skydu šnipų žaidimams užmaskuoti, mažų mažiausiai verta tiesioginės kritikos. Per „Estonia" avariją žuvo kur kas daugiau žmonių nei per operaciją „Džiunglės".

11
Išdaviko pasakojimas

Dešimtojo dešimtmečio pradžios chaotiškoje posovietinėje erdvėje Hermanas Simmas buvo raminamai solidi figūra. 1967 m. sausį jis ištarė standartinį sovietų teisėtvarkos pajėgų pareigūno pasižadėjimą: „Aš, SSRS pilietis, duodamas šią priesaiką tarybinei *milicijai*, iškilmingai pasižadu iki galo ištikimai tarnauti tarybinei liaudžiai, tarybinei tėvynei ir tarybinei vyriausybei." Nuo to laiko šis pareigūnas turėjo puikią kompetentingo ir darbštaus darbuotojo reputaciją. Simmas gavo 44 apdovanojimus, tarp jų 3 medalius už pavyzdingą elgesį. Valstybinėse tarnybose sovietiniai pareigūnai buvo stačiokiškų manierų, o jis visuomet elgdavosi mandagiai ir maloniai. Be estų ir rusų kalbų, puikiai šnekėjo vokiškai, šiek tiek mokėjo kitų kalbų. Skirtingai nei daugelis anų laikų pareigūnų, laikė save patriotu. Dirbdamas Tompėjos pilies, šalies vyriausybės būstinės, apsaugos vadu, Simmas organizavo jos gynybą nuo Kremliaus šalininkų demonstrantų šturmo 1990 m. gegužės 15 d. – tada Estija buvo labiausiai priartėjusi prie ginkluoto konflikto ribos per visą savo kovą dėl nepriklausomybės atgavimo. Pats Simmas sakė, kad jei būtų nepavykę apsiginti, jis pasirengęs laukė, kad palydėtų tuometį šalies premjerą Edgarą Savisaarą slaptu tuneliu į žemutinę miesto dalį, iš kur greitaeigiu kateriu pastarasis būtų nuplukdytas į saugią vietą Suomijoje. Vėliau Simmas tvirtino, kad keltu lagaminais išgabenęs Estijos besikuriančio Centrinio banko

tvirtosios valiutos atsargas į patikimą vietą Helsinkyje, užbėgdamas už akių galimam sovietų mėginimui jas užgrobti.[292]

1991 m. rugpjūtį atkūrus nepriklausomybę, Simmas kopė aukštyn ir 1993 m. pradžioje tapo sostinę Taliną supančios Harju apskrities vyriausiuoju policijos viršininku. Tai buvo vienas iš karščiausių Estijos teisėtvarkos taškų: be kovos su būdingu organizuotu nusikalstamumu, tvarkymosi su nuodingų atliekų išsiliejimais, jo apskričiai priklausė ir sovietų povandeninių atominių laivų įgulų mokymo bazė Paldiskyje, kurio Estijos valdžia vis dar negalėjo sukontroliuoti ir kuris kaip magnetas traukė organizuotas nusikaltėlių grupes. Simmas stebėjo sovietų branduolinio kuro elementų išėmimą ir perdavimą konstitucinei valdžiai. Po dviejų mėnesių jis tapo aukščiausiu visos šalies policijos vadovu ir šiame poste pademonstravo dvariškiui būdingą gebėjimą įsiteikti galingiems ir perspektyviems asmenims. Per pokalbius su dešimtimis buvusių jo bendradarbių nuolatos skamba būdvardis „paslaugus“. Vienas ne itin artimas kolega apstulbo, kai Simmas, sužinojęs apie būsimas jo vestuves, pasiūlė patrulių automobilį ir du policininkus, kurie reguliuotų transporto srautą ir padėtų pastatyti automobilius.

1995 m. Simmas perėjo dirbti į Gynybos ministeriją, iš pradžių kaip Analizės skyriaus viršininkas, ten įgijo efektyviai dirbančio biurokrato reputaciją. To meto gynybos ministras Andrus Öövelis didžiuodamasis sakė, kad naujai įsikūrusiai ministerijai galimybė pasisamdyti buvusį policijos viršininką prilygsta „loterijos laimėjimui“.[293] Mažai kam rūpėjo, kad vėliau Simmas į savo pareigas įtraukė įslaptintų dokumentų tvarkymą. Tas darbas nebuvo populiarus. Estijoje nesiliovė skandalai, susiję su lyg ir slaptais dingusiais dokumentais. Pernelyg daug dalykų buvo įslaptinta, o jų saugojimo taisyklės buvo varginančios ir prastai parengtos. Sovietmečiu ištobulinti Simmo biurokratinio darbo įgūdžiai padėjo jam surūšiuoti chaotišką gausybę dokumentų, plaukiančių ką tik iškeptiems valdininkams.

Estijos užsienio draugai, trokštantys matyti ne chaosą, o įsivyraujančią tvarką, greitai įvertino puoselėtiną naujo pareigūno talentą. Britanijos vyriausybė (niekis, kad jis labiau susipažinęs su Vokietija ir Suomija nei su anglakalbiu pasauliu) iš pradžių sumokėjo už intensyvius jo anglų kalbos kursus Užsienio reikalų ministerijos kalbų mokykloje, o paskui už saugumo policijos studijas ir praktiką Čiksandse, Bedfordšyro grafystėje, Britanijos gynybos žvalgybos tarnybos citadelėje.[294] Grįžęs jis buvo tinkamiausias kandidatas prižiūrėti ministerijos perėjimą prie NATO saugumo standartų. Simmo veikla sulaukė puikaus įvertinimo: treniruotės ir patikrinimai pademonstravo Estijos aukščiausios klasės gebėjimą elgtis su paslaptimis – ir, tiesą sakant, net geresnį nei kai kurių senųjų NATO narių.

Kai tik 2004 m. Estija įstojo į NATO, Simmas, dabar jau ministerijos aukščiausias saugumo pareigūnas, tapo dar dažnesniu svečiu organizacijos būstinėje Briuselyje. Nors ir patirdamas šiek tiek keblumų dėl savo nenatūralios anglų kalbos – labiau tinkančios susitikimams nei visuomeniniams renginiams, – jis savo draugišku būdu patraukė simpatijas kaip vienas iš mielesnių naujokų. Tenykščiai pareigūnai jį prisimena kaip dėmesingą ir bendraujantį žmogų, kuris, norėdamas padaryti gerą įspūdį, kartais šiek tiek netaktiškai flirtuodavo su savo kolegėmis. Simmas buvo linkęs į puikybę, regis, jautėsi neįvertintas Estijoje ir mėgo pasirodyti garsiai išreikšdamas savo antirusiškas pažiūras. Estijoje jis prižiūrėdavo saugumo patikrinimo procedūras, pareigūnų paaukštinimus ir perkėlimus į svarbiausius šalies gynybos ir saugumo postus. Simmas rekomenduodavo žmones į kitose NATO šalyse rengiamus mokymus ir pasirašydavo jų pateiktus prašymus dalyvauti tokiuose kursuose.

Briuselyje įsikūrusi NATO čia neįžvelgė nieko neįprasto. Simmas atitiko visus NATO kriterijus, taikomus aukščiausiu saugumo lygiu patikrintiems pareigūnams. Panašų saugumo leidimą buvo išdavusi ir reguliariai kontroliavo Estijos „Kapo“ (Saugumo

policija).[295] Tačiau duomenis apie Simmą būtų vertėję atidžiau panagrinėti. Kodėl, pavyzdžiui, aštuntojo dešimtmečio viduryje Švedija neišdavė jam vizos? Simmo kilmė, – jis buvo pokaryje užsimezgusio trumpo nesantuokinio ryšio tarp vidutinio amžiaus teisininko ir jaunos moters vaisius, – vėliau su tetomis praleista vaikystė, suaugusio sudaryta ne viena santuoka ir partnerystė galėjo reikšti tokias asmenybės ydas, kuriomis gali pasinaudoti apsukrus žvalgas. Vargu ar sovietmečio policijos pareigūnas, reguliariai keliaudavęs į užsienį, būtų galėjęs išvengti susidūrimo su KGB. Tačiau Simmas apie tai neprisipažino. Tai būtų buvusi paskata kruopščiai išnagrinėti jo bylos dokumentus ir surasti atsakymą į klausimą, ar šantažas galėtų būti jo silpnoji vieta. Tiesą sakant, pirmą kartą su KGB 3 skyriumi (karinės kontržvalgybos) Simmas susidūrė 1968 m., per įprastą visų teisėtvarkos organų naujokų zondavimą. Jei tyrėjai būtų giliau pasikapstę KGB bylose (tai jie vėliau ir padarė, kai tik atsirado įtarimų dėl Simmo), būtų aptikę, kad sovietų slaptoji policija Simmą oficialiai užverbavo 1985 m. ir kad 1992 m. savo deklaracijoje neigdamas tokį bendradarbiavimą šis įžūliai išsisukinėjo.

Netgi posovietinė Simmo karjera buvo kupina įtartinų silpnybių. Viena jų – polinkis it šarkai rinkti niekučius ir suvenyrus: kepures, rašiklius, ženklelius, dekoratyvines lenteles su logotipais ir net ginklus. Simmas buvo užkietėjęs komandiruočių mėgėjas, stverdavosi bet kokios progos išvykti į užsienio kelionę. Vertinant pagal nuosaikius Estijos standartus, jo politinės pažiūros buvo neįprastos. Laikydamasis savo konspiratyvios ir ekscentriškos pasaulėžiūros, Simmas buvo linkęs tikėti, kad užkulisiuose žydai, masonai ir neaiškios tarptautinės organizacijos turi sukaupę didžiulę galią. Jüris Pihlas (tuometis „Kapo“ vadovas) ir kiti taip pat prisimena stebinantį jo įprotį juodinti Estiją užsienio svečių akyse. Tarp svečių buvo ir SŽT pulkininkas Michaelas Scottas, kuris dalyvavo užglaistant nemalonumus po operacijos „Džiunglės“ ir toliau labai domėjosi Es-

tija, po 1992 m. dažnai atvykdavo į šalį aplankyti senųjų agentų ir teikti konsultacijų saugumo klausimais.[296] Simmas brangino tokių susitikimų nuotraukas, ypač vieną, kurioje jis spaudžia ranką Izraelio Mosado vadui. Nors pats ir nebuvo tikras žvalgas, to pasaulio kerai jį akivaizdžiai traukė, nes visada nekantriai gaudydavo gandus ir žinias apie Estijos šnipų agentūros vidaus veiklą. Iš tikrųjų buvo manančiųjų, jog Simmas, išėjęs į atsargą Gynybos ministerijoje, gali užimti aukštą postą toje agentūroje. Žmona tvirtina, kad ten jam netgi buvo pasiūlytas darbas.

Koks nors įtarus kontržvalgybos pareigūnas, atidžiai išnagrinėjęs Simmo finansinius reikalus, gal būtų labiau pasidomėjęs iš dosnaus giminaičio Vokietijoje gautomis dovanomis arba gana didelėmis grynųjų sumomis. Šio žmogaus gyvenimo stilius šalyje, kur aukšto rango biurokratai gauna geras algas, bet nėra turčiai, buvo prabangokas: didžiulis namas geidžiamoje gyvenvietėje prie Talino, galingas vakarietiškas visureigis, kuriuo važinėjo, vasarnamis ir kita jo vardu įregistruota nuosavybė. (Simmas tvirtino tiesiog tinkamai pasinaudojęs savo komandiruotpinigiais ir atgavęs okupacijos metais konfiskuotą nuosavybę.) Nustatytų normų neatitinkantis jo elgesys su oficialiais dokumentais irgi turėjo patraukti didesnį dėmesį. Simmas nuolat pats pristatydavo slaptus dokumentus į NATO būstinę Briuselyje, teigdamas, kad tik jis vienas turi tam būtiną saugumo leidimą. Tačiau, nusižengdamas taisyklei, Simmas pirma pernakvodavo viešbutyje, o tik paskui juos pristatydavo. Kartais kolegos atkreipdavo dėmesį, kad vokai jau atplėšti be liudininkų.[297] Bet tokie incidentai retai kada būdavo užregistruojami ir niekada nebuvo tiriami. Kaip saugumo vadovas, Simmas pats kūrė taisykles – ir jei nuspręsdavo jas sulaužyti, matyt, turėjo pateisinamą priežastį taip daryti. Daugumai žmonių Simmas buvo ne įspūdinga ar paslaptinga asmenybė, o draugiškas ir sukalbamas biurokratas, kuris gerai dirbo nuobodų darbą. „Apie jį niekada negalvojau kaip apie nacionalinio

saugumo valdžią, – prisimena Indrekas Tarandas, anuomet aukštas valdžios pareigūnas, dabar Europos Parlamento narys. – Tai buvo tiesiog dėdė Hermanas, kuris kartais keistai pasielgia."

Netgi ankstesnis jo vaidmuo Tompėjos pilyje 1990 m. nebuvo visuotinai pripažintas kaip didvyriškas: kai kurie tuo metu ten dalyvavę estai mano, kad norėdamas pasirodyti narsus jis pats sau susikruvino nosį. Ponas Savisaaras prisimena: „Jį atvedė pas mane išraudusiu veidu ir drebantį. Man susidarė įspūdis, kad jis bailys. Taigi mes jį atleidom."[298] Jüris Pihlas, kuris dirbo kartu su Simmu, šio galimybes įveikti organizuotą nusikalstamumą prilygina „nuliui". Kaip tik tie tvirti kaip plienas jo tarnybos jauni pareigūnai (kartu ir tas, kuris organizavo Simmo sulaikymą), o ne to meto stačiokai ir nemokšos uniformuoti policininkai, ir išgujo organizuotą nusikalstamumą iš posovietinės Estijos. 1995 m. ponas Savisaaras – anuomet koalicinės vyriausybės vidaus reikalų ministras – vėl sukryžiavo kardus su Simmu. Jis prisimena „šiek tiek teatrališką" raudoną uniformą, užsakytą tik aukščiausio rango vidaus pajėgų pareigūnams. „Lyg iš operetės", – su panieka sako jis. Simmas buvo lojalus, beveik pataikaujantis. „Kas rytą jis sėdėdavo mano sekretorės kabinete, nekantraudamas pateikti ataskaitą, – bet negalėjo su tuo susidoroti." Keletą mėnesių ponas Savisaaras svarstė, kaip atleisti savo nepageidaujamą valdinį. Tada pasikvietė Simmą ir ėmė kalbėti apie „rimtą problemą", padėjęs ranką ant didelio dokumentų segtuvo, ant kurio buvo užrašyta „Hermanas Simmas", – beje, pilno senų laikraščių. Jam palengvėjo, kai Simmas nedelsdamas atsistatydino. „Aš truputį nustebau, kai tada jis gavo darbą Gynybos ministerijoje", – santūriai sako ponas Savisaaras.*

* Ponas Savisaaras buvo aptikęs įrodymų apie Simmo piktnaudžiavimą visuomeninėmis lėšomis, kai vienoje painioje istorijoje jo žmonos klinikai buvo nupirkta odontologinio kabineto kėdė. (Aut. past.)

Kai nekenčiamas politikos veikėjas du kartus iš darbo atleidžia kokį nors žmogų, šis įgyja gerą rekomendaciją. Karingai nusiteikę gynybos ir saugumo aparato pareigūnai jau ilgą laiką nemėgo pono Savisaaro, laikydami jį cinišku ir godžiu politiku, veikiančiu mechaniškai ir palaikančiu nesveikai artimus ryšius su Kremliumi. Kadangi Simmas buvo jų priešo priešas, jo silpnybės neturėjo reikšmės. Užkulisiuose buvo jaučiamas nerimas. Užsienio reikalų ministerijos saugumo pareigūnai pasistengė, kad jam nebūtų leidžiama susipažinti su diplomatinėmis telegramomis. Gynybos ministerijos Vidaus kontržvalgybos tarnyba kartais konfliktuodavo su Simmu, bet pastangas suvaržyti jo neortodoksinius įpročius pakirto konspiratyvus ir nemokšiškas metodas: sykį, tariamai pratybų tikslais, ši tarnyba mėgino pasekti kelis aukštas pareigas ministerijoje turinčius asmenis. Savimi pasitikinčiam Simmui buvo lengva viską sutvarkyti taip, kad tokie nervinantys ir nerimstantys jaunesnieji pareigūnai būtų atleisti, perkelti į kitas pareigas arba ignoruojami.

Kylantis karjeros laiptais Simmas buvo laimingas žmogus. Atšiauriai ir klusniai išauklėtas stalinistinės epochos metais, jis buvo padaręs sėkmingą karjerą ne tik sovietinėje, bet ir ją pakeitusioje sistemoje. 2006 m. lapkričio 20 d. spaudos pranešimas apie jo išėjimą į atsargą (vieną iš kelių jį mininčių dokumentų 2011 m. viduryje vis dar buvo galima rasti Estijos gynybos ministerijos tinklalapyje)[299] yra lyg vaiduokliškas priminimas apie tuo metu jam reikštą pagarbą. Pranešime giriama Simmo sukurta „efektyvi ir produktyvi“ organizacija ir pažymima, kad jis pasirašė sutartis dėl įslaptintos informacijos apsaugos su beveik dvidešimčia šalių. Gynybos ministras pridūrė, kad, be abejo, Simmas pademonstravo „puikų profesionalumą“. Pagyrų šis taip pat sulaukė ir iš Wayne'o Rychako, to meto NATO saugumo biuro vadovo. Bet jei tik kuris nors iš Simmo kolegų būtų žinojęs tiesą, būtų čia pat jį areštavęs –

globėjiškas, patikimas Simmas jau beveik trylika metų buvo SVR, Rusijos užsienio žvalgybos tarnybos, agentas.

Simmas buvo vienas iš tų, kuriuos buvusi sovietų imperija žlungant komunizmui paliko žmogiškųjų minų lauke. Šių pavojingų įtaisų buvo labai įvairių. Vieną rūšį sudarė buvę disidentai, dabar dažnai užimantys įtakingus postus, juos ryšiai su KGB pridengė nuo jų pačių šalies saugumo policijos. Kai kurie taip pat nuoširdžiai puoselėjo ryšius su sovietų valdžios organais tikėdami, kad pono Gorbačiovo reformos suteikia geriausią progą įgyvendinti pokyčiams sąstingio apimtose jų visuomenėse. Kitą dalį sudarė žmonės, kurie bijojo vokiečių viešpatavimo Europoje arba kurie skeptiškai vertino amerikiečių ketinimus. Tokie jausmai – kaip parodė ir Simmo atvejis – kartais būdavo sumišę su pavydu matant, kaip dailūs jauni Amerikos ir Europos ryšius propaguojantys tipai kopia į aukštus postus. Didelę neregimą kategoriją sudarė senojo režimo valdžios pareigūnai, nedeklaravę ryšių su KGB arba slaptąja policija. Žlugus komunizmui, daug tokią informaciją saugančių bylų buvo sunaikinta (kaip įprasta, nauji lyderiai energingai stengėsi nuslėpti savo bendradarbiavimą). Tai, kas liko, buvo sąmoningai supainiota, kad net nebūtų aišku, ar sąrašuose nurodytos pavardės priklausė totalitarinės sistemos aukoms, ar bendrininkams. Taip daugeliui žmonių, kurie naujoje sistemoje gavo gerus darbus, buvo sukurtas apgaulingas saugumo jausmas. Jie nežinojo, kad, prieš žlungant komunistų valdžiai, KGB pasiėmė savo dokumentus ir kitoms agentūroms priklausančių svarbiausių bylų kopijas.

Šitaip KGB pasirūpino, kad netgi ir po sovietų imperijos žlugimo jis vienintelis turėtų tikslius duomenis apie tai, kas ir kodėl kolaboravo. Dėl to per pastaruosius du dešimtmečius rusų šnipų vadovai turėjo unikalią galimybę šantažuoti ir daryti spaudimą, regis, nepriekaištingoms pokomunistinės visuomenės gyvenimo asmenybėms, kurios manė, kad slaptos jų kaltės jau pamirštos ar

palaidotos. Kai kuriose šalyse įtarimai gaubia šalies vidaus reikalais besirūpinusių asmenų pavardes – vyriausybės ar valstybės vadovus, ministrus, laikraščių redaktorius, mokslininkus ar magnatus. Tačiau pats faktas, kad apie tokias sąsajas sklando gandai, daro jas mažiau pavojingas. Visuomenės dėmesį patraukiančio asmens bendradarbiavimas su užsienio valstybės slaptosiomis tarnybomis yra rizikingas ir krenta į akis. Iš tokių žmonių rusų šnipų vadovai gali gauti kokių nors paslapčių, tačiau per juos gali daryti menką įtaką. Daugiau žalos gali padaryti įtakingi žemesniojo rango asmenys, kuriems visuomenė neskiria dėmesio, ypač iš saugumo pasaulio, tokie kaip Simmas. Jie ne tik žino paslaptis, bet ir gali sumėtyti pėdas. Taigi jie yra būdingiausi rusų žvalgybos taikiniai.

Įslaptintoje 141 puslapio NATO ataskaitoje Simmas yra pavadintas „daugiausia žalos padariusiu šnipu per visą Aljanso istoriją". Jis atskleidė didžiausias Aljanso paslaptis, pradedant susitikimų turiniu ir baigiant išsamia informacija apie svarbiausius kodus. Simmas pranešdavo apie NATO viduje kylančius smarkius ginčus dėl Rusijos, apie įvairių šalių stipriąsias ir silpnąsias ypatybes ir psichologinius tos organizacijos aukštų valdžios pareigūnų įvertinimus.

Vis dėlto tikroji žala, padaryta dėl Simmo, kaip šnipo, atskleistų faktinių paslapčių, buvo mažesnė nei dėl pakirsto NATO pasitikėjimo po jo arešto. Daugeliui senųjų NATO šalių narių Simmo išdavystė tik patvirtino didžiausius jų būgštavimus dėl plėtimosi į Rytus, į šalis, kurios dar neseniai buvo po Kremliaus padu. Joms atrodė, kad naujos šalys narės tiesiog nepatikimos, jose knibždėte knibžda rusų šnipų ir jos negeba saugoti paslapčių. NATO plečiantis į buvusius komunistinius Rytus, užgrūdintų Vakarų Europos šalių narių, galinčių glaudžiai bendradarbiauti, sudaromo „NATO branduolio" idėja niekada nebuvo pamiršta. Žinia apie tai, jog Simmas dirbo rusams, vėl atgaivino diskusiją apie tai. Pačių naujų šalių narių nepatiklumas buvo kitoks. Simmo darbas tuo pat metu

ir vokiečių žvalgybai (apie tai šiek tiek vėliau) patvirtino nuogąstavimus dėl didžiųjų šalių machinacijų, nepasitarus su NATO viršūnėmis vykdomų ne tik Estijoje, bet ir kitose šalyse. Ar vokiečių agentai taip pat vogė paslaptis, šnipinėdami Varšuvoje, Prahoje, Budapešte ar kur kitur? Prieš Simmo areštą tokia mintis būtų atrodžiusi absurdiška: Vokietija pasirodė kaip patikima buvusių komunistinių šalių sąjungininkė, visuomet besistengianti pabrėžti, kad jos ypatingi santykiai su Rusija nekenkia prisiimtiems įsipareigojimams dėl artimiausių kaimynų saugumo. Dabar naujosios narės patikėjo, kad tai buvo melas.

Simmo gebėjimas nesusektam veikti pačioje Estijos naujos saugumo sistemos šerdyje taip pat iškėlė skaudžių klausimų dėl jį turėjusių patikrinti asmenų kompetencijos ir sąžiningumo. Ką veikė NATO šnipų gaudytojai? Kodėl jie kaip reikiant neišklausinėjo Simmo apie jo karjerą Sovietų Sąjungoje? Jo amžiaus žmogus su tokia patirtimi, kad ir koks draugiškas, kad ir koks kompetentingas būtų, turėjo būti itin kruopščiai patikrintas. Vis dėlto tokie patikrinimai visada buvo paviršutiniški. Simmui užtekdavo šiek tiek labiau pasistengti, ir jam pavykdavo išsisukti nuo griežčiausių saugumo reikalavimų, kurie, kaip manoma, taikomi didžiausiame pasaulio kariniame aljanse. O kaip pati Estija, kuri didžiuojasi savo saugumo įstaiga be sovietinės sistemos dėmių? Simmas visai nebuvo panašus į sumanius, tvarkingos išvaizdos angliškai kalbančius jaunus pareigūnus, kurie užima daugumą svarbiausių Estijos valstybinės tarnybos postų. Aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje jie dar buvo vaikai. O Simmas tada buvo jau suaugęs vyras – ir neišvengiamai mažiau atsparus KGB spaudimui. Dėl to turėjo kilti sunkių klausimų, kurių neminėjo neužbaigta ir klaidinanti bylos „oficiali versija“, kurią nutekino oficialūs Vakarų pareigūnai. Ar Simmas turėjo galingą globėją? Ar kruopštaus patikrinimo jam pavyko išvengti tik dėl saugumo tarnybų kompetencijos stokos, ar dėl ko nors

blogesnio? Kaip jis buvo užverbuotas? Ką jis išdavė? Kaip jis buvo sučiuptas? Ir kodėl viskas taip ilgai užtruko? Šitie klausimai graužte graužia ir kelia susirūpinimą, nes iki šiol lieka neatsakyti. Atsakymai susiję ne tik su paslaptimis, bet ir su melu bei šiurkščiomis klaidomis. Visos tiesos nežino net pats Simmas, o apie tai, ką žino, su manimi atvirai nekalbėtų (arba negalėtų kalbėti). Tačiau be jo pasakojimo maniškis būtų neišbaigtas.

Pašaliniam žmogui retai kada pasitaiko proga sąmoningai susitikti su šnipu, o pasimatyti su kaliniu – beveik neįmanoma. Kai tardytojai išsunkia subjektus ir savo darbą atlieka žalos kontrolės pareigūnai, išdavikas paliekamas už grotų. Šnipų gaudytojai gal ir didžiuojasi sumedžioję savo auką, bet kaip tik jie kalti, kad toks pažeidimas įvyko. Jie gali nerimauti, kad nuteistasis mėgins pasiųsti užšifruotą ženklą savo buvusiems šnipinėjimo vadovams: galbūt apie tai, kad jam pavyko paslėpti kokią nors gyvybiškai svarbią galvosūkio detalę ar slapta pakišti dezinformaciją. Valdžios organų nuomone, kuo mažiau pasakoma išoriniam pasauliui, tuo geriau. Taigi su Simmu susitikti nebuvo taip lengva. Areštuotas 2008 m. ir įkalintas 2009 m., jis šiuo metu atlieka 13 metų laisvės atėmimo bausmę Tartu, antro pagal dydį Estijos miesto, griežto režimo kalėjime. Daugelis estų tikisi, kad jis ten ir sulauks mirties. Netgi mano artimiems draugams estų valdininkams nerimą kėlė mintis, kad saugumo nepatikrintas svetimšalis, rašantis knygą, kurios estų valdžios institucijos nepatikrins, gali pasimatyti su žinomiausiu šalies kaliniu. Šis gali turėti vis dar nepanaudotų veiklos gudrybių. Dar viena priežastis, dėl kurios estai buvo atsargūs, – sumišimas. Simmo teismas buvo puikus šalies šnipų gaudytojų ir jų užsienio kolegų veiklos pavyzdys. Tačiau kuo greičiau tas įvykis bus užmirštas, tuo geriau Estijos reputacijai.

Nugalėjo mano kontrargumentas. Estija siekia turėti švarią ir atvirą vyriausybę. Simmo problemą ji turėtų spręsti principingai, o

ne taip, kaip patogiau. Tačiau daug nulėmė ir praktiškumas: Simmo slėpimas pakurstytų sąmokslo teorijas, ir atrodytų, kad norima apsiginti. Anksčiau ar vėliau koks nors rusų rašytojas ar laikraštis įstengtų užmegzti su juo ryšį ir girdamas aprašytų kaip auką ar didvyrį. Mano knygoje Simmo išdavystė būtų pateikta platesniame ir informatyvesniame kontekste. Sunkių derybų rezultatas buvo išskirtinė galimybė daug kartų pasimatyti su Simmu. Vienas Estijos saugumo policijos pareigūnas, kurio vardo pažadėjau neminėti, dalyvaudavo tuose susitikimuose ir įsiterpdavo, jei mes nuklysdavome į slaptas temas (Simmą, regis, tai erzindavo, bet kai vėliau kalbėjausi su juo telefonu, jis ir toliau nenorėjo pateikti jokios papildomos svarbios informacijos tvirtindamas, kad yra pernelyg įbaugintas). Reikalavau teisės rašyti, ką noriu: nedaviau jokios garantijos, kad kokią nors rankraščio dalį duosiu patikrinti pašaliniam žmogui, nepažadėjau, kad paklusiu draudimams skelbti kokias nors turinio vietas (nors pats praleidau kelias pavardes ir netiksliai nurodžiau tam tikras datas).* Vienintelis svarbus dalykas, dėl kurio man nepavyko susitarti, nors ir dažnai prašiau, buvo tas, kad per susitikimus man nebuvo leista daryti mudviejų pokalbių įrašų.

Taigi, nešinas rašikliu ir bloknotu, 2009 m. birželį sėdau į kratantį traukinį iš Talino į Tartu ir išvykau pirmą kartą akis į akį susitikti su Simmu. Tartu kalėjimas atspindi pažangą, kurią Estija pasiekė per praėjusius dvidešimt metų. Sovietiniai kalėjimai buvo niūrūs, dvokiantys ir tamsūs. Tartu kalėjimas – švarus, lengvo dizaino, su glotniomis betono sienomis ir geltonomis durimis – galėtų stovėti bet kuriame Šiaurės Europos regione. Kaliniai mankštinosi kieme, trenkiant iš garsiakalbių estiškai popmuzikai. Vaizdas šiek tiek priminė sovietinį. Užtrukau kelias sekundes, kol supratau, ko-

* Neturiu jokio noro atskleisti smulkmenas, kurios skaitytojui nereikšmingos, bet galbūt palengvintų gyvenimą rusų žvalgybai. (Aut. past.)

dėl. Planinės ekonomikos laikais ir kalėjimo aprangos spalva, ir modelis buvo baisūs. Šitų kalinių apsmukę rudos spalvos treningai su oranžinėmis juostomis buvo panašūs į drabužius, kurių apie 1985 m. buvo galima rasti sovietinėse universalinėse parduotuvėse. Tik tada jie būtų buvę mados viršūnė. Dabar kuriami tokie apdarai, kuriuos dėvėdami pabėgę kaliniai kristų į akis. Tačiau Simmas pabėgti galėtų tik surengus karinį puolimą: prieš patekdami į susitikimų kambarį, esantį itin saugomame kalėjimo sparne, mes turėjome pereiti pro aštuonerias duris, kurios visos atidaromos tik su kortelėmis, be to, du kartus tikrino pasus ir sykį patikrino metalo ieškikliu.

Kaip žmogus, kuris puikuodavosi savo išpuoselėta išvaizda, Simmas atrodė apgailėtinai: nesveikai išblyškęs, prastai nusiskutęs ir dvelkiantis prakaitu. Rodės, tik jo riebaluoti, ežiuku kirpti, žilstantys plaukai ištvėrė kalėjimo pažeminimą. Simmas energingai tvirtino, kad tikėjosi išvysti savo teisininką, o ne rašytoją. Temą pakišo pirmieji Simmo man pasakyti žodžiai: „Taigi tu dirbi MI6." Jis teigė, kad saugumo kursų dėstytojai Čiksandse minėjo, jog visiems pagrindiniams britų užsienio reikalų žurnalistams mokami šnipų atlyginimai. Atkirtau, jog jei taip būtų, man nereikėtų uždavinėti visų tų klausimų, nes ir taip jau viską žinočiau. Jis nenoromis pritarė. Tačiau daugialypiai proto mūšiai, kurie trukdavo ilgas valandas, buvo patys sunkiausi per visus trisdešimt žurnalistinio darbo metų. Tikslą turėjau paprastą: išgauti iš Simmo tikrąją istoriją. Prižiūrėtojo darbas buvo užbėgti už akių bet kokiam išsamiam pokalbiui apie įslaptintą informaciją, procedūras ar tarpvyriausybinį bendradarbiavimą. Simmo siekis – susireikšminti ir gauti pinigų savo žmonai.[300] Iš jo pasakojimo buvo sunku atskirti, kur faktai, o kur prasimanymai. Pasakojimas buvo kupinas tvirtų, konspiratyvių ir ekscentriškų pareiškimų visais klausimais, pradedant Britanijoje paplitusiu homoseksualumu ir baigiant masonais Estijoje. Simmas nuolat pervertindavo savo vaidmenį ir juodindavo kitus. Sunku pa-

tikrinti, ar jis sako tiesą. Dauguma medžiagos yra įslaptinta. Kai kurie įvykiai buvo labai seniai. Kiti žmonės, susiję su tais įvykiais, turi savų priežasčių tylėti arba gali tiesiog paneigti Simmo versiją: kas patikės bent vienu nekenčiamiausio Estijos kalinio žodžiu? Kelis kartus ir besąlygiškai jis atsiribojo nuo bet kokio asmeninio savo prasižengimo. Viena vertus, Simmas vaizdavo save kaip didžiųjų valstybių politinių machinacijų auką, bet, kita vertus, (gana prieštaringai) ir kaip savo likimo kalvį, kuris, visus informuodamas, pasaulį padarė saugesnį.

Anot jo paties ir estų pareigūnų, jo išdavystės nuopuolis prasidėjo 1995 m. liepą, per vasaros atostogas Tunise, Susos kurorte. Gatvėje prie jo priėjo pažįstamas žmogus, Valerijus Zencovas, buvęs sovietinės Estijos KGB pareigūnas. Kasdieniškai apsivilkęs, sportiniais marškinėliais ir šortais, prisistatė ir primygtinai kvietė Simmą kartu išgerti degtinės. Šis susitikimas nebuvo atsitiktinis: kai žvalgas nusižiūri galimą agentą, iš anksto būna suplanuojamas kiekvienas aspektas. Kokių silpnybių turi verbuotinas subjektas? Kas bus, jei jis pagrasins apie tokį netikėtą susitikimą pranešti savo vadovybei? Koks papirkimo, grasinimų ir meilikavimo derinys bus veiksmingiausias? Tai, kad rusai nusižiūrėjo Simmą ir gana gerai žinojo apie jo veiksmus, kad galėtų užkalbinti jį per atostogas, kol kas neturintį darbo ir išsiskyrusį su daug jaunesne drauge, rodo išsamias žinias apie Estijos visuomenės kasdienybę. Pats Simmas mano, kad jį, kaip tinkamą kandidatą, „pastebėjo“ gynybos ar saugumo įstaigoje dirbantis rusų „kurmis“. Visai gali būti, kad tai tiesa. Vis dėlto gali būti ir taip, kad šis pasakojimas yra visiškai arba iš dalies prasimanytas. Nėra jokios išorinės informacijos, kuri tai patvirtintų. Tikroji tiesa gali būti ta, kad Simmo ir nereikėjo užverbuoti, tereikėjo atnaujinti jo veiklą.

Zencovas sutiko jį (bent jau pagal Simmo įvykių versiją) ir persimetė mandagiomis frazėmis. Simmas prisimena:

Aš žinojau, kad tai nebuvo atsitiktinis susitikimas. Maniau, galbūt mus seka. Tačiau bijojau, kad mano karjerai bus galas, jei pasakysiu ne. Pagalvojau ir apie ateitį – kas man padės? Mano atlyginimas buvo mažas.

Simmas tvirtina, kad kontaktas su juo buvo užmegztas tuo metu, kai jis ką tik buvo išgyvenęs skaudžių pėdsakų palikusius susirėmimus su Talino organizuotų nusikaltėlių grupuotėmis. Jis prisimena:

Nešiojau neperšaunamą liemenę <...>. Gyvybė buvo pigi prekė <...> samdomas žudikas kainavo tik 300 JAV dolerių <...>. Rusų žvalgyba turi daugiau kaip 500 rūšių nuodų, skirtų moterims ir vyrams. Jei įstengė mane rasti Tunise, įstengs surasti bet kur. Kuo aš galėjau pasitikėti?

Zencovas patikino Simmą, kad Rusija neturėjo jokių nedraugiškų ketinimų dėl Estijos, Maskvos protrūkius (tuo metu dar tik retus) laikė nereikšmingu „politiniu žaidimu". Tačiau sakė, jog jo vyresnybė nerimauja, kad NATO pasinaudos šia maža šalimi ir įsteigs joje bazę Rusijai užpulti. Tas susirūpinimas, teigia Simmas, visus tolesnius trylika metų buvo rusų reikalavimo teikti žvalgybos informaciją skiriamasis bruožas. „Netgi per paskutinį susitikimą jie nerimavo dėl NATO bazių Estijoje."

Patriotiškam estui – nervingam ir bedarbiui – būtų privalu mandagiai išklausyti ir paskui apie tokį susidūrimą nedelsiant pranešti valdžios organams. Simmas taip nepadarė, matyt, dėl to, kad Zencovas pagrasino atskleisiąs jo kolaboravimą su KGB devintajame dešimtmetyje. Vis dėlto tas grasinimas buvo suderintas su apeliavimu į Simmo susireikšminimą ir jo antipatiją Estijos jaunam,

provakarietiškam, angliškai kalbančiam saugumo elitui. Apie savo apsisprendimą tapti išdaviku jis kalba užuominomis:

> Iki pat pabaigos šis klausimas buvo labai sudėtingas. Bet turėjo būti kažkokia atsvara. Aš pažįstu rusišką mentalitetą. Jiems reikėjo informacijos, nes, jei manė, kad juos ketina pulti, patys būtų užpuolę Estiją.

Išdavikai, kaip įprasta, nuramina savo sąžinę mintimi, jog jie vaidina didelį geopolitinį vaidmenį. Simmas, regis, nebuvo išimtis. Tas rusas meistriškai žaidė neramia Simmo psichika, sudarydamas apolitiško kolegos įspūdį. „Jis buvo patriotas, ir aš buvau patriotas", – be ironijos sako Simmas. Zencovas pabrėžė bendrą panieką politikams, skųsdamasis Jelcino laikų nedorybėmis ir piktnaudžiavimu valdžia, o kartu pakirsdamas Simmo požiūrį į estų valstybingumą. Ar jis žinojęs, klausė Zencovas, kad ikikarinis Estijos kariuomenės vadas generolas Johanas Laidoneris dirbo sovietų žvalgybai? Ir kad anuometiniam šalies prezidentui Konstantinui Pätsui Kremlius taip pat mokėjo algą? Dauguma estų tokias mintis laikytų ne tik nerealiomis, bet ir be galo įžeidžiančiomis. 1956 m. prezidentas Pätsas mirė sovietų psichiatrijos ligoninėje, kur buvo įkalintas dėl savo atkaklaus įsitikinimo, kad „jis yra Estijos prezidentas". 1953 m. Laidoneris mirė sovietų kalėjime. Taip pat absurdiška būtų teigti, kad Winstonas Churchillis buvo sovietų agentas, kad VFR ėmė pinigus iš nacistų partijos ir kad generolui Douglasui MacArthurui kinų žvalgyba mokėjo atlyginimą per Korėjos karą. Bet šie teiginiai puikiai atitiko Simmo sąmokslo teorijų pomėgį.

Pakišus klasikinį pinigų, šantažo ir meilikavimo kokteilį, užkabinti pavyko. Simmas sutiko bendradarbiauti su rusų žvalgyba ne kaip išdavikas, bet (kaip pats atkakliai tvirtino) kaip pareigūnas, turintis slaptą laipsnį, algą ir pensiją. Čia suveikė pagieža: Gynybos

ministerija niekada jam nebuvo suteikusi karinio laipsnio – policijos generolo, atitinkančio einamas pareigas, – nors šis, jo manymu, buvo pažadėtas gaunant tą postą. Simmo teigimu, jis atkakliai tvirtino niekada neveiksiąs prieš Estijos interesus (kaip pats apibrėžė). Tiek pasiūlymas, tiek pažadas buvo apgaulingi, bet Simmo vertė SVR buvo aiški: patikimas, gerų ryšių turintis informatorius pačioje Estijos besiplečiančios gynybos įstaigos šerdyje. Kontroliuoti naują agentą buvo lengva. Turintis KGB patirties, prisidengęs „karininko pensininko" statusu, Zencovas nesunkiai galėjo lankytis Estijoje, nors dauguma susitikimų vykdavo trečiosiose šalyse.*

Kiekvienas, prisidėjęs prie Simmo kilimo Gynybos ministerijos karjeros laiptais, stengiasi dėl to apkaltinti ką nors kitą. Tačiau iš pradžių naujasis agentas labai nusivylė. Įpratęs prie nusistovėjusios biurokratinės tvarkos policijoje, čia jis rado tik tuščius stalus, plikas sienas, intrigas ir chaosą. Idėja apie Estijos karinę gynybą Simmas irgi ne visai tikėjo. Jis prisiminė, kad britų konsultantai sakę, esą priešinimasis rusų puolimui truktų „tik keturias valandas" – tiek laiko, kiek reikėtų tankams atvažiuoti iš pasienio miesto Narvos į Taliną.

Iš pradžių Simmo informacija apie Estijos gynybą buvo gana menka. 1995 m. Estija iš tiesų beveik neturėjo ginkluotųjų pajėgų, o karinio bendradarbiavimo santykiai su kitomis šalimis buvo nereikšmingi, galimybių įstoti į NATO mažai. Svarbiausias rusų siekis, apie kurį Simmas iš turimos informacijos galėjo tik spėlioti, buvo bendradarbiavimas su Vakarų žvalgyba. Jis tegalėjo pasiūlyti įžvalgas apie estų elitą: kas iškilo, kas nusmuko, kam iškilo finansinių ar

* Verta atkreipti dėmesį, kad dešimtajame dešimtmetyje Estija patyrė ypatingą tarptautinį spaudimą, kad būtų nuolaidesnė buvusio okupacinio režimo kariniams ir saugumo kadrams, kurie nenorėjo grįžti į Rusiją. Jei valdžiai būtų buvę leista nustatyti griežtesnes taisykles, Zencovui (ir kitiems panašiems) būtų buvę kur kas sunkiau veikti. (Aut. past.)

vedybinių sunkumų, kas ir kokioje srityje specializavosi, kuri draugiška šalis organizavo mokymus, kaip nuodugniai, kur ir kada. Per vieną praktinį saugumo seminarą, galbūt siekdamas padėti ministerijai pasirengti NATO narystei, Simmas kankino personalą, liepęs atsakyti į šešiasdešimt klausimų apie laisvalaikio pomėgius ir savo silpnybes, pradedant seksu bei alkoholiu ir baigiant automobiliais. Nors Simmas ir negalėjo susipažinti su visomis „Kapo" per kontržvalgybos apklausas gautomis „išpažintimis", kai vyresnieji pareigūnai turi paaiškinti visas savo seksualinių ir kitokių nuotykių, į kuriuos yra įsipainioję, smulkmenas, padedančias juos šantažuoti, jis puikiai žinojo apie gautas išvadas. Žalos pridarė ir jo turima informacija apie krizių valdymo planus. Estijos elitas yra nedidelis, ko gero, tik du šimtai žmonių, lemiančių sprendimus. Daugelis jų ėjo aukštas pareigas keliose ministerijose ar agentūrose – gynybos, vidaus reikalų, saugumo, policijoje, diplomatinėje tarnyboje ir žvalgyboje. Dauguma jų yra išmokyti pavaduoti savo kolegas ištikus kritinei padėčiai. Šie kruopščiai parengti planai buvo atskleisti Rusijai. Jei kartais ateityje ši šalis norėtų nukirsti Estijai galvą, žinotų, kur smogti.

Savo profesinės veiklos instrukcijas Simmas buvo perėmęs tiesiai iš sovietinių KGB scenarijų rinkinio. Fotografines juosteles, o vėliau atmintukus, jis įdėdavo į kartoninius tam tikros rūšies ir spalvos sulčių pakučius ir išmesdavo į šiukšliadėžes sutartuose parkuose. Kiekviena slaptaviete buvo pasinaudojama tik kartą. Apytikriu Simmo skaičiavimu, su Zencovu jis buvo susitikęs šešiolika kartų dešimtyje skirtingų šalių. Tačiau čia iškyla viena didžiausių šios bylos mįslių: pasikeitimas informacija. Per daugelį apklausų Simmas atkakliai tvirtino, kad santykiai su Zencovu nebuvo vienos krypties: iš Zencovo jis gaudavo 40 proc. informacijos, o jam teikdavo 60 proc. informacijos. Bet kokios informacijos gaudavo Simmas? Ir ką jis su ja darydavo? Per mano pokalbius su Simmu estų prižiūrėto-

jas ryžtingai drausdavo kalbėtis šia tema, vėliau mums bendraujant telefonu jis tvirtino, kad pernelyg bijo apie tai kalbėti.

Tai gana erzina. Jei Zencovas iš tikrųjų būtų perdavęs kokios nors informacijos, Simmas neišvengiamai būtų buvęs paklaustas apie jos šaltinį. Bet kuri žvalgybos tarnyba norėtų dar kartą ją patikrinti. Bet kuri kontržvalgybos agentūra labai sunerimtų, jei koks aukštas pareigūnas susitiktų su žinomu šnipu iš nedraugiškos šalies, ir leistų palaikyti tokį kontaktą tik kruopščiai jį prižiūrėdama. Simmas tvirtina, kad jis mielai būtų papasakojęs britų ar amerikiečių žvalgybai, bet pernelyg bijojo. „Aš norėjau kam nors apie tai papasakoti, – sako jis ir tuo pat metu atkakliai tvirtina: – Bet pasinaudojau ta medžiaga ir perdaviau ją toliau." Tačiau kokią medžiagą ir kam perdavė? Ar Simmo tvirtinimas apie „dvipusio eismo gatvę" yra saviapgaulė, kiršinimas, ar platesnės istorijos fragmentas, taip ir lieka neišspręstas galvosūkis. Kiti galvosūkiai dar labiau intriguojantys.

Zencovas buvo senamadiškas šnipas: užgrūdintas KGB veteranas iš sovietų okupuotos Estijos. Tuo metu, kai jis įvedė Simmą į pačią Gynybos ministeriją, rusai tame regione plėtojo naują žvalgybos veiklą per Antonio Grafą – apkūnų barzdočių iš Madrido. Išskyrus kiek egzotiškai skambančius savo krikšto vardus (de Jesus Amorett), jis Baltijos šalyse daugiau niekuo neišsiskyrė. Gimęs Brazilijoje, turintis Portugalijos pilietybę, dirbantis Ispanijoje, Grafas buvo vienas iš tūkstančio į jį panašių konsultantų ir tarpininkų, kurie nori susipažinti su naujomis Europos rytinėmis pasienio žemėmis. Iki 1989 m. Vakarų Europos komercinės įmonės beveik nieko neišmanė apie rinkas ir tiekėjus už geležinės uždangos. Bendravimas su komunistine biurokratija apėmė sekinančius derybų posėdžius, kurie geriausiai pavykdavo turint tvirtą vyriausybės paramą. Dėl tvirtos valiutos trūkumo pirkėjai buvo šykštūs. NATO atliekama konkurencingų prekių eksporto kontrolė reiškė, kad

perspektyviausi sandoriai turbūt buvo neteisėti. Kai komunizmas žlugo, iš pradžių dauguma verslo atstovų labai skeptiškai žiūrėjo į naujas rinkas. Ar bus apmokėtos sąskaitos? Kokia darbo etika? Ar gali grįžti komunizmas? Ar išplis Balkanų pilietinis karas ir chaosas? O kokia organizuoto nusikalstamumo padėtis? O korupcija? Neturėta pačių pagrindinių duomenų apie ūkio pajamas, šeimos sandarą, išsilavinimo lygį, nuosavybės teises, valiutos reguliavimą ir panašiai.

Taigi dažnos Antonio (šiuo vardu jis buvo žinomas daugeliui pažįstamų ir sutiktų žmonių) kelionės į Baltijos šalis, prasidėjusios, regis, dešimtojo dešimtmečio viduryje, buvo visiškai įtikimos. Jis stropiai rinko informaciją apie verslo sąlygas, politines ir ekonomines perspektyvas, prieš imdamasis šnipinėjimo, matyt, keletą metų kūrė nuolatinio ir patikimo svečio „legendą". Antonio misija atrodė raminanti ir įtikinama. Vienas iš jo sutiktų žmonių prisimena:

> Jis man pasakojo, kad atstovauja portugalų verslui. Sakė: „Regis, jūs, vyručiai, rengiatės stoti į Europos Sąjungą – mes norime daugiau sužinoti apie jūsų šalis."

Su juo susipažinę žmonės neatmena nieko įtartino, randa mažai įsimintinų savybių, gal nebent jo keistą pomėgį gerti tam tikrą alkoholinį gėrimą: pasibjaurėtiną „Campari" ir toniko mišinį. Jei kam ir būtų kilę įtarimų dėl jo motyvų ar kilmės, būtų buvę labai sunku tai patikrinti. Dešimtajame dešimtmetyje Ispanija ir Portugalija Baltijos šalims buvo beveik nepažįstamos, šių šalių kalbas retai kas mokėjo. Atseit ispaniškai jis šnekėjo su neryškiu akcentu, nes buvo portugalas. Jei tikras portugalas pastebėdavo ne vietoje atsiradusį skiemenį, išgirsdavo atsakymą, kad jis gimęs Brazilijoje – o tai Baltijos šalims buvo tamsioji mėnulio pusė. Mintis, kad Antonio iš tiesų yra rusų žvalgas, pavarde Sergejus Jakovlevas, pri-

sidengęs kruopščiai suklastota tapatybe, būtų atrodžiusi lyg paranojiška fantazija.

Zencovui išėjus į atsargą, Antonio perėmė iš jo vadovavimą Simmui. Jau iš pat pradžių jųdviejų santykiai buvo prasti. Zencovas buvo puikus savo profesijos žinovas ir mokėjo bendrauti su žmonėmis. Antonio tokių įgūdžių neturėjo. Simmas jau pažinojo jį kaip laiškanešį, kuris tvarkė daugybę esto perduotų rusams slaptų dokumentų. Kartą jie buvo susitikę vienoje priemiesčio traukinių stotyje už Talino. Tačiau buvo keista, kad Jakovlevas paskirtas tokio svarbaus informacijos šaltinio kaip Simmas globėju. Antonio, regis, sulaužė keletą pagrindinių sovietinio šnipinėjimo taisyklių. Visavertis nelegalo įkurdinimas kokioje nors NATO šalyje daug kainuoja. Antonio tapatybei sukurti reikėjo gauti gimimo liudijimą iš Brazilijos, tada juo remiantis įsigyti portugališką pasą, o vėliau sudaryti tokį įtikinamą veiklos modelį, kuris leistų lengvai vykti į Baltijos šalis. Griežtame KGB pasaulyje vienintelė jo užduotis būtų buvusi vadovauti Simmui: susitikti su juo kruopščiai parinktose, tinkamai parengtose, slaptose arba atvirose vietose, kurios derėtų prie abiejų vyrų įprastos veiklos modelio.

Tačiau akivaizdu, kad rusu pasinaudota ir kitiems tikslams. Puikų Antonio mėginimą užmegzti ryšį pateikia Ivaras Tallo, estų žymus oficialus asmuo, kuris padėjo savo šaliai tapti pasauline lydere „elektroninės valdžios“ paslaugų įdiegimo – internetinio viešojo administravimo srityje. Ponas Tallo prisimena 2001 m. gana nenoriai susitikęs su Antonio, darydamas paslaugą vienam draugui ir kolegai iš aukščiausio valdžios sluoksnio. Tai nebuvo neįprasta: didėjant atgimusių šalių ekonominei ir politinei svarbai, užsienio svečiai plūste plūdo į Baltijos valstybes. Aukšti valdžios pareigūnai negalėjo su jais visais susitikti, tad visai tikėtina, kad atkaklus portugalų konsultantas būtų buvęs perduotas kokiam nors mažiau įtakingam asmeniui. Šiaip ar taip, ponas Tallo pasimatymui parinko brangų

italų restoraną Taline, pagrįstai tikėdamasis, kad sugaištą laiką kompensuos bent skaniu valgiu. Paskui buvo dar du susitikimai. Antonio klausinėjo poną Tallo apie Estijos politiką ir ekonomiką, nerodydamas didelio susidomėjimo pastarojo elektroninės valdžios specializacija ar kibernetinio saugumo klausimais. Per trečią susitikimą jis pasiūlė oficialiai bendradarbiauti komerciniu pagrindu. Antonio patarė ponui Tallo įsteigti firmą, teikiančią politinių ir ekonominių prognozių paslaugas, už kurias jo kolegos Portugalijoje bus pasirengę dosniai sumokėti. Norėdamas sutvirtinti savo poziciją, jis įspraudė ponui Tallo į rankas voką su grynaisiais pinigais kaip avansą. Estas mandagiai atsisakė. Jis nenorėjo įsipareigoti užsispyrusiam portugalui, o siūlomi pinigai jam šiek tiek kėlė nerimą. Estas nemelavo aiškindamas, jog yra pernelyg užimtas, kad galėtų priimti tokį pasiūlymą. Jam rūpėjo kurti elektroninę valdžią, o ne verslo informacija. Daugiau Antonio niekada su juo nesusisiekė.

Toks bendravimo būdas yra paimtas tiesiog iš žvalgybos scenarijų vadovėlio. Pirma lauki, kol žuvis užkibs, tada susuki valą. Pinigai sukuria santykius, o paskui – įsipareigojimą. Vienu momentu medžiaga, kurios buvo prašyta, tampa ne tokia jau raminanti ir delikatesnė. Auka nespėja susivokti, kas atsitiko, o jau būna įsipainiojusi. Tada pasiūloma dar daugiau pinigų už tikrai įdomią informaciją ir gal net pagrasinama demaskavimu, jei bendradarbiauti nesutinkama. Ponui Tallo toks pavojus neiškilo, apie šį susidūrimą jis pranešė Estijos valdžios institucijoms iš karto, kai tik pasklido žinia apie tikrąją šio šnipo tapatybę. Po kelerių metų Antonio panašiai mėgino užmegzti ryšį su aukštu Lietuvos valstybės veikėju ir taip sukėlė šios šalies tuomet sunkiai įveikiamos kontržvalgybos tarnybos susidomėjimą.* Lieka neaišku, kur dar jis mėgino pasinau-

* Nuo to laiko šią tarnybą paralyžiavo politiniai kivirčai ir korupcijos skandalai. (Aut. past.)

doti savo įtikinama taktika ir kokių rezultatų pasiekė. Dar 2010 m. Latvijos šnipų gaudytojai toliau tyrė informaciją, susijusią su šio asmens reguliarių kelionių į Rygą laikotarpiu. Vis dėlto savo pagrindinę užduotį – saugiai ir veiksmingai vadovauti Rusijos pagrindiniam informatoriui Estijoje – Antonio atliko prastai. Simmas išsyk ėmė nepasitikėti savo naujuoju operatyvininku, vadino jį *sopliaku* – užgauliu rusišku žodžiu, apibūdinančiu nepritytyrusį naujoką, apytikslis vertimas būtų „snarglius" ar „pienburnis".

Po nevykusio pirmojo susitikimo Kipre Simmo nepasitikėjimas virto pasibjaurėjimu. Simmo nuomone, jam vadovaujantis operatyvinis darbuotojas yra „nerimtas ir arogantiškas": išpuikęs, šiurkštus ir, visų blogiausia, neatsargus. Rusas buvo ir rajus. „Kai susitikdavome, aš dažniausiai valgydavau kokį nedidelį žuvies patiekalą. Jis užsisakydavo didkepsnį ir raudonojo vyno", – suirzęs prisimena Simmas, nukrypdamas nuo temos. Jis manė, kad Antonio sukčiauja dėl savo išlaidų, ir abejojo, kad šis rusas yra tinkamai išmokytas nelegalas. Šis lengvas darbas, įtarė Simmas, kliuvo tam žmogui dėl turimų ryšių, o ne dėl gabumų. Tokia versija patvirtina teoriją, kad rusų žvalgybai labai būdingas nepotizmas (ši teorija taip pat pasitvirtino, kai pelningą paskyrimą į Vakarus gavo nerūpestingai pamokyta ponia Chapman). Per paskutinį susitikimą su Zencovu Simmas išreiškė nepasitenkinimą naujuoju patikėtiniu, bet išgirdo, jog Antonio yra pats geriausias iš galimų pasirinkti: SVR, tvirtino Zencovas, visoje Vakarų Europoje turėjo tik porą nelegalų.

Kitas ryžtingesnis agentas gal būtų dėl to paskelbęs streiką, reikalaudamas rimto globojančio pareigūno. Atsižvelgiant į prisiimamą riziką dėl SVR, buvo keista, jog Simmas tik susitarė dėl išlygos, kad su operatyviniu darbuotoju susitiktų tik už Estijos ribų. Bendravimas tarp agento ir informatoriaus buvo paprastas. Simmas ir toliau perduodavo savo surinktą medžiagą per sutartas slaptavietes,

pasinaudojęs modernesniu skaitmeniniu fotoaparatu, atmintukais arba atminties kortelėmis, kurias retkarčiais slėpdavo mažoje tablečių dėžutėje dvigubu dugnu. „Atlyginimą" jis gaudavo grynaisiais – 1 tūkstantį eurų ir išlaidų kompensaciją. Šie du vyrai iš viso buvo susitikę keturiolika kartų, daugiausia Baltijos regione, bet kartais ir toliau nuo namų. Anot Simmo, tik Vokietija, Norvegija ir Britanija buvo užribis. Dėl savo pasisėdėjimų jie susitardavo pasinaudodami Prahoje registruotu pranešimų gavikliu, siųsdami ir gaudami žinutes paprastais skaičių kodais. Tą numerį buvo galima surinkti iš viešųjų telefono būdelių. Žvelgiant į praeitį, ir tai galima būtų laikyti nerūpestingumu. Pagrindinis šnipų profesijos principas yra neversti informatoriaus elgtis neįprastai. Tai reikštų, kad pranešimai turi būti perduodami tokiais būdais, kurie atrodo atsitiktiniai įprasto gyvenimo pokyčiai: pavyzdžiui, pasinaudojant tam tikrais spalvotų kaklaraiščių, marškinių ir šalikų deriniais.

Šie metodai būtų reikalingi Vakarų šnipams, dirbantiems policinėje valstybėje – Rusijoje. Atviroje Europos Sąjungos aplinkoje tokias atsargumo priemones rusų šnipų vadovai galėjo laikyti nepagrįstai sudėtingomis. Estijai įstojus į NATO, Simmo produktyvumas šovė į viršų it raketa. Jis dalyvaudavo NATO pasitarimuose, vykdavo į daugybę susitikimų saugumo klausimais Briuselyje ir kitur. Paties Simmo saugumo patikrinimo rezultatai buvo nepriekaištingi. „Amerikiečiai mane patikrino, Jungtinės Karalystės žmonės mane patikrino, norvegai, vokiečiai, Danija, Suomija – visos tarnybos mane tikrino", – prisimena jis. Didelį rusų susidomėjimą kėlė kriptografinis šifravimo sistemos saugumas. Simmas, kaip ir derėjo, pateikė duomenis apie visiškai slaptą NATO šifravimo sistemą „Elcrodat", didelio galingumo užšifruotų ryšių perdavimo tinklą, skirtą saugiai išsiųsti pranešimams ir perduoti koduotų balso pranešimų srautui. Šaltojo karo metais, kai karinis konfliktas iš tiesų buvo įmanomas, toks pažeidimas būtų turėjęs katastrofiškų pasekmių.

Tačiau taikos metais, sovietų grėsmei seniai praėjus, šis pažeidimas sukelia daugiau nepatogumų nei žalos: dauguma per „Elcrodat" sistemą perduotų paslapčių nebuvo jokios paslaptys prieš įvedamos ir jau įvestos į tą duomenų perdavimo tinklą. Be to, pagrindinis kriptografinio saugumo principas yra tas, kad, pažeidus vieno šifro rakto saugumą, toliau gali būti naudojamas kitas. Lygiai taip pat veikia seifo spynos skaičių derinys: jo žinojimas naudingas tik tuomet, jei seifo viduje yra kas vertinga. Paaiškėjus saugumo pažeidimui, spynos derinį galima pakeisti.

Vienu žodžiu, būtų neteisinga perdėti Simmo išdavystės poveikį bendrai Rusijos ir NATO galių pusiausvyrai. Aljanse, kurį sudaro daugiau nei dvidešimt šalių, saugumas niekada nebūna toks griežtas, kaip atrodo. Tarp NATO šalių narių yra, tarkim, Graikija, kuri jau anksčiau pademonstravo nemokanti saugoti paslapčių Rusiją dominančiais klausimais, o neseniai – ir Bulgarija. Atsižvelgiant į GRU ir SVR skyrių veiklą Briuselyje ir kitose vietose, galima kirsti lažybų, kad Rusija gaudavo ir daug kitokios informacijos apie NATO. Simmas gal ir buvo svarbus informatorius, bet tikrai ne vienintelis. Kaip jis pats pasakoja, savo SVR bylos prižiūrėtojui perdavė tik „du ar tris tikrai svarbius duomenis" (nesako – kokius). Paradoksalu, kad didžiausia Simmo išdavystė galėjo būti paaiškėjusi naujiena, kad pati NATO (bent jau tuo metu, kai šnipinėjo Simmas) žino labai mažai paslapčių apie Rusiją. Aljansui išsiplėtus į rytus nebuvo parengta jokių oficialių specialiųjų planų, skirtų naujosioms narėms ginti, remiantis tuo, kad jie provokuotų Rusiją ir yra nebūtini, nes Rusija yra draugiška šalis.* Amerika, remiama Vokietijos ir kitų šalių, atvirai uždraudė MC-161, visiškai slaptam

* Ši absurdiška logika nebuvo kaip reikiant išanalizuota: jei Rusija draugiška, kaip planai ginti jos silpnas ir pažeidžiamas kaimynes gali būti provokuojantys? Ir jei Rusiją taip lengva išprovokuoti, ar ji tikrai draugiška? (Aut. past.)

NATO komitetui, rengiančiam grėsmės įvertinimą, svarstyti apie kokį nors galimą karinį pavojų iš Rytų. 2007 m. Lenkijai dėl to pareiškus protestą, NATO vadovai nenoromis sutiko, kad grėsmės įvertinimą galima būtų parengti, – bet tik dėl invazijos iš Baltarusijos, kurios dydis tesudaro maždaug trečdalį Lenkijos. NATO karo vadai taip pat patyliukais įsipareigojo imtis, kaip patys pasakė, „protingo planavimo" – rengti paviršutiniškus pasitarimus kabinetuose, kaip kritiniu atveju reaguoti į Rusijos keliamą grėsmę.

Visa ši informacija Rusijai būtų buvusi įdomi – ir vertinga, jei ji (beveik neįsivaizduojama) planuotų karinę ataką prieš naujas NATO šalis nares. Tačiau šnipų vadovai Maskvoje ne tai norėjo išgirsti. Jie buvo suinteresuoti vaizduoti Vakarus agresyvius ir besikišančius į kitų reikalus, kad galėtų pateisinti savo ksenofobišką retoriką ir paranojišką pasaulėžiūrą, kuri jiems leido tvirtai įsikibus laikytis valdžios ir jos teikiamos naudos. Tokį įvaizdį padėtų palaikyti NATO naujose šalyse narėse įrengtos slaptos bazės, iš kurių ketinama užpulti Rusiją. Vis dėlto kuo labiau Simmas buvo raginamas rasti nedorų NATO ketinimų įrodymą, tuo nesėkmingesnės buvo jo paieškos: ieškomos paslaptys tiesiog neegzistavo.

Simmas taip pat pateikė Rusijai įžvalgų, kur NATO kontržvalgybos veikla silpna. Šiai veiklai labai trukdo politiniai suvaržymai: ypač Vokietijai nepatinka mintis medžioti NATO viduje veikiančius rusų šnipus, ji daro spaudimą NATO saugumo tarnybai, kad ši sumažintų tyrimų užmojį ir nesiimtų kokių nors veiksmų reaguodama į gautus rezultatus. Išsamūs duomenys šiuo klausimu labiausiai ir domino Rusijos šnipų vadovus. Žalos kontrolės ataskaita rodo, kad Simmas dalyvavo dviejose NATO kontržvalgybos konferencijose. Vokiečių naujienų žurnalas *Der Spiegel* tvirtina:

> 2006 m. Olandijoje, Briunsiumo mieste, surengtoje konferencijoje dalyviams buvo išdalytos kompaktinės plokš-

telės*, kuriose buvo visų žinomų ir įtariamų NATO veikiančių rusų šnipų pavardės, taip pat išsami informacija apie dvigubus agentus. [Antonio pasakė Simmui, jog] ta kompaktinė plokštelė „nusileido tiesiai ant Putino stalo“ ir sukėlė „nemažą sujudimą“ Maskvoje <...>. Už šį sėkmingą darbą Simmas gavo 5 tūkstančių eurų premiją ir, kiek žinome, generolo majoro laipsnį.[301]

Kitos Simmo išdavystės pridarė apčiuopiamesnės žalos. Šešiasdešimties punktų saugumo klausimynas, kurį jis išsiuntinėjo ministerijos darbuotojams, kad iššniukštinėtų, kokie yra pareigūnų pomėgiai, silpnybės ir slaptos nuodėmės, būtų buvusi vertinga informacija kokiam rusų žvalgui, ieškančiam tinkamų užverbuoti žmonių. Bet taisyklės, kuriomis vadovaujantis renkama tokia informacija, gali būti dar įdomesnės už pačią informaciją. Estijai rengiantis stoti į NATO, Simmas susižinojo apie Aljanso procedūras, skirtas saugumo leidimams išduoti. Pateiktas prašymas yra atmetamas, priimamas arba (kartais pagrįstai, kartais atsitiktinai) perduodamas papildomai tirti. Nepateikiami jokie paaiškinimai. Tokia it basilisko pozicija yra būtina sistemos principingumui išsaugoti. Kai nežinai, apie ką meluoti, meluoti apie bet ką būna daug sunkiau. Tuo metu NATO nagrinėjo daug prašymų dėl saugumo patikrinimo, gautų iš buvusio sovietinio bloko pareigūnų, ir buvo nusprendusi, kad būtų neracionalu sakyti, jog draudimas

* Man tai atrodo neįtikėtina, kadangi jokia nacionalinė žvalgybos agentūra nesiryžtų visos šios informacijos surašyti į vieną sąrašą ir išplatinti tarnybos viduje, būtų baiminamasi galimos žalos, jei informacija būtų nutekinta. Rizika dalijantis tokia slapta informacija su daugiau nei dvidešimčia agentūrų, įvairiai vertinamų dėl patikimumo, būtų didžiulė, o toks žingsnis – vargu ar įmanomas. Gali būti, kad toje kompaktinėje plokštelėje buvo pateiktas veikiau buvusių, o ne esamų ar įtariamų rusų agentų sąrašas. Vis tiek tokia informacija būtų naudinga SVR. (Aut. past.)

automatiškai taikomas visiems buvusiems komunistų partijos nariams. Nagrinėjant prašymus, gautus iš Vakarų Europos, tokia politinė veikla, galbūt išskyrus laikiną studentišką pasimaivymą, iškart būtų buvusi kliūtis. NATO nusprendė, kad pagrindinė atmetimo sąlyga, taikoma pareiškėjams iš anapus senosios geležinės uždangos, bus mokslai aukštojoje partinėje mokykloje. Tuos elitinius mokslus komunistinės sistemos universitete studijuodavo ambicingi ir gabūs žmonės, taigi ten ir buvo susitelkęs pagrindinis KGB verbavimo poligonas. Tokia informacija rusų šnipams, mėginantiems išsiaiškinti, kaip agentas galėtų įsiskverbti į NATO, būtų pati naudingiausia: agentai, baigę aukštąją partinę mokyklą, arba išvis neturėtų vargintis teikti prašymų dėl saugumo leidimų, arba turėtų išsiaiškinti, kaip tą praeities faktą būtų galima nuslėpti.

Kitas Simmo panaudojimas buvo susijęs su Estijos pagalba Gruzijai ir Ukrainai, kurios praėjusį dešimtmetį vylėsi prisijungti prie NATO. Viešai Aljansas laikėsi atsargios pozicijos dėl šių šalių galimybių, kurios 2008 m. vykusiame NATO viršūnių susitikime Bukarešte visiškai žlugo. Tačiau stiprus lobizmas Amerikoje labai stengėsi padidinti jų šansus, padėdamas reorganizuoti šalių gynybos, saugumo ir žvalgybos tarnybas pagal vakarietiškus principus. Greitai paaiškėjo, kad Estijos (ir iš dalies kitų Baltijos šalių) patarimai buvo itin naudingi. Amerikiečių ir britų patarėjai išmanė teoriją, bet ne praktinį pritaikymą. Estija jau turėjo patirties, kaip nuspręsti, kurie sovietinės administracijos sluoksniai yra nepataisomi, o kuriuos galima būtų sėkmingai pertvarkyti. Įtakinga politinių patarėjų grupė Gruzijoje gavo „estiškos virtuvės“ pravardę, kai aukštas Rusijos pareigūnas viešai pareiškė nepasitenkinimą, sakydamas: „Žinom mes tą virtuvę.“ Rusija negalėjo sustabdyti stiprėjančio bendradarbiavimo tarp Talino ir Tbilisio. Bet Simmo padedama ji daug apie tai žinojo.

Simmas taip pat padėjo tuo, kad nenuleido akių nuo Estijos žvalgybos agentūros ir panašių NATO tarnybų tarpusavio santykių.

Pačios slapčiausios operacijos buvo atliekamos remiantis abipusiais santykiais. Tačiau NATO troškimai ir dalis surinktos žvalgybos informacijos neaplenkė ir Simmo stalo. Be abejo, turėdama tokį agentą, SVR virpėjo iš džiaugsmo. 2006 m. gavęs medalį, tais pat metais Simmas buvo susitikęs ir su aukštu SVR pareigūnu – jo manymu, pavaduotoju – kruopščiai suorganizuotame susitikime Karlovi Varuose, vakarų Čekijos mineralinių vandenų kurorte. Šie du vyrai drauge vaikštinėjo parke, o Antonio – diskretišku atstumu nuo jų. Tai standartinė rusų šnipų praktika, kai šaltinis tampa nepaprastai svarbus: ji leidžia tarnybai įsitikinti, ar operatyvinis darbuotojas iš tiesų užverbavo tą asmenį, kaip tvirtina, ir patikrinti, ar pasakojimas nėra pagražintas ir ar tas žmogus nėra dvigubas agentas.

Tačiau sėkmingoms ilgalaikėms šnipinėjimo operacijoms būdingas susinaikinimas. Gauta informacija privalo būti panaudota, antraip įdėtos pastangos jai gauti neturi prasmės. O kai ta informacija panaudojama, priešinga pusė gauna užuominų. Jei nuolat pastebite, kad jūsų oponentas yra iš anksto viskam pasirengęs, norite sužinoti, iš kur, ir imatės priemonių spragai užkimšti. Simmo atvejis nebuvo išimtis.

Iš tikrųjų Vakarų sostinėse nuogąstavimai dėl rusų prasiskverbimo į NATO stiprėjo metų metus. Iš pradžių, baigiantis Šaltajam karui, budrumas buvo susilpnėjęs. Sovietų tradicinės atakos prieš Vakarų Europą perspektyva, kai tėra kelios išgąsčio kupinos dienos nuspręsti, ar veltis į branduolinį karą, ar pasiduoti, buvo paveikusi ištisos kartos mąstymą, bet, išnykus karinei grėsmei ir Rusijos pajėgoms pasitraukus iš buvusios imperijos, įtampa dėl saugumo nuslūgo. Tai lėmė šiurkščių klaidų – pavyzdžiui, per 1998 m. NATO operacijas Jugoslavijoje, kai Aljanso būstinėje dirbęs prancūzų pareigūnas Pierre-Henri Bunelis nutekino informaciją Belgradui apie karinius planus (ir už tai buvo pasodintas į kalėjimą). Kadangi NATO mėgino susidraugauti su Rusija ir elgtis su ja kaip su partnere, rusų

šnipams pasidarė lengviau užkabinti NATO pareigūnus: perduoti šiek tiek informacijos jau nebebuvo laikoma išdavyste, o tik besisukančių ratų sutepimu. Rusų šnipinėjimo veikla meistriškai pasinaudojo pavyduliavimu ir konkurencija NATO viduje. Kai kurie rusų pasamdyti ir išaiškinti agentai verčiau tyliai atsistatydindavo, nei būdavo viešai apkaltinti: NATO viršūnės nenorėjo atrodyti pernelyg karingos ar provokuojamai nusiteikusios, nes politiniai vadovai skatino susitaikyti ir pasitikėti. NATO šnipų gaudytojus tai erzino. Kaip ir sunkumai, susiję su naujų NATO šalių narių pareigūnų saugumo patikrinimu (nors daugiausia dėmesio buvo skiriama Vengrijai ir Bulgarijai, o ne Estijai, kuri turėjo labai pažangių auklėtinių). Tačiau didesnį nerimą už šį šnipų gaudytojams kėlė agentai, kurių jie negalėjo aptikti. Įsiskverbimo į Aljansą užduočiai Rusija skyrė didelius resursus kaip tik tuo metu, kai NATO kontržvalgybos tarnybos neturėjo nei galimybių, nei politinės paramos tuo rūpintis.

Panašiai, net stipriau, netrukus susijaudino britų ir amerikiečių saugumo įstaigų viršūnės. Vakarų informatoriai ir elektroniniai šnipinėjimo šaltiniai, veikiantys rusų gynybos ir saugumo įstaigose, rodė, kad rusams į rankas patenka milžiniškas skaičius dokumentų, kartu ir kriptografinio saugumo duomenų bei informacijos apie aukšto lygio politines diskusijas aktualiais klausimais, kaip antai kibernetinis karas ir raketinė gynyba. Tokia informacija buvo kur kas daugiau nei fragmentiškas rinkinys, sudarytas iš nutekintų nereikšmingų duomenų, gandų ir atsitiktinai atskleistų žinių, kurių galima tikėtis iš normalios šnipinėjimo veiklos: ją buvo galima paaiškinti tik labai svarbaus saugumo reikalavimo pažeidimu. Atidžiai išnagrinėjus įkalčius paaiškėjo, kad informacijos nutekinimas susijęs su Baltijos šalimis. Įtarimų šešėlis krito ant aukšto pareigūno, kuris arba dirba tame regione, arba paskirtas į tarnybą Briuselyje. Vakarų žvalgybai, regis, nusišypsojo reta laimė pačioje SVR šerdyje turėti vieną informatorių, dalyvavusį nelegalų programoje. Iš pra-

džių informacija buvo fragmentiška ir neišsami. Tačiau ji vis tiek reiškė proveržį – galbūt didžiausią nuo Vasilijaus Mitrochino archyvo laikų – stengiantis aptikti nesugaunamiausius Rusijos šnipus Vakaruose. Šnipų gaudytojų tinklą pradėjo užveržti iš dviejų pusių: iš vienos – aplink smarkiai klystantį Antonio ir jo kolegas, iš kitos – aplink nepatenkintą Simmą.

Šiuo tarpsniu Vakarų šnipų vadovai nesiėmė jokių veiksmų. Svarbiau buvo nustatyti, kas nutekina informaciją, nei mėginti sučiupti išdaviką. Vos tik jie išsiaiškins, koks asmuo arba asmenys su tuo susiję, išsyk nuspręs, ar patraukti baudžiamojon atsakomybėn, ar šitą reikalą nuslėpti, ar atsimokėti kokia klasta. Šis požiūris atspindi paradoksalią kontržvalgybos savybę: iš pažiūros pats sudėtingiausias darbas – įtariamojo šnipo aptikimas – iš tiesų reikalauja mažiausiai pastangų. Kur kas sudėtingiau yra surinkti įkalčius, ypač jei ketinama iškelti baudžiamąją bylą. Sekti įtariamuosius, kurie išmokyti pamatyti, ar yra sekami, reikia visapusiškai, bet nepastebimai. Menkiausias apsirikimas gali baigtis katastrofa. Simmą stebėję pareigūnai žinojo, kad Rusijai būtų labai lengva sukišti jų sekamą grobį į furgono bagažinę ir skubiai išgabenti per sieną. KGB panosėje MI6 surengta Olego Gordijevskio gelbėjimo operacija buvo labai sudėtinga ir pavojinga. Rusams tą patį padaryti Vakarų šalyje yra lengva. Antonio galėtų įlipti į lėktuvą, skrendantį iš Madrido, ir niekas jo daugiau nebematytų. Neturint ganėtinai įkalčių, bėgančio įtariamojo neįmanoma sustabdyti. Tačiau renkami įrodymai ir gali paskatinti jį bėgti.

Šnipų gaudytojai iš CŽV kontršnipinėjimo skyriaus ir maža grupelė patikimų užsienio partnerių ėmėsi didžiulių atsargumo priemonių, kad neatskleistų savo kortų. Iš turimų preliminarių užuominų matyti, kad iš pradžių jie stengėsi susekti trofėjinį laimikį – rusų nelegalą. Kur jis įsikūręs? Kaip gavo nelegalią tapatybę? Ką veikė? Kas buvo jo agentai? Kas buvo jo operatyvininkas? Gal

būtų įmanoma jį „perimti“ ir padaryti dvigubu agentu, veikiančiu SVR viduje? Kantrybė ir sumanumas duotų naudos, skubėjimas ir neapdairumas sukeltų katastrofą. Tuomet įvykių tempą paspartino apmaudi Antonio klaida: rusams pamėginus gauti informacijos iš lietuvio, sujudo Lietuvos kontržvalgybos tarnyba. Iš pradžių ispaniškos išvaizdos svečias jiems atrodė tikras galvosūkis. Gal jis Vakarų žvalgas, turintis nedeklaruotą užduotį? O gal jis iš Izraelio Mosado? Ar iš Kinijos? Pradinė hipotezė buvo tokia: jis galėjo būti iš kaimyninės Baltarusijos žvalgybos tarnybos. Tuomet jie pamatė jį susitinkant su Simmu. Regis, viskas paaiškėjo: akivaizdu, kad paslaptingam svečiui vadovauja sumanūs estai. Tačiau paklausinėjimai Taline nieko nedavė. Amerikiečiai ir lietuviai apdairiai palygino savo užrašus ir vieną 2008 m. balandžio savaitgalį atskirai vieni nuo kitų informavo savo estų kolegas: Simmas, patikimiausias Gynybos ministerijos pareigūnas, yra rusų šnipas.

Toliau stojo nervus sekinantis itin atsargaus stebėjimo ir analizavimo laikotarpis, kuriam pasiekus kulminaciją į šią veiklą buvo įtraukti daugiau nei dešimties šalių kontršnipinėjimo pareigūnai. Buvo galima pasinaudoti elektronika: pamėginti įlįsti į rusų kompiuterį Madride. Arba dar buvo dokumentų pėdsakai: buvo galima atsargiai tikrinti jo dokumentus ir slapyvardžius. Trečias kelias – gauti jo DNR pavyzdį ir palyginti jį su kitų žinomų agentų duomenų bazėmis. Tiesą žinojo tik saujelė žmonių Estijoje: jiems teko sudėtinga užduotis ir toliau palaikyti normalius santykius su žmogumi, kuriuo kadaise pasitikėjo, o dabar šlykštėjosi. Šnipo medžioklės operacijos būstinė buvo įsteigta vienoje CŽV bazėje, įrengtoje Antaviliuose, esančiuose 20 km už Vilniaus, buvusiose jojimo patalpose.[302] Simmas tvirtina, kad likus „pusantrų metų“ iki jo sulaikymo jis pastebėjo NATO ženklus, kad jo perduodama į Maskvą informacija traukia Vakarų dėmesį. Jis pajuto, kad pasikeitė atmosfera Taline. Manė (visiškai teisingai), kad jo ir Antonio susitikimas

Latvijos sostinėje Rygoje yra sekamas. Simmas sako mėginęs, tik nesėkmingai, atsargiai užmegzti ryšį su viena Vakarų slaptąja tarnyba, turbūt norėdamas pasisiūlyti būti trigubu agentu: kad ir kokia buvo to priežastis, toks bandymas sulaukė griežto atkirčio. 2008 m. sausį Antonio pranešė Maskvai, kad jo informatorius puolęs „į paniką".[303] Vėliau tais pat metais, per Stokholme įvykusį susitikimą, Simmas ėmė įtarti, kad jam vadovaujantys rusai palieka jį likimo valiai. Antonio, ragindamas Simmą siekti darbo Estijos užsienio žvalgybos tarnyboje, į šio pasakojimus apie bėdas stačiokiškai atšovė: „Tai tavo problema." Jis atmetė savo agento prašymą eksfiltruoti jį į Rusiją dėl susidariusios kritinės padėties ir pranešė, kad pulkininko laipsnio, pažadėto užverbuojant, šis nebegaus, juolab generolo majoro laipsnio, kurį Simmas manė jau turįs. Sistema pasikeitė, ramiai paaiškino Antonio.

Nusivylimas nebuvo netikėtas. Simmas tvirtina dar 2005 m. norėjęs baigti šnipinėti. 2006 m. atsistatydinęs iš nacionalinės saugumo institucijos darbuotojo pareigų, jis dirbo ypatingų projektų įgyvendinimo, pavyzdžiui, NATO susitikimų Taline organizavimo ir Estijos paramos dėl karo Afganistane, patarėju. Toks karjeros posūkis – jo teigimu – buvo padarytas nepasitarus su Antonio, šis įtūžo apie tai išgirdęs. Per paskutinį susitikimą su Antonio, įvykusį 2008 m. birželį, Simmas per jį perdavė Maskvai žinią: „Aš išėjęs į atsargą, neturiu priėjimo ir nebedirbu." Jokio atsakymo negavo, prislėgtas ir susirūpinęs grįžo į Taliną. Negalėdamas mėgautis patogiu išėjusio į atsargą SVR generolo gyvenimu, Simmas tebuvo mokamas išdavikas, visai nusivaręs. Prie svarbių paslapčių jis nebegalėjo prieiti, jo laukė pensija ir dar grėsė pavojus tapti išaiškintam. 2008 m. rugsėjo 16 d. Antonio, paskambinęs jam į mobilųjį telefoną ir atšaukęs susitikimą atseit dėl ligos, dėl nesuprantamos priežasties padidino pavojų. Simmo pokalbių telefonu jau klausėsi šnipų gaudytojai iš „Kapo", kurie 2008 m. gegužės 26 d. pradėjo slaptą kriminalinį

tyrimą ir rinko išdavystės bylai reikalingus įkalčius. Spąstai buvo parengti, jiems teliko užsitrenkti.

„Rõõmu" („Malonumas") prekybos centras Keilos mieste panašus į daugelį kitų, įsikūrusių mažuose Estijos miesteliuose. Didžiulė maisto prekių parduotuvė puikuojasi didele vynų įvairove (estams patinka sodrūs raudonieji Naujojo pasaulio vynai), savitarnos kasomis (estai mėgsta naujus prietaisus) ir gausiai prikrauta pyragų krautuvėle. Ten 2008 m. rugsėjo 19 d. Simmas su žmona atėjo pasiimti trijų kilogramų *kringelio* (glaistyto pyrago su cinamonu), kurį buvo užsakęs artėjančiam uošvės gimtadieniui. Iš pastato išėjusi pora su pirkinių krepšiais buvo panaši į bet kurią sutuoktinių porą, besirengiančią jaukiai ir ramiai praleisti šeimos savaitgalį. Per penktadienio popietės bruzdesį nė vienas iš jų nepastebėjo nei apdairiai netoliese pastatyto juodo VW mikroautobuso, nei už kampo lūkuriuojančio greitosios pagalbos automobilio, jei kartais ieškomiausias žmogus Estijoje suimamas imtų smarkiai priešintis, apalptų ar mėgintų nusinuodyti. Automobiliais pasirūpinęs „Kapo" pareigūnas* buvo daug visko matęs veteranas, dalyvavęs sunkiausiose tarnybos operacijose prieš organizuotus rusų nusikaltėlius. Tačiau šis areštas turėjo būti svarbiausias jo karjeros įvykis. Jis buvo skrupulingai suplanuotas glaudžiai bendradarbiaujant su draugiškų užsienio tarnybų kontržvalgybos... šnipinėjimo pareigūnais. Simmo išdavystė buvo žeminanti: nepriekaištinga sulaikymo operacija ir baudžiamoji byla galėtų atkurti pusiausvyrą. „Norėjome, kad viskas įvyktų ramiai, be jokių konfliktų, ir kuo greičiau palenktume suimtąjį bendradarbiauti", – prisimena tas „Kapo" pareigūnas. Pirmos akimirkos būtų lemiamos: „Padaręs klaidą, laiko atgal neatsuksi." Rodydamas savo tarnybinį ženklelį,

* Jo vardo neminiu, mat darau apgalvotą prielaidą, kad tarnybą atliekančių žvalgybos ir saugumo pareigūnų tapatybė neturėtų būti atskleidžiama. (Aut. past.)

jis priėjo prie įtariamojo: „Reikia šnektelėti." Simmas, regis, neišsigando: šį „Kapo" pareigūną jis pažinojo ir manė, kad tai susiję su kokiu nors antraeiliu klausimu dėl saugumo ministerijoje. Po kelių sekundžių Simmas jau sėdėjo mikroautobuse, jo žmona buvo nuvesta į netoliese stovintį automobilį, ten jai liepta „tiesiog ramiai palaukti". Ji manė, kad įvyko klaida: jau nuo balandžio mėnesio jos vyras ministerijoje nebedirbo visu etatu.

Mikroautobuse trenkė lyg perkūnas iš giedro dangaus: „Pone Simmai, jūs įtariamas išdavyste ir sulaikomas." Antrankiai Simmui buvo pažįstamas daiktas, bet tik ne pojūtis, kai juos uždeda. Apieškomas, ar neturi nuodų arba kitokių inkriminuojamų įkalčių, jis ėmė prakaituoti. „Kalbėsiu aš. Jūs – ne", – tarė sulaikymo procedūrą vykdantis pareigūnas. Jis išsitraukė krūvą dokumentų, jų viršuje buvo trys įkalčiai. Vienas dokumentas buvo iš Simmo KGB bylos su sovietmečiu duotu jo pasižadėjimu bendradarbiauti. Kitas įkaltis buvo nuotrauka, kurioje Simmas užfiksuotas skambinantis (iš tikrųjų į operatyvinio darbuotojo pranešimų gaviklį) iš viešojo telefono Pernu pajūrio kurorte. Tada suimantis pareigūnas jį informavo, jog „Kapo" žinojo, kad Antonio buvo rusų žvalgas Sergejus Jakovlevas. Simmas palūžo: „Kada nors tai turėjo įvykti, – sumurmėjo jis. – Nesitikėjau, kad taip greit." Suimtasis ir jį sulaikę pareigūnai nuvyko tiesiai į Simmo namus. Ten jie aptiko šifrų (turbūt naudotų perduodant radijo pranešimus) bloknotus, slaptaviečių sąrašus ir krūvas įslaptintų dokumentų (Simmas tvirtina, kad jie buvo skirti ne šnipinėti, o tik memuarų knygai, kurią jis ketino rašyti). Simmas taip pat pateikė atminties kortelių, į kurias perkeldavo duomenis. Paskui buvo apklaustas Estijos ir užsienio kontršnipinėjimo pareigūnų, bet apklausos turinys tebėra paslaptis. Tačiau Simmas, regis, menkai tesipriešino. 2009 m. vasarį vykusiame teisme jis prisipažino esąs kaltas ir užginčijo tiktai valdžios mėginimus konfiskuoti jo turtą.

Didelis galvosūkis lieka nesulaužoma Rusijos šnipų taisyklė, jog bet kurio svarbaus agento informaciją privalo patvirtinti antrasis informatorius, kuriam vadovauja atskiras operatyvininkas. Abu agentai (šnipų žargonu tariant) neturi „sąmoningo ryšio". Jie gal ir žino, kad jų elgesys ir žvalgybos darbo rezultatai lyginami su kito agento, bet nežino, su kurio, kur ar kaip. Šitaip pasiekiamas veiksmingas kryžminis patikrinimas. Jei vienas informatorius susigundo pagražinti savo gautą informaciją, tai iškils aikštėn. Jei operatyvininkas pasirenka trumpiausią kelią arba perdeda sunkumus, jo ataskaita bus palyginta su kolegos iš kitos įstaigos pranešimu. Ši metodika padeda spręsti visokius klausimus, pradedant sukčiavimu dėl išlaidų ir baigiant visiška išdavyste. Taigi – kur buvo antrasis rusų šnipas? Atsakymas į šį klausimą priklauso nuo to, ar pirminis Simmo taikinys buvo Estija, apskritai Baltijos šalys, ar visa NATO. Vargiai kas galėtų taip prieiti prie NATO, vienijančios (dabar) dvidešimt aštuonias šalis nares, dokumentų kaip jis. Vis dėlto sunkiau būtų surasti agentą, Estijoje einantį tokias aukštas pareigas. Apie tokį agentą sklando daugybė gandų: vienas jų – kad pačioje Estijos saugumo įstaigos šerdyje Rusija turėjo dar vieną agentą, slapyvardžiu Kask (Beržas). Jei toks agentas egzistavo, kas jam nutiko? Akivaizdu, kad jis nebuvo teisiamas. Negaliu aptikti jokių įtikinamų pėdsakų, rodančių, jog koks nors aukštas estų (ar latvių, ar lietuvių) pareigūnas būtų perbėgęs, pradingęs, anksčiau išėjęs į atsargą ar paslaptingai emigravęs. Galbūt nepakako įkalčių bylai iškelti. Galbūt tas asmuo prisipažino, perėjo į kitą pusę ar nusprendė įžūliai išsisukti nuo bet kokios apklausos. Man intuicija kužda, jog buvo dar vienas agentas, kuris veikė didelėje Vakarų Europos šalyje, NATO narėje, ir buvo ištrauktas į šviesą apytikriai tuo pat metu, bet anksti apdairiai išleistas į atsargą, siekiant išvengti keblumų. Šį agentą puikiai galėjo kontroliuoti vienas iš rusų žvalgų, siųstų į Briuselį, vėliau išmestų iš Rusijos nuolatinės atstovybės prie NATO.[304]

Netrukus po įspūdingo Simmo sučiupimo kilo kitas skandalas: Simmas šnipinėjo ne tik rusams, bet ir vokiečiams. Šį jo gyvenimo aspektą gaubia paslapties skraistė. Vokiečių naujienų žurnalas *Der Spiegel*, gavęs nutekintos informacijos, nupiešė cenzūruotą Simmo bendradarbiavimo versiją, esą jis pradėjo bendradarbiauti dar dirbdamas policininku, o ne Gynybos ministerijoje, ir jo veikla daugiausia buvo susijusi su rusų organizuotu nusikalstamumu, o ne žvalgybos reikalais.[305] Vis dėlto iš tam tikrų įkalčių susidaro niūresnis paveikslas. Kaip teigia kiti pareigūnai, kurie gali tai žinoti, Simmas glaudžiai ir jau seniai bendradarbiavo su vokiečių federaline žvalgybos tarnyba BND (*Bundesnachrichtendienst*), bent jau iki 2004 m., kai Estija tapo ES ir NATO nare, o galbūt ir ilgiau. Žvelgiant į praeitį, netinkamas BND elgesys nėra jau toks didelis galvosūkis. Estijai atkūrus nepriklausomybę, į akis krito tai, jog neturėta gerų žvalgybos ryšių su Vokietija. Kai kurios šalys, pavyzdžiui, Prancūzija, buvo pasipiktinusios, kad britai pirmieji jon įkėlė koją, ir suskubo vytis. Švedija ir Suomija sparčiausiai reglamentavo savo veiklą, atsiųsdamos „deklaruotus" žvalgybos ryšių pareigūnus į postus naujai įkurtose ambasadose Taline. Amerika taip pat įsteigė didelį CŽV skyrių, kuris palaikė korektiškus, gal kartais kiek abejingus, santykius su savo estų kolegomis. Be minėtųjų šalių, Jüris Pihlas, nuo 1993 m. iki 2003 m. vadovavęs „Kapo", prisimena, kad jo tarnyba buvo užmezgusi puikius ryšius su savo partnerėmis Austrijoje, Norvegijoje, vėliau Čekijoje ir Lenkijoje.

Vokietija buvo įsidėmėtina išimtis. Istoriškai Baltijos regionas buvo tiesiog kiemas už namo, kurį Berlynas dalijosi su Maskva. Santykiai su Rusija visais klausimais, pradedant energetika ir baigiant migracija, buvo gyvybiškai svarbūs. Nesunku suprasti, kad aukštus vokiečių politikus erzindavo apsukrūs ir mėgstantys visur kištis šnipai iš Londono, užmezgę draugiškus santykius su grupele energingų jaunų estų, taip pakenkdami kur kas svarbesniems Rytų ir Vakarų

santykiams. Nors Vokietijos žvalgybos bendradarbiavimas su Estija buvo vangus, susidomėjimas, ką gi šios šalies šnipų agentūra veikia kartu su britais, buvo didelis. Simmas atsisako išsamiai apie tai papasakoti, vien tik apibendrintai teigia: „Aš padėjau daugeliui žmonių." Išgirdęs apie tai iš kelių šaltinių, galiu atskleisti, kad 2008 m., netrukus po Simmo arešto, Vokietija oficialiai atsiprašė Estijos. Jei BND būtų užverbavusi agentą toje šalyje ir jį kontroliavusi devintojo dešimtmečio pabaigoje arba dešimtojo pradžioje, kai rusų organizuotas nusikalstamumas Vokietijai kėlė didelių rūpesčių, o Estijos konstitucinė valdžia negalėjo suteikti veiksmingos pagalbos, vargu ar kas būtų prieštaravęs. Tačiau slaptosios operacijos, tęsiamos po 1992 m., buvo visai kas kita. Estija – ne vien draugiška šalis. Tai šalis, kuriai po nacių ir sovietų pakto Vokietija buvo istoriškai skolinga. Dauguma vokiečių pašiurptų iš siaubo vien nuo minties apie priešiškas žvalgybos operacijas prieš Izraelį. Už Simmo veiklą (turbūt ir už kitus Baltijos regiono ir Centrinės Europos agentus) atsakingi pareigūnai gal nesirūpino atsižvelgti į istorinį Vokietijos palikimą. Nesunku suvokti, kodėl Berlynas buvo suinteresuotas domėtis stiprėjančiu anglų ir amerikiečių gynybiniu bendradarbiavimu su nauja šalimi, esančia Vokietijos galiniame kieme – Baltijos šalyse. Tačiau to smalsumo nieku gyvu nebuvo galima patenkinti užverbuojant aukštą pareigūną kaip slaptąjį agentą.

Simmo, kaip BND agento, reikšmė didėjo stiprėjant Vokietijos ir Rusijos santykiams. Apie Gerhardo Schröderio (federalinio kanclerio nuo 1998 iki 2005 m.) ir pono Putino draugystę žinojo visi. Ji pasiekė kulminaciją, kai į pensiją išėjęs vokiečių lyderis tapo valdybos pirmininku bendros rusų ir vokiečių kompanijos, nutiesusios dujotiekį Baltijos jūros dugnu, nors tam energingai prieštaravo kitos pakrantės valstybės, kurios tą projektą laikė tiesioginiu išpuoliu prieš jų energetinį saugumą. Kai kurie glaudžiai su šia byla susiję pareigūnai užsimena, kad Simmui buvo vadovaujama tiesioginiais

nurodymais iš Saugumo koordinavimo tarnybos, priklausančios Federalinei kanclerio būstinei (kai kancleris buvo ponas Schröderis), neatsižvelgiant į BND vadovų nuomonę, mat jų požiūris į Rusiją buvo kur kas karingesnis (o į Estiją – draugiškesnis). Sunku tai įrodyti: visi su šiuo reikalu susiję asmenys atsisako tai komentuoti. Simmas tepasakys, kad jis nuėjo pas vokiečius siekdamas „apsaugos“ nuo rusų. Tai aiškiai rodo, kad BND jį užverbavo po 1995 m., o ne anksčiau. Tačiau akivaizdu, kad Simmo bendradarbiavimas su Rusija ir Vokietija iš dalies sutapo. Todėl kyla įdomus klausimas. Ar SVR žinojo, kad Simmas dirbo BND? Ir ar BND žinojo, kad jis dirbo rusams? Pirmasis variantas yra tikėtinesnis. Ilgą laiką BND tarp kitų slaptųjų tarnybų buvo laikoma vos ne pajuokos objektu dėl didelio rusų (o dabar kinų) įsiskverbimo į ją. Devintajame dešimtmetyje, Šaltojo karo metais, vienas aukšto rango žvalgas iš anglakalbės tarnybos Berlyne man pašaipiai sakė: „Jei mes norime, kad Gorbačiovas ką nors sužinotų ir rimtai reaguotų, tą žinią perduodame BND ir pasakome, kad tai visiškai slapta informacija. Kitą rytą ji jau bus ant jo stalo Kremliuje.“ Mažoka požymių, kad saugumas nuo to laiko būtų patobulėjęs. Galimas daiktas, kad Simmas informavo BND apie patiriamą iš rusų spaudimą vildamasis, kad šie jį išgelbės, jei bus demaskuotas. Bent vienas artimai su byla susipažinęs aukštas pareigūnas teigia, jog Simmas iš tiesų pasinaudojo šita korta, kai buvo suimtas. Tačiau BND išsyk reagavo ir teigė, kad Simmas yra buvęs, o ne dabartinis agentas, ir kad estai gali jį teisti už šnipinėjimą Rusijai kaip tinkami. Šiaip ar taip, estai įdėjo daug pastangų, kad užmaskuotų Simmo darbo BND įrodymus. Jokių klausimų šia tema man nebuvo leista Simmui užduoti per mūsų pokalbius akis į akį, ir jis apie tai irgi labai nenorėjo kalbėti telefonu ar per tarpininkus. „Jei aš tau šitą pasakysiu, ryt mane ras kameroj nebegyvą“, – dramatiškai pasakė. Per kitą pokalbį Simmas aptakiai išsitarė: „Aš turėjau padaryti taip, kad ir avys būtų sveikos, ir

vilkai neliktų alkani." Estija nenorėjo iškelti Simmo ryšių su BND į viešumą ir dėl to, kad būtų reikėję kelti dar vieną baudžiamąją bylą. Kita priežastis – puikūs dabartiniai santykiai tarp Estijos ir Angelos Merkel vadovaujamos Vokietijos. Šiaip iki kraštutinumo atsargūs vokiečiai demonstravo stiprią paramą Estijai lemiamuose susitikimuose, vykusiuose 2009 ir 2010 m., kai buvo svarstomas šalies prašymas dėl prisijungimo prie euro zonos. Kai kas užsiminė, kad visai tikėtina, jog tai buvo paslauga už paslaugą, kad Estija neiškėlė aikštėn nemalonaus klausimo dėl Simmo bendradarbiavimo su BND. Ministras pirmininkas Andrus Ansipas mėgsta sakyti: „Kas gerai Vokietijai, tas gerai ir Estijai." Bet dėl Simmo bylos sumenko tikėjimas – ir ne tik Estijoje, – kad Vokietija yra sąžininga partnerė savo mažesnėms kaimynėms NATO ir ES.

Dėl dvigubos veiklos kyla dar labiau intriguojantis klausimas: ar Rusija žinojo, kad Simmas šnipinėjo BND, o jei žinojo, ar mėgino tuo pasinaudoti? Atsakymas tikrai paaiškintų itin negražų tos šalies elgesį su kadaise labiausiai vertintu agentu paskutiniais jo tarnystės jai metais, taip iš tiesų elgiasi tik toks operatyvinis darbuotojas, kuris aktyviai siekia, kad jo šaltinis būtų demaskuotas. Jei SVR tikrai žinojo, – gal iš Simmo, gal iš informatoriaus Vokietijoje, – kad bendrauja su dvigubu agentu, tuomet šį reikalą būtų buvę galima užbaigti elegantiškai suorganizuojant baigiamąjį epizodą. Simmas SVR jau nebebuvo naudingas. Patį Antonio reikėjo susigrąžinti į Rusiją, kol jo nesuėmė. Per apklausą Simmas paminėtų savo sąsajas su BND, tikėdamasis gauti galingą pagalbą. Tuomet Rusijai būtų geras bet koks rezultatas. Galbūt Estija neiškeltų aikštėn viso šio reikalo, tuomet SVR netektų raudonuoti. Ji, žinoma, įsiveltų į privatų arba viešą kivirčą su Vokietija, o šis susilpnintų NATO ir išryškintų Baltijos valstybių saugumo susitarimų atskirtį.

Tai būtų elegantiškas, bet ne visai įtikinamas atsainaus rusų elgesio su Simmu paaiškinimas. Bet kuris žmogus, svarstydamas

apie išdavystę, savaime suprantama, nerimauja, kaip su juo bus elgiamasi. Kietaširdės ir nerūpestingos tarnybos reputacija gyvuoti nepadeda. Elgesys su Simmu kenkia firminiam SVR stiliui. Gal geresnis paaiškinimas būtų tas, kad patį Antonio buvo užverbavę amerikiečiai, ir jis padėjo suorganizuoti Simmo patraukimą baudžiamojon atsakomybėn. Tokią versiją patvirtina nemažai faktų. Pirmiausia, ja remiantis būtų galima paaiškinti paslaptingą Antonio dingimą po neapdairaus ir demaskuojančio skambučio į Simmo mobilųjį telefoną. Vargu ar tikėtina, kad šnipų gaudytojai sėkmingai prirėmė prie sienos Simmą, bet nesugebėjo laimėti dar didesnio prizo – visaverčio rusų nelegalo. Įdomu paspėlioti, kada gi prasidėjo šis dvigubas žaidimas: ar Vakarai jau kontroliavo Antonio, kai šis negrabiai mėgino užkabinti tą lietuvį? Smagu būtų manyti, kad Vakarų žvalgybos tarnybos pasinaudojo rusų nelegalu saviems tikslams, tikrindamos silpnąsias NATO šalių narių saugumo vietas ir susidarydamos įdomų vaizdą apie SVR troškimus, informatorius ir metodus. Galbūt ne tik Simmas, bet ir kiti Antonio vadovaujami rusų agentai dabar jau sugauti.

Šiaip ar taip, oficiali versija apie paprastą SVR nerūpestingumą atrodo neišbaigta. Retrospektyvinę žvalgybos operacijų analizę visuomet iškraipo jų pasekmės: atrodo, kad sėkmingai pasibaigusioms buvo puikiai vadovaujama, o nepavykusios buvo pasmerktos iš pat pradžių. Tačiau per visą žvalgybos istoriją sunku rasti nors vieną pavyzdį, kai nelegalas išlėkė į orą vien dėl neprofesionalumo. Dažniausiai jie suklumpa ties vienu iš dviejų slenksčių. Pirmasis yra sutuoktinis arba meilužis, kuriam pasirodo įtartinas tik jam ar jai atsiveriantis elgesio modelis. Antrasis – įsiskverbimas. Bet Antonio gyvenime moters nebuvo. Taline ir kituose miestuose sklando gandai apie dabartinę jo buvimo vietą ir apie verbavimui panaudotas priemones. Tuo metu, kai buvo areštuotas Simmas, Antonio tariamai buvo sulaikytas Turkijoje, bet nuo tada apie jį nieko negirdėti.

Pagal vieną versiją, Vakarų slaptosios tarnybos į jo kompiuterį slapta įkišo vaikų pornografijos ir pasakė, kad jam gresia ilgi metai Ispanijos kalėjime, nebent sutiktų bendradarbiauti. Pagal kitą versiją, Antonio už pagalbą buvo pasiūlyta didžiulė pinigų suma, kurią iš pradžių jis niekinamai atmetė. Išsigandęs grįžo į Maskvą ir perspėjo jam vadovaujančius agentus – tik tada permąstė savo sprendimą ir patyliukais išsprūdo į Vakarus, o tuomet perėjo į jų pusę.

Paskutinis galvosūkis yra ryšys tarp Simmo bylos ir amerikiečių nelegalų – Annos Chapman ir Donaldo Heathfieldo. Anot rusų valdžios atstovo, 2010 m. birželį į Jungtines Amerikos Valstijas dezertyravo aukštas SVR pareigūnas Aleksandras Potejevas. 2011 m. birželį Maskvos karo teismas jį už akių nuteisė 25 metus kalėti už valstybės išdavystę ir dezertyravimą. Ponas Potejevas, kuriam tuo laiku buvo 58 metai, yra už nuopelnus sovietų kare su Afganistanu apdovanotas žvalgybos veteranas, vėliau, dešimtojo dešimtmečio pradžioje, paskirtas į Vašingtoną, o paskui į Niujorką, kur turėjo aptarnauti nelegalų tinklą. Tuo metu jį, kaip potencialų naują agentą, regis, pastebėjo CŽV ir pirmą kartą susisiekė per jo dukterį, kuri dirbo amerikiečių universitetinių mainų Maskvos skyriuje. Lemiamu psichologiniu postūmiu – kaip teigiama rusų naujienų pranešimuose – tapo CŽV įsilaužimas į jo butą ir inscenizuota vagystė.[306] Tai, daugelio manymu, pabrėžė rusų valstybės silpnumą ir amerikiečių visagalybę.

Nuo 2000 m. ponas Potejevas dirbo Šiaurės Amerikos skyriaus „S" departamento (besirūpinančio nelegalų reikalais) direktoriaus pavaduotoju. Sunku įsivaizduoti vertingesnį už jį CŽV šaltinį, bent jau kontršnipinėjimui. Ponas Potejevas galėjo ne tik suteikti duomenų apie Šiaurės Amerikoje veikiančių savo agentų tapatybes, bet ir nenuleisti akių nuo jų misijų, užduočių ir žvalgybos rezultatų.[307] Kaip teigiama rusų naujienų pranešimuose (oficialiai nutekinti skirta informacija, į kurią privalu žiūrėti gana skeptiškai), ponas Po-

tejevas galėjo išvengti patikrinimo poligrafu ir pirma išsiųsti savo dukrą ir sūnų iš Rusijos, o paskui perbėgti pats. Sakoma, kad jis simuliavo ligą, į Baltarusiją išvyko su amerikiečių parūpintu suklastotu pasu, o paskui į Kijevą, iš ten pabėgo į Frankfurtą. Žmona gavo tokią žinutę: „Marija, pasistenk reaguoti ramiai: aš išvykstu ne trumpam, o visam laikui <...>. Aš šito nenorėjau, bet privalėjau. Pradedu naują gyvenimą. Pasistengsiu padėti vaikams." Jei tai tiesa, visas šis epizodas atspindi SVR kadaise buvusios grėsmingos vidaus kontržvalgybos prastumą.

Pono Potejevo užverbavimas būtų buvęs trečias smūgis, per dvidešimt metų suduotas rusų šnipinėjimui Šiaurės Amerikoje. Mitrochino archyve, išnagrinėtame dešimtojo dešimtmečio pradžioje, buvo rasti duomenys apie daugelį nelegalų, sovietmečiu slapta įkurdintų Jungtinėse Amerikos Valstijose ir Kanadoje. FTB tolesnis tyrimas parodė, kad beveik visi nelegalai buvo neaktyvūs: prisitaikę prie ramaus įprasto gyvenimo priemiestyje, jie turėjo nereiklias ilgalaikes užduotis, kurių prireiktų tik kilus karui. (Vienam Europoje gyvenančiam nelegalui buvo parūpinta kruopščiai sukurta netikra tapatybė, kad jis gautų paprastą darbą automobilių gamykloje. Jo vienintelė žvalgybos informacijos rinkimo užduotis buvo informuoti Maskvą, jei pasirodytų menkiausias ženklas, kad gamykla pradeda gaminti karinę techniką.) Antras smūgis buvo suduotas, kai dezertyravo Sergejus Tretjakovas, SVR skyriaus, įsteigto Rusijos nuolatinėje misijoje prie JTO, viršininko pavaduotojas. Paslaptis Jungtinėms Amerikos Valstijoms jis perduodavo nuo 1997 iki 2000 m., kai perbėgo į kitą pusę.[308] Į Tretjakovo pareigas įėjo ir paramos nelegalų tinklams teikimas. Ponas Tretjakovas mirė 2010 m. birželio 13 d., šnipų skandalo išvakarėse, matyt, užspringęs mėsos kąsniu. Įtarimų dėl kokio nesąžiningo žaidimo niekam nekilo, nors šitoks sutapimas tikrai stulbinamas. Be to, dar buvo pranešta apie pono Potejevo išdavystę.

Visuose šiuose reikaluose sunku susigaudyti. Retai kada tokius įvykius galima paaiškinti visa apimančiu sąmokslu, kuriame viena dalyvė slapta suorganizuoja kiekvieną siužeto vingį. Istorija rodo, kad tikrieji atsakymai į žvalgybos galvosūkius – nemenkas neišmanymas ir apsiskaičiavimas. Tarkime, Antonio iš tiesų perbėgo į Ameriką, bet Simmo karjera Gynybos ministerijoje vis vien lieka gluminanti. Kodėl jis taip sparčiai kilo? Kodėl niekas neatkreipė dėmesio į jo praeitį KGB? Tiesą sakant, bijau, kad Simmas turėjo užmezgęs neoficialių ryšių su „Kapo“, kuri rūpinosi augančiu Rusijos susidomėjimu Estijos gynyba, daugybe provokacijų ir įsiskverbimų, silpnosiomis ministerijos vietomis kovojant su grėsme. Vos tik Simmas pradėjo darbą, „Kapo“ atkreipė dėmesį į aplaidų jo elgesį. Tačiau, užuot atleidę, padarė jį neoficialiomis agentūros akimis ir ausimis, parūpindami gandų, užuominų ir kitokios informacijos. „Kapo“ jautė, kad privalo kruopščiai analizuoti visus ministerijos trūkumus. Taigi juos ir nagrinėjo – išskyrus vieną, kuris buvo reikšmingas. Visi, kurie domisi tuo klausimu, atmeta šią teoriją, bet aš manau, kad ji teisinga. Pabaigoje pateiksiu argumentus, kad mūsų pasitenkinimas pusėtina situacija yra pavojingiausias Rusijos ginklas.

Pabaiga

Simmo išdavystė iliustruoja svarbiausią šios knygos mintį: būtina apginti atviros visuomenės silpnąsias vietas nuo žmonių, kurie, regis, jai nekelia jokios grėsmės. Kad ir kaip apmaudu būtų NATO saugumo pareigūnams, atsakingiems už tūkstančius dokumentų, kuriuos Simmas perdavė jam vadovaujantiems operatyvininkams, tai Aljansui labai didelės ilgalaikės žalos nepadarė. Simmui nepavyko įsiskverbti į didžiausias Estijos žvalgybos bendradarbiavimo su Britanija ir Amerika paslaptis. Nors jis Rusijai ir perdavė tikslių slaptų žinių apie Estijos elitą, net didžiausi šios šalies rėmėjai negalėtų to pavadinti geopolitiniu žemės drebėjimu. Tikroji nerimo dėl Simmo ir Antonio priežastis yra ta pati kaip ir dėl Donaldo Heathfieldo ir Annos Chapman. Svarbios yra ne paslaptys, kurias jie galbūt pavogė, o veikiau silpnosios vietos, kurias jie atskleidė. Šnipus sučiupti yra gana sunku. Bet kai jie pasinaudoja silpnybėmis, kurios yra būdingos mūsų visuomenei, tuomet iškyla esminis klausimas: kiek dar yra tokių, kurie pasitelkia tokias pat gudrybes dabar ir gali taip daryti ateityje? Niekas nepasikeitė taip, kad kitiems rusų agentams, panašiems į ponią Chapman – galbūt kur kas geriau išmokytiems ir ryžtingesniems – būtų užkirstas kelias į Vakarų verslą, visuomeninį ir finansinį gyvenimą. Mes nė nenutuokiame, kiek dar hermanų simmų gali turėti daugiau kaip penkiasdešimt metų sulaukusi karta, kuri užima aukščiausius postus naujose ES ir NATO šalyse narėse, bet nutyli didžiules paslaptis, susijusias su ankstesnėmis karjeromis komunistų valdytose šalyse.

Rusija niekada nepritartų tokiai taktikai, jeigu pati turėtų ją taikyti savo šalyje. Sykį viename Londono moksliniame centre per tuo metu vykusį susitikimą vienas Britanijoje labiausiai prityrusių Rusijos stebėtojų susidūrė su panele Zatuliveter ir pasiteiravo, kas ji tokia: ši mielai paaiškino, kad yra rusė, dirbanti parlamento nariui Mike'ui Hancockui. Mano draugą lyg perkūnas trenkė. Jis žinojo, kad ponas Hancockas yra vienas Gynybos komiteto narių. Darbas jo biure – nepaprastai patogi pozicija talentų ieškotojui, agentų verbuotojui ar agentų kontrolieriui. (Britas būtų dar labiau susirūpinęs, jei būtų žinojęs, kad panelė Zatuliveter ketino pereiti į vieną svarbiausių Britanijos gynybos kompanijų arba kad susitikinėja su vienu NATO pareigūnu, kuris rūpinasi Rusijos reikalais.) Mano draugas ramiai paklausė, ar Britanijos pilietis galėtų gauti panašų darbą Dūmoje, Rusijos parlamente. „Žinoma, kad ne", – sukikeno panelė Zatuliveter. Ir ne ji viena juokiasi. Maskvos *silovikams* Vakarų visuomenė yra šnipų rojus. Nors turime varginančių metalo detektorių ir atliekame tapatybės patikrinimus, kurie apsunkina kasdienybę, vis dėlto esame stulbinamai, kone savižudiškai patiklūs dėl tikrojo saugumo, – kai reikia apsaugoti savo paslaptis ir savo apsisprendimus. Nerimastis dėl rusų šnipų vis dar tebelaikoma juokinga paranoja. Plačiai paplitusi nuomonė, kad mes neturime paslapčių, vertų vogti. Net jei jų ir turime, Rusijai jos neįdomios arba ji neturi būdų tas paslaptis išgauti.

Šioje knygoje pasistengiau atskleisti, kad taip nėra. Mes tikrai turime paslapčių. Mūsų šalys ir aljansai priima mūsų gerovei gyvybiškai svarbius sprendimus. Rusija jais domisi savais sumetimais. Domisi ir kitos šalys – jau anksčiau esu atkreipęs dėmesį, jog šnipinėjimas visada yra nešvarus reikalas. Tačiau Rusija nėra panaši į kitas šalis, kaip įrodo Sergejaus Magnitskio istorija. Savo žvalgybos agentūromis ji naudojasi plačiai ir piktavališkai, kad įsiskverbtų į mūsų visuomenę ir pakreiptų daromus sprendimus. O mes beveik nieko nedarome, kad apsisaugotume.

Iš tiesų šios rusų agentūros yra nekompetentingos, nepotistinės, korumpuotos, ribotų pažiūrų ir švaistūniškos, kaip ir pati valstybė, kuriai jos tarnauja. Kartais mes įsiskverbdavome į jas ir pasiekdavome svarbių pergalių – kaip antai šioje knygoje aprašytų nelegalų suėmimai. Tačiau jos turi lemiamų pranašumų, kurių mums trūksta. Vienas jų – ryžtingumas: jiems tikrai svarbu mus nugalėti, o mes į juos rimtai nežiūrime. Kitas privalumas yra perspektyvinis mąstymas. Vakarų žvalgybos požiūriu, šnipinėjimą lemia poreikis. Jei politiniai užsakovai nori ką nors sužinoti, tada investuojama. Jei nenori, tai ištekliai perkeliami kitur. Rusų šnipų vadovai mąsto kitaip. Jie pasirengę skirti daug laiko ir pinigų, kad suformuotų ilgalaikius išteklius, per daug nesirūpindami gauti greitą rezultatą. Faktas, kad Amerikoje sulaikyti nelegalai gal daug ir nenuveikė, dar nereiškia, kad juos ištiko nesėkmė: tai reiškia, kad jų misijos nebuvo užbaigtos. Trečiasis Rusijos pranašumas yra gebėjimas surengti apgaulės operacijas. Kaip parodžiau šioje knygoje, Vakarų žvalgyba ne sykį buvo apkvailinta tokiomis gudrybėmis. Ar tai būtų Lockharto sąmokslas, „Trestas", operacija „Džiunglės" ar pasitikėjimas Hermano Simmo saugumo leidimais, istorija kartojasi: mes – nusiraminę ir pasidavę iliuzijoms, jie – nuožmiai išradingi.

Nors pastaruoju metu mūsų šnipų gaudytojus lydėjo sėkmė, žaidimo taisyklės nepasikeitė, jos veikia Rusijos, o ne mūsų naudai. Rusų nelegalai buvo šnipai, kurie atrodė kaip mes, lengvai ir nepastebimai plaukė per priemiesčius, naktinį gyvenimą, mokslinius centrus ir konsultacijų firmas, egocentriškai pasinaudodami normaliu atviros visuomenės pasitikėjimu ir kolegiškumu. Jeigu ne ta netikėta sėkmė, jie ir dabar ten tebegyventų. Nei kas pasikeitė mūsų šalyje, kad tokios misijos taptų sunkiau įgyvendinamos, nei jų šalyje, kad jos būtų mažiau tikėtinos. Tokiose srityse kiekvienas turi būti atidesnis, žiūrėti, su kuo turi reikalų. Pamoka „Priemiesčių šnipai" turėtų būti tokia: kad ir kaip sunku tuo patikėti, kad ir kokius pasą,

tautybę ar darbą jie turėtų, draugiškas naujasis kolega, klientas, tiekėjas ar verslo partneris galėtų, tarkim, būti rusų nelegalas, gal kiek panašus į labai užsislaptinusį Antonio ar Heathfieldą, o gal panašesnis į ponią Chapman. Mes niekada nebegrįšime prie tokio saugumo suvokimo, koks buvo Šaltojo karo laikais. Tačiau kiekvienoje visuomenėje, kuri mano, jog verta ginti savo vertybes, profesionalai ir visuomeninio gyvenimo atstovai privalo budriai reaguoti į žmonių užduodamus klausimus, o ypač į siūlymus sumokėti už informaciją.

Mums taip pat reikia permąstyti visuotinai pripažintą ir guodžiantį Europos istorijos po 1989 m. vertinimą. Po sovietų žlugimo bėgę metai daugeliui žmonių reiškė taip trokštamą „sugrįžimą į ankstesnį gyvenimą“: Stalino laimėjimų, pasiektų 1944–1949 m., panaikinimą. Šiuo požiūriu, 1989-ieji ženklino Johno Fosterio Dulleso skambaus pažado, duoto prieš keturiasdešimt metų, pavėluotą kulminaciją:

> Mes turėtume aiškiai pasakyti dešimtims milijonų sunerimusių Rytų Europos ir Azijos žmonių, kad nepripažįstame faktinės vergovės padėties, kurią jų šalyse įvedė agresyvus sovietinis komunizmas, ir kad galutinis jų išlaisvinimas yra esminė ir ilgalaikė mūsų užsienio politikos dalis.[309]

Vakaruose pernelyg daug žmonių savą pergalės jausmą perkėlė buvusioms sovietų imperijos šalims. Laimėjimai ten išties buvo didžiuliai: politinis pliuralizmas, suklestėjimas, teisinės normos ir galimybė priimti savarankiškus sprendimus dėl saugumo. Smarkiai susilpnėjo regimoji rusų įtaka. Galiausiai pasibaigus okupacijai, regioną paliko šimtai tūkstančių kareivių ir karininkų. Praėjo laikai, kai kiekvienas vyriausybės ministras turėjo jį prižiūrintį aukštesnį sovietų pareigūną. Tačiau, žvelgiant į praeitį, Vakarai (ir daugelis tenykščių žmonių) pervertino Kremliaus atsitraukimą. Viena ver-

tus, tai atrodė lyg ir atsitraukimas, kita vertus – paliktųjų pajėgų operacija.* Dabar daugelyje šalių nuo Baltijos iki Juodosios jūros yra juntamas ne vien putinizmo dvelksmas, kai politikai mėgaujasi glaudžios verslo ir politikos samplaikos malonumais ir naudojasi bei piktnaudžiauja valdžia oponentams. Iš senųjų struktūrų griuvėsių KGB suformavo naujus agentų tinklus ir išteklius, kurie turėjo deramai tarnauti jam ateityje. Naujoms šalims narėms negebant atlikti visapusiško kontržvalgybos patikrinimo, kur jo labiausiai reikia, sovietinio palikimo perėmėjai sukūrė daugybę Trojos arklių, kuriuos Vakarų aljansai, valstybės, tarnybos ir agentūros priėmė išskėstomis rankomis.

Sunku suprasti, ar ši operacija buvo gerai apgalvota ir ar atsargumo priemonės, kurių ėmėsi sovietai pasitraukdami, buvo atsitiktinės. Tačiau rezultatas tas pats. Rusijos požiūriu, 1989–1991 m. įvykių pasekmės pasirodė kur kas mažiau kenksmingos ir žeminančios, nei atrodė tuo metu. Neliko daug kainuojančios, trapios ir maištingos imperijos. Dabar šios šalys yra Vakarų problema. Už jų modernizavimą moka ne Rusija, o ES ir tarptautiniai skolintojai.** Vargu ar Kremliaus iždui tai kainuoja nors kapeiką (iš tiesų tokiu dosnumu pasinaudoja ir Rusija). Suklestinčios anksčiau okupuotos šalys Rusijai tampa geresnėmis kaimynėmis ir prekybos partnerėmis. Tačiau dar svarbiau, kad dabartinis rusų žvalgybos skverbimasis į jų visuomenes, valstybines struktūras ir verslą dabar leidžia Kremliui daryti kur kas didesnę įtaką Europoje nei sovietų laikais.

* Paliktųjų pajėgų operacijos buvo pagrindinis NATO veiklos ramstis ankstyvaisiais Šaltojo karo metais; buvo numatyti gerai organizuoti diversantų ir šnipų tinklai, skirti sovietų valdžiai sugriauti po invazijos į Vakarų Europą, ir galimybė pasinaudoti slaptomis ginklų atsargomis. Viena tokia operacija – „Gladio“ – Italijoje sukėlė politinį sukiršinimą. (Aut. past.)

** Ypač Europos rekonstrukcijos ir plėtros bankas bei Europos investicijų bankas. Jei reikalai pakryps blogąja linkme, Tarptautinis valiutos fondas ir Europos centrinis bankas suteiks pagalbą. (Aut. past.)

Simmo užverbavimas ir kontroliavimas buvo vaikų žaidimas, palyginti su vadovavimu panašiai operacijai Šaltojo karo metais. NATO šnipinėjantiems rusų žvalgams suteikiamos ne tik patogios, puikiai apšviestos biuro patalpos, bet ir tuzinas naujų šalių narių, kuriose yra daugybė verbuotinų subjektų.

Šios žmogiškosios tiksinčios bombos nelauks amžinai. Žmonės, kuriems devintojo dešimtmečio pabaigoje buvo per trisdešimt (vadinasi, jie gali būti paženklinti kolaboravimo dėmėmis), dabar yra įkopę į šeštą dešimtį ir pasiekę savo biurokratinės karjeros viršūnę. Dar dešimt metų, ir jie išeis į pensiją. Totalitarizmo laikai daugumai buvusio komunistinio pasaulio pareigūnų primena vaikystę, o ne suaugusiųjų gyvenimo realybę. Vis dėlto susitepusioji karta gali po savęs palikti daug žalos – pavyzdžiui, apdairiai į aukštesnes pareigas paskirti pasirengusius bendradarbiauti su Rusija jaunesnius pareigūnus arba kliudyti ten patekti tikrai sąžiningiems žmonėms.

Noriu pabrėžti, jog toks susirūpinimas nereiškia, kad naujos šalys narės yra nebevertinamos kaip sąjungininkės arba kad menkinami ryšiai su jomis. Apgailėtinos Simmo bylos pasekmės turėjo susilpninti pasitikėjimą tarp prie NATO priklausančių senųjų Vakarų ir naujųjų Rytų. Jeigu net estai, pažangiausi naujosios santvarkos auklėtiniai, gali šitaip apmaudžiai suklysti, kuo remiantis galima pasitikėti kitomis šalimis, kurių organizacijos didesnės ir chaotiškesnės? Nors jau seniai reikėjo daugiau realizmo ir geresnių kontržvalgybos procedūrų, toks nedraugiškas požiūris, mano nuomone, atspindi žvilgsnį iš aukšto, pasitenkinimą savimi ir veidmainystę. Taip iškyla pavojus, kad Rusijai bus padovanota taip siekta pergalė – ji toliau silpnins ir demoralizuos europinį ir transatlantinį solidarumą. Simmo istorija pamokė, kad su šalimis, kurioms iškyla Rusijos grėsmė, mums reikia ne mažiau, bet giliau, artimiau ir efektyviau bendradarbiauti saugumo srityje. Kad ir kokių būta trūkumų, svar-

biausia, kad Estija galiausiai bent jau sučiupo, nuteisė ir įkalino didžiausią išdaviką savo istorijoje, ir tai atliko drąsiai ir sąžiningai. Ši šalis neleido jam pabėgti į Rusiją ar nepastebimai pasitraukti į patogų šešėlį. Apie kitas į panašią padėtį patekusias šalis, kurios pasirinko lengvesnius ir patogesnius kelius, šito nepasakysi. Kaip minėjau, senųjų Vakarų šnipinėjimo ir saugumo reputacija per pastaruosius šimtą metų buvo kur kas nešvaresnė nei bet kurios naujos šalies narės, turinčios susidoroti su gerokai didesniais sunkumais, bet pasinaudojančios kur kas menkesniais ištekliais. Kimas Philby, Guy Burgessas, Donaldas Macleanas ir Anthony Bluntas buvo iš pačios britų valstybės aparato šerdies, o ne iš Estijos. Dėl apmaudžių klaidų Lockhartas, Reilly ir Carras galėjo kaltinti tik patys save. Amesas ir Hanssenas sėkmingai išlaikė visus saugumo patikrinimus. Antonio pavogė portugališką tapatybę ir gyveno Ispanijoje. Heathfieldas studijavo Kanadoje, dirbo Prancūzijoje ir gyveno Amerikoje. Ponia Chapman gavo Britanijos pilietės pasą. Iš šių skaudžių pamokų turime pasimokyti patys, o ne kiti.

Dvi mano išryškinamos bėdos yra patiklumas dėl Rusijos ir vaipymasis prieš sąjungininkus. Trečioji yra ta, kad vakarietiška mąstysena yra linkusi Rusijos veiksmus užsienyje sudėlioti į konkrečius stalčiukus. Daugiau nei prieš dešimtmetį Jamesas Woolsey, tuo metu CŽV direktorius, šią problemą apibūdino taip:

> Jei kartais pasitaikytų užmegzti pokalbį su aiškiai angliškai mintis dėstančiu rusu, <...> vilkinčiu 3 000 dolerių vertės kostiumu ir avinčiu „Gucci" batais, prisistatančiu kokios nors rusų prekybos kompanijos vadovu, <...> tuomet egzistuoja keturi variantai. Jis gali būti tas, kas tvirtina esąs. Jis gali būti rusų žvalgas, prisidengiantis komercine veikla. Jis gali priklausyti prie organizuotų rusų nusikaltėlių grupės. Tačiau iš tiesų įdomu tai, kad jis gali turėti visus

tris vaidmenis vienu metu ir nė viena iš jo atstovaujamų institucijų tokiai tvarkai neprieštarautų.[310]

Nuo 1999 m. toliau pamažu keitėsi rusų žvalgybos grėsmė, iškeldama keblią užduotį Vakarų šnipų gaudytojams. Priešininkas keičia pavidalą: vienur apsireiškia kaip teisėta energetinė kompanija, kitur prisistato kaip smalsus studentas iš prie NATO priklausančios šalies, dar kaip landus Rusijos ambasados pareigūnas arba atseit nepriklausoma labdaros organizacija, siūlanti paaukoti didelę sumą kam nors, kas atliks tinkamą tyrimą, kaip darbšti sekretorė ir kaip portugalų verslo konsultantas. „Natūralų pajėgumą“, apie kurį CŽV gali tik pasvajoti, Rusija jau turi. Jis prisidengęs ne tik rusų verslu užsienyje, bet ir užsienio verslo įmonėmis, kurios investavo Rusijoje ar ten turi biurus. Žmonės, kurie samdomi tokiose įmonėse kaip tenykščiai darbuotojai, o vėliau paskiriami eiti pareigas užsienyje, gali būti lojalūs tos kompanijos darbuotojai arba šiai įmonei priskirti valdžios institucijų, gal iš nepotistinių paskatų, gal dėl slaptos veiklos, o gal dėl abiejų priežasčių iškart. Jei šis būdas nepavyks, tuomet žuvingi rusų diasporos vandenys aprūpins kokiu tik reikia laimikiu.

Gali atrodyti, kad netinkamas rusų elgesys užsienyje kelia problemų vien baudžiamojo teisingumo institucijoms: jos tvarko gangsterius, klastotojus, prekiautojus žmonėmis, kibernetinius nusikaltėlius ir samdomus žudikus. Nespėsi nė mirktelėti, ir ši problema taps aktuali finansinę sistemą prižiūrinčiai valdžios institucijai, kuri turės tvarkytis su daugybe Rusijos subjektų, panašių į verslo. Pasirengę pasinaudoti kiekviena įstatymų spraga, jie perkelia milžiniškas sumas neaiškiais būdais įgytų grynųjų į respektabilius pasaulio bankus ir akcijų biržas. Pažabojus šį procesą, žmonėms, kurie apgavo rusų mokesčių mokėtojus ir nužudė poną Magnitskį, būtų užkirstas kelias pasinaudoti savo prisiplėštu grobiu. Tuomet Rusijos

byloms, regis, privalu atsidurti vizas išduodančiose institucijose: tai jų darbas įrengti užkardą, kad į mūsų visuomenes nepatektų blogo linkintys žmonės ir piktadariai. Kartais atrodo, kad Maskvos režimas yra diplomatų reikalas, jie, jei tik pasiseks, gal įkalbės Maskvą užmegzti bendradarbiavimo santykius su kaimynais ir sušvelnins įtampą dėl praeities nesusipratimų.

Didelė Vakarų yda yra ta, kad šnipų gaudymas, baudžiamasis teisingumas, finansinė priežiūra, lobizmo atskleidimas ir žiniasklaidos savininkų valdymas laikomi visiškai nesusijusiomis sritimis ir apie jas sprendžiama atskirai. Vis dėlto, atsižvelgiant į daugiabriaunę grėsmę, kylančią Vakarams, už šias sritis atsakingoms agentūroms reikia veikti kartu, o ne atskirai. Neramu, kad, pavyzdžiui, britų ir airių valdžios institucijos nepratęsė Steveno Sugdeno bylos tyrimo. Kadangi, regis, jokių pinigų nebuvo pavogta, ši byla į policijos radarą nepateko. Šnipų gaudytojams ji yra „mirusi“. Jiems pernelyg rūpi užkirsti kelią tam, kas galbūt nutiks ateityje, kad plušėtų prie to, kas įvyko prieš kelerius metus. Be to, net jei profesiniai rusų šnipinėjimo metodai ir buvo panaudoti, tas tikslas neįeina į jų veiklos sritį. MI5 gaudo šnipus, o ne nusikaltėlius. Vis dėlto vertėtų atlikti deramą tyrimą ir išsiaiškinti, kaip, kodėl ir ar tikrai apsimetėlis pasisavino pono Sugdeno parašą, kas iš tiesų dėjosi tuose namuose Rosmo Grouvo gatvėje. Kaltininkai tebevaikšto laisvėje. Jie ir jų bendrai liko nenubausti. Spragos tebėra neužtaisytos. Kas nors gali iš naujo pamėginti tą pačią gudrybę. Jei taip būtų pasinaudota jūsų vardu, adresu, parašu ir gimimo data, vargu ar paguostų žinia, kad ta byla įstrigo biurokratijos plyšyje kitam amžiui.

Pagrindinis principas, kurio reikėtų laikytis Vakarams, kai bendrauja su Rusija, – įsiklausyti į tuos šios šalies gyventojus, kurie pritaria mūsų vertybėms, ir palaikyti juos bei padrąsinti, užuot demoralizavus. 2011 m. vasarį keturi pagrindinės opozicinės partijos „Tautos laisvė“ lyderiai paskelbė laikraštyje aštrų straipsnį, kuriame išplūdo

Vakarų šalis, kad šios padeda prastai valdyti Rusiją ir palengvina jos apiplėšimą.

> Mes reikalaujame, kad Vakarų vadovai nutrauktų savo bučinių ir glėbesčiavimosi „Realpolitik“ („realistinę politiką“), kuri nesėkminga, ir liautųsi flirtavę su Rusijos valdovais – toks elgesys Vakarams nedavė jokios naudos, o Rusijoje sudaro įspūdį, jog Putino sistema yra gera, kaip ir bet kuri kita demokratinio pasaulio sistema.

Tai reiškia, kad Vakarai turėtų liautis sveikinęsi su rusų valdovais kaip su sau lygiais, nes taip patvirtina jų teisėtumą, kurio šie akivaizdžiai nėra verti. Tai reiškia, kad Vakarai turėtų imti viešinti rusų valdžios korupcijos atvejus, mat jos gebėjimas rasti prieglobstį vogtoms lėšoms ir pasitraukti iš Rusijos bei susikurti patogų gyvenimą Vakarų šalyse sudaro vieną iš režimo stabilumo ramsčių. Tai reiškia, kad Vakarų valstybės turėtų įsivesti tikslines sankcijas oficialiems asmenims, kurie pažeidžia savo tėvynainių teises.[311]

Tokios sankcijos nereiškia, kad Rusija būtų visiškai izoliuota, nes tai iš tiesų būtų kvaila ir duotų priešingų rezultatų. Tačiau verta be užuolankų pareikšti, kad dabartinis silpnavališkas požiūris tikrai padėtį pablogins, o ne pagerins. Vargu ar Vakarai suvokia, kad jie turi reikalų su priešininku, kuris mus pažįsta geriau nei mes patys, kurio tikslai ir metodai mums nesuprantami ir kurį išvydę vos atpažįstame. Jis yra ryžtingai nusiteikęs, o mes – susiskaldę. Jis – kupinas apmaudo, o mes – patenkinti savo laimėjimais ir patiklūs. Mes norime, kad jis mums patiktų. Tikimės, kad ir jis mus pamėgs, o galiausiai taps toks kaip mes. Bet tas priešininkas nieko panašaus nenori. Donas Jensenas atkreipia dėmesį: „Tie, kurie vis dar reikalauja prisiimti įsipareigojimą, kuris galiausiai pakeis Rusiją, negali suprasti, kad keičiami kaip tik patys Vakarai, o ne Rusija.“[312] Tikiuosi, ši knyga gali padėti Vakarams išvengti tokios dalios.

Padėkos

Meelis Saueaukas iš Estijoje įsikūrusio Istorinės atminties instituto padėjo man surasti Estijos ir Latvijos archyvuose KGB dokumentus apie operaciją „Džiunglės". Ivo Jurvee taip pat parūpino svarbių sovietinės eros propagandos pavyzdžių. Savo įžvalgomis kilniaširdiškai pasidalijo Ritvaras Jansonas iš Rygoje esančio Latvijos okupacijos muziejaus. Māra Grīnberga padėjo man rasti jos straipsnį apie žymųjį poną Pīnupą. Prokopas Tomekas iš Prahos pasidalijo savo tyrimu apie Miloslavą Kročą ir jo dukterį. Tomas Boweris lengvai atvertė savo dvidešimties metų senumo užrašus ir paskolino man vienintelę turėtą filmo „Raudonasis voratinklis" kopiją. Tina Tamman padėjo surasti Alexanderį Koppelį, kurio dukra Catherine ir žentas Michaelas Breslinas mane svetingai priėmė. Juho ir Janno Kiikai mielai pasidalijo savo prisiminimais apie Voldemarą. Benas Judah parūpino puikią studiją apie Annos Chapman gyvenimą Rusijoje. Samas Donaldsonas iš Dublino ištyrė Rosmo Grouvo gatvės paslaptis. Esu dėkingas visiems jiems, o kartu žmonėms, kurių darbus paminėjau ar žodžius pacitavau. Billas Swainsonas iš Blumsberio mikliai perprato knygos struktūrą ir padėjo rasti jai kelią į platesnę auditoriją. Zoe Waldie iš rašytojų agentūros „Rogers, Coleridge and Wright" nuramino mano nervinį drebulį.

Mano vaikai Johnny, Hugo ir Izzy nesiskųsdami susitaikė su tuo, kad manęs fiziškai ir dvasiškai nebuvo greta. Mano žmonos Cristinos Odone kritika, o kartu jos meilė ir kantrybė buvo neįkainojama nuo pradžios iki pabaigos. Šią knygą parašyti įkvėpė mano

tėvo J. R. Lucaso mintys apie šnipinėjimą ir komunizmą, aštuntajame dešimtmetyje išsakytos Oksforde. Ją skiriu jam ir savo mamai Morar – jie mane penkiasdešimt metų ištikimai palaikė. Esu dėkingas savo redaktoriams iš *The Economist*, leidusiems man išeiti metinių atostogų, bei savo kolegoms, ypač Ludwigui Siegele, Johnui Peetui, Tomui Nuttallui ir Bruce Clarkui, – jie kantriai pavadavo mane, kai išvykdavau. Tačiau šioje knygoje išdėstyti požiūriai ir padarytos klaidos tėra mano vieno.

Jaučiuosi labai skolingas žmonėms, kurie privalo likti bevardžiai. Jie patys žino, apie ką aš kalbu.

Jokia vyriausybinė agentūra nerėmė ir necenzūravo šios knygos.

Paaiškinimai

Šaltinių nuorodas galima rasti autoriaus internetinėje svetainėje www.edwardlucas.com

Įžanga

1 Jasper Rootham, *Miss Fire: The Chronicle of a British Mission to Mihailovich 1943–1944*, Chatto and Windus, 1946. *Petar, A King's Heritage; The Memoirs of King Peter II of Yugoslavia*, Cassell, 1955. Trys knygos apie jugoslavus, padariusios man įtaką vaikystėje, yra pamirštas Lawrence'o Durrello klasikinis romanas apie šnipus *White Eagles over Serbia*, Faber and Faber, 1957, meistriška Evelyn Waugh trilogija *Sword of Honour*, Chapman and Hall, 1955, 1951 ir 1961, ir Rebeccos West, *Black Lamb and Grey Falcon*, Macmillan, 1941.

2 John le Carré, *Smiley's People*, Hodder and Stoughton, 1980. Pulkininkas Alfonsas Rebane, estų pareigūnas, suvaidinęs svarbiausią vaidmenį SŽT operacijoje „Džiunglės", buvo le Carré „generolo Vladimiro", estų politinio emigranto, kurio nužudymas sugrąžina poną Smailį į šnipų pasaulį, prototipas.

3 Pavyzdžiui, pranešimas apie Nikolajaus Kručino savižudybę straipsnyje: „Soviet Turmoil; New Suicide: Budget Director", *New York Times*, 1991 m. rugpjūčio 27 d., prieiga prie interneto: http://www.nytimes.com/1991/08/27/world/soviet-turmoil-newsuicide-budget-director.html, bei Susan Tifft ir Jurijaus Zarakovičiaus straipsnyje „Desperately Seeking Rubles", *Time*, 1991 m. lapkričio 4 d., prieiga prie interneto: http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,974181–1,00.html.

4 Pati ČK (oficialiai vadinama *Vserossijskaja črezvyčainaja komissija,* arba Visos Rusijos ypatingoji komisija) tam tikra prasme yra carinės ochrankos įpėdinė (*Otdelenije po ochraneniju obščestvennoj bezopasnosti i poriadka*, arba Visuomeninio saugumo ir tvarkos gynimo skyrius). Jos veiklą tęsė OGPU (*Objedinionnoje gosudarstvennoje političeskoje upravlenije*, arba Suvienyta valstybinė politinė valdyba), NKVD (*Narodnyj komissarijat*

vnutrennych del, arba Vidaus reikalų liaudies komisariatas) ir KGB (*Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti,* arba Valstybės saugumo komitetas). FSB (*Federalnaja služba bezopasnosti,* arba Federalinė saugumo tarnyba) yra pagrindinė organizacija, perėmusi KGB veiklą. SVR (*Služba vnešnej razvedki,* arba Užsienio žvalgybos tarnyba) yra kur kas mažesnė. Kadaise ji buvo sovietinės epochos KGB Pirmoji vyriausioji valdyba. O GRU (*Glavnoje razvedotelskoje upravlenije,* arba Vyriausioji žvalgybos valdyba) yra karo žvalgybos tarnyba. Nuo tada, kai 1918 m. ją įkūrė Trockis, nors pastaruoju metu ir gerokai sumažėjusi, ji nepakeitė nei savo pavadinimo, nei struktūros.

5 Žr. „Delo Potejeva: predatel nanios uščerb v 50 mln dollarov no ne smog obmanut načalstvo ukrainskoj liubovnicej" („Potejevo byla: išdavikas pridarė 50 milijonų dolerių nuostolių, bet neįstengė apkvailinti viršininkų dėl savo ukrainietės meilužės"), prieiga prie interneto: http://www.newsru.com/russia/28jun2011/poteev.html (ši ir visos kitos nuorodos buvo pasiekiamos 2011 m. liepą).

6 Scott Shane ir Benjamin Weiser, „Spying Suspects Seemed Short on Secrets", *New York Times,* 2010 m. birželio 29 d., prieiga prie interneto: http://www.nytimes.com/2010/06/30/world/europe/30spy.html, Dan Amira, „Russian Spies Too Useless, Sexy to Prosecute", žurnalas *New York,* 2010 m. liepos 7 d., prieiga prie interneto: http://nymag.com/daily/intel/2010/07/russian_spies_too_useless_sexy.html, „Spy swap: Viennese Waltz", *Guardian,* 2010 m. liepos 10 d., prieiga prie interneto: http://www.guardian.co.uk/world/2010/jul/10/spy-swap-russia-us-editorial, Alexander Chancellor, „The Russian spy scandal that nobody much cared about", *Guardian,* 2010 m. liepos 12 d., prieiga prie interneto: http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2010/jul/02/russian-spy-ring-scandal.

7 John le Carré, „Spy Swap", *Guardian,* 2010 m. liepos 9 d., prieiga prie interneto: http://www.guardian.co.uk/world/2010/jul/09/spy-swap-john-le-carre. Harry Lime'o nuoroda yra susijusi su 1949 m. filmu „The Third Man" – „Trečiasis žmogus" (vėliau su Grahamo Greene'o, kuris parašė scenarijų, novele) apie šnipinėjimą pokarinėje Vienoje.

8 John le Carré, *Call For The Dead,* Penguin, 1965. Pirmą skyrių galima rasti internete. „A Brief History of George Smiley", *Guardian,* 2009 m. gegužės 22 d., prieiga prie interneto: http://www.guardian.co.uk/books/2009/may/22/le-carre-call-for-the-dead.

9 Prieiga prie interneto: http://charlescrawford.biz/blog/more-on-russian-illegals-and-sleepers (tikrinta 2010 m. liepos 4 d.).

10 Pagrindinis Roberto Ludlumo trilerių personažas. Pagal juos vėliau sukurti tokie filmai kaip „The Bourne Identity“ („Bornas. Sunaikinta tapatybė“, 2002).
11 Apie tai pasakojama puikiame Vasilijaus Grossmano karo laikų grožinės literatūros kūrinyje *Life and Fate* (*Gyvenimas ir likimas*), vert. Robert Chandler, Vintage Classics, 2010. NKVD karo metų vaidmuo sovietų kareivių akimis yra puikiai aprašytas Catherine Merridale knygoje *Ivan's War: Life and Death in the Red Army, 1939–1945*, Picador, 2007.
12 Šios programos pagrindinis puslapis internete (rusų kalba) yra adresu: http://www.ren-tv.com/pages/tayny-mira-s-annoy-chapman.
13 Autorius Yulian Lyandres (1931–1993), pasirašęs slapyvardžiu Julian Semionov, pirmą savo knygą *Semnadcat mgnovenij vesny* (*Septyniolika pavasario akimirkų*) išleido 1968 m. Joje nacistinės Vokietijos pareigūnai buvo pavaizduoti kaip tikri žmonės, o ne kaip parodijuojami monstrai – tai anuomet buvo nebūdinga. Štirlicas, kurį jo KGB kolegos pažįsta kaip pulkininką Maksimą Isajevą, sužlugdo nacių mėginimą sudaryti separatinę taikos sutartį su Vakarų sąjungininkais. Po karo jis medžioja nacių bėglius Lotynų Amerikoje ir per Stalino pokarinius valymus patenka į kalėjimą.
14 *Naujas Šaltasis karas: Kremliaus keliama grėsmė Rusijai ir Vakarams*, Bloomsbury, 2008. Amerikoje knyga išleista pavadinimu *The New Cold War: Putin's Russia and the Threat to the West*, Palgrave, 2008.
15 Išsamesnės informacijos ieškokite adresu http://russian-untouchables.com/eng/.
16 1992 m. kovo 24 d. ponas Mitrochinas užmezgė ryšį su SŽT pareigūnu Rygoje esančioje Britanijos ambasadoje. Prieš tai CŽV jo prašymą atmetė. Lapkričio mėnesį SŽT jį su šeima atgabeno į Britaniją ir vėliau gavo daug KGB archyvo dokumentų kopijų, sakoma, šešis didelius aliumininius lagaminus, slėptus vasarnamio sode. Dalis šios informacijos pateikta knygose, kurias jis parašė kartu su istoriku Christopheriu Andrew, (Allen Lane, 1999–2005): *The Sword and the Shield: The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB*, *The World Was Going Our Way: The KGB and the Battle for the Third World*, *The Mitrokhin Archive: The KGB in Europe and the West.* Kai kuriuos šios istorijos aspektus parlamentinis tyrimas sukritikavo, prieiga prie interneto: http://www.archive.offi cial-documents.co.uk/document/cm47/4764/4764.htm.
17 Nors tai atspindi padidėjimą vienu trečdaliu, jei palyginsime 2008–2009 m. išleistus 3 proc. su 2009–2010 m. išleistais 4 procentais. Nuo

didesnio pyrago taip pat atriektas ir didesnis kąsnis: saugumo tarnyba turi dvigubai daugiau darbuotojų ir trigubai didesnį biudžetą, nei turėjo 2001 m., prieiga prie interneto: http://isc.independent.gov.uk/committee-reports/annual-reports.

18 Sławomir Cenckiewicz ir Piotr Gontarczyk, *SB a Lech Wałęsa. Przyczynek do biografii* (*SB ir Lechas Wałęsa: biografinis indėlis*), Institute for National Remembrance, Warsaw, 2008, prieiga prie interneto: http://www.ipn.gov.pl/portal/pl/229/7615/SB_a_Lech_Walesa_Przyczynek_do_biografii.html.

1. Plėšikavimas ir žudymas

19 Daug dokumentų šia tema galima rasti interneto svetainėse: www.russian-untouchables.com ir www.lawandorderinrussia.org. Filmas apie šią istoriją yra adresu: http://youtube.com/watch?v=2aj2NLFL-lE ir (nuomai skirtas viso metražo variantas) http://vod.journeyman.tv/store?p=4455. Visapusį teisinį „Hermitage" bylos pristatymą galima rasti adresu: http://scribd.com/doc/20910344/DECLARATION-OF-NEIL-MICKLETHWAITE. Daug kritiškesnis pasakojimas „Sergei Magnitsky, Bill Browder, Hermitage Capital Management and Wondrous Metamorphoses" pateiktas adresu: http://marknesop.wordpress.com/2011/01/19/sergei-magnitsky-bill-browder-hermitagecapital-management-and-wondrous-metamorphoses/, bet ponas Browderis šią kritiką, mano supratimu, įtikinamai atremia.

20 Tikslų, bet nepagražintą pasakojimą apie pono Browderio požiūrį pateikia mano darbo tęsėjas Maskvoje Gideonas Lichfieldas. „A Russian Odyssey", *Stanford Business*, 2006 m. lapkritis, prieiga prie interneto: http://www.gsb.stanford.edu/news/bmag/sbsm0611/feature_browder.html.

21 Prieiga prie interneto: http://hermitagefund.com/about/hermitageeffect/.

22 Prieiga prie interneto: http://hermitagefund.com/about/hermitageeffect/Harvard%20Business%20School%20-%20Hermitage%20Case%20Study.pdf.

23 Apie tai puikiai papasakojo Martin Sixsmith, *Putin's oil: The Yukos Affair and the Struggle for Russia*, Continum, 2010. Kompanijai „Jukos" buvo paskelbtas bankrotas dėl tariamo mokesčių nuslėpimo, o jos turtas perduotas Kremliaus bičiuliams. Jos savininkas ilgiems metams įkalintas po absurdiškų teismo posėdžių, kuriuose jis pasmerkė režimą ir jį palaikantį įstatymų nepaisymą, pavyzdžiui, pareiškime, kartu su teisiamu kolega

Platonu Lebedevu pateiktame per jų bylos nagrinėjimą 2010 m. lapkričio 2 d., prieiga prie interneto: http://www.khodorkovskycenter.com/mikhail-khodorkovsky-full-transcript-his-final-words.

24 Catherine Belton, „Bewilderment As Browder Barred As Security Threat", *St Petersburg Times*, 2006 m. kovo 21 d., prieiga prie interneto: http://www.sptimes.ru/index/php?action_id=2&story_id=17062.

25 Filmuką galima rasti šiuo adresu: http://www.youtube.com/watch?v=lcnFoCu8Wtc, „Putin ne smog objasnit, počemu v Rossiju nepuskajut samovo predannovo zarubežnovo investora" („Putinas negalėjo paaiškinti, kodėl į Rusiją neįleidžiamas pats ištikimiausias užsienio investuotojas"). 2006 m. liepos 17 d. nepasirašytas straipsnis, prieiga prie interneto: http://www.newsru.com/arc/finance/17jul2006/browder.html.

26 Advokatų pavardės yra tokios: Jekaterina Malceva bei vyras ir žmona Andrejus Pavlovas ir Julija Majorova. Kitose bylose, susijusiose su tuo pačiu sukčiavimu, ši pora atstovavo ieškovams, reiškusiems pretenzijas „Hermitage". Tačiau šį kartą jie tvirtino atstovaujantys šiai kompanijai. Prieiga prie interneto: http://russian-untouchables.com/eng/240m-theft-from-budget/.

27 Filmuotą pasakojimą (kritišką ir manęs neįtikinantį) apie „ Hermitage" veiklą galima rasti (rusų kalba) šiuo adresu: http://www.mk.ru/video/politics/1013-skeletyi-uilyama-braudera-.html.

28 Prieiga prie interneto: http://www.assembly.coe.int/documents/working-docs/doc09/edoc11993.pdf.

29 Pono Magnitskio gydymą kalėjime gerai atskleidžiantį pasakojimą rusų kalba galima rasti adresu: http://www.rb.ru/inform/127947.html, anglų kalba „Report of the public oversight commission for human rights observance in Moscow detention centers: Review of the conditions of the detention of Sergei Magnitsky in the pre-trial detention centres of the City of Moscow" galima rasti adresu: http://online.wsj.com/public/resources/documents/WSJ-20091229-MagnitskyReport.pdf. Ištraukas iš paties pono Magnitskio rašytų dokumentų galima rasti adresu: http://russian-untouchables.com/docs/Prison-Diaries-Magnitsky-General-Prosecutor-Complaint.pdf.

30 Ten pat. Sveikatos priežiūra Rusijos kalėjimuose yra apverktinos būklės, bet svarbūs kaliniai, regis, užsitraukia ypatingą nemalonę. „Jukos" teisininkas Vasilijus Aleksanjanas kalėjime užsikrėtė ŽIV ir tuberkulioze, prarado regėjimą ir susirgo vėžiu, kol Europos Žmogaus Teisių Teismo nutartis liepė jį išlaisvinti.

31 Prieiga prie interneto: http://russian-untouchables.com/docs/Alekseyeva-Complaint-Eng29Mar2010.pdf.
32 Prieiga prie interneto: http://russian-untouchables.com/eng/2011/07/russia-blames-medics-for-hermitage-lawyer-death/.
33 Vaizdo medžiagą galima rasti pono Browderio interneto svetainėje adresu: http://russian-untouchables.com/eng/ arba http://www.youtube.com/watch?v=H7yBOEPYJTc.
34 Visų šešiasdešimties asmenų sąrašas čia: http://www.csce.gov/index.cfm?Fuseaction=Files.Download&FileStore_id=1744. Į šį sąrašą buvo įtraukti asmenys, pasirašę kokį nors su byla susijusį dokumentą.
35 Šie neva surengti išpuoliai sukūrė panikos atmosferą, kuria pasinaudodamas tuomet dar nežinomas naujasis premjeras Vladimiras Putinas, regis, dėl savo ryžtingos reakcijos, greitai tapo pačiu populiariausiu politiku šalyje. Nepavykęs išpuolis Riazanės daugiabutyje, pasirodo, buvo FSB darbas, ši tarnyba labai neįtikinamai aiškino, kad jos veiksmai buvo antiteroristinės pratybos. O drąsūs rusai, mėginę ištirti šį paslaptingą reikalą, buvo rasti negyvi. Žr. *Naujas Šaltasis karas*, 2 skyrius.

2. Piratų valstybė

36 Išsamus ir ryškus pasakojimas apie šį ir kitus smurto atvejus yra pateiktas Luke'o Hardingo knygoje *Mafia State* (Guardian Books, 2011). Joje smulkiai išdėstyta nuolatinio priekabiavimo kampanija, surengta prieš jį ir jo šeimą.
37 „World Report 2011: Russia“ http://www.hrw.org/en/world-report-2011-russia
38 Žr. mano straipsnį „Licence to Loot“, *The Economist*, 2011 m. rugsėjo 17 d., http://www.economist.com/node/21529021.
39 Žr. „Frau Fixit: Germany, Central Europe and Russia“, *The Economist*, 2010 m. lapkričio 18 d., http://www.economist.com/node/17522476.
40 Daniel Treisman knyga *The Return: Russia's Journey from Gorbachev to Medvedev* (Simon Spotlight Entertainment, London, 2011 m. sausis), išleista „Free Press“ leidykloje Amerikoje.
41 Vladimiro Inozemcevo straipsnis „Neo-Feudalism Explained“, *The American Interest*, 2011 m. kovas–balandis, http://www.the-american-interest.com/cfm?piece=939.
42 http://www.wikileaks.ch/cable/2010/02/10PARIS170.html
43 http://www.wikileaks.org/cable/2008/10/08LONDON2643. html

44 http://www.wikileaks.ch/cable/2009/11/09MOSCOW2749. html._ Panašiai suformuluotą, tačiau šiek tiek kitokį pranešimo variantą galima rasti: http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=09MOSCOW1051.
45 http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id= MOSCOW317
46 Amy Knight straipsnis „The Concealed Battle to Run Russia", *The New York Review of Books*, 2011 m. sausio 13 d., http://www.nybooks.com/articles/archives/2011/jan/13/concealed-battle-run-russia.
47 Andrejaus Soldatovo ir Irinos Borogan knyga *The New Nobility, The Restauration of Russia's Security State and the Enduring Legacy of the KGB* (Public Affairs Books, 2010). Autoriai prižiūri interneto svetainę www.agentura.ru, kur lyg šarkos lizde yra kaupiamos naujienos ir analizės, daugiausia rusų kalba, ir pateikiama visa tinkamai pagrįsta informacija apie vidinį slaptosios valstybės funkcionavimą.
48 Ten pat, p. ix.
49 Cituojama iš ten pat, p. 5.
50 Prezidento Žmogaus teisių tarybos „destalinizacijos" programos projektą galima rasti čia: http://www.president-sovet.ru/structure/group_5/materials/the_program_of_historical_memory.php
Pavyzdžiui, žr. „Nacionalnoje primirenije nevozmožno bez suda i pamiati" („Nacionalinis susitaikymas neįmanomas be teismo ir atminties"), http://www.rg.ru/2011/04/08/repress.html.
51 Straipsnis „Stalinas prieš Putiną" (nepasirašytas), *Vedomosti*, 2011 m. balandžio 28 d., http://www.vedomosti.ru/newspaper/article/259344/stalin_protiv_putina.
52 Andrejaus Illarionovo straipsnis „Reading Russia: The *Siloviki* in Charge", *Journal of Democracy*, 20 tomas, Nr. 2, 2009 m. balandis, http://www.cato.org/pubs/articles/andrei_illarionov_the_siloviki_in_charge.pdf.
53 Cituojamas Inozemcevo straipsnis, op. cit.
54 Andrejaus Soldatovo ir Irinos Borogan straipsnis „Rusijos saugumo tarnybų mąstysena", 2010 m. gruodžio 29 d., http://www.agentura.ru/english/dossier/mindset/.
55 Anglišką vertimą galima rasti čia: http://www.viddler.com/explore/East-culture2009/videos/4/. Tekstą (anglų kalba) galima rasti čia: http://www.pravoslavie.ru/english/080211155439.htm.
56 Soldatovas ir Borogan, „Mąstymas".
57 Pavyzdžiui, žr.: http://www.telegraph.co.uk/fi nance/newsbysector/energy/oilandgas/8244470/Gazprom-held-back-by-its-corrupt-nature.html; http://www.iie.com/ppublications/papers/aslund0508.pdf; ir

http://www.europeanenergyreview.eu/data/docs/Viewpoints/Putin%20and%20Gazprom_Nemtsov%20en%20Milov.pdf

58 Navalno interneto svetainės adresas yra www.navalny.ru, pono Nemcovo – www.nemtsov.ru, pono Milovo – http://www.milov.info. Šios knygos rašymo metu informacija visose šiose svetainėse buvo skelbiama tik rusų kalba.

59 Andrejaus Polunino straipsnis „*Olga Kryštanovskaja: Putin verniotsa kak don mafii*“ („Olga Kryštanovskaja: Putinas grįžta kaip mafijos vadeiva“, *Svobodnaja pressa*, 2011 m. vasario 8 d., http://svpressa.ru/politic/article/38451/.

60 Straipsnis „*Nelzia dopustit, štoby voiny prevratilis v torgovcev*“ („Kariams negalima leisti tapti prekiautojais“) *Kommersant*, 2007 m. spalio 9 d., http://www.kommersant.ru/doc/812840.

61 Šis epizodas buvo gerai išnagrinėtas Jono Bernsteino iš „Jamestown Foundation“ straipnyje „Shvartsman's Description of *Siloviki* Business Practices – Truth Or Fiction?“, *Eurasia Daily Monitor*, 2007 m. gruodžio 7 d., http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=33224, ir Andrew Kramerio straipsnyje „Former Russian Spies Now Prominent in Business“, *New York Times*, 2007 m. gruodžio 18 d., http://www.nytimes.com/2007/12/18/business/worldbusiness/18kgb.html.

62 Tyrimą atliko „INDEM“ idėjų kalvė ir jį (rusų kalba) galima rasti čia: „Sostojanije bytovoi korrupciji v Rossijskoi Federaciji“ („Buitinės korupcijos būklė Rusijos Federacijoje“), http://www.indem.ru/corrupt/doklad_cor_INDEM_FOM_2010.pdf.

63 Pavyzdžiui, paskaitykite Christiano Carylo ir Marko Hosenballo straipsnį „A Stain On Mr Clean“, *Newsweek*, 2001 m. rugsėjo 3 d., http://www.newsweek.com/2001/09/02/a-stain-on-mr-clean.html.

64 Jürgenas Rothas, *Die Gangster aus dem Osten* („Gangsteriai iš Rytų“) (Europa Verlag, 2004). Knygą reikia skubiai atnaujinti ir išleisti anglų kalba. Taip pat verta paskaityti Roberto Friedmano knygą „*Red Mafiya: How the Russian Mob has Invaded America*“ (Berkeley, 2002).

65 Vykdydamas kitą tyrimą suradau užsienietį inžinierių, kuris dalyvavo komercinėje byloje, iškeltoje vienam iš „keturių“ – kuris tais laikais buvo gerokai silpnesnis – dėl nutrauktos sutarties. Bylinėjimosi metu jis atskleidė įtikinamų įrodymų apie šio asmens ryšius su organizuotu nusikalstamumu. Pagrasinus paviešinti tuos įrodymus, byla buvo greitai išspręsta šalims susitarus. Kai tą žmogų suradau, jis jau seniai buvo pensijoje ir

turėjo viešbutį provincijoje. Jis sakė, kad galimybė pasidalinti šiuo tyrimu su manimi jam buvo brangesnė nei visas jo gyvenimas. Geras painaus, nepaprastai įdomaus, bet rezultatų nedavusio tyrimo apie režimo verslo interesus pavyzdys yra Romano Anino straipsnyje „Fabrikai, tankai, ofšorinės kompanijos ir kaimynai“, *Novaja Gazeta*, 2010 m. balandžio 22 d., http://en.novayagazeta.ru/data/2011/042/02.html.

3. Mirtini žaidimai ir naudingi idiotai

66 Pavyzdžiui, mano straipsnis „Walk on the dark side“ apie nusikalstamą rusų IT kompaniją „RBN“, *The Economist*, 2007 m. rugpjūčio 30 d., prieiga prie interneto: http://www.economist.com/node/9723768.

67 Arielės Cohen ir Donaldo Jenseno straipsnis „Reset Regret: Moral Leadership Needed to Fix US-Russian Relations“, 2011 m. birželio 30 d., prieiga prie interneto: http://www.heritage.org/Research/Reports/2011/06/Reset-regret-Moral-Leadership-Needed-to-Fix-US-Russian-Relations.

68 Prieiga prie interneto: http://www.guardian.co.uk/world/us-embassy-cables-documents/247712 ir http://www.guardian.co.uk/world/2010/dec/01/wikileaks-cable-spain-russian-mafia.

69 Patikimais šaltiniais pagrįstą pasakojimą apie šią istoriją pateikia Jeruzalės žurnalistas Gillas Yaronas, rašantis (vokiečių kalba) laikraščiui *Salzburger Nachrichten*, prieiga prie interneto: http://www.search.salzburg.com/articles/5847190. Suomiška šios istorijos sąsaja dar turės būti ištirta.

70 Pavyzdžiui, paskaitykite šią Johnatano Evanso, Saugumo tarnybos direktoriaus (MI5), kalbą, pateiktą adresu: http://www.societyofeditors.co.uk/page-view.php?pagename=TheKeynoteSpeech, ir vokiečių *Verfassungsschutz* (Konstitucinės apsaugos tarnybos) metines ataskaitas (vokiečių kalba) adresu: http://www.verfassungsschutz.de/download/SHOW/vsbericht_2009.pdf.

Dirk Banse, „Putins Konjunkturprogramm: Russische Agenten spionieren deutche Energie-Unternehmen aus“ („Putino plėtros programa – rusų agentai šnipinėja vokiečių energetikos kompanijas“), *Welt am Sonntag*, 2009 m. birželio 21 d., prieiga prie interneto: http://www.welt.de/wams_print/article3965455/Putins-Konjunkturprogramm-Russische-Agenten-spionieren-deutsche-Energie-Unternehmen-aus.html.

71 Daugiausia 3 skyriuje.

72 Mark Hollingsworth ir Stewart Lansley, *Londongrad – From Russia with Cash; The Inside Story of the Oligarchs*, Fourth Estate, 2009.

73 Oficialią Orlaivių avarijų tyrimo skyriaus ataskaitą galima rasti adresu: http://www.aaib.gov.uk/cms_resources.cfm?file=/Agusta_A109E,_GP-WER.pdf bei nedidelį, tačiau įdomų pataisymą čia: http://www.aaib.gov.uk/cms_resources.cfm?file=/Agusta%20A109E,%20G-PWER%20Correction%209–05.pdf.

74 Išsamią reziumė galima rasti Peterio Hennessy ir Richardo Knighto straipsnyje „Russia's intelligence attack: The Anna Chapman danger", 2010 m. rugpjūčio 17 d., prieiga prie interneto: http://www.bbc.co.uk/news/uk-10986334. Tos programos galima pasiklausyti paspaudus svetainėje esančią nuorodą.

75 Apie šią istoriją sužinojau 2008 metų viduryje ir atkakliai ja domėjausi. Britanijos gynybos ministerijos spaudos tarnyba kelis kartus paneigė kokį nors panašų įvykį. Informacija apie šią istoriją tuomet buvo nutekinta. Tomo Newton-Dunno straipsnis „Russian Nuke Jet Buzzes Hull", *Sun*, 2008 m. rugpjūčio 30 d., prieiga prie interneto: http://www.thesun.co.uk/sol/homepage/news/article1749464.ece.

76 „Fighter jets intercept Russian after flying into Dutch airspace", 2011 m. birželio 8 d., prieiga prie interneto: http://channel6newsonline.com/2011/06/fi ghter-jets-intercept-russian-bombers-after-flying-into-dutch-airspace/.

77 Šis „WikiLeaks" pranešimas perteikia būdingą paskesnių diskusijų NATO nuotaiką; prieiga prie interneto: http://www.cablegatesearch.net/cable.php?id=09USNATO581.

78 Michał Krzymowski, „Rosja ćwiczyła atak atomowy na Polskę" („Rusija treniruojasi branduoliniam Lenkijos puolimui"), *Wprost*, Varšuva, 2009 m. spalio 31 d., prieiga prie interneto: http://www.wprost.pl/ar/176722/Rosja-cwiczyla-atak-atomowyna-Polske. Taip pat žr. Kaarel Kaas, „Sõnad ja Teras" („Žodžiai ir plienas"), *Postimees*, Talinas, 2009 m. rugsėjo 19 d., prieiga prie interneto: http://www.postimees.ee/165608/kaarel-kaas-sonad-ja-teras/, ir Stefan Forss, „Russian Military Thinking and Threat Perception: A Finnish View", prieiga prie interneto: http://www.ceri-sciencespo.com/ressources/n5_13112009.pdf.

79 Pavyzdžiui, žr. Mark Mazzetti ir Thom Shanker, „Russian Subs Patrolling Off East Coast of US", *New York Times*, 2009 m. rugpjūčio 4 d., prieiga prie interneto: http://www.nytimes.com/2009/08/05/world/05patrol.html, ir Thomas Harding „Russian subs stalk Trident in echo of Cold War", *Daily Telegraph*, 2010 m. rugpjūčio 27 d., prieiga prie interneto: http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/defence/7969017/Russian-subs-stalk-Trident-in-echo-of-Cold-War.html.

80 Nėra jokių dokumentinių tokio pažado įrodymų. Jei jis ir buvo duotas (arba suprastas) žodžiu, tai jau nebeegzistuojančiai valstybei, per prievartą ir nepasitarus su kitomis dalyvaujančiomis šalimis. Be to, vargu ar Rusija gali ginčytis ir dėl to, kad ji nekelia grėsmės savo kaimynams ir kad ji turi teisę vetuoti jų pasirinkimus dėl saugumo. Žr. velionio Ronaldo Asmuso knygą *Opening NATO's Door: How the Alliance Remade Itself for a New Era*, Columbia University Press, 2002.

81 2010 m. *Washington Post* atliktas tyrimas „Top Secret America" išryškino sunkiai suvaldomo didumo ir sudėtingumo šalies žvalgybos agentūras, prieiga prie interneto: http://projects.washingtonpost.com/top-secret-america/.

82 Andrew Reitman, „Polish FM in WikiLeaks: Germany is Russia's Trojan Horse", *EU Observer*, 2011 m. rugsėjo 16 d., prieiga prie interneto: http://euobserver.com/24/113652.

83 *Welt am Sonntag*, ten pat.

84 „Time to Shove Off", *The Economist*, 2011 m. rugsėjo 10 d., prieiga prie interneto: http://www.economist.com/node/21528596.

85 Iš tiesų šis akronimas yra neteisingas, kadangi FAPSI buvo įtraukta į FSB sudėtį, prieiga prie interneto: http://www.fas.org/irp/wprld/russia/fapsi/index.html.

86 P. Kingo nuotrauka, prieiga prie interneto: http://www.panoramio.com/photo/38125772.

87 Kaip pranešama šiame straipsnyje: „Seen from on high", „Europe.view" skiltyje, *The Economist*, 2008 m. balandžio 3 d., prieiga prie interneto: http://www.economist.com/node/10950261, „Inmarsat" palydovo vieta 2009 m. buvo nustatyta iš naujo. Teoriškai Rusija galėjo būti pastačiusi stotį Kaliningrado srityje, – tačiau iš ten į Rusijos kitas sritis siunčiami duomenys būtų buvę menkai apsaugoti. Moderniosios slapto informacijos perėmimo technologijos gali pagauti ne tik mikrobangomis ar radijo bangomis siunčiamą informaciją, bet ir optinio pluošto kabeliais perduodamus duomenis, ant kabelio posūkio uždedant „apykaklę".

88 Dabar Rusija yra Vasenaro susitarimo, kuriuo apribojamas tikslių jų prietaisų eksportas į vadinamąsias problemines valstybes, dalyvė, prieiga prie interneto: http://www.wassenaar.org/guidelines/.

89 Šis įstatymas yra pasenęs, priimtas 1974 m. ir skirtas daryti spaudimui Sovietų Sąjungai, kad žydų tautybės žmonės politiniais sumetimais galėtų laisvai išvykti iš tos šalies. Senatas jo vis atsisako, bet jis ir toliau erzina. Prieiga prie interneto: http://www.cfr.org/trade/jackson-vanik-amendment/p18844.

90 Apie šią bylą sunku kalbėti dėl teisinių priežasčių. Aliuminio magnatas ponas Deripaska keletą metų vargo ir negalėjo gauti Amerikos vizos dėl, anot pareigūnų, „susirūpinimą keliančios jo verslo veiklos ir partnerių". Manoma, kad FTB turi garso įrašą, kuriame užfiksuota, kaip jis sodriais žodžiais kalba apie tam tikrus verslo sunkumus ir planuojamą sprendimą. Jis neseniai gavo vizą mainais už ilgą pokalbį su baudžiamojo teisingumo sistemos pareigūnais, kurie siekė jo pagalbos JAV vyriausybę dominančiose srityse. Jokių konkrečių rezultatų nepasiekta. Žr. Evan Perez ir Gregory White, „FBI Lets Barred Tycoon Visit US", *Wall St Journal*, 2009 m. spalio 30 d., prieiga prie interneto: http://online.wsj.com/article/SB125685578903317087.html, taip pat pono Deripaskos atsiliepimą, prieiga prie interneto: http://online.wsj.com/article/SB125687000832717809.html.

91 Šiam renginiui būdingą atmosferą ir prabangą galima pajausti apsilankius adresu: http://valdaiclub.com/.

92 Tarp kitų šį kartėlį nurijusių laikraščių buvo ir *European Voice* (kurį leidžia *The Economist*), jame rašau į savaitinę skiltį, *Le Figaro* (Prancūzija), *The Economic Times* ir *The Times of India* (Indija), *Duma* (Bulgarija), *Folha de São Paulo* (Brazilija), *la Repubblica* (Italija), *Clarín* (Argentina), *El País* (Ispanija), *Süddeutsche Zeitung* (Vokietija) ir *Geopolitika* (Serbija). Prieiga prie interneto: http://russianow.washingtonpost.com/about/ ir http://www.telegraph.co.uk/sponsored/russianow/.

93 2007 m. rugsėjo 8 d. šis laikraštis išspausdino komentarą, kuriame buvo teigiama, jog 1940 m. lenkų karininkų žudynės Katynėje buvo ne sovietų slaptosios policijos, o nacių darbas. Straipsnio originalą galima rasti čia: http://i159.photobucket.com/albums/t147/apamyatnykh/GAZETA01s.jpg?t=1191101536.
Taip pat žr. http://katynfiles.com/content/pamyatnykh-sabov-stryginshved.html.

94 Prieiga prie interneto: http://youtube.com/watch?v=ipGjIs3ovIc.

95 Klausimai, susiję su kalbos ir pilietybės įstatymais Estijoje ir Latvijoje: žr. Jevgenij Kryškin, „Latvia and Estonia discriminate against non-citizens", *The Voice of Russia*, 2010 m. vasario 26 d., prieiga prie interneto: http://english.ruvr.ru/2010/02/26/4852056.html. Abi šalys turi didelį, nors ir mažėjantį, skaičių gyventojų, atvykusių čia sovietų valdymo metais, jie ligi šiol atsisako mokytis valstybinės kalbos arba laikyti egzaminą, kuris suteiktų jiems teisę gauti pilietybę. 2011 m. balandį Estijos nepiliečių skaičius nukrito žemiau simboliškai svarbios 100 000 gyventojų ribos.

Rusakalbiai Latvijos gyventojai yra geriau socialiai integravęsi, bet politiškai aktyvesni (iš dalies dėl Latvijos valstybės silpnumo ir iš dalies dėl Rusijos valstybės kišimosi).

96 Prieiga prie interneto: http://www.siac.tribunals.gov.uk/Documents/zatuliveter_substantive_29Nov11.pdf.

4. Tikri šnipai, tikros aukos

97 Jim Bronskill ir Mike Trickey, „Russian Spy Has Defected to Canada", *National Post*, 2001 m. kovo 9 d. Tiesiogiai internete nepasiekiamas, bet nukopijuotas: http://lists101.his.com/pipermail/intelforum/2001-march/004354.html.

98 Šio portalo archyvą registruoti vartotojai gali rasti adresu: http://www.domaintools.com/Research/screenshot-history/ arba „Wayback" internetiniame archyve.

99 AIA pateikė tokį savo autorių sąrašą: Michel Elbaz – vyriausiasis koordinatorius, Allister Maunk – administratorius ir redaktorius, Can Karpat – Turkijos ir Balkanų skyrius, Simon Araloff – Europos skyrius, Anders Asmus – Baltijos valstybių regioninė ir tarptautinė politika, Pavel Simonov – Rusijos skyrius, Ulugbek Djuraev – Centrinės Azijos skyrius, Asim Oku – Turkijos skyrius, Sami Rosen – Izraelio skyrius, Alexander Petrov – tinklalapio administratorius.

100 Viena keistenybė buvo ta, kad 2009 m. gegužės 13 d. sušlubavo asmens privatumo apsauga.
Dabar sąraše buvo užregistravusio asmens elektroninio pašto adresas, nurodyta gyvenamoji vieta – Izraelis: m_falkov@yahoo.com, Ha-Ela 16, Bene Ayish 79845. Kad ir kas būtų tas asmuo, troškęs nuslėpti šios svetainės savininko tapatybę, dabar jis arba elgėsi neatsargiai, arba jam tai neberūpėjo.

101 Barak Ravid, „WikiLeaks cable: Russian leadership viewed Lieberman as „one of its own": Message from US Embassy to State Department shows FM was treated as an „old friend" during a 2009 visit to Moscow", *Haaretz*, 2010 m. lapkričio 29 d., prieiga prie interneto: http://www.haaretz.com/news/diplomacydefense/wikileaks-cable-russian-leadership-viewed-lieberman-as-one-ofits-own-1.327694.

102 Joseph Fitsanakis, „Intelligence war breaks out in Israel's Foreign Ministry", 2009 m. liepos 20 d., prieiga prie interneto: http://intelligencenews.wordpress.com/2009/07/20/01-188/.

103 Kaip teigia vokiečių saugumo tarnyba, prieiga prie interneto: http://www.verfassungsschutz.De/download/SHOW/vsbericht-2009.pdf, p. 331 (vokiečių kalba).

104 2009 m. pabaigoje neaiškiomis aplinkybėmis mirė žinomas atsargos pareigūnas Antonas Surikovas, tebedirbęs puse etato. Likus kelioms savaitėms iki mirties jis savo paskutiniame interviu vienam Vakarų žurnalistui sakė, kad Rusiją valdo „banditai iš Sankt Peterburgo". Jo teigimu, jie mėgino pakreipti šalį autoritarinio, kiniško stiliaus politinio ir ekonominio modelio plėtotės linkme. Kad išvengtų atleidimo, GRU direktorius Valentinas Korabelnikovas 2009 m. išėjo į atsargą, nes beveik viešai nesutarė su viršininkais dėl Rusijos karinių reformų. Ben Judah, „Last Cake with a Russian Agent", *Standpoint*, 2010 m. sausis–vasaris, prieiga prie interneto: http://www.standpointmag.co.uk/node/2580/full.

105 Prieiga prie interneto: http://www.youtube.com/watch?v=RFnsqivNW6a.

106 Michael Majewski ir Pawel Reszka, „Polska broń w służbie gruzińskiej armii" („Lenkų ginklai tarnauja Gruzijos armijai"), *Dziennik*, Varšuva, 2008 m. rugpjūčio 10 d., prieiga prie interneto: http://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/156916,polska-bron-w-sluzbie-gruzinskiej-armii.html.

107 Šis konfliktas puikiai aprašytas velionio Rono Asmuso knygoje *A Little War That Shook The World*, Palgrave Macmillan, 2009. Kitą pasakojimą pateikia Svante Cornell ir Frederick Starr, red., *The Guns of August 2008: Russia's War in Georgia*, M. E. Sharpe, 2009.

108 Tarptautinės krizių grupės ataskaita Nr. 183 „South Ossetia Conflict: Make Haste Slowly", p. 16, 2007 m. birželio 7 d., prieiga prie interneto: http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/europe/183_georgia_s_south_ossetia_conflict_make_haste_slowly.ashx.

109 Šiuo atveju mano šaltinis yra Gruzijos vyriausybės informacija, neskirta spaudai, bei interviu su aukštais Gruzijos ir Vakarų šalių pareigūnais. Taip pat žr. „Tbilisi Says Evidence Links Russian Officer to Blasts", *Civil Georgia*, 2010 m. gruodžio 8 d., prieiga prie interneto: http://www.civil.ge/eng/article.php?id=22940, ir Stephanie Nebehay, „Georgia accuses Russia of bombings, warns on talks", Reuters, 2011 m. birželio 7 d., prieiga prie interneto: http://www.reuters.com/article/2011/06/07/georgia-russia-talks-idUSLDE75622520110607.

5. Šnipinėjimo menas: tikrovė ir prasimanymas

110 Jie galbūt šiek tiek pamokyti savigynos ir dažnai būtų puikūs vairuotojai. Tie, kurie į šią tarnybą atėjo įgiję darbo karinėse struktūrose, ypač specialiosiose pajėgose, patirties, yra kitokie. Kaip ir gudrūs, pavojingi, apgaulingi tipai, kurie dažnai užverbuojami kaip pagalbiniai darbuotojai. Apie CŽV mokymus žr. Lindsay Moran *Blowing My Cover: My Life as a CIA Spy*, Putnam, 2005.

111 Kratos orderis, išduotas adresu 35b Trowbridge St, Cambridge MA. Prieiga prie interneto: http://www.thebostonchannel.com/download/2010/0715/24272005.pdf.

112 Prieiga prie interneto: http://www.forsvarsmakten.se/hkv/Must/ (švedų kalba). Emelie Asplund ir Ewa Stenberg, „Sveriges hemligaste rum" („Slapčiausias Švedijos kambarys"), *Dagens Nyheter*, 2005 m. spalio 3 d., prieiga prie interneto: http://www.dn.se/nyheter/sveriges-hemligaste-rum. Kaimynė Suomija dar mažiau pastebima. Ji turi Vidaus saugumo agentūrą (SuPo), kuri įeina į policijos sudėtį, ir Karo žvalgybos agentūrą. Bet kokie užsienio žvalgybos veiklos pajėgumai yra puikiai slepiami.

113 Žr. „Factbox: Who are the spies Russia plans to swap?", Reuters, 2010 m. liepos 9 d., prieiga prie interneto: http://www.reuters.com/article/2010/07/09/us-russia-usa-spies-factboxidUSTRE6681DG20100709. Tie kiti agentai buvo Igoris Sutiaginas, dirbęs viename moksliniame centre, Aleksandras Zaporožskis, KGB pulkininkas, šnipinėjęs Amerikai ir padėjęs demaskuoti Amesą ir Hansseną, bet neapdairiai grąžintas į Rusiją, ir Genadijus Vasilenka, apie kurį mažai žinoma. Žr. „Strannyj srok „špiona" Vasilenko" („Keistas „šnipo" Vasilenkos gyvenimas"), Rosbalt, 2010 m. liepos 13 d., prieiga prie interneto: http://www.rosbalt.ru/moscow/2010/07/13/753359.html.

114 Šaltiniai nesutaria, ar tas žmogus buvo Olegas Penkovskis, aukščiausio rango Vakarų agentas Sovietų Sąjungoje, ar Piotras Popovas, pirmasis GRU pareigūnas, turėjęs būti užverbuotas Vakarų, bet išduotas SŽT pareigūno George'o Blake'o. Ši istorija papasakota Viktoro Suvorovo (slapyvardžiu Vladimiras Rezunas) knygoje *Aquarium – The Career and Defection of a Soviet Military Spy*, Hamish Hamilton, 1985.

115 Taip 1996 m. į akiratį buvo patekęs Normanas MacSweenas, tais laikais Maskvos skyriaus šefas, o kartu ir Platoną Obuchovą, 28-erių metų Užsienio reikalų ministerijos darbuotoją, prižiūrintis operatyvininkas. Jis buvo parodytas bergždžiai lūkuriuojantis ant suolelio viename

Maskvos parke. Žr. Owen Matthews, „British Diplomat Linked to Spy Case“, *The Moscow Times*, 1996 m. liepos 31 d., prieiga prie interneto: http://www.themoscowtimes.com/news/article/british-diplomat-linked-to-spycase/320742.html.

116 Nick Paton Walsh, Richard Norton-Taylor ir Ewen MacAskill, „The cold war is over, but rock in a park suggests the spying game still thrives“, *Guardian*, 2006 m. sausio 24 d., prieiga prie interneto: http://www.guardian.co.uk/world/2006/Jan/24/russia.politics; ir Mark Franchetti, „Spy-rock Russian faces 20 years' jail“, *Sunday Times*, 2006 m. sausio 29 d., prieiga prie interneto: http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/article722212.ece.

117 Padedant rusų žvalgybai knyga *The Big Breach: from Top Secret to Maximum Security* pirmiausia buvo išleista Maskvoje 2001-aisiais. Dabar ją, išleistą leidyklos „Cutting Edge Press“, galima rasti ir Jungtinėje Karalystėje.

118 „Spies Among Us: Why Spies, Why Now?“, 2010 m. liepos 10 d., prieiga prie interneto: http://www.Psychologytoday.com/blog/spycatcher/201007/spies-among-us. Su ponu Navarro galima susisiekti prisijungus prie interneto svetainės www.jnforensics.com.

119 Anot CŽV atstovo, tikrasis autoriaus vardas tebėra įslaptintas. Ši dokumentą galima paskaityti čia: http://www.scribd.com/doc/515327/ciadeepcover.

120 „What's wrong with America's spies“, 2003 m. balandis, *Middle East Intelligence Bulletin*, prieiga prie interneto: http://www.meforum.org/meib/articles/0304-me1.htm. Prieiga prie internetinės pono Carrollo interneto svetainės yra http://www.tpcarroll.com. Kitas naudingas šnipinėjimo vadovėlis yra čia: http://www.csus.edu/indiv/c/carrollt/site/welcome-files/gov't$20139g$20class$20notes$20fall$202006$20-$2024$20oct.pdf.

6. Šnipai – tokie kaip mes

121 Prieiga prie interneto: http://www.justice.gov/opa/documents/062810complaint2.pdf ir http://www.justice.gov.opa/documents/062810complaint1.pdf.

122 Manny Fernandez ir Fernanda Santos, „Russian Spy Suspects Were Suburbia Personified“, *New York Times*, 2010 m. birželio 30 d., prieiga prie interneto: www.nytimes.com/2010/06/30/nyregion/30couples.html.

123 Interviu su autoriumi, 2010 m. gruodis.
124 Ponas Patricofas, žymus Niujorko finansininkas, paaukojo pinigų prezidento Billo Clintono rinkiminei kampanijai ir yra ponios Clinton draugas. Jis prisipažino pažinojęs ponią Murphy, bet atkakliai tvirtina jokių politinių ar slaptų reikalų su ja niekada neaptarinėjęs. Manoma, kad jis yra kaip tik tas asmuo, kuris minimas pirmame Teisingmo departamento ieškinyje (p. 35, skyrius 85a). Prieiga prie interneto: http://www.justice.gov/opa/documents/062810complaint2.Pdf. Ieškinį Nr. 1 galima rasti čia: http://www.justice.gov/opa/Documents/062810complaint1.pdf.
125 Richard Boudreaux, „Busted Russian Spy Wants Old Life Back", *Wall St Journal*, 2010 m. rugpjūčio 7 d., prieiga prie interneto: http://online.wsj.com/article/SB10001424052748703309704575413600124475346.html.
126 Žr. ieškininį pareiškimą Nr. 1, 40 skyrių.
127 Galima būtų pamąstyti ir apie vaikus, pavyzdžiui, Murphy šeimos dukteris. Joms jų tėvų mėginimas šnipinėti užsienyje reiškė skausmingas ir iš vėžių išmušančias permainas, o galiausiai teko grįžti į Rusiją, į joms nepažįstamą šalį, kurios kalbos nemokėjo. Labiausiai už viską vaikai pasitiki savo tėvais ir sielojasi net dėl mažiausios apgaulės. Dvigubo gyvenimo atskleidimas paliks gilių randų. Gana smarkiai gali nukentėti ir patys sutuoktiniai. Dėl tokios veiklos patirto skausmo ir nepasitikėjimo dvelksmą buvo galima pajusti iš 2011 m. vasarį Peru žurnale *Caretas* paskelbto interviu, kurį davė ponia Peláez. Ji primygtinai tvirtino, jog neturėjo jokio supratimo, kad jos vyras, su kuriuo ji kartu išgyveno dvidešimt metų, buvo ne tas, kas dėjosi esąs. „Netgi kai mes bardavomės, nesu girdėjusi nė vieno rusiško žodžio <...> netgi jokios intonacijos. Taip buvo parengtas." Ponios Peláez, kuriai dar prieš pirmąjį teismo posėdį buvo uždėti antrankiai ir užvilkti kalėjimo drabužiai, reiškiama užuojauta savo vyrui dėl jo kovos buvo kupina pompastiškos sovietmečio solidarumo su Trečiuoju pasauliu retorikos. Ji apibūdina savo vyrą kaip „paskutinį sovietų didvyrį" ir „nematomą kovotoją", kuris jai pasakė štai ką: „Mane užaugino revoliucionieriumi, internacionalistu." Vienoje laikraščio *Moscow News* skiltyje, į kurią ponia Peláez nuo 2011 m. rugpjūčio reguliariai rašė straipsnius, ji teigia, jog jam „liūdna" dėl to, kaip smarkiai pasikeitė gyvenimas per trisdešimt metų, kol jis buvo išvykęs iš Sovietų Sąjungos. Jos pačios sūnus iš ankstesnės santuokos ir jaunesnysis sūnus Juanas (kurio tėvas yra Vasenkovas) pasiliko Niujorke. Ji sakė,

kad vyras „kankinasi, nes ilgisi sūnaus, su kuriuo praleido gražiausias savo gyvenimo valandas ir su kuriuo dabar nebegali matytis“. Ji teigia nenorinti pasilikti Rusijoje, kur gauna 2 000 JAV dolerių pensiją per mėnesį, o trokšta grįžti arba į Peru, arba į Braziliją. Šiek tiek abejonių dėl ponios Peláez iškalbingai išreikšto nusivylimo kyla susipažinus su jos vyrui iškelta baudžiamąja byla, kurioje FTB sekliai teigia, jog nugirdo jųdviejų pokalbį apie jo šeimos gyvenimą Sovietų Sąjungoje per karą: „Mes pervažiavome į Sibirą <...> vos tik prasidėjo karas.“ Įmanoma, nors vargu ar tai tiesa, jog ji tikėjo, kad jos vyras – urugvajietis (galbūt tėvai komunistai), karo metus praleidęs Sovietų Sąjungoje. Galbūt ji žinojo, kad jis šnipinėja, bet manė, jog kokios nors kitos šalies, pavyzdžiui, Kubos naudai. Peru valdžios institucijos suabejojo jos santuokos ir gimimo liudijimais. Žr. „Vicky Peláez to face corruption charges in Peru“, prieiga prie interneto: http://www.livinginperu.com/news/13009, ir „La „Espía“ que Volvió del Frío“ („Šnipė“, kuri sugrįžo iš šalčio“), prieiga prie interneto: http://nuestragente2010.wordpress.com/▶-vicky-pelaez-regresa-al-peru, taip pat Elizabeth Chuck ir Ryan McCartney, „Mystery surrounds alleged spies' children – With parents behind bars, kids' lives likely in turmoil“, msnbc.com, 2010 m. birželio 30 d., prieiga prie interneto: http://www.msnbc.msn.com/id/38021300/ns/us-news-security/.

128 Tinklalapis www.bostonredcarpet.com ir iš pažiūros identiškas www.foleyann.com, jie buvo pasiekiami 2010 m. rugsėjo 7 d. (dabar nebe).

129 Prieiga prie interneto: http://www.futuremap.com/conversion-pages/strategic-leadership/future-challenges.
Šioje interneto svetainėje nėra jokios informacijos apie firmoje „Futuremap“ dirbančių žmonių skaičių, susilieja riba tarp „instituto“ ir „kompanijos“. Visoje svetainėje Heathfieldo pavardė paminėta tik vieną sykį. Ir futuremap.com, ir myfuturemap.com tekstai yra parašyti darkyta anglų kalba, be žymimųjų ir nežymimųjų artikelių.

130 „Records show alleged Russian spy graduated from York“, *Ylife*, 2010 m. liepos 5 d., prieiga prie interneto: http://www.yorku.ca/ylife/index.asp?article=3260.

131 „*Scenarios for Success: Turning Insights into Action*“, John Wiley & Sons, 2007. Heathfieldo skyrių galima parsisiųsti iš: http://www.futuremap.com/portals/56527/docs/book$20chapter-$20don$20heathfield-fm$2070124. Pdf.

132 Interviu su autoriumi, 2011 m. vasaris.

133 Interviu su autoriumi, 2011 m. vasaris. Komercinio konfidencialumo sumetimais šis šaltinis pageidauja likti nežinomas.
134 Prieiga prie interneto: http://www.linkedin.com/profile/view?id=24934901. Cindy Murphy, dar viena šnipė, turėjo profilį socialiniame tinkle „LinkedIn", bet nėra jo atnaujinusi: http://www.linkedin.com/pub/cindy-murphy-cfp%C2%AE/10/a27/6a6.
135 Interviu su autoriumi, 2011 m. kovo 1 d.
136 Pora šios programinės įrangos ekrano nuotraukų yra pateikta B priede (p. 61–63), prieiga prie interneto: http://www.forwardengagement.org/storage/forwardengagement/documents/fall_2006_final_report.pdf.
137 Šis stažuotojas, anuomet dvidešimtmetis, buvo vienas iš Leono Fuertho studentų. Esu paprašytas jo vardo čia neminėti. Pagrindinį stažuotojo darbą sudarė duomenų suvedimas į programą, pavyzdžiui, Kinijos ekonomikos augimo prognozė. Šio darbo jis atsisakė, kai Heathfieldas atmetė jo pasiūlymus patobulinti programą. Niekas iš FTB nesusisiekė nei su stažuotoju, nei su ponu Glennu (kuris tebeturi šios programinės įrangos kopiją), nei su dar keturiais Heathfieldo kolegomis, kuriuos susiradau rinkdamas medžiagą šiai savo knygai.
138 Interviu su autoriumi, 2011 m. kovas.
139 Heathfieldas, p. 19.
140 2011 m. vasario 25 d. elektroninis laiškas autoriui. Ponas Fuerthas priduria: „Šiaip ar taip, „Pažangos įsipareigojimas" nėra verslas, o yra koncepcija, kurią pateikiau savo paskaitose, taip pat propaguodamas glaudesnę integraciją tarp įžvalgos procesų ir visuomeninės strategijos formavimo. Apie „Pažangos įsipareigojimą" galima rasti čia: www.forwardengagement.org."
141 Žr. paragrafus 79a ir 79c. Prieiga prie interneto: http://www.justice.gov/opa/documents/062810complaint2.pdf.
142 Interviu su autoriumi, 2011 m. vasario 23 d. Daugiau informacijos apie „Techcast" ieškokite čia: www.techcast.com.
143 Prieiga prie interneto: http://www.soft-technology.org/html/menu/about-us-en.html.
144 Prieiga prie interneto: www.chinagreenfuture.com.
145 Elektroninis laiškas autoriui, 2011 m. vasario 22 d.
146 „Anticipatory leadership", prieiga prie interneto: http://www.fccsingapore.com/fileadmin/template/images/news/Future%20Map_AnticipatoryLeadership_FCCS091118.pdf.
147 Prieiga prie interneto: http://myfuturemap.com/Donald_G4S0.html.

148 „Global Partners“ kompanija atmetė prašymą papasakoti apie Heathfieldo veiklą.
149 Interviu su autoriumi, 2011 m. kovo 1 d.
150 Jis pageidauja likti anonimas – jau tai daug ką pasako apie atmosferą Rusijoje.
151 Pačią geriausią Haroldo Adriano Russello (Kimo) Philby biografiją parašė Philip Knightley, *Philby: KGB Masterspy*, André Deutsch, 2003.

7. Naujieji nelegalai

152 Prieiga prie interneto: http://www.linkedin.com/profi le/view?id=21028567. Dabar tinklalapio neregistruotiems vartotojams skirtame sąraše jis nurodomas tik kaip „Michailas“.
153 Ieškininis pareiškimas Nr.1, 8 paragrafas.
154 Pasakojimą apie Semenkos veiksmus per vieną susitikimą moksliniame centre rasite: James Robbins „My spy story – *Washington Times* writer meets Putin's agent“, *Washington Times*, 2010 m. birželio 30 d., prieiga prie interneto: http://www.washingtontimes.com/news/2010/jun/30/my-spy-story/.
155 Jo knyga šia tema *Secret Empire: KGB in Russia Today*, Westview Press Inc, 1994.
156 Sunku pralenkti buvusį britų bulvarinį sekmadieninį laikraštį *News of the World*, taip gašliai nušvietusį ponią Chapman. Jo interneto svetainė nebeveikia, bet šio 2010 m. liepos 5 d. pasakojimo, pavadinto „Mile High Sex Games with My Spy in the Sky“, kopiją galima rasti čia: http://patdollard.com/2010/07/naked-pictures-of-sexy-russian-spy/.
157 Prieiga prie interneto: http://www.linkedin.com/profile/view?id=26221285.
158 Galima pamatyti nebaigtą redaguoti televizijos interviu su ponia Chapman, prieiga prie interneto: http://www.mirror.co.uk/news/top-stories/2010/07/01/russian-spy-suspectanna-chapman-exclusive-video-beauty-talks-about-uk-links-115875-22373084/#ixzz0sriph5nm.
159 Teko matyti daug elektroninių laiškų, kuriais susirašinėjo ponia Chapman ir potencialus investuotojas, prašęs neatskleisti jo tapatybės, kad būtų išsaugotas visiškas komercinis susirašinėjimo konfidencialumas.
160 Prieiga prie interneto: http://www.scribd.com/doc/33836446/nffi¢-rentals-business-pitch.
161 Prieiga prie interneto: http://www.youtube.com/watch?v=js-6-uwdkyu.

162 Prieiga prie interneto: www.elliotsblog.com/domain-investor-connection-to-alleged-russianspy-4992.
163 Bruce Golding, Andy Soltis ir Cathy Burke, „Red-hot beauty Anna Chapman snared in russia „spy" ring", nffipost.com, 2010 m. birželio 29 d., prieiga prie interneto: http://www.nypost.com/p/news/local/spy-ring-qzfifi8bimf9yEdtbtflcqnul.
164 2011 m. spalį FTB oficialiai paskelbė dalį šios sekimo operacijos vaizdo medžiagos, prieiga prie interneto: http://www.youtube.com/watch?v=z7-s¢kuvxqo.
165 Šio pasakojimo variantas anglų kalba yra adresu: http://www.sovlit.com/miltarysecret/militarysecret01.html.
166 Prieiga prie interneto: http://www.youtube.com/watch?v=nffpqird-f¢a.
167 103, Gibson Gardens, London N16 7HD.
168 Citata iš Amelia Hill, Rajeev Syal, Luke Harding ir Paul Harris, „Anna Chapman: Diplomat's daughter who partied with billionaires", *Guardian*, 2010 m. liepos 1 d., prieiga prie interneto: http://www.guardian.co.uk/world/2010/jun/30/anna-chapman-russian-spy-ring.
169 Šis teiginys išnagrinėtas Courtney Comstock „Here's The Real Role Anna Chapman Actually Had At The Hedge Fund Navigator", 2010 m. liepos 1 d., prieiga prie interneto: http://www.businessinsider.com/anna-chapman-navigator-asset-management-advisors-nicholas-camilleri-2010-7.
170 Richard Pendlebury, „Agent Anna the Man Hunter: London flatmate reveals how she and Russian spy used sex to prey on string of oligarchs who were enemies of Kremlin bosses", *Daily Mail*, 2010 m. rugsėjo 25 d. Iš šio pasakojimo matyti, kad ponia Chapman turėjo intymių santykių su vienu pabėgusiu rusų oligarchu ir kad dar ji bendravo su ponu Berezovskiu.
171 Richard Beeston, „Security services „foil plot to kill Berezovsky at the London Hilton", *The Times*, 2007 m. liepos 18 d., prieiga prie interneto: http://www.timesonline.co.uk/tol/news/world/europe/article2094719.ece.
172 08HARARE1016, REGIME ELITES LOOTING DEADLY DIAMOND FIELD, prieiga prie interneto: http://213.251.145.96/cable/2008/11/08 HARARE1016.html.
173 Vienintelė kompanija, su kuria buvo susijusi Lindi Sharpe, „Nexgen Builders", nutraukė savo veiklą 2002 metais. Lindi buvo kompanijos sekretorė, o vienintelė direktorė buvo jos dukra Rychelle Sharpe.

174 Kai kuriuose naujienų pranešimuose „Southern Union" buvo vadinama labdaros organizacija. JK Labdaros komisijos interneto svetainėje ji nėra įregistruota. Šioje svetainėje minimos kompanijos neturi jokių ryšių su 2011 m. Dagenhame įsteigta kompanija „Southern Union Money Transfer Ltd".

175 Barbara Jones (slapyvardis), „Redhead Russian spy linked to money smuggling ring", *Daily Mail*, 2010 m. liepos 18 d., prieiga prie interneto: http://www.dailymail.co.uk/news/article-1295606/Redhead-spy-linked-UK-money-smuggling-ring.html.

176 Labai daug kalbėjausi su ponu Sugdenu. Pavyzdį, kaip tai nušvietė žiniasklaida, rasite Danielio Boffey straipsnyje „MI5 probes link between Russian spy and Zimbabwean businessman", *Daily Mail*, 2010 m. liepos 4 d., prieiga prie interneto: http://www.dailymail.co.uk/news/article-1291828/MI5-probe-links-Russian-spy-Anna-Chapman-mysterious-Zimbabwean-businessman.html.

Mary Harris „Caught up in a spy ring scandal", 2010 m. liepos 9 d., prieiga prie interneto: www.thisiskent.co.uk/news/Caught-spy-ring-scandal/article-2394123-detail/article.html. Galbūt susijusi kompanija panašiu pavadinimu savo veiklą nutraukė 2005 m. lapkričio 8 d.

177 Prieiga prie interneto: www.hi5.com/friend/p41744008—sugden+steven—html (neveikia). Norėdamas jo paties neįvelti į šią istoriją, susisiekiau su visais tame socialiniame tinkle nurodytais jo draugais. Atsiliepė vienas, kuris patvirtino, jog Sugdenas egzistuoja. Kiti nereagavo.

178 Prieiga prie interneto: http://namesdatabase.com/people/SUGDEN/STEVEN/14248266 (neveikia).

179 „Southern Union Money Transfers Limited" buvo įregistruota 2003 m. rugpjūčio 19 d. Ji taip pat buvo įregistruota klaidingai užrašytu adresu: 3 Gold Street Muse [taip!], Northampton.

180 Owen Matthews ir Anna Nemtsova, „Russia's Anna Inc", *Newsweek*, 2011 m. vasario 21 d., prieiga prie interneto: http://www.newsweek.com/2011/02/13/russia-s-annainc.html.

181 Pavadintas „naujuoju Mercaderiu", darant užuominą į Ramoną Mercaderį, kuris 1940 m. Meksikoje ledo kirtikliu užmušė Levą Trockį. Prieiga prie interneto: http://rusinfotoday.com/news/kto-sdal-rossijskuyu-zvezdu-annu-chepmen.php/#more-1253.

182 „Volgogradskij muzykant napisal pesniu ob Anne Čapman" („Volgogrado muzikantas parašė dainą apie Anną Chapman"), prieiga prie interneto: http://v1.ru/newsline/302348.html.

8. Europos kovos arena

183 Į glaustą sąrašą būtų įtrauktas Pirmasis pasaulinis karas, kurio fronto linija ėjo per teritoriją, vėliau tapusią Latvija, privertęs apie trečdalį gyventojų palikti namus, bolševikų remiami sukilimai Estijoje ir Latvijoje, kuriuos abu numalšino ginkluotosios pajėgos, Rusijos pilietinis karas, vokiečių *Landeswehr* ir *Freikorps* pakilimas ir kritimas, 1924 m. komunistų sukilimas Estijoje, 1940 ir 1944 m. sovietinės okupacijos, tarp jų įsiterpusi nacistų invazija ir dešimtmetį trukęs partizaninis karas. Galutinė istorija dar neparašyta, bet rekomenduoju Romualdo Misiūno ir Reino Taageperos knygą *The Baltic States: The Years of Dependence*, Hurst & Co., 1993.

184 Kremliaus propaganda visus Sovietų Sąjungos oponentus prieš karą ir po jo vaizduoja *ipso facto* (*lot.* pačiu faktu) kaip „fašistus“, „karo nusikaltėlius“ ir holokausto kaltininkus. Dauguma estų, latvių ir lietuvių, kurie kovojo su Raudonąja armija, taip elgėsi ne todėl, kad buvo nacių šalininkai, o todėl, kad siekė laisvės savo šalims. Nepažįstamoms tautoms vakariečiai neteisingai taiko aukštesnius reikalavimus nei sau. Žvėriškas nacistų kolaborantų elgesys su žydais (ir kitais), pavyzdžiui, Lietuvoje, iš tikrųjų vertas pasmerkimo. Tačiau jis turi būti proporcingas kaltinimams, reiškiamiems (be kitų) ir flamandų, olandų, danų, prancūzų ir norvegų kolaborantams, o juk šioms šalims ganėtinai pasisekė, kad jos po karo neatsidūrė sovietų rankose. Hitleriniai žudikai savanorių pakalikų surado kiekvienoje okupuotoje šalyje ir tarp visų tautybių (ypač tarp rusų).

Labai nesąžininga įrodinėti, kaip tai darė Gordonas Brownas, buvęs Britanijos premjeras, kad „skirtingai nei Vokietijos, Lietuvos visuomenė nėra išgyvenusi susitaikymo ir atgailos už savo nacistinę praeitį laikotarpio“. Lietuva ne savo noru pateko į siaubingos Hitlerio imperijos sudėtį. Atsidūrusi vokiečių okupantų rankose, ji patyrė didžiulių materialinių nuostolių, žuvo daugybė žmonių. Žmogaus, kuris rašo jaukiai ir saugiai įsikūręs šalyje, beveik tūkstantį metų neregėjusioje užgrobėjų, pamokslavimas šaliai, patyrusiai bet kuriam šiuolaikiniam Britanijos piliečiui neįsivaizduojamus ir visa apimančius sunkius išmėginimus, atrodo ne tik kaip žvilgsnis iš aukšto, jis tiesiog kelia pasipiktinimą. Užsienio šalies okupuoti žmonės bendradarbiaus arba norėdami išsaugoti savo kailį, arba dėl oportunizmo, arba siekdami apsaugoti savo šeimos narius, o galbūt dėl to, kad renkasi mažesnę iš dviejų blogybių. Gordon Brown, „Women of courage: Rachel Margolis“, *The Independent*, 2011 m. kovo

9 d., prieiga prie interneto: http://www.independent.co.uk/news/people/profiles/women-of-courage-rachel-margolis-2236081.html. Taip pat žr. Andrew Ezergailis, „Nazi/Soviet Disinformation about the Holocaust in Latvia", Latvijos okupacijos muziejus, Ryga, Latvija, 2005.

185 Pirmoji šios serijos knyga yra *Swallows and Amazons*, jos veiksmas vyksta Šiaurės Anglijos Ežerų rajone. Vėlesnių knygų veiksmas rutuliojasi Norfolko Brodsuose; netoli Šotlio, Rytų Anglijoje; Vakarų salose ir (dviejose įmantresnėse knygose) Kinijos pakrantėje bei Karibuose. Kruopščiai išnagrinėjus tekstą, atsiskleidžia daug užuominų apie Ransome'o praeitį. Rašydamas šią knygą iš naujo skaičiau (balsu savo dukrai Izzy) tą visą kanoną ir (čia meldžiu skaitytojų atleisti) suvokiau, kad į tas istorijas įpinta pasakojimų apie slaptas infiltracijas ir eksfiltracijas, apgaulės operacijas, pabėgimus, persekiojimus, sekimo operacijas, šifrus, maskuotes ir to, ką vaikai vadina „žaisti indėnus" ir „sekti pėdsakais". Trumpą sąrašą sudarytų: plėšikus slapta sekanti Titė iš *Swallows and Amazons* (*Kregždės ir amazonės*); Nensės ir Pegės pabėgimas nuo Protetės knygoje *Swallowdale* (*Kregždžių slėnis*); pasakojimas apie Bilą, berniuką iš trobelės, kuriuo prieš jo norą pasinaudojama kaip sekliu, knygoje *Peter Duck* (*Piteris Dakas*); šifrų panaudojimas knygoje *Winter Holiday* (*Žiemos atostogos*), Tomo Dadženo pabėgimas nuo persekiojančių Halabalų iš *Coot Club* (*Pusgalvių klubas*), slaptos fotografijos ir „jauko" panaudojimas knygoje *Big Six* (*Didysis šešetas*), olandų locmano apgavimas iš *We Didn't Mean to Go to Sea* (*Mes neketinome plaukti į jūrą*), Bridžitos pagrobimas iš *Secret Water* (*Paslaptingas vanduo*), pabėgimas iš *Missee Lee* (*Panelė Ly*); įmantri ir klaidinanti nelaimingo Timočio sekimo operacija iš *Pigeon Post* (*Balandžių paštas*), įsilaužimas ir konspiracija iš *The Picts and the Martyrs* (*Piktai ir kankiniai*) bei įmantrios apgavystės, maskuotės ir sekimo operacijos, pradėtos prieš blogąjį poną Džemerlingą iš *Great Northern* (*Didysis šiaurietis*).

186 Geriausia knyga yra *The Red Web: MI6 and the KGB master coup*, Aurum Press, 1989, ir filmas tuo pačiu pavadinimu, transliuotas per BBC programą „Inside Story" („Žvilgsnis iš vidaus"). Galbūt dėl to, kad kiti tų metų įvykiai buvo labai dramatiški, ypatinga Tomo Bowerio sensacija nesulaukė tokio dėmesio, kokio būtų verta. Nuoširdžiai esu dėkingas už pavyzdinę ir kilniaširdę jo pagalbą, taip pat už galimybę pasinaudoti jo kruopščių užrašų originalais.

187 Keith Jeffery, *My6: the history of the secret intelligence service 1909–1949*, Bloomsbury, 2010.

188 Tos agentūros dokumentų mikrofilmas buvo laikomas Stigo Synnergreno, vėliau tapusio Švedijos gynybos pajėgų vadovu, namo Tulingėje (Tullinge), už Stokholmo, rūsyje ir 1997 m. buvo grąžintas saugoti Gynybos ministerijai. Anot tyrinėtojo Jono Öhmano, šis poelgis galėjo būti „palaikytas oficialaus Švedijos požiūrio į savo pokarinę istoriją simboliu".
Žr. „A Review of Western Intelligence Reports Regarding the Lithuanian Resistance", šis straipsnis įtrauktas kaip baigiamasis žodis atnaujintame Juozo Lukšos knygos *Forest Brothers, an Account of an Anti-Soviet Freedom Fighter*, leidime, Central European University Press, Budapeštas, 2009, p. 393.

189 Iš pradžių jo būstinę buvo siūloma įsteigti Osle arba Stokholme. Švedijos sostinė ir toliau išliks svarbi SŽT, bet ji pernelyg toli nuo veiksmo vietos. Jeffery, p. 135.

190 Gill Bennett, *Churchill's Man of Mystery: Desmond Morton and the World of Intelligence*, Vyriausybės oficialios istorijos serija, Routledge, 2006, p. 42. Ji taip pat atkreipia dėmesį į SŽT doktrinos patobulinimą, kad bet kurią šalį geriausia šnipinėti įsikūrus kaimyninėje valstybėje.

191 Žr. Georg von Rauch, *Die Geschichte der baltischen Staaten*, Deutsche Taschenbuch Verlag, 1990. Anglų kalba knyga vadinasi *The Baltic States: The Years of Independence: Estonia, Latvia, Lithuania, 1917–1940*, St Martin's Press, 1995. Dar viena galinga karo jėga Estijoje ir Latvijoje buvo vokiečių kariuomenė, palikta likimo valiai, kai karo pabaigoje žlugo kaizerinė imperija, kuri mėgino Rytuose įkurti „germanišką supervalstybę", kur gyvuotų vokiečių feodalinė hegemonija. Nors šiaurinės Baltijos provincijos priklausė Rusijos imperijai, jas valdė galingas Baltijos germanų baronų luomas – tolimi viduramžių teutonų riterių palikuonys. Jų valdymas ir turtai kėlė didį pasipiktinimą, ir netrukus per žemės reformą didelė dalis jų nuosavybės buvo konfiskuota. Feodalinė santvarka pasibaigė tik XIX a. viduryje. Estijoje ir Latvijoje gyvai ir karčiai prisimenami tie laikai, kai baudžiauninkai turėjo kovoti dėl rašto ir teisės turėti pavardę. Carinė rusifikacijos politika Lietuvoje buvo uždraudusi lotyniškomis raidėmis spausdintas knygas ir laikraščius.
Dar vienas sudėtingos (ir pažeidžiamos) situacijos aspektas – didžiulis Lenkijos ir Lietuvos konfliktas dėl senovinio Vilniaus miesto (lenkiškai Wilno). Kadaise istorinėje senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje vėlesniais šimtmečiais dominavo lenkai.
Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, 1920 m. Lenkijos karinės pajėgos užgrobė Vilnių. Santykiai tarp šių dviejų šalių įšalo ištisiems dviem dešimtmečiams, ir ši tema iki šiol neduoda joms ramybės.

192 2005 m. ponas Putinas į estų žurnalisto klausimą apie Rusijos nenorą atsiprašyti dėl sovietinės Baltijos šalių okupacijos atsakė šitaip:

> Mano supratimu, 1918 m. Rusija ir Vokietija sudarė sandorį <...>, kuriuo Rusija dalį savo teritorijos perdavė valdyti Vokietijai. Taip buvo paženklinta Estijos valstybingumo pradžia. 1939 m. Rusija ir Vokietija sudarė dar vieną sandorį, ir Vokietija tas teritorijas grąžino Rusijai. 1939 m. jos buvo įtrauktos į Sovietų Sąjungos sudėtį. Dabar nekalbėkime apie tai, ar tai buvo gerai ar blogai. Tai jau istorija. Manau, tai buvo tiesiog sandoris, o mažos šalys ir mažos tautos čia tebuvo derybų koziriai. Gaila, bet tais laikais buvo tokia realybė, lygiai tokia, kokia buvo Europos šalių kolonijinės praeities ar vergų išnaudojimo Jungtinėse Amerikos Valstijose realybė <...>. Kadangi 1939 m. Baltijos valstybės jau buvo įtrauktos į Sovietų Sąjungos sudėtį, tai 1945 m. Sovietų Sąjunga negalėjo jų okupuoti, nes tos šalys jau prieš tai buvo tapusios jos teritorijos dalimi.

Po 2005 m. gegužės 10 d. ES ir Rusijos viršūnių susitikimo įvykusios šios spaudos konferencijos vaizdo įrašas, kuriame Putinas atsako į estų žurnalistės Astrid Kannel klausimą, yra čia: http://www.youtube.com/watch?v=32X_FxR4KZg. Tekstą anglų kalba galima rasti čia: http://archive.kremlin.ru/eng/speeches/2005/05/10/2030_type82914type82915_88025.shtml. Vertimą šiek tiek pataisiau.

193 „1914 m. karinių operacijų bendrininkės, dabar jos tapo pagrindinėmis valstybių išlikimo ir griovimo žaidimo dalyvėmis." Iš Michaelo Occleshaw knygos *Dances in Deep Shadow*, Constable, 2006, p. 309.

194 Ten pat, p. 7.

195 Admiral Sir William James, *The Eyes of the Navy*, Methuen & Co., 1955, p. 177.

196 Alan Judd, *The Quest for C*, Harper Press, minkštas viršelis, 2000, p. 434.

197 Iš viso vadinamoji „intervencija" apėmė keturiolika užsienio šalių. Anglų ir amerikiečių pajėgos su prancūzų, kanadiečių ir rusų baltagvardiečių padaliniais puolė iš Archangelsko pusės. Prancūzų vadovaujamos pajėgos, kuriose buvo lenkų ir graikų kareivių, palaikė generolą Denikiną pietinėje Rusijos dalyje. Japonų, amerikiečių, čekoslovakų ir kiti būriai kovėsi kartu su admirolo Kolčiako pajėgomis Sibire. „Dansterio

pajėgas" sudarė australų, britų ir kanadiečių daliniai, vadovaujami generolo Lionelo Dunsterville'io (Stalkio iš Kiplingo „Stalkis ir kompanija" prototipas), ėjo nuo Persijos į šiaurę ir užėmė Baku. Tarp kitų veikalų žr. generolo majoro L. C. Dunsterville'io knygą *The Adventures of Dunsterforce*, Londonas, 1920.

198 Pirmą kartą šį plakatą pamačiau Pilietinio karo ekspozicijoje Chabarovsko miesto istorijos muziejuje. Transliteruotas rusiškas tekstas skamba taip: *Moji russkije druzja! Ja angličanin. Vo imia naševo obščevo sojuznovo dela, prošu vas, ješčio nemnogo proderžites takimi molodcami, kakimi vy byli vsegda. Ja dostavlial i ješčio bezgranično dostavliu vsio, što vam budet nužno, i samoje glavnoje, dostavliu vam novyje oružija, kotoryje istrebit etich otvratitelnych krovožadnych krasnych čudovišč.*

199 Buvusio britų žvalgo Gordono Brook-Shepherdo knyga *Iron Maze* (Pan, minkštas viršelis, 1998), p. 103. Daug žinių autorius pasisėmė iš tuomet neišspausdintų Orlovo atsiminimų. Prieš tai Orlovas apie tą reikalą buvo sukaupęs medžiagą, skirtą NKVD. Brook-Shepherdas galėjo pasinaudoti ankstyvaisiais asmeniniais Harry Carro memuarais. Jie tebėra įslaptinti ir laikomi SŽT. Vėliau Orlovo knyga buvo išleista pavadinimu *The March of Time*, ją redagavo Philipas Knightley (St Ermin's Press, 2004). Tą pačią medžiagą, kuria remiasi Brook-Shepherdas, galima rasti nuo p. 124. Be kitų, Orlovo patikimumu suabejojo ir Borisas Volodarskis. Bet man neįtikėtina, kad visą šį reikalą jis būtų prasimanęs.

200 Robert Bruce Lockhart, *Memoirs of British Agent*, Putnam, 1932, p. 314. To meto ataskaitose (pagal tai, kas rašė) jis vadinamas vis skirtingai: Šmithens (latviškai); Šmegchen ar Šmidchen (rusiška transliteracija, ankstesnė turbūt iškraipyta) arba Smidchen. Jei būtų rašęs latviškai, tikroji jo pavardė tikriausiai būtų buvusi Jānis Buikis. Šiaip ar taip, jis dalyvavo pirmą kartą britų žvalgybai patiriant didžiulę nesėkmę poimperialistinėje Rusijoje. Lockhartas buvo visiems žinomas dažnas naktinių klubų lankytojas. Jam atliekant vėliau užduotį Prahoje jo vardu buvo pavadintas net kokteilis, sumaišytas iš brendžio ir šampano. Gaila, kad man atvykus į Prahą 1989 m. niekas šio gėrimo jau nebeprisiminė.

201 Bennett, p. 48.

202 *The March of Time*, p. 129. Orlovas pažymi: „Reilly padarė dvi dideles klaidas – buvo neišmanėlis ir svajotojas. Juodvi kartu su beatodairiška drąsa lemia tragediją."

203 Brook-Shepherd, p. 107.

204 Judd, p. 426.

205 Sir Paul Dukes KBE, *Red Dusk and the Morrow. Adventures and Investigations in Red Russia*, Doubleday, 1922. Galima rasti adresu: http://www.archive.org/stream/redduskandmorro01dukegoog#page/n8/mode/2up, p. 7.
206 Jeffery, p. 175.
207 Brook-Shepherd, p. 133.
208 Linksmą pasakojimą apie Dukeso misiją galima perskaityti slapyvardžiu išleistoje buvusio SŽT pareigūno Harry Fergusono knygoje *Operation Kronstadt*, Arrow, 2010.
209 Brook-Shepherd, p. 135.
210 Roland Chambers, *The Last Englishman*, minkštas viršelis, Faber & Faber, 2010, p. 287. Netrukus po Ransome'o sugrįžimo Raudonoji armija įveikė generolo Nikolajaus Judeničiaus vadovaujamas baltagvardiečių pajėgas. Britų eskadriniai minininkai iškėlė juos gyventi tremtyje. Estija ir sovietinė Rusija pradėjo derybas dėl taikos sutarties, kuri 1920 m. pasirašyta Tartu mieste. Admirolo Cowano eskadra išvyko namo mėgaudamasi estų dėkingumu, kuris ir prabėgus septyniasdešimčiai metų tebėra nuoširdus. Ransome'as pastebėjo, kad tai retas pavyzdys, kai dėkojama už kišimąsi į kitų šalių reikalus. Jis išvyko su trisdešimt penkiais deimantais ir trimis perlų vėriniais, nežinia, iš kur gautais.
211 Bennett, p. 46.
212 Jeffery, p. 181.
213 Bennett, p. 51.
214 Brook-Shepherd, p. 255.
215 Ten pat, p. 288.
216 Ten pat, p. 291. Autorius savo pavardę rašo „Deribass".
217 Bennett, p. 43–44.
218 Jeffery, p. 186.
219 Ten pat, p. 185.
220 Ten pat, p. 218.
221 Norintiems nuodugniai išnagrinėti šią nepaprastą ir vis dar sunkiai suprantamą istoriją rekomenduoju paskaityti Gillo Bennetto monografiją *A most extraordinary and mysterious business: The Zinoviev Letter of 1924*, prieiga prie interneto: http://www.fco.gov.uk/resources/en/pdf/pdf5/fco_pdf_zinovievletter1. Joje labai nuodugniai remiamasi nepaskelbtu MI5 ekspertės Millicent Bagot, išmanančios komunizmą, veikalu. Ši moteris buvo Konės Saks prototipas le Carré romane *Tinker, Tailor, Soldier, Spy* (*Skardžius, siuvėjas, kareivis, šnipas*). Prieiga prie interne-

to: http://www.guardian.co.uk/news/2006/jun/17/guardianobituaries. mainsection.

222 Jeffery, p. 312. Tiesą sakant, tas agentas gavo informacijos iš artimų draugų, turėtų tarp Rytų Prūsijos aristokratų, jie su vokiečių derybininkais buvo susitikę per vieną pobūvį, kur galėjo atvirai pasikalbėti.

223 Jeffery, p. 372–373.

224 Jeffery, p. 192–193.

9. Tarp kūjo ir priekalo

225 Į pasipriešinimą įsitraukė dešimtys tūkstančių kovotojų, vyko lemiamos kautynės, veikė pogrindinių bunkerių tinklai, sudėtingos vadovavimo schemos, švietimo ir socialinio aprūpinimo sistemos, propagandiniai laikraščiai ir lygiagreti teisingumo sistema. Istorikas Juozas Pajaujis-Javis lietuvių partizanų tikslus išrikiavo taip: 1) užkirsti kelią šalies sovietizacijai sutriuškinant komunistų aktyvistus ir KGB pajėgas kaimo vietovėse; 2) laiduoti viešąją tvarką, apsaugoti visuomenę nuo civilių gyventojų arba raudonarmiečių vykdomų plėšimų; 3) jei tik leidžia aplinkybės, išlaisvinti įkalintus politinius kalinius; 4) boikotuoti „rinkimus" į SSRS Aukščiausiąją Tarybą arba į marionetinės valstybės vadovybę ir taip neleisti suklastoti lietuvių tautos valios ir neduoti pagrindo įvesti sovietų primestą režimą; 5) nutraukti Lietuvos jaunimo ėmimą į Raudonąją armiją; 6) sukliudyti žemės naudmenų nacionalizacijai ir žemės ūkio kolektyvizacijai; 7) neleisti rusų kolonizatoriams įsikurti į Sibirą deportuotų lietuvių ūkininkų žemėse ir sodybose. Iš *Soviet Genocide in Lithuania*, Manyland Books, Niujorkas, 1980, p. 95, cituojama (p. 24) Dariaus Razgaičio disertacijoje „Forest Brothers from the West", Boston University Thesis, 2002, prieiga prie interneto: http:⁄/www.mrdarius.com/fb/wfd.pdf.

226 Mart Männik, *A Tangled Web: the memoirs of an Estonian who fell into the clutches of MI6 and the KGB*, išvertė ir pristatė Karlailio grafas, Talinas: Greif Grenader Publishing, 2008, p. 50. Prieiga prie interneto: http://www.scribd.com/doc/50728582/mart-mannik-a-tangled-fieb.

227 Citata iš Tina Tamman, *The Last Ambassador*, Rodopi, 2011, p. 176.

228 Žr. Mart Laar, *The War in the Woods*, Compass Press, 1992, p. 207.

229 Partizanų vadas buvo Algirdas Vokietaitis, tarpininkas – lietuvių diplomatas, vėliau tapęs SŽT agentu, Vladas Žilinskas-Walter. Žr. Liūtas Mockūnas, *Pavargęs herojus, Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*,

Baltos lankos, Vilnius, 1997, p. 138. Taip pat žr. Razgaitis, p. 17. Tai įvyko anksčiau, nei Jeffery pateikta data – 1947 metai. Marto Laaro knygoje teigiama (p. 208), kad ryšys tarp SŽT ir Lietuvos partizanų judėjimo buvo iš naujo užmegztas „1945 metų pavasarį". Ištęstoje KGB istorijoje, kurią 1986 m. parašė Lukaševičius, ši data – 1943 m. kovas.

230 Žr. Tõnis Ritson, *Toomas Hellat ja KGB*, (*Toomas Hellat ir KGB)*, prieiga prie interneto: http://riigi.arhiiv.ee/public/tuna/artiklid-biblio/ritsontonistoomas-hellat-1-tuna1998-1.pdf.

231 Iš pradžių Baltijos valstybės jautėsi tvirtai, nes britų karinis jūrų laivynas buvo Baltijos jūroje ir Tautų Sąjunga pažadėjo apsaugoti mažas šalis, bet paskui suprato, kad turi gintis pačios. Prancūzija ir Amerika buvo toli. Britanija, po 1935 m. sandėrio su Vokietija pasitraukusia iš Baltijos jūros, daugiau nebuvo galima pasitikėti. Trys mažosios šalys pamėgino pakaitomis draugauti su Lenkija, Švedija, Vokietija ir Sovietų Sąjunga, taip pat sudaryti nesėkmingą Baltijos Antantę. Nė viena iš draugysčių nepavyko.

232 Timothy Snyderio knygoje *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*, Basic Books/Bodley Head, 2010, neprilygstamai nupasakotas visapusis masinių žudynių vaizdas, prieiga prie interneto: www.bloodlandsbook.com.

233 Pavyzdžiui, trumpai gyvavusi Estijos vyriausybė, vadovaujama teisininko Otto Tiefo, perėmė valdžią pasitraukus naciams 1944 metais. Tie jos nariai, kurie negalėjo pabėgti, buvo įkalinti. Vienas jų, Arnoldas Susis, kalėjimo lageryje susidraugavo su Aleksandru Solženicynu. Savo knygoje *Gulago archipelagas* Solženicynas rašė:

> [Susis] kvėpavo visiškai kitokiu oru. Ir jis man aistringai pasakodavo apie savo paties interesus, tai yra apie Estiją ir demokratiją. Ir nors niekada nemaniau, kad susidomėsiu Estija, o dar mažiau buržuazine demokratija, aš vis tiek toliau klausiausi jo meilės kupinų pasakojimų apie dvidešimt metų laisvės toje kuklioje, darbščioje didžių žmonių tautoje, kurios gyvenimo būdas lėtas ir apgalvotas. Klausiausi Estijos Konstitucijos principų, perimtų iš geriausios europinės patirties, apie tai, kaip veikė jų parlamentas, sudarytas iš šimto narių ir vienų rūmų. Ir nors buvo neaišku „kodėl", visa tai man ėmė patikti ir pradėjau kaupti kaip išgyvenimus. Mielai klausiausi apie lemtingą jų istoriją: labai labai seniai mažytis estų priekalas pateko tarp dviejų kūjų – teutonų ir slavų. Tai iš Rytų, tai iš Vakarų pasipylė smūgiai, kuriems nebuvo galo. Nematyti jo ir dabar. (Harper & Row Edition, 1974, p. 242.)

234 *Laiškai Mylimosioms*, American Foundation for Lithuanian Research, 1993, p. 10, cituojama Razgaičio disertacijoje, p. 20. Kai kurie dar neseniai vilkėjo vokiška uniforma: dauguma estų ir latvių buvo įstoję (arba paimti) į Trečiojo reicho kariuomenę. Taikant iškreiptą rūšiavimą (ne vokiečiams nebuvo leidžiama stoti į „tikrų" vokiečių armiją – *Vermachtą*), tie žmonės tarnavo su SS kovinių dalinių emblemomis. Nors kai kurie jų anksčiau priklausė prie policijos ar kitų holokauste dalyvavusių dalinių, kitų kaltė buvo tik tokia, kad atsidūrė ne toje istorijos barikadų pusėje. Tie daliniai buvo painiojami su siaubingu Hitlerio *Schutzstaffel* (Apsaugos rinktine), kuri iš pradžių buvo sukarintas nacių partijos sparnas. 1950 m. rugsėjį JAV Perkeltųjų asmenų komisija paskelbė, kad Baltijos SS koviniai daliniai (Baltijos legionai), atsižvelgiant į jų tikslą, ideologiją, veiksmus ir narių kvalifikaciją, turi būti laikomi ypatingais ir skirtingais nuo vokiečių SS kovinių dalinių dalinių, todėl ši komisija nemananti, kad jų judėjimas yra priešiškas Jungtinių Valstijų vyriausybei". Po karo stalinistinio teroro režimo taktika tapo intensyvesnė, dar ciniškesnė ir brutalesnė. Valdžia nuolatos siūlė amnestijas, bet tie, kurie mėgino jomis pasinaudoti, būdavo įkalinami, kankinami, deportuoti ar priversti kovoti priešingoje pusėje. Laikytis nuošaly buvo beveik neįmanoma. Atsisakiusieji įskųsti savo kolegas, šeimas ir draugus patys tapdavo įtariamieji. Ėmęsis ginklo bent jau galėdavai mirti garbingai.

235 Bower, p. 59–60. Vėlesnė šios operacijos priedanga buvo Britų Baltijos žvejybos apsaugos tarnyba, įsikūrusi britiškoje Vokietijos zonoje buvusiame Kylio mieste, ji turėjo du Vokietijos laivų statykloje „Lursen" pagamintus torpednešius galingesniais varikliais. Įgulą sudarė vokiečiai. Kapitonas Hansas Helmutas Klose vėliau tapo Vakarų Vokietijos karinio jūrų laivyno vadu.

236 Tikrasis judėjimas buvo vadinamas VLIK – *Vyriausiuoju Lietuvos išlaisvinimo komitetu*. Tas, kurį finansavo sovietai, vadinosi VLAK – *Vyriausiasis Lietuvos atstatymo komitetas*. Daugelis žmonių, dirbusių VLAK, iš pradžių nesuprato, kad jis buvo fiktyvus. KGB nieko neįtariantiems savo emisarams, vykstantiems į Vakarus, parūpindavo nepriekaištingai suklastotus dokumentus. Tikrieji partizanai vėliau tris kartus mėgino nužudyti VLAK lyderį Markulį, kol KGB jį išgabeno į saugų būstą Leningrade.

237 *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save*, red. Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, Genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Vilnius, 1998, p. 95, citata iš Razgaičio disertacijos, p. 30. Šioje kovoje dalyvavę vyrai ir moterys

buvo kupini ryžto ir optimizmo, kurie pašaliniam žmogui gali atrodyti beveik nerealūs. Galbūt naivu, bet mažai kas tame regione tikėjo, kad Vakarai ir Kremlius leis 1939 metais diktatorių pakto užgniaužtoms šalims po karo patirti didžiausius nuostolius. Atlanto chartijos žodžius jie suprato tiesiogiai: kad kiekviena šalis turi apsisprendimo teisę ir kad „teritoriniai pakeitimai privalo neprieštarauti suinteresuotų tautų laisvai pareikštiems norams". Prieiga prie interneto: http://www.archives.gov/education/lessons/fdr-churchill/images/atlantic-charter.gif.

238 „Management of Covert Actions in the Truman Presidency", prieiga prie interneto: http://www.globalsecurity.org/intell/ops/covert-action-truman.htm.

239 Remiantis ištrauka iš išslaptintos medžiagos, CŽV tame regione vykdė šias operacijas:

• AEBALCONY (1960–1962) buvo skirta rengti paruošiamosioms operacijoms, pasitelkiant Baltijos kalbas mokančius JAV piliečius, ir pervežimo operacijoms, pasitelkiant legalius keliautojus į sovietų okupuotą Estiją, Latviją ir Lietuvą.

• AECOB, patvirtinta 1950 m., buvo užsienio žvalgybos operacijų įrankis, kuriuo naudotasi norint patekti į sovietų Latviją ir joje, susijęs su slaptųjų agentų infiltracija ir eksfiltracija ir legaliai SSRS, ypač Latvijoje, gyvenančių agentų verbavimu.

• AEASTER buvo programa, skirta čerkesams ir kitiems rusų politiniams emigrantams artimiausiose rytinėse teritorijose pastebėti, užverbuoti ir pamokyti, o paskui išsiųsti juos atgal į SSRS.

• AEFREEMAN (1953–1964), į kurios sudėtį įėjo AEBASIN/AEROOT (1953–1960), AEFLAG (1955–1962) ir AEPOLE (anksčiau AECHAMP) (1949–1959), buvo skirta antikomunistiniam pasipriešinimui sustiprinti ir neduoti ramybės sovietiniam režimui Baltijos šalyse.

• AEBASIN/AEROOT rėmė estų politinius emigrantus ir jų veiklą prieš Estijos SSR.

• AEFLAG buvo skirta Latvijos SSR žmonėms.

• AEMARSH (1953–1959) užduotis buvo rinkti užsienio žvalgybos informaciją apie sovietinį režimą Latvijoje per informatorius, gyvenančius Latvijos SSR, legalius keliautojus ir visomis įmanomomis legaliomis priemonėmis.

• Latvijos kultūros institutas (AEMINX) buvo įkurtas kaip priedangos bazė, besirūpinanti išsaugoti ir plėtoti Latvijos nacionalinę kultūrą, rink-

ti informaciją apie Latvijos tautinį gyvenimą, išlaikyti nuo tėvynės atskirtus latvius, apsaugoti jų fizinės, dvasinės ir moralinės gerovės sąlygas.
• AEPOLE (anksčiau AECHAMP, o dar anksčiau BGLAPIN) buvo nukreipta į Lietuvos SSR. Buvo teikiama žvalgybos informacija ir operatyviniai duomenys iš Baltijos šalių per radijo transliacijas, pašto veiklą, bendravimą su politinių emigrantų organizacijomis, legalių keliautojų politinius ir psichologinius instruktažus, pasinaudojama ir kitomis informavimo priemonėmis, pavyzdžiui, demonstracijomis.
• AEGEAN (anksčiau CAPSTAN) teikė aprūpinimą UŽ (užsienio žvalgybai) iš Baltijos valstybių ir SSRS, o Lietuvos SSR išplėtotos palaikymo bazės buvo tranzitiniai punktai.
• AEGEAN/CAPSTAN darbas buvo tęsiamas kaip projektas AECHAMP. AEMANNER (1955–1958) operacija buvo skirta surinkti žvalgybos informacijai apie Lietuvos SSR, atrenkant, užverbuojant ir pamokant lietuvius, kurie planuoja grįžti į tėvynę, taip pat jūreivius lietuvius, kurie plaukioja prekybiniais laivais, užsukančiais į Lietuvos SSR uostus, pasinaudoti egzistuojančiais pašto kanalais tarp Lietuvos ir Vakarų, apklausti asmenis, atvykstančius iš Lietuvos SSR.
• ZRLYNCH, patvirtinta 1950 m. ir skirta 1944 m. susiformavusiam Latvijos pasipriešinimo judėjimui, buvo slaptos veiklos pačioje SSRS įrankis. ZRLYNCH buvo atnaujinta 1952 m. ir įtraukta į AECOB operaciją, kuri tuomet rūpinosi ir politine, ir psichologine veikla.
Prieiga prie interneto: http://www.archives.gov/iwg/declassified-records/rg-263-cia-records/second-release-lexicon.pdf ir http://www.globalsecurity.org/intell/ops/ussr-redsox.htm (abu tikrinti 2011 metų liepą).

240 Anthony Cavendish, „How to be a spy“, *Sydney Morning Herald*, 1988 m. gruodžio 17 d. Panašus pasakojimas pateiktas to paties autoriaus knygoje *Inside Intelligence*, kurią 1987 m. išleido Palu leidykla, nepaisydama intensyvaus valdžios nepritarimo.

241 Kim Philby, *My Silent War*, Panther, 1969, p. 146.

242 Freds Launags, filme „Raudonasis voratinklis“.

243 Harry Rositzke, *The CIA's Secret Operations*, Reader's Digest Press, 1977, p. 20.

244 Ten pat, p. 17.

245 Jis buvo užverbuotas per operaciją „Bloodstone“. Išsamesnės informacijos ieškokite Christopher Simpson, *Blowback*, Collier Books/Macmillan, 1989 m. rugpjūtis.

246 Bower, p. 153.

247 Constantine Jurgela, *Lithuania: The Outposts of Freedom*, The National Guard of Lithuania in Exile and Valkyrie Press, 1976, p. 232. Citata iš Razgaičio disertacijos, p. 40.

248 Männik, p. 57.

249 Jonas Öhman, „A Review of Western Intelligence Reports Regarding the Lithuanian Resistance", išspausdintas kaip baigiamasis žodis patikslintame ir papildytame Juozo Lukšos knygos *Forest Brothers, an Account of an Anti-Soviet Freedom Fighter* leidime, p. 393, Central European University Press, Budapeštas, 2009. Peteris Ininbergs, „Swedish espionage in the Baltics 1943–1957: A study of a fiasco?", prieiga prie interneto: http://kau.diva-portal.org/smash/get/diva2:5494/FULLTEXT01 (tikrintas 2011 m. liepą). Jame yra santrauka anglų kalba, kita dalis – švedų kalba.

250 Linksmakalnyje įsikūrusi Rusijos karinė bazė Lietuvoje buvo paskutinė uždarytina. Ji pradėta statyti 1946 m., anot Lukšos, darbams buvo paimti karo belaisviai italai ir vengrai (jis girdėjo, kad darbininkai šneka „vietiniams lankytojams nesuprantama kalba"). Čia buvo gilūs bunkeriai ir didžiulis rinkinys antenų, tarp jų – milžiniška palydovinė lėkštė, iškilusi virš gyvenvietės. Pašaliniams įeiti buvo griežtai draudžiama. Bazei gyvenant paskutines dienas, tenykštis personalas su vietiniais juokaudavo, kad galėtų prijungti telefoną prie asmeninės Fidelio Kastro linijos. Griuvėsių nuotraukas galima pamatyti čia: http://www.urbanexploration.lt/irasai/KGB-radiozvalgybos-kompleksas-linksmakalnyje/.

251 Išsamiai remiuosi Boweriu, p. 158ff., jis yra puikiai papasakojęs šią istoriją.

252 Bower, p. 164.

253 Galbūt skaitytojai norėtų susirasti įspūdingą ir užmirštą Kingsley Amiso knygą *Russian Hide and Seek*, Hutchinson, 1980, kad susidarytų vaizdą, kokia galėjo tapti Britanija prabėgus sovietinės okupacijos ir „nutautinimo" dešimtmečiams. Primygtinai rekomenduoju atsiversti „Penguin" laidos p. 49–53. Už šį patarimą lieku skolingas savo draugui Peteriui Hitchensui. Nuostabų beletristinį psichologinių kančių dėl rezistencijos žlugimo traktavimą galima rasti suomių ir estų autorės Sofi Oksanen romane *Purge*, Atlantic Books, 2011.

254 Remeikis, p. 278.

255 Dalia Kuodytė ir Rokas Tracevskis, *Nežinomas karas: ginkluota antisovietinė rezistencija Lietuvoje 1944–1953*, Genocido ir rezistencijos muziejus, Lietuva, 2004.

256 Jis mirė 2002 metais. Māra Grīnberga, „Pēdējā pasaules kara pēdējais mežabrālis" („Paskutinio pasaulinio karo paskutinis miško brolis"), *Diena* (Ryga, Latvija), 1995 m. gegužės 18 d.

257 Už šią informaciją, paremtą neskelbta latvių politinių emigrantų korespondencija, esu dėkingas Ritvarui Jansonui iš Okupacijos muziejaus Rygoje.

258 Tamman, p. 182. Džiaugčiausi, jei atsilieptų tebegyvi kapitono Nelbergo giminaičiai.

259 Hansas Toomla ir Kaljo Kukkas 1954 m. gegužės 7 d. nusileido parašiutais Estijoje. Kaip teigiama KGB ataskaitoje, jie turėjo:

> Kulkosvaidį su šoviniais, keturis revolverius, du nešiojamuosius siųstuvus, šifrus ir kodus <...> topografinius žemėlapius, fotoaparatus, tuščius sovietinius pasus, karinės tapatybės korteles ir sertifikatus, padirbtus sovietinių institucijų antspaudus, Švedijos ir Norvegijos kronų ir 80 000 rublių.

Sovietinėje žiniasklaidoje paskelbtą KGB pranešimą apie jų sučiupimą ir vertimą į anglų k. galima rasti (už mokestį) šiuo adresu: http://dlib.eastview.com/browse/doc/13847060.

260 Benjamin Weiser, *A Secret Life*, Public Affairs, 2004. Taip pat žr. www.kuklinski.us.

261 Jis davė interviu Boweriui, kuris pateiktas dokumentinėje apybraižoje „Raudonasis voratinklis". Algirdas Vokietaitis, politinis emigrantas lietuvis, kuris pirmą kontaktą su Vakarų slaptosiomis tarnybomis užmezgė Stokholme 1943 m., persikėlė į Ameriką, ten tapo žymiu fotografijos dėstytoju.

262 Du didelės apimties KGB archyviniai dokumentai (estų kalba) leidžia susidaryti išsamų vaizdą apie amerikiečių, britų, prancūzų, vokiečių ir švedų šnipinėjimo veiklą Baltijos regione. 1956 m. sausio 4 d. dokumentas pasiekiamas adresu: http://www.esm.ee/public/projektid/5/2.osak55.html, 1957 m. vasario 20 d. dokumentas: http://www.esm.ee/public/projektid/5/dokumendid/dok0454.html.

263 „Spies caught and exposed", *Izvestija*, 1957 m. kovo 7 d., prieiga prie interneto: https://dlib.eastview.com/browse/doc/13972020.

264 Švedų kalba pateiktas pasakojimas ir ekranizuota Hallisko gyvenimo versija randama čia: http://www.expressen.se/nyheter/1.3727/verklighetens-ramona.

265 Ininbergas pateikia nuostabų pasakojimą apie šią mažai žinomą istoriją.

266 Tą misiją nuolatos persekiojo nesėkmės. Trys vyrai buvo išmesti su parašiutais daugiau nei už šimto kilometrų nuo planuotos vietos. Vieną iš konteinerių su jų atsargomis rado valstietis ir perdavė, kaip pats manė, tikriesiems partizanams, o iš tiesų – KGB kontroliuojamai apsimetėlių

grupei (nėra žinoma, kas nutiko tam valstiečiui, bet galima įsivaizduoti). Edward Lucas, „Broken promises reward Lithuania's forgotten heroes", *The Independent*, 1991 m. rugsėjo 9 d.

267 Interviu dokumentinėje apybraižoje „Raudonasis voratinklis".

268 Interviu, duotas Tomui Boweriui, *The Independent-Saturday Magazine*, 1990 m. rugsėjo 22 d.

269 Dalį pasakojimo apie šią nepaprastą istoriją (čekų kalba) galima rasti dr. Prokopo Tomeko „Československo-britské Zapravodajské Soupeřen" („Čekų ir britų žvalgybų konkurencija"), „Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu", Institute for the Documentation and Research of the Crimes of Communism, 2006, prieiga prie interneto: http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/policie/udv/securita/sbornik14/sbornik14.pdf.

270 Kartu su Hallisku, van Jungu ir kitais jie buvo parodyti 2002 m. estų dokumentinėje apybraižoje „Külalised" („Lankytojai"). Esu dėkingas prodiuseriams, davusiems man šio savo filmo, verto platesnės auditorijos, kopiją. Prieiga prie interneto: http://www.allfi lm.ee/web/index.php?lang=en&page_id=111&file_id=1052&cat_id=116.

10. Pasaulis aukštyn kojomis

271 Čia išsamiai remiuosi Milto Beardeno ir Jameso Riseno *The Main Enemy: the Inside Story of the CIA's Final Showdown with the KGB*, Random House, 2003. Apie „Gavrilovo" grįžtamąjį kanalą kalbama p. 184.

272 David Murphy ir Sergei Kondrashev, *Battleground Berlin: CIA vs. KGB in the Cold War*, Yale University Press, 1999.

273 Elaine Shannon, „Death of a Perfect Spy", *Time*, 2001 m. birželio 24 d., prieiga prie interneto: http://www.time.com/time/magazine/printout/0,8816,164863,00.html.

274 Iš šio straipsnio galima puikiai suprasti, ką mėgino nupirkti Vakarai, o iš potekstės aišku, ką jie prireikus įsigytų ir kitokiomis priemonėmis. William Broad, „US is Shopping as Soviets Offer To Sell Once-Secret Technology", *New York Times*, 1991 m. lapkričio 4 d., prieiga prie interneto: http://www.nytimes.com/1991/11/04/world/us-is-shopping-as-soviets-offer-to-sell-oncesecret-technology.html.

275 KGB apdairiai mėgino atgaivinti „Raudonojo voratinklio" istoriją, norėdamas nuversti nuo bėgių Baltijos nepriklausomybės judėjimus devintojo dešimtmečio pabaigoje. Gorbačiovo požiūrio į istoriją nuoširdumą buvo siekiama priešpriešinti Vakarų tylėjimui apie naudojimąsi fašistinių

kolaborantų paslaugomis po karo ir ciniškam bei nekompetentingam CŽV ir SŽT elgesiui. 1987 m. lapkritį KGB atgabeno į Rygą didžiausią savo trofėjų Kimą Philby ir filmavo jo ir Lukaševičiaus neva pirmą (visai galimas daiktas, kad tikrai) jų susitikimą. Kai Philby aptarinėja operaciją „Džiunglės“ su pašnekovu (kuris laisvai kalbėjo angliškai, nes, turėdamas slapyvardį, buvo gavęs tarnybą Londone kaip atlygį už savo darbą), panašus į driežo jo veidas nušvinta. Pradinis tikslas buvo demoralizuoti Baltijos nepriklausomybės judėjimus nušviečiant praeitį. Tuomet sovietų valdžia ponui Boweriui parūpino medžiagos, suteikė progą susitikti su buvusiais KGB pareigūnais ir išgyvenusiais partizanais. Vakaruose SŽT – niekuomet dar nepatyrusi nesankcionuoto ir nepagražinto viešo demaskavimo – įtūžo, į atsargą išėjusiems pareigūnams pranešė, kad šie rizikuoja prarasti savo pensijas, jei kalbėsis su ponu Broweriu. Šis tokį draudimą apėjo pasikalbėdamas su CŽV veteranais ir pensijų negaunančiais politiniais emigrantais. Tačiau istorijos srovė buvo pernelyg stipri, o estai, latviai ir lietuviai nebuvo nusiteikę tikėti jokia sovietine propaganda, net jei ji ir teisinga. Visai neteisingai ponas Boweris buvo laikomas Kremliaus statytiniu. Ankstyvosios KGB propagandos pavyzdys yra *Poimany s poličnym: sbornik faktov špionaža protiv SSSR* (*Sučiupti su įkalčiais: šnipinėjimo prieš SSRS faktų rinkinys*), State Publishing House for Political Literature (Valstybinė politinės literatūros leidykla), Maskva, 1963. Taip pat žr. Ivo Juurvee, „KGB, Stasi ja Eesti Luureajalugu“ („KGB, Štazi ir Estijos žvalgybos istorija“), prieiga prie interneto: http://rahvusarhiiv.ra.ee/public/tuna/artiklid-biblio/juurveeivo-kgb-stasi-tuna2008-2.pdf.

276 Nigel West, *The Friends: Britain's post-war secret intelligence operations*, Weidenfeld and Nicolson, 1988.

277 Intriguojamai pasakoja apie savo perbėgimą autobiografinėje knygoje *Tower of Secrets*, Naval Institute Press, 1993.

278 Žurnalistas Davidas Satteris, tuometis *Financial Times* korespondentas Maskvoje, vaizdingai pasakoja apie savo pastangas 1977 m. susitikti su Estijos disidentais:

> „Taigi, – tariau aš, – jūs mėginate man pasakyti, jog kažkas jums suorganizavo susitikimą su manimi Taline?“ Keli iš jų pritardami palinksėjo galvomis. „Parodykite man kokius nors asmens dokumentus“, – paprašiau aš. „Ne, jokių dokumentų mes nerodysime“, – atsakė vyras smėlio spalvos plaukais, ryžtingai purtydamas galvą.

„Džiaugiuosi tai girdėdamas, – prisipažinau aš, – nes akimirką pamaniau, kad jūs tikrai galite būti disidentai, bet jei neprisistatysite, tai man bus patvirtinimas, jog esate iš KGB." Tuo momentu dingo ligšiolinis paviršutiniškas mandagumas. Aukštaūgis rimtas tos grupės narys palinko virš stalo. „Aš dvylika metų praleidau lageriuose, – pasakė jis. – Mano draugai lageriuose išbuvo šešerius, septynerius ir aštuonerius metus. Jūs nesielgsite su mumis kaip su būreliu negrų."

Įskaudintas tokio priekaišto, Satteris nusprendė pasitikėti jį priėmusiais šeimininkais, kurie visaip rodė labai bijantys KGB sekimo ir ėmėsi sudėtingų atsargumo priemonių, kad jo išvengtų. Ir tik grįžęs į Maskvą jis sužinojo, kad tas visas susitikimas iš tiesų tebuvo surežisuota apgaulė siekiant daugiau sužinoti apie jo paties požiūrį ir ryšius. Tikrieji estų disidentai savo svečio taip ir nesulaukė. David Satter, „Never Speak to Strangers: A memoir of journalism, the Cold War, and the KGB", *The Weekly Standard*, 2007 m. rugpjūčio 6 d. (t. 12, Nr. 44), prieiga prie interneto: http://www.weeklystandard.com/content/public/articles/000/000/013/932plsuu.asp. Satterio straipsnis „The Ghost in the Machine", paskelbtas 1977 m. balandžio 5 d. *Financial Times*, buvo ne mažiau žymus įvykis, ne tik šokiravęs Vakarų sovietologus, maniusius, jog Baltijos kova dėl nepriklausomybės baigėsi, bet ir pakėlęs dvasią tame regione.

279 Prieiga prie interneto: https://www.cia.gov/news-information/featured-story-archive/2010-featured-story-archive/colonel-penkovsky.html. Penkovskis savo pranešimus perdavė britų diplomato žmonai, parke vežiojusiai vaikišką vežimėlį.

280 *Next Stop Execution*, Macmillan, 1995, yra viena iš daugelio pono Gordijevskio knygų.

281 Matt Schudel, „Cold War Spy Tale Came to Life on the Streets of Moscow", *Washington Post*, 2008 m. balandžio 20 d., prieiga prie interneto: http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2008/04/19/AR2008041902071_pf.html.

282 Risen, p. 382.

283 Ypač čia verta paminėti Goble'ą, kuris tuomet dirbo CŽV. Jo tinklaraštis buvo svarbiausias skaitinys, prieiga prie interneto: http://windowoneurasia2.blogspot.com.

284 „Transitional Justice in the Former Yugoslavia", prieiga prie interneto: http://ictj.org/sites/default/files/ICTJ-FormerYugoslavia-Justice-Facts-2009-English.pdf.

285 Šis dokumentas, pavadintas „Lähtealused eesti eriteenistuste väljaarendamiseks“ („Estijos specialiųjų tarnybų plėtros gairės“), tebėra įslaptintas, ir mano prašymai jį pamatyti buvo mandagiai atmesti. Žr. Toomas Sildam ir Kaarel Tarand, „Eesti nähtamatud mehed“ („Nematomi Estijos vyrai“), *Postimees*, 1997 m. sausio 20 d., prieiga prie interneto: http://www.postimees.ee/luup/97/02/top.htm.

286 Interviu su autoriumi, 2011 m. kovas.

287 „*Riigikogu* (Estonian Parliament) Committee of Investigation to Ascertain the Circumstances Related to the Export of Military Equipment from the Territory of the Republic of Estonia on the Ferry *Estonia* in 1994, Final Report“ („Estijos parlamento komiteto tyrimas dėl aplinkybių, susijusių su karinės įrangos gabenimu iš Estijos teritorijos keltu „Estonia“ 1994 metais, nustatymo. Galutinė ataskaita“). Prieiga prie interneto: http://www.riigikogu.ee/public/Riigikogu/Dokumendid/estcom_eng.pdf.

288 Žr. Stephen Davis, „Death in the Baltic, the MI6 Connection“ („Mirtis Baltijos jūroje, sąsaja su MI6“), *New Statesman*, 2005 m. gegužės 23 d., prieiga prie interneto: http://www.newstatesman.com/200505230019, ir teisėjo Johano Hirschfeldto ataskaitą (švedų kalba) „Karinių reikmenų gabenimas keltu „MV Estonia“ 1994 m. rugsėjį“, prieiga prie interneto: http://www.estoniasamlingen.se/textfiles/Fo_2004_06.pdf.

289 „In der Bermuda Dreieck Ostsea“ („Baltijos jūros Bermudų trikampyje“), *Der Spiegel*, 1999 m. gruodžio 23 d., prieiga prie interneto: http://www.spiegel.de/panorama/0,1518,57520,00.html. Esu dėkingas Juttai Rabe už suteiktą pagalbą.

290 Buvau *Baltic Independent* vyriausiasis redaktorius ir pagrindinis akcininkas. 1994 m. pabaigoje šis laikraštis susijungė su *Baltic Observer* ir tapo *Baltic Times:* www.baltictimes.com.

291 Kapitono Arvo Pihto, kaip ir kelių kitų išgyvenusiųjų, likimas yra mįslingas. Tie kiti – Lembitas Leigeris (vyriausias inžinierius), Viktoras Bogdanovas (laivo gydytojas), Kaimaras Kikasas (laivavedys), Aguras Targama (ketvirtasis inžinierius), Tiina Müür (neapmuitinamų prekių parduotuvės vedėja) ir Hannely Veid su Hanka-Hannika Veide (šokėjos). Daugybė liudininkų matė, kaip visi šie aštuoni asmenys sulipo į vieną gelbėjimo valtį ir paliko laivą, o vėliau buvo įrašyti į daugeriopus krante sudarytus išgelbėtųjų sąrašus. Buvo keletas atvejų (tarp jų kapitono Pihto ir dvynių), kai šeimos sulaukė telefono skambučių, pranešusių, jog jų artimieji yra saugūs. Dvynių buvo paminėta pravardė, žinoma tik

artimiems draugams ir šeimai. Dvynių tėvai teigia, jog jiems paskambino pačios dukterys. Jie mano, kad jos dar neseniai gyveno San Diege. Apie kapitono Pihto išgelbėjimą taip pat buvo pranešta 1994 m. spalio 1 d. Richardo Stevensono straipsnyje *New York Times*, prieiga prie interneto: http://www.nytimes.com/1994/10/01/world/investigatorscite-bow-door-in-estonian-ferry-s-sinking.html.
Fiksuojant painias katastrofos pasekmes padaroma daug klaidų, ypač registruojant žmones. Vaikų netekę tėvai iš sielvarto gali apsigauti. Mintis, jog iš Švedijos galėjo būti pagrobti aštuoni žmonės stengiantis nuslėpti nepavykusią tarptautinę kontrabandos operaciją, daugeliui bus nežmoniškas ir neįtikėtinas smūgis. Nesistengiu įrodyti konkrečios teorijos, suprantu, kad žmonės, spėliojantys apie „tikrąją" kelto „Estonia" nuskendimo priežastį, yra fanatikai ir pakvaišėliai. Be kitų šią tragediją nagrinėjančių interneto svetainių, informacijos galima rasti čia: http://members.tripod.com/mv-estonia, http://www.elaestonia.org/eng/index.php ir http://www.estoniaferrydisaster.net. Interviu su Veide tėvais (estų kalba) galima rasti čia: http://www.epl.ee/artikkel/22560 (kur teigiama, kad telefonu paskambino viena iš tariamai žuvusių dvynių) ir http://www.parnupostimees.ee/?id=268822 (kur minimas San Diegas).

11. Išdaviko pasaka

292 Negaliu surasti tai patvirtinančio nepriklausomo šaltinio, tačiau Bo Kraghas, bankininkas ir tuometis vyriausybės patarėjas, tokį tvirtinimą vadina „labai tikėtinu". Tais laikais per Baltijos jūrą lagaminais gabenami grynieji nebuvo neįprastas reiškinys.

293 Ši ir kai kurios kitos citatos paimtos iš filmo apie Simmo bylą „Riigereetur" („Valstybės išdavikas"), sukurto estų kalba. Filmą su angliškais subtitrais, pavadintą „The Spy Inside" („Šnipas tarp saviškių") galima pažiūrėti čia: http://www.javafilms.fr/spip.php?article427.

294 Dešimtajame dešimtmetyje čia rengiamuose kursuose mokėsi net rusų pareigūnai (iš GRU). Tačiau kursai rusams buvo nutraukti po to, kai pakviestieji nevykusiai pamėgino šnipinėti. Apsilankyti Čiksandso muziejuje tikrai verta, prieiga prie interneto: http://www.army.mod.uk/intelligence/about/default.aspx.

295 Visas jos pavadinimas yra „Kaitsepolitseiamet", prieiga prie interneto: www.kapo.ee/eng.

296 Trumpas pasakojimas apie Scotto susitikimus su Simmu pateiktas Virkko Lepassalu knygoje *Spionimängud* (*Šnipų žaidimai*), Pegasus, Talinas, 2009, p. 106–109.

297 Ši ir kita informacija buvo gauta kalbantis su tebedirbančiais valdžios pareigūnais, kurie panoro nebūti minimi spaudoje.

298 Interviu su ponu Savisaaru, 2010 m. kovas.

299 Prieiga prie interneto: http://www.mod.gov.ee/en/1252. Kituose dokumentuose, pavyzdžiui, www.mod.gov.ee/files/kmin/img/File/palgad_2003.xls, nurodytas jo metinis atlyginimas sudarė 233 715,95 Estijos kronos 2003 m. (tais laikais apie 10 000 svarų sterlingų). Dar kitame dokumente matyti, kad jis buvo vienas iš „Aukštojo nacionalinės gynybos kurso" dalyvių. Prieiga prie interneto: http://www.mod.gov.ee/et/i-krkk.

300 Jis bankrutavo po to, kai Estijos valstybė jam iškėlė bylą, siekdama susigrąžinti bent kiek išlaidų, susijusių su jo išdavyste. Šią sumą sudarė 1,28 mln. eurų (apie 1,8 mln. JAV dolerių ano meto valiutos keitimo kursu), ją reikėjo sumokėti už naują kriptografinę įrangą ir kitas saugumo įrangos detales. Šiek tiek pasiderėjęs, galiausiai sutikau jo žmonai sumokėti 2 000 eurų už išskirtinę teisę išgirsti jos pasakojimą apie šią istoriją. Iš pradžių tą pasakojimą ketinau pateikti kaip priedą prie knygos, skirtą vien jos vyro išdavystės ir sulaikymo istorijai. Galiausiai nusprendžiau, kad jos pasakojimas nėra toks išskirtinis, kad jį vertėtų pateikti atskirai, ir kad Simmo bylą geriausia nušviesti platesniame geografiniame ir istoriniame kontekste. Bet pinigus jai sumokėjau, kaip buvo sutarta.

301 Fidelius Schmid ir Andreas Ulrich, „New Documents Reveal Truth on NATO's „Most Damaging" Spy" („Nauji dokumentai atskleidžia tiesą apie NATO daugiausia žalos padariusį šnipą"), *Der Spiegel*, 2010 m. balandžio 30 d., prieiga prie interneto: http://www.spiegel.de/international/europe/0,1518,691817-3,00.html.

302 Duomenys apie šią ir dar vieną bazę Lenkijoje buvo nutekinti 2009 m., pasipylė kaltinimai, kad jose buvo įsteigti slapti kalėjimai terorizmu įtariamiems asmenims kalinti. 2002 m. Amerika tikrai darė spaudimą visoms trims Baltijos valstybėms, kad šios bendradarbiautų įgyvendinant specialiojo teroristų perdavimo programą, teigdama, jog atsisakiusios tai daryti šalys nebegalėtų prisijungti prie NATO. Estija pasakė „ne", argumentuodama, kad dėl pačios šalies istorijoje patirtų kankinimų, deportavimo ir neteisėto įkalinimo tokiam kompromisui neįmanoma pritarti.

Estijos valdžios atstovai taip pat nerimavo, ne be pagrindo žvelgdami į praeitį, kad paslaptis apie tokią operaciją neilgai bus išlaikyta. Nuo 2004 m. amerikiečių dalyvavimas Lietuvos gyvenime nepaprastai krito į akis. Tą bazės vietą žinojo Vilniaus taksi vairuotojai, o tariamai slaptame pastate buvo išvedžioti nauji 110 voltų elektros laidai. Prieiga prie interneto: http://abcnews.go.com/Blotter/cia-secret-prison-found/story?id=9115978.

303 Taip pasakojo Simmas: manau, kad šią detalę jis sužinojo per savo apklausą.

304 Prieiga prie interneto: http://www.rferl.org/content/NATO_Expels_Two_Russians_Over_Estonia_Spy_Scandal/1619004.html.

305 Pavyzdžiui, „Russian top spy was paid also by the BND“ („Rusų pagrindiniam šnipui atlyginimą mokėjo ir BND“), *Der Spiegel*, 2008 m. gruodžio 12 d., prieiga prie interneto: http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-62603838.html, „Spion für Russland: Es ist ein Dauerritt auf Messers Schneide“ („Rusijos šnipas: ilga kelionė raitomis ant peilio ašmenų“), prieiga prie interneto: http://www.spiegel.de/Politik/ausland/0,1518,704117,00.html, ir „Fieisser Ritter“ („Baltasis riteris“), prieiga prie interneto: http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-70228790.html.

306 „Potejevy špionili vsej semjoj“ („Šnipinėjo visa Potejevų šeima“), 2010 m. lapkričio 16 d., prieiga prie interneto: http://www.rosbalt.ru/moscow/2010/11/16/790436.html.

307 Žr. Jelenos Ovčarenko ir Basilio Voropajevo straipsnį „Dešovyj predatel“ („Pigus išdavikas“), 2011 m. gegužės 4 d., iš pradžių pasirodžiusį *Izvestija*, bet dabar galima rasti internete, prieiga: http://www.chekist.ru/article/3650.

308 Įspūdingą pasakojimą apie jo gyvenimą ir pasitraukimą galima rasti knygoje *Comrade J: The Untold Secrets of Russia's Master Spy in America After the End of the Cold War* (*Draugas J: nepapasakotos Rusijos pagrindinio šnipo paslaptys Amerikoje po Šaltojo karo*), Penguin, 2007. Į šią, kaip ir į visas perbėgėlių knygas, reikėtų žiūrėti gana skeptiškai.

Pabaiga

309 Pacituota *The United States and Germany in the era of the Cold War, 1945 to 1990, A Handbook: Volume 1: 1945–1968 (Jungtinės Amerikos Valstijos ir Vokietija Šaltojo karo laikotarpiu, 1945–1990, vadovėlis: 1 tomas: 1945–1968)*, red. Detlef Junker, Cambridge University Press, 2004, p. 98. Dulleso knyga *War or Peace* (*Karas ar taika*), 1950, prieiga prie interneto: http://www.questia.com/pm.qst?a=o&d=34046074.

310 Bankininkystės ir finansinių paslaugų komitetas, rusų pinigų plovimo bylos nagrinėjimas, 1999 m. rugsėjo 21 d. R. James Woolsey liudijimas, prieiga prie interneto: http://www.cdi.org/russia/johnson/3516.html##2.

311 Michailas Kasjanovas, Vladimiras Milovas, Borisas Nemcovas ir Vladimiras Ryžkovas, „No more Western hugs for Russia's rulers“ („Gana Vakarams glėbesčiuotis su Rusijos valdovais“), *Washington Post*, 2011 m. vasario 20 d., prieiga prie interneto: http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2011/02/20/ar2011022002548.html.

312 Cohen ir Jensen, „Reset Regret“ („Atgailavimas dėl perkrovimo“).

Asmenvardžių ir vietovardžių rodyklė



Edwardas Lucasas (gim. 1962) – puikiausiai Rytų Europą pažįstantis čia gyvenęs Vakarų žurnalistas, rašantis apie ją daugiau nei 20 metų. Didžiojoje Britanijoje jis laikomas geriausiu šio regiono ekonomikos bei politikos ekspertu, dirba *The Economist*, bendradarbiauja su *The Independent*, BBC ir kitomis žiniasklaidos priemonėmis.

Išaugęs Rytų Europai prijaučiančių britų intelektualų šeimoje, Lucasas visą savo gyvenimą žurnalisto plunksna kovojo su komunistiniu režimu. 1990–1994 m., aižėjant komunistiniam blokui, Lucasas gyveno Baltijos valstybėse, 1990-aisiais atvykęs į Vilnių jis gavo pirmąją mūsų atkurtos respublikos vizą Nr. 0001, įrašytą Vilniaus oro uoste paties užsienio reikalų ministro Algirdo Saudargo ranka. Lucasas moka čekų, lenkų, lietuvių, rusų, vokiečių kalbas, tai leidžia jam sekti vietines šalių naujienas, kalbėtis su šių valstybių gyventojais.

Edwardas Lucasas – įžymus britų žurnalistas, ilgametis The Economist *bendradarbis. Autorius žinomas kaip Lietuvos draugas, Baltijos šalių nepriklausomybės kovos rėmėjas.* Apgaulė. Šnipai, melas ir kaip Rusija mausto Vakarus – *antroji jo knyga apie šiuolaikinės Rusijos politiką (pirmoji lietuviškai buvo išleista 2008 m. pavadinimu* Naujas Šaltasis karas: Kremliaus keliama grėsmė Rusijai ir Vakarams, *„Baltos lankos“).*

Naujoji tyrinėtojo knyga – tai intriguojantis pasakojimas apie tai, kaip siekdamas įtvirtinti valdžią Rusijoje ir už jos ribų Vladimiras Putinas ir jo aplinka be skrupulų naudoja dar Šaltojo karo metais išplėtotą saugumo institucijų ir šnipų tinklą. Lucasas teigia: „Šnipai domino mane studentą, aktyvistą ir žurnalistą, iš pradžių Londone, o vėliau už geležinės uždangos“, todėl knygoje pateikiama daug įdomių ir naujų faktų apie šiuolaikinės Rusijos saugumo institucijų bei jų bendradarbių veiklos metodus. Dalis knygos skirta Rusijos šnipų veiklai mūsų regione – tai turėtų itin dominti Lietuvos skaitytoją.

Dr. Nerijus Maliukevičius

Nuo 1925 m. bolševikų nužudyto Didžiosios Britanijos „šnipų tūzo“ Sidney Reilly iki 2010 m. areštuotos ir iš JAV deportuotos naujosios šnipų kartos atstovės Annos Chapman – tai bemaž visą amžių besitęsianti Kremliaus ir Vakarų šnipinėjimo kova.

Šioje knygoje aprašoma, kaip senieji KGB apgavysčių ir ardomosios veiklos metodai šiais laikais yra pasitelkiami naujus tikslus turinčios tarnybos. Mūšio lauko ribos per Šaltąjį karą, kai grėsė komunistų pergalė, buvo nubrėžtos aiškiau. Šiuo metu Rusiją valdanti korumpuota autokratija žaidžia pagal kapitalistines taisykles, todėl ir grėsmė gerokai didesnė. Vis dėlto kai kurie bruožai išliko tie patys. Naujieji Rusijos šnipai, kaip ir sovietiniai jų pirmtakai, užsiima ardomąja veikla, manipuliavimu ir įsiskverbimu į Vakarų struktūras.

Edward Lucas, *Apgaulė*

ISBN 978-9955-23-720-4



www.baltoslankos.lt